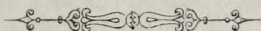

185

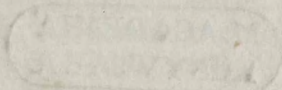
A MAGYAR

NÉP KÖNYVE.

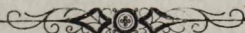

SZERKESZTIK

CSENGERY ANTAL ÉS KEMÉNY ZSIGMOND.

UJ FOLYAM.

PEST, 1856.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

306.991

A MAGYAR

NÉPKÖNYVÉ.

CSÉBÉRTI ÁLLAT-ÉS NEMZETI MUSEUM

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

UJ FOLYAM

Pest, 1856. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

A KÁVÉ.

(Johnston nyomán).

A kávé legelterjedtebb italnemeink közé tartozik. Bizonyos pörkölt és megöröltött magok forrázatát értjük ez alatt, mellyhez többnyire az arabiai kávéfa magvait használjuk.

Ezen fa Enarea és Caffa vidékén honos déli Abyssiniában. Vad eserjeként terem ott mindenütt a sziklás téreken, s pörkölt magvait már rég használják. Persiában 875 óta ismerik. Abyssiniából csak a XV század elején vitték át Arabiába, a midőn a régiebb chaat-ot vagyis abyssiniai theát kezdé kiszorítani. A XVI. század közepén kezdtek vele élni Konstantinápolyban, s a török papok minden ellenzése daczára, hirtelen elterjedt használata. A XVII. század közepén (1652) nyitották az első kávéházat Londonban, s húsz évvel utóbb Marseilleben. Az előtt húsz évvel már ezernél több nyilvános kávéház vala Kairoban (Egyiptomban). Azóta a kávé termelése és fogyasztása egyre növekedett szakadatlanul. Egyik legfőbb terméke az a tengereken túl levő tartományoknak; s alkalmasint több mint 100 millio ember naponkénti kedvencz itala. 225—230 millio fontra tehetjük, a mi évenként kereskedésbe jő, s az összes termelés megközelíti a 600 millio fontot. Legtöbb kávéfogyaszt Németország, hol egy főre $2\frac{1}{2}$ —3 font kávé esik évenként. Az évi bevétel szinte hatodát teszi az összes kávétermelésnek.

A nyers kávé jósága épen nem függ annyira a magszedés és szárítás módjától, mint a thealeveleknél. Főleg a föld és éghajlat minősége határoznak értéke fölött. Italunk kellemes íze és jósága pedig a pörkölés és főzés módjától függ leginkább.

Londonban, a világ e fő kávépiaczán, árra és jóságra nézve, következőleg sorozhatjuk a különböző kávéfajokat :

ceyloni, vadon termő kávé	$15\frac{1}{3}$ — $15\frac{2}{3}$	tallér
ceyloni, mívelt kávé	$17\frac{1}{3}$ — $26\frac{2}{3}$	„
keletindiai	16	—26 „
costaricai és braziliai	$16\frac{2}{3}$ — $23\frac{1}{3}$	„
jamaikai	$16\frac{2}{3}$ — $33\frac{1}{3}$	„
mokka, vegyes	$16\frac{2}{3}$ —20	„
mokka, szemelt	$22\frac{2}{3}$ —30	„

E fajokból a ceylonit fogyasztják leginkább Angliában.

Külsőjét illetőleg, az arab vagy mokka-kávé apró szemű és sötét sárga színű. A jávai és keletindiai kávé nagyobb szemű és világosabb sárga. A ceyloni, brazilai és nyugotindiai kávénak kékes vagy szürkészöld színe van.

A kávéfa (*Coffea arabica*), a legtöbb vidéken, a legjobb tenyésztés mellett sem nő 8—10 lábön felül; néhol azonban 15—20 lábnyira emelkedik középmagossága. Sötét, síma, fényes és örökzöld levelei vannak. Először magról vetik ágyakba, honnan hat hónap múlva ültetik ki; három év alatt teljesen termővé lesz; s kedvező körülmények közt 20 évig is megtartja termékenységét. Leginkább kedveli a szárazabb földet és melegebb fekvést. Virágai halvány fejekek, illatosak és hervatagok. Gyümölcsei a mi cseresznyéinkhez hasonlítanak külsőleg, csakhogy csomós fürtökben nőnek. E gyümölcsökben vannak a magok vagy kávébabok. Száraz és emelkedettebb helyeken rendszerint apróbb szeműek, de izletesbek. Azonban kétségtelen, hogy minden kávéfaj csak a hosszabb tartás alatt érik meg egészen, az által fejlődik ki leginkább zamatja. Az apró szemű arab kávé három év alatt érik teljesen meg, míg a legrosszabb amerikai 10—14 év alatt válik olly jóvá és kellemes ízűvé, mint a Törökországból hozott legjobb fajta.

A kávé sajátosságait és hatását sokkal inkább ismerik olvasóink, hogysém részletesben kellene előadnunk. Derültséget okoz, s frísít és ébren tart bennünket; igen jó ellenszer a fáradság, betegség vagy mákony (opium) által okozott görcsös állapot és lankadtság ellen. E mellett bizonyos mértékben csillapítja az éhséget, új erőt ad a bágyadt testnek, s jólét és nyugalom érzését önti el egész valónkon. Ugy tapasztalták, hogy míg a testet általában megnyugtátja, nagyobb tevékenységre izgatja az agyvelőt. Mindezen hatást alkatrészeinek kell tulajdonítunk, melyek igen hasonlítanak a thea alkatrészeihez. Ezen alkatrészek: bizonyos illó *olaj*, melly a pörkölés közben fejlődik ki; némi *eserjsav*, melly a pörkölés által módosulást szenved; s végre az ugynevezett thein vagy *caffein*, melly a theának és kávénak egyiránt sajátja.

A leszedett és légen szárított kávénak csak igen kevés illata van, s némi kesernyés, összehúzó íze. Mint a thealevélnél, ugy a kávébabnál is a pörkölés által fejlődik ki főleg jó íze és kellemes illata. A theában, mint előbbi füzetünkben láttunk, 100 font szárított levél illó olaját egy fontra tehetni; a pörkölt kávénál igen ritkán megy többre egy részletnyinél 50 ezer fontban. Mindazáltal az olaj különböző mennyiségétől függ főleg a különféle kávéfajok zamatja, értéke. Ez olaj a legrosszabb ceyloni, jamaikai és keletin-

diai kávé egyértékűvé tehetné a legfinomabb mokaival; s ha az illat és zamat átruházása végett árulhatnák ez olajat, 500 tallérnál többre kerülne latja. Honnan van, minő lassu, vegytani változás által történik a kávé szem bensejében, hogy a rozsbabb fajta kávé hosszabb tartás alatt annyira megéri, miszerint pörkölés után a legfinomabb mokaéhoz hasonló jóvá lesz: nem tudjuk. Az olaj a magban alkalmasint csak kis adagban levő anyagból fejlődik pörkölés alatt, a hőség által. Meglehet, hogy ez anyag a rozsbabb fajta kávéban magától képződik hosszabb idő alatt.

A kávé illó olajának hatását az emberi testre már sokszor megkísérlették kiismerni. Ha a pörkölt kávé vízzel lepároltatjuk, az olaj is átszűrődik, s a lepárolt vizet megiván, könnyen meghatározhatjuk az olaj hatását. Lehmann úgy találta, hogy a test veszteségét szintugy csökkenti, mint maga a caffenin. Egyszermind kellemes izgatottságot és némi kigőzölgést okoz, csillapítja az éhséget s tevékenységre ösztönzi a gyomrot. Izgató hatása az agyra nem annyira a képződést fokozza, mint az értelmet élesíti.

Illy hatásait tapasztaljuk ez olajnak, ha naponként nem fogyasztunk abból többet, mint a mennyi körülbelül *négy* latnyi kávéban van. Ha ez adagot kétszerezziük: erős izzadást, álmatlanságot és veszélyes vértolulást okoz.

A pörkölt kávé illó olaja tehát, csekély adagban is, erős hatással van a testre. A theának, mint tudjuk, szintezzen hatását tapasztaljuk, azon illó olajnál fogva, melly abban a levelek szárításakor fejlík ki.

Másik alkatrésze a kávénak a *cserjsav*. A nyers kávészemben mintegy öt százalék saját szerű cserjsav (kávécserjsav, chlorogensav) van, melly a vasoldatot nem feketére festi, mint a theaforrázat, hanem zöldre. Pörkölés közben különböző változásokon megy által e sav, de mindég megtartja összehúzó tulajdonságát, s szintén hatással van a testre.

Megjegyzendő, hogy ez anyag kisebb adagban van a kávéban, mint a theában: s így nem elég arra, hogy a gyomor működését lassabbá tegye, mint a theánál történik. A kávé illó olaj tartalma épen ellenkező hatással van.

Harmadik alkatrésze a kávénak a thein, vagy, a mint ez esetben mondják, *caffenin*. Mindenféle kávéban megvan különböző adagban. Száz fontban rendszeren $\frac{3}{4}$ —1 font a caffenin; némely fajokban mindazáltal 3—4 font is esik 100-ra. Hasonló mennyiségű theából kétszer annyi theint nyerünk a forrázat által, mint a pörkölt kávéból. Minthogy azonban rendszeren több kávé veszünk a főzéshez, mint theát: egy csésze közészerű ereű kávéban alkal-

masint szintannyi thein fog lenni, mint egy csésze rendes theában. Egy csésze erős, török kávéban kétszer annyi a caffen, mint azon kávéban, melyet Közép-Németországban isznak.

E fölött még 14 százalék *siker* is van a kávéban. A forró víz azonban ezt nem igen oldja föl, mint a theánál, s a kávé söprejével rendszeren ki szoktuk önteni. Némelly keleti nép azonban a kávé tápanyagából semmit sem enged kárba menni; söprejével iszsa.

A pörkölt kávé alkatrészei ekkép állanak a thea alkatrészei hez képest :

	thea (Mulder szerint)	kávé (Payen szerint)
víz	5	12
gummi és cukor	21	15 ¹ / ₂
siker	25	13
thein	¹ / ₂	³ / ₄
zsiradék, illó olaj	4	13
eserjsav	15	5
farost	24	34
hamu	5 ¹ / ₂	6 ³ / ₄

Mellesleg azonban megjegyezzük, hogy ez adagok aránya mind a kávéban, mint a theában, egyik és másik minősége szerint, némileg változó.

A kávé a pörkölés által földuzzad, de egyszersmind veszít súlyából, s inkább vagy kevesbbé sötét barna színt vált, a pörkölés fokozata szerint.

E pörkölési fokozat a következő arányt mutatja :

	veszít súlyban növekszik terjedelemben	
barna-pirosra pörköelve	15 ⁰ / ₀	30 ⁰ / ₀
gesztenyeszínre pörköelve	20 ⁰ / ₀	50 ⁰ / ₀
fekete-barnára	25 ⁰ / ₀	50 ⁰ / ₀

A pörkölt kávé zamatja rendszeren annál kellemesb, ha a hőség, mellynél pörköljük, épen csak annyi, a mennyitől világos barna színt nyer. Ha hosszasan tart és igen erős a pörkölés : némi kellemetlen illat járul becses zamatjához. Igen kevesen értenek a kávépörköléshez. Némelly háziasszony szántsándékkal minél barnábbra égeti, hagy annál feketébb legyen kávéja. Az ily feketére pörkölt kávé azonban nem egyéb tiszta szénnél, mellyből a tulságos pörkölés minden becses alkatrészt kihajtott.

A kávébab-anyag mennyisége, melyet a víz kiföz, ugyanannyi a pörkölés előtt és után. Sok kávéfajnál a pörkölés minősége sem okoz erre nézve feltünö különbséget. Némelly fajknál azonban tetemes különbséget okoz. Három különböző vegytudós vizsgálta meg a pörkölt kávé vízkivonatát, s így találták :

	Payen	Cadet	Lehmann
sötétpirosra pörköelve	37,0	12 $\frac{1}{2}$	21 $\frac{1}{2}$
gesztenyeszínre	57,1	18 $\frac{1}{2}$	—
fekete-barnára	37,2	23 $\frac{1}{3}$	—

Ebből következik, hogy némely kávé forrázatában, egyenlő pörkölés mellett is, három annyi szilárd alkatrész van, mint más fajtákban. Párisban kiszámították, hogy a forróvíz, közép számitással, 25 $\frac{0}{10}$ -et képes föloldani a barnapirosra pörkölt kávéból s 19 $\frac{0}{10}$ -et a gesztenyeszínből. Egyébiránt azt sem kell felednünk, hogy némely víz már természettől erősebb és izletesb kávé ad, mint más; s meg van mutatva, hogy a melly vízben bizonyos sók vannak, az adja a legjobb kávéforrázatot. Johnston ennélfogva azt tanácsolja, hogy egy kis szíksót tegyünk a vízbe, mellyet kávéfőzéshez használunk; s állítja, hogy attól aránylag erősebb, zamatosabb és izletesb lesz kávénk. Egy font kávéhoz szerinte mintegy 40 szemernyi (árpa szemnyi) merőben kiszáritott vagy kétszer annyi jegeczes állapotban levő szíksót (szénsavas natront) adhatunk. Hollandiában ezért szokták ásványos vízzel főzni a kávé.

A pörkölés az illó olajon kívül bizonyos barnás, keserü anyagot fejt ki, mellynek vegytani tulajdonságait és hatását a testre még nem vizsgálták. Ezen anyag, az illó olajjal együtt, a nyers kávébab oldható részéből áll elő: a vegytan azonban még nem fedezte föl, hogyan és mi módon.

Meg kell végre említnünk, hogy a kávénak tetemes gyógyereje is van. Tudjuk, hogy a szesz italok mértékletlen használása eredményét csökkenti; s hogy a mákonynak (opium) legjobb ellenszere. E fölött a nagyobb kávéfogyasztásnak tulajdonítják, hogy Franciaországban csökken azon betegek száma, kik kölerakodás miatt szenvednek. A francia gyarmatokban, a hol leginkább iszszak a kávé, valamint Törökországban, a hol örökös italul szolgál, névszerint is alig ismerik e betegséget, miként a köszvényt sem. Van eset, hogy csupán a kávé használata meggyógyított már 25 éves köszvényt. Melly alkatrészeiben van a kávénak ez orvosi erő: még ezutáni vizsgálatokból fogjuk megtudhatni.

A valódi arabiai kávéfán kívül, sok vidéken több más válfaja is tenyész e növénynek, részint vadon, részint mivelve; s meglehetősen termést adnak, a mi szintén kereskedésbe is jő. Illyen Siamban és Nepaulban a bengaliai, a mosambiquei partakon a mosambiquei, s a zanguebari partokon a zanguebari kávéfa. Mauritius szigetén is van egy faja e növénynek, mely termesztése helyéről neveztetik. S ez utóbbinak magvai kellemetlen, csipős, kesernyés ízűek, sőt néha hányást is okoznak: mindazáltal itt-amott arabiai kávé helyett árulják.

De a különböző kávéfák gyümölcsein kívül is sok növényanyag van, a mit kisebb nagyobb mennyiségben a kávé pótszerül használnak. A kávé-pótszerben megkívánjuk, hogy szintén fűszeres illata, s kesernyés és összehúzó íze legyen. É kellékeknek inkább vagy kevésbé megfelelnek;

a) a *sás nőszírom* vagy sárga vízi lilium (*Iris pseudacorus*) pörkölt magvai;

b) a gumelia, vagy, mint a törökök nevezik, kenguel magvai. Törökországban tenyésztik kávépótszerül; de Európában csak a londoni iparműkiállításon lett ismeretessé. Ugy készítik és használják, mint az igazi kávé;

c) makk-kávé, mely e néven jó kereskedésbe. Nálunk is eléggé ismeretes. A legjobb pótszernek egyike, főleg gyermekeknel, hol egyszermind az emésztést is előmozdítja;

d) a bóka egy fajának, az ugynevezett svéd kávénak (*Astragalus boeticus*) babjai; ugy szintén a rozs-, árpa-, búza-szemek. Sőt a dióhéjat, mondulát, egyéb csontáros gyümölcsöket s a pörkölt búzakenyeret is szokták italkészítéshez használni, melyet különös izléssel, kávének neveznek. Ujabban fölfedezvén, hogy a spárgában a kávé némelly alkatrészei megvaunnak, e növény pörkölt magvait is használják pótszerül.

e) Kávé-pótszerül szolgálnak továbbá a *seprő jeneszter* (*Spartium scoparium*) magvai, s a *Triosteum perfoliatum* szárazított és pörkölt bogyói: mint szintén Nyugatindiában a *Psychotria* némelly fajainak, Sudanban az *Inga biglobosa* magvai. Más áfrikai néger törzseknél a *Parkia africana* babjait, s a tunguzok még egy mérges csalmatok-faj magvait is használják.

f) Ide járul sok növény szárított és pörkölt gyökere. Németországban a sárga répát és fejér czéklát használják sok helyen; Ír-földön a *ragadó galaj* (*Galium aparine*), Angliában a *pongyola pitypang* (*Leontodon taraxacum*) gyökerét. Legelterjedtebb azonban egész Német-, Francia- és Angolországban sőt Északon is a *mezei katáng* (*Cichorium Intybus*) gyökere. Mindezen gyökerek közül azonban egyikben sincs meg a jellemző caffenin, s azért egyiknek sem lehet az a hatása, a mi a valódi kávénak van. A legtöbb pótszer választásában azon fogalomzavar uralkodik, miszerint a színt veszik magának az anyagnak, s minden barnás színű levét kávének tartanak.

Mindemellett e gyökerek közül egyik, a katáng, vagy cichorium fogyasztása évenként növekszik. Eleinte csak család kereskedők használták az igazi őrlött kávé hamisítására. Végre annyira elterjedt használata, hogy mind a becsületes kereskedők, mind a közönség érdekében a katáng maga is kereskedésbe jött. Az őrlött kávéba azonban most is folyvást elegyítik, s a kávéházakban

annyira használják, hogy azt lehet mondani, miszerint e növény forrázata is szokott italaink közé tartozik. Érdeemes annál fogva, hogy kissé közelebről vizsgáljuk.

A mezei katáng (*Cichorium Intybus*) egy úton útfélen vadon tenyésző növény, világos kék virágokkal, melyek az ág- és levél-töveken kettes-hármasával virúlnak, s agyarasan kimetszett levelekkel. Fejér, répa-alaku orsógyökere mélyen megy a földbe, s nagysága és vastagsága a mivélés által növelhető. E gyökérben jókora adag keserű nedv van, s épen e miatt használják kávé helyett. Németországban (különösen Szászországban, Thuringiában és a Rajnánál), mint szinte Belgiumban, Franciaországban és Anglia némely vidékein gyökereért nagyban tenyésztik is. Legjobbnek tartják azonban a német katángot, s jelentékeny kereskedelmi cikk az Angliába és Amerikába, főleg Hamburgon és Antwerpen által. Gyökerét kiszedik, mielőtt a növény még fölvirágzik, megmossák, megszáritják és addig pörkölik, míg csokolád szint kap. Pörköléskor a gyökerek rendszeren 25—30 fontot vesztenek súlyukból. S ha aztán megörlik és a légre teszik e gyökereket: nedves és ragacsos lisztet adnak, mellynek súlya tetemesen növekszik, s íze és szaga az édes gyökérhez lesz hasonló. E katángpornak azonban távolról sincs meg az a kellemes zamatja, mint az arabiai kávénak. A hideg vizet barnára festi, s némi édeskesernyész ízt kölcsönöz annak. Vannak, a kik valódi javításnak tekintik, ha e kesernyész folyadékból kávéjokba tölthetnek. Így rontja meg az izlést a hamisítás, úgy hogy a közönség maga megkívánja, hogy folytassák a csalást. Egyébiránt e kesernyész anyag magában véve nem egészségtelen. Néha erősítőleg is hatnak az ilyes keseranyagok, s meglehet, hogy a katáng kesernedvét is ide sorozhatjuk.

A katáng mindazáltal nem keseranyaga kedvelésének köszönheti főleg nagy elterjedését. A pörkölt katángból kis adag olly sötétre festi a vizet, s olly keserű ízt ad annak, mint kétszer annyi kávé. Eleintén tehát a kávéházakban azért használták e növényt, hogy ízt és színt adván az itálnak, kiméjjék azzal a drágább kávéval. A kávéházakból ugyanez okból vitték be a háztartásba. Lassanként aztán megszokta a közönség izlése a csalárd keveréket; sőt sokak inyének különösen kellemessé s végre szükségessé vált az ugyancsak fekete, keserű kávé. S e körülmény ártalmas visszahatással volt a valódi kávé használatára is, mellyet sokan sötétebbre pörkölték, mi által mind táperejéből, mind zamatjából veszít. Mennyire elterjedt lassanként a katáng használata, megtetszik abból, hogy az ugynevezett német kávé, melly csupán katángból áll, Németország sok részében naponkénti rendszeres italát képezi a köznépek. Franciaország többet fogyaszt 12

millio fontnál évenként e pörkölt gyökérből. Belgiumban $4\frac{1}{2}$ millionyi népesség között 20 millio font fogy el. Angliába már 1845-ben többet vittek be $4\frac{1}{2}$ millio font katanggyökérenél Német- és Franciaországból, melly öszlet azóta alkalmasint háromszor annyinál is többre emelkedett.

A pörkölt katáng lényegeseb alkatrészei :

1) illó olaj, melly a pörkölés közben fejlődik. Ha bár nem olly jó illatu, mint a thea és kávé illó olaja : szintén van némi csekély agy-izgató, s ideg- és éhségcsillapító hatása.

2) Bizonyos keseranyag. Magában használva, sokakra nézve, a kik nem szokták meg, nem csak kellemetlen, de rendkívül ártalmas is. Meglehet azonban, mint már érintök, hogy mint egyéb keseranyagok, szintén bír némi erősítő tulajdonsággal.

Csekély adagban a katáng ezen alkatrészei nem ártalmasak az egészségre : de ha hosszasabb ideig és gyakrabban élünk azokkal, szívdobogást, gyomorgörcsöt, étvágy-vesztést, savanyú száj-ízt, dugulást, a tagokban gyöngeséget, reszketegséget, álmatlanságot okozunk, s elhomályosítják érzékeinket stb. A katánggyökér elegyítése a kávéval tehát meg nem bocsátható család.

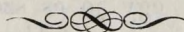
E csalást legegyszerűbb módon fölfedezhetni, ha hideg vízbe tesszük a gyanús kávé. A katáng a hideg vizet is megfesti, a mit a kávé nem tesz. Minél erősebb lesz tehát a hideg víz színe, annál több kávéban a katángkeverék. Viszont azt is megtudhatni, van-e kávé a katángporban. A keveréket ugyanis oltatlan mésszsel főzzük, lepároljuk, s addig párologtatván, míg megszárad, kénsavat és barnakövet adunk hozzá és gyöngén fölmelegítjük. Ha aranyságra jegezcekben válik ki bizonyos anyag, mellyet *kino*-nak hívnak : tudhatjuk, hogy kávé volt a keverékben.

Szintúgy megvizsgálhatjuk a gyanús kávéforrázatot vaséleg-savakkal. A katángforrázat barnasárga, s ha vassót teszünk bele, csak kissé sötétebb lesz, a nélkül, hogy üledéke lenne. A kávéfőzet ellenben egészen barnás színű, s ha vasoldatot adunk hozzá, megzöldül s barnászöld üledéket képez.

A ki csak teheti, már fenebb elsorolt ártalmainál fogva is fölhangy a katáng használásával. Ide járul, hogy még a katángport is alig kaphatjuk már tisztán a kereskedésben. Szintolly ritka az, mint a tiszta örlött kávé. A Poroszországból kivitt katángpor legalább felében fejér czéklával van keverve; a Rajnánál sárga répát használnak e helyett. Söt gyakran a velencei vörös bolust is fölhasználják, hogy a katángot kávészínre fessék. Valóban mulatságos volna látni, mint megy kézről kézre a család, — ha utójára is a közönség nem inná meg a levét. A füszeres katánggal hamisítja örlött kávéját, hogy többet nyerjen rajta; a katánggyáros velencei bolussal festi katanglisztjét, hogy a füszerárus sze-

meit megcsalja; s végre a bolusásó más olcsóbb földnemekkel elegyíti vörös pecsétföldét (terra sigillata), melyet a lelhely pecsétjéről épen a csalás meggátlása végett neveztek így.

Csengery Antal.

PUSZTAI DAL.

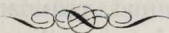
Kondorosi csárda mellett
Gulya, ménes ott delelget;
Csárdabeli szép asszonynál
Bort iszik az öreg-bojtár,

Öreg-bojtár, kis-szamadó,
A fő csikós után való,
Leányokért élő-haló,
Menyecskék kedvire való.

Héj kocsmáros, hova lett kend?
Furcsa rovás megy odabent;
Hiba van a kréta körül:
Egyet felir, kettőt törül.

Héj kocsmáros, eb az ingét!
Elszeretik a menyecskét
El van az már régesrégen,
A felől már alhatik ken'.

Arany János.

EGY KATONA TÖRTÉNETE.

(Dickens után, angolból).

Ezer hétszáz kilenczven-kilenczben egy fillértelen gyalog utas érkezett Chatham városába olly szándékkal, hogy valamelly lovas ezredbe álljon katonának, ha tudniillik bevinnék lovasnak; ha pedig nem, kész volt ő gyalogosan is húzni fizetést György királytól, egyedüli célja levén: meglövetni; azt tartá azonban, hogy ép úgy mehet lóháton a halál elé, mint gyalog.

E szegény utas keresztnéve Rikhárd volt; vezetéknévét valahol az országuton eldobta. Az ezredbe tehát egyszerűen Rikhárd név alatt lön sorozva; kora huszonkét év; magassága öt láb tíz vonal; születéshelye Exmouth; mellynek ő soha még közelében sem volt. Chathamban nem feküdt akkor lovas ezred, midőn ő e

városba talpatlan poros csizmával lábán, érkezett; minélfogva egy sorezredbe állott, leitta magát s örült, hogy legalább ezen időre múltját feledheti.

E multat illetőleg : Rikhárd selejtes utra tévedt s rosz fát tett a tüzre. Jegyese volt egy jó és szép leánynak, kit jobban szeretett, mint ezt a leány — vagy talán önmaga is hitte; de egy rosz órában méltó okot adott neki ezen iunnepeyles szavak mondására : „Rikhárd, én soha sem leszek más neje. Hajadon maradok, de Marshall Mari ajkai (a leányt Marshall Marinak hívták) soha, soha sem fognak többé hozzád szólani. Menj Rikhárd! Isten bocsásson meg neked!“ — Ez tette őt tönkre. Ez üzte őt Chathamba. Ezért lett közlegény, olly szándékkal, hogy mielőbb agyon lövesse magát.

De nem is volt ezer hétszáz kilenczven-kilenczben a chathami kaszárnyákban kicsapongóbb, házsártosabb katona, mint Rikhárd közlegény. Az ezredek salakjaihoz csatlakozott; oly ritkán volt józan, a minő ritkán csak lehetett s folyvást büntetés alatt állott. Mindenki látta, hogy Rikhárd közlegényt nem sokára megbotozzák.

Rikhárd kapitánya egy — nála alig öt évvel idősebb fiatal ember volt, kinek szemei oly kifejezéssel birtak, melly Rikhárd közlegényre valami különös hatást gyakorolt. Szép, ragyogó, sötét szemek valának ezek, mellyeket rendesen mosolygóknak szokás nevezni, mellyeknek, ha elkomolyodnak, tekintete inkább erőteljes, mint szigorú. Ez volt az egyetlen szempár még e világon, mellynek tekintését Rikhárd nem állhatta. Daczolva minden büntetéssel s fittyet hányva minden egyébnek és mindenki másnak : ha tudta, hogy e szemek reánéznek, rögtön szégyenérzet lepte el. De még köszönteni sem tudott Taunton kapitánynak az utcán úgy, mint a többtisztnek. A kapitány pillantása megzavarta, vádolta, leverte őt. Gyakran inkább visszafordult s nagyot került inkább, mintsem e szép, sötét, ragyogó szemekkel találkozók.

Rikhárd közlegény egy napon, épen midőn a negyvennyolcz órai kurtavasból szabadult fel, parancsot vön Taunton kapitány szállására menni. Illy rondán, kimerülten s egyenesen a börtönből jövet csepp kedve sem volt ugyan a kapitány előtt mejelelni, de örültsége még nem ment annyira, hogy világos parancsnak engedetlenkedjék; ment tehát s útközben keservesen morzsolgatta ujjai közt a börtönből magával hozott szalmaszálat.

— Jer be! kiáltá a kapitány a kopogásra ajtaján. Rikhárd közlegény lerántá a sapkáját, előre lépett s hatalmasan kezdé érezni, hogy a sötét ragyogó szemek reá vannak szegezve.

Percznyi néma esend következett. Rikhárd a szalmaszálat szájába kezdte tömni s szinte elfúlt bele.

— Rikhárd! kezdé a kapitány, tudod-e hova jutsz ezen az úton?

— Az akasztófára! dadogta Rikhárd.

— Ugy van, felelt a kapitány. Még pedig elég gyorsan érsz oda.

Rikhárd közlegény a börtöni szalmaszálat megforgatta szájában s nyomorú arczkifejezéssel „igen” bólintott.

— Rikhárd! szólt a kapitány; mióta ő felségét szolgálom, tizenhét éves korom óta sokszor fájt már jóra való embereket ezen az úton látnom; de egynek sem fájlaltam jobban a gyalázat útjára tévedését, mind a tiédet, a pillanattól kezdve, melyben az ezredbe léptél.

Rikhárd közlegénynek úgy tetszett, mintha a földön, hova nézett, fátyol terülne el, mintha a kapitány asztalának lábai mozognának s mintha vízen át tekintene azokra.

— Hisz én csak közkatona vagyok kapitány uram — mondá. Kit érdekel az, mi lesz az illy elhagyott baromból.

— Te jó neveléssel és tehetséggel bíró ember vagy; viszonzá komoly felindulással a kapitány, — s ha valóban gondoltad, a mit mondál, akkor mélyebbre süllyedtél, mint hittem.

— Remélem, hogy nem sokára agyonlőnek, szólt Rikhárd, — s akkor majd az ezred és az egész világ is megszabadul tőlem.

Már ekkor az asztal lábai nagyon is mozogtak. Rikhárd, hogy nézését megszilárdítsa, feltekintett s a reá oly nagy hatást gyakorló szemekkel találkozott. Erre saját szemeit két tenyerével fedte el s begombolt kabátja majd felrepedt feszülő mellén.

— Én e felindulást benned örömeosebbs látom, mondá az ifju kapitány, mint jó anyám számára ajándokul kapott ötezer aranyat látnék. Él-e anyád?

— Hál' istenek, mondhatom, hogy meghalt.

— Ha dicséreted az egész ezredben, az egész seregben, az egész országban szájról szájra hangoznék, akkor azt kívánnád: bár élne, hogy büszke örömmel mondhatá: ő az én fiam!

— Irgalom kapitány uram! szólt Rikhárd. Ő soha sem halott volna rólam jót. Ő soha sem vallott volna engem büszke örömmel fiának. Szerethetett, szánhatott volna s tudom ezt mindig meg is teendé, de — — szánakozzék rajtam kapitány uram, én olly nyomorult féreg vagyok! S ezzel a falnak fordulva, könnyei megredtek.

— Barátom — kezdé a kapitány.

— Isten áldja önt ezért! zokogá Rikhárd közlegény.

— Te sorsod forduló pontján állsz. Folytasd az eddigi életmódot s tudhatod minek kell rövid időn bekövetkezni. Én náladnál is jobban tudom, hogy ha ez megtörténik rajtad, te el vagy

veszve. Azon ember, ki illy könyekre képes, nem képes olly szégyenfotot elviselni.

— Én is tökéletesen azt hiszem; felelé remegő tompa hangon Rikhárd.

— Kötelességét azonban mindenki teljesítheti, bár minő állást foglaljon is el az életben; folytatá a kapitány — s ki ezt megteszi, önmagát becsülni fogja tudni, habár helyzete kivételesen olly szerencsétlen volna is, hogy nincs alkalmá ez által mások becsülését is megnyerhetni. A közkatona, bár te ép imént nevezted őt elhagyott baromnak, a mostani viharos időkben azon előnnyel bír, hogy kötelességét mindig egy sereg résztvevő tanú előtt teljesítheti. Kétkedel-e, hogy ő ezt akként teheti, miszerint az egész ezredben, az egész hadseregben, az egész országban hangozzék dicsérete! Fordulj meg, míg múltad helyre pótolható s tégy kísérletet!

— Megkísérlem! Csak egy tanúért esdem kapitány uram! kiáltá kitörő érzellemmel Rikhárd.

— Értelek. Én éber és hűséges tanúd leendek.

Magától Rikhárd közlegénytől hallottan, jegyzi meg e történet írója, hogy ő ekkor térdre esett, megcsókolta tiszta kezét, aztán felkelt s a ragyogó sötét szemek elől megváltozott más emberként ment el.

Ugyanazon ezer hétszáz kilencvenkilencedik évben a francziák Egyiptomban, Olaszországban, Németországban s ki tudja még hol mindenütt voltak. Bonaparte Napoleon Indiában piszkálni kezdte az angolokat is, s a bekövetkezett nagy zavarok előjelei láthatók valának. Következő évben, midőn az angolok Austriával szövetségtek ellene, Taunton kapitány ezrede Indiában volt szolgálaton. És ezen ezredben, sőt az egész dandárban nem volt különb altiszt Rikhárd tizedésnél.

Ezer nyolczszáz és egyben az indiai hadsereg Egyiptom partjaira jött. Következő évben a rövid béke lön megkötve s az ezred ismét visszament. Ezeren és ezeren tudták és beszéltek ekkor, hogy ott, hol a ragyogó sötét szemű Taunton vezénylett, tözsomzédjaként, mindig oldalán, szikla-szilárdan, hűségesen és Marsbátorsággal volt látható ama híres katona, kinek neve Rikhárd őrmester.

Ezer nyolczszáz öt, a trafalgari ütközetten kívül, forró csatnapok éve volt Indiában. Ezen év egy bizonyos fő-őrmester által elkövetett csodákat látott, ki egyes egyedül rontott az ellenség tömör soraiba, visszafoglalta az ezred zászlaját, mellyet egy szíven lőtt szegény fiú kezeiből csikartak ki s megmenté sebesült kapitányát, kinek életét a lovak patkói s az ellenség kardjai egyiránt fenyegették — és a derék fő-őrmester e hősi tettekért a viszafoglalt zászló tartását és a hadnagyi rangot nyerte jutalmúl.

E zászlót rongyossá lötték aztán, az ezredet megtizedelék a félszigeti csatákban s midőn végre Badajoz ostromára került a sor, a hadsereg utolsó dobosa is tudta, hogy a hol csak a két jó barát, a sötét ragyagó szemű Taunton őrnagy és Rikhárd hadnagy látható volt, ott az angol sereg legbátrabbjai vetélkedtek egymással őket a rohamba követhetni.

Egy napon Badajoznál — nem a nagy ostromkor, de az ostromlottak egy kirontásának visszaverése alkalmával, e két tiszt egy csapat francia gyalogság felé rohant, melly kissé megállapodott. A csapat élén egy embereit buzdító, bátor, deli és derék tiszt állott, kit Rikhárd csak futtában, majdnem csak pillanatra, de jól látott. Különösen akkor pillantá őt meg, midőn ez kardját csóválva a feltartóztatott futókat szedte rendbe s élénk ingerült hangon tüzet parancsolt. A francia fegyverek ropogtak — Taunton őrnagy összerogyott.

Tíz percz múlva a francziáknak hült helyök volt s Rikhárd visszatért a helyre, hol legjobb barátját a nyirkos földre terített köpenyen hagyta. Felgombolá az őrnagy öltönyét s ingmellén három kis vérfoltot látott.

— Kedves Rikhárd, mondá, én meghalok.

— Nem, az isten szerelméért nem! kiáltá ez, mellé térdelve s karját nyaka alá kerítve, hogy hanyatló fejét felemelhesse. — Taunton! Megmentöm, őrangyalom, tanúm! Legkedvesebb, leghivebb, legjobb emberem! Taunton! Irgalmas Isten!

A ragyogó sötét szemek — e halvány arczon most még sötétebbek — reá mosolyogtak; és a kéz, melyet ő tizenhárom év előtt megcsókolt, most gyöngéden mellére téve pihent.

— Irj anyámnak. Te viszonzlátandod a hazát és boldog leendsz. Mond el neki, miként lettünk barátokká! Ez vigasztalás leend neki, mint nekem az.

Többet nem szólt, de a szellőben lengő hajzatára igyekezett mutatni. A hadnagy megérté őt. Ezt látva ismét mosolygott s arca az őt támogató karra hanyatlott, míg merev keze ott maradt a mellén, mellyben ő egy lelket újjá teremtett.

E szomorú napon egy szem sem maradt szárazon, mely Rikhárd hadnagyra tekintett. Ez barátját a csatatéren eltemette s egyedül álló árva emberré lön. Kötelességén kívül csak két teendő állt még előtte: megőrizni és az anyának átadni Taunton hajfürtjét s találkozni ama francia tiszttel, kinek vezényszavára ropogott a fegyver s esett el Taunton. A csapatok közt új monda kezdett ismét szájról szájra kelni s ez az volt: ha Rikhárd hadnagy azzal a francia tiszttel ez életben még egyszer találkozik, bezzeg lesz sirás rivás Franciaországban.

A háboru tovább folyt — s Rikhárdnak folyvást szemei előtt

lebegett a francia tiszta élethű képe, e kép eredetijével azonban nem találkozhatott. A toulouse-i csata után haza küldött hadjelentésben e szavak fordultak elő : „Rikhárd főhadnagy súlyosan, de nem életveszélyesen sebesült meg“. —

Ezer nyolczszáz tizennegyedik év nyarának derekán Rikhárd főhadnagy, a napsütötte arcú katona s harminczhét éves férfiú, gyógyulás végett tért vissza Angliába. Magával, szivén viselve hozta el a hajfürtöt. Sok francia tisztet látott ő e nap óta; sok borzasztó éjen, midőn lámpákkal és emberekkel a csatatéren maradt sebesülteket kereste, akadt ő csonkán bénán heverő francia tisztekre : de az emlékébe vésett arczkép soha sem került össze a valódival.

Haza érve, gyöngé és szenvedő állapota daczára azonnal Somerset megyébe Taunton anyjához sietett. A szegény özvegynek egyetlen fia volt az esetett. Egy vasárnap este kerti ablakánál bibliát olvasva találta az özvegyet; fenszóval önmagának remegő hangon olvasott s Rikhárd ép e szavakat hallá : „Ifjú ember, kelj fel, mondom neked“.

Az ablak alatt kellett elmennie s úgy tetszett neki, mintha ismét a régi sötét ragyogó szemek tekintenének reá. Az özvegynek megmondta szíve, ki a jövevény; az ajtóhoz sietett és nyakába borult.

— Ő engem a végromlástól mentett meg, ismét emberi lényt csinált belőlem s megváltott a szégyen- és gyalázattól. Az Isten áldja meg őt!

— Tudom, hogy ő a mennyben van már: felelte a hölgy, azután keserves sirásra fakadt. — Ó gyermekem! ó én kedves gyermekem!

Ama percz óta, midőn Rikhárd Chathamban katonának állott, ő sem saját vezeték, sem Marshall Mari nevét vagy élete történetének egyetlen betűjét is más mint megmentője előtt nem említé. Multjának e korábbi szakát bevégeztnek, elzártnak tekinté. Erősen feltette magában, hogy ismeretlen maradása legyen vezeklése; hogy fel nem zavarja a régi bűneit elburkoló csendet s csak ha már meghalt, tudják meg, hogy ő megtért, szenvedett és soha nem feledett; és akkor, ha hihetnek és megbocsáthatnak neki — akkor, lesz erre idő, elég idő!

De ezen estén, megemlékezvén a két év óta fülében hangozó szavakra : „Mond el anyámnak, miként lettünk barátokká. Ez vigasztalás leend neki, mint nekem az“ — ezen estén mindent elmondott neki. Rikhárdnak fokenként úgy tetszett, mint ha most érett férfi korában újra visszanyerné anyját : ez utóbbinak pedig úgy tetszett, mintha elhagyottságában ismét volna fia. Angliában időzése alatt a csendes kis kertecske, mellybe idegen gyanánt

fájdalmas érzelmekkel lépett, új hazájává lön s midőn tavasszal felépülten ezredéhez távozott, a kis kertet elhagyva arra gondolt, hogy az öreg zászló alá női áldással most megy először!

Ő e zászlót, mely annyira össze volt már löve szabva, hogy a rongyok csak úgy fityegtek róla, Quatre Bras és Ligny alá követte. Mellette állott ama híves esős juniusi reggelen is, midőn a ködbe burkolt sereg néma csendben lepte el a waterlooi mezőt. Ezrede egyike volt az elsőeknek, melyek a csatába elegyedtek s midőn a trombiták este diadalt harsogának, a győzelmeseik sorai-ban Rikhárd főhadnagy nem volt látható. Voltak, kik őt golyóta-láltan elesni látták; — ezrede megboszulta őt.

Sárgödörökön és esővizes pocsolyákon át, mély árkok men-tében, mellyek egykor utak voltak, de a mellyeket a tüzérség, nehéz szekerek, lovak és emberek tiprása és sebesülteket szállító min-dennemű járművek kerekei feltörték s össze vissza barázdáltak; vérbe sárba ábrázot, nem hallva az emberek nyögését s a lovak nyerítését, mellyek a békés élet mezei munkáitól csak imént ke-rülve ide, nem tűrhették az útfélen heverő hullák látását; hallott-nak látszva és még is étellel ereiben: így érkezett Rikhard főhadnagy egykori alakja Brüszselbe, míg dicsérete hazájában országszerte hangzott. A félhalott kórodai ápolás alá jutott és ott feküdt heteken és heteken és verőfényes hosszú nyári napokon át, míg kiinn a háború-megkimélte gabona érett, sárgult és sarló alá került.

A nap sokszor kelt és nyugodott a népes város egén, sok holdfényes éj világította meg a csendes waterlooi síkot: s mind ezen idő folyásáról nem volt az eszméletlen Rikhárdrnak tudomása. Diadalmas csapatok jöttek mentek a városon keresztül; örven-dező vagy siránkozó atyák, anyák, nők és testvérek érkeztek és utaztak vissza; a harangok naponként olly gyakran kongottak; a nagy épületek árnyékai olly sokszor változtak; esténként az abla-kok rendre kivilágosodtak; a járdákon ide s tova keltek az embe-rek; a forró napokra az álom és hűsebb lég órái következenek: mindezek iránt közönyösen, márványszerű arcz feküdt egy ágyon, miként ha Rikhárd főhadnagy sirján volna ez egy mozdulatlan gyászoló szobornak arca.

Lassan lassan, nyomasztó hosszú álom zavart tömkelege után, mellyben majd tábori sebészek ismert alakjai váltakoztak, majd ifjúságának emlékképei merültek fel s ezek közt legkedve-sebb, legszeretőbb gyanánt Marshall Mari bánatos aggodalmas arca is koronként fel- és letünék, — Rikhard főhadnagyba visszatért az élet. Egy derült gyönyörű őszi alkonyatkor nyerte vissza tiszta eszméletét. Csendes szobájának ablaka nyitva állott;

lenn a kertben lombok és illatos virágok levelei rezegtek; fenn a tiszta kék égről az áldozó nap arany sugarai ömlöttek ágyára.

Olly nyugodt és kellemes volt minden, hogy más világba jutottnak hívé magát. És bágyadt hangon kérdé: — Taunton, mellettem vagy e? —

Egy arcz hajlott fölé. Nem Tauntoné, de anyjáié.

— Ápolásodra jöttem. Sok, sok hét óta ápolunk. Rég ideje, hogy itt fekszel. Semmire sem emlékszel?

— Semmire.

A hölgy megesókolta a beteg arczát s felfogott kezét gyöngéden simogotá.

— Hol van ezredem? Mi történt? Engedje, hogy anyámnak nevezzem. Mi történt anyám?

— Nagy győzelem, kedvesem. A háborúnak vége s az ezred legjelesebb volt a csatatéren.

A beteg szemei felragyogtak, ajkai remegtek, zokogott s könyei végig csorogtak arczán. Igen gyöngé volt, gyöngébb, semhogy kezét mozdíthassa.

— Nem volt most egy kis borulat? kérdé ezután.

— Nem.

— Tehát csak nekem rémlett úgy. Valami fekete árnyyszerű vonult el szemeim előtt. De a mint elvonult és a nap — ó az áldott nap, mily gyönyörű! — arczomra veté sugarát, úgy tetszett, mintha egy fehér felhőske suhanna ki az ajtón. Nem ment ki senki a szobából?

A nő fejét rázta; a beteg kis vártatva elaludt s ápolónéja még mindig simogotá kezében tartott kezét.

Ezen idő óta üdülni kezdett. Lassan, mert fején és mellén borzasztók valának a sebek, de napról napra javult. Midőn elég erővel birt már ágyában fekvé társolghatni, csakhamar vevé észre, hogy Tauntonné minduntalan multjának emlékeit hozza szóba. És ekkor mindig haldokló megmentőjének végszavaira gondolt: „ez vigasztalás leend neki“.

Egy napon álmából frissülten ébredett s kérte a hölgyet, olvasna fel néki. A világosságot mérséklő ágyfüggöny azonban, mellyet ébredtekor e hölgy mindig szétvont, hogy láthassa őt munkaasztalkája mellől — most nem lebbent szét s mögüle egy nő hangja szólalt meg, melly nem Tauntonné-é volt.

— Elviselhetné-e ön egy idegen látását? kérdé ez halkán; akar ön egy idegent látni?

— Egy idegent? ismétlé ő. E hang még közlegénysége előtti időkre, rég mult napokra emlékezteté őt.

— Igen, egy valakit, ki most idegen, de nem mindig volt az;

folytatá a hang, mely szívét át meg átrezgé. — Rikhard, annyi éven át elvesztett kedves Rikhard, nevem —

— Mari! kiáltá ő s a nő karjaiban tartá a beteget és ennek feje keblén nyúgodott.

— Én nem szegém meg fogadásomat, Rikhard. Nem Marshall Mari ajkai szólnak most hozzád. Engemet már máskép hívnak.

Ő már férjhez ment.

— Más nevem van Rikhard. Hallottad már e nevet?

— Soha!

A beteg a nő merengő szép arczára s ennek a könyveken átmosolygó vonásaira bámult.

— Gondolkozzál csak Rikhard. Bizonyos vagy benne, hogy soha sem hallottad megváltoztatott nevemet!

— Soha!

— Ne mozdítsd fejedet kedves Rikhard, hogy engem láthassál. Hadd nyugodjék az itt, míg elmondom történetem. Én egy nemes derék férfit szerettem; teljes szívemből szerettem őt sok sok éven át; szerettem őt híven, buzgóan; szerettem őt viszonzás reménye nélkül; szerettem őt, mit sem tudva magas érdemeiről — sőt azt sem tudva, él-e hal-e? Ő jeles katona volt. Őt ezren és ezren szerették és tisztelték, midőn kedves barátjának anyja felkeresett s bizonyosságát adta annak, hogy ő engem diadalai közepe sem feledett el. Egy nagy ütközetben megsebesült. Haldokló gyanánt hozták Brüsszelbe. Ide jöttem, hogy ápoljam és virasszam őt s én e végett akár a világ végéig elmentem volna. Midőn senkire nem ismert, engem még is megismert. Midőn szenvedései tetőfokra hágtak, a fájdalmakat zúgólódás nélkül tűrte, beérve azzal, hogy fejét ott pihenteté, hol most a tied pihen. Midőn a halál révén állott, nőül vett engem, hogy feleségének mondhasson, mielőtt meghal. És a név, kedves szerelmem, melyet ezen éj óta viselek. —

— Tudom már! zokogta ő. Az árnyszerű emlék erősbödik. Visszatért. Hála Istennek, hogy eszméletem újra visszanyerém. Marim, csókolj meg, ringasd e kimerült főt nyugalomba, vagy megöl a hálaérzet. Az ő bucsúszavai teljesültek. Én boldog vagyok.

Az üdülés hosszan tartott, de ők azért boldogok valának. A hó elolvadt már a mezőkön s a madarak a kora tavasz lombtalan ágain csevegtek, midőn e három tagból álló család először kocsizott ki s a körülök gyülekvő nép Rikhard kapitányt megéljenzte.

De még ekkor is, a helyett, hogy Angliába térne vissza, tökéletes felgyógyulása végett déli Franciaország szelidebb éghajlatát volt kénytelen keresni a kapitány; leutaztak tehát s Avignon

közleiben töltött hat hónap után haza tértek. Tauntonné három év mulva öregedni kezdett — bár ragyogó fekete szemei még mindig megtarták fényüket — s megemlékezvén arra, hogy a déli éghajlat különösen egészségére vált, elhatározá, hogy még egy évet Franciaország alsó részeiben töltsön. El is ment oda egy régi hű cseléddel, ki még fiát ringatta egykoron — s a terv úgy lön intézve, hogy az év leteltével Rikhárd érte jöjjön s haza kísérje.

A tisztos öreg hölgy Aix közleiben bérelt ki egy lakot s nem sokára egy ottan birtokos családdal ismerkedett meg. Az ismeretség lassanként barátsággá vált, Tauntonné elfogadta a kedves család meghívását s pár hónapra vendégül ment a kastélyba. Mindezt ő részletesen írta meg gyermekeinek (igy nevezte Rikhárdot és ennek feleségét) s utolsó levelébe a családfő néhány udvarias sorát zárta, mellyekkel a kastély tulajdonosa kikérte magának a szerencsét, a méltán olly híres Rikhárd kapitányt házában tisztelhetni.

Rikhárd erre szintén udvariasan felelt s válaszáat nem sokára önmaga is követte. Egy szép nyári alkonyatkor érkezett az Aix melletti kastélyba. Roppant nagy, kísértetesszerű épület volt ez, kerek tornyokkal, kiálló szögletbástyákkal és magas ólom fedéllel. Régi századok maradványa gyanánt fele része romban hevert, de az ujan kiépített szárny tömördek ablaka barátságosan tekintett le az alatta lévő kertligetbe s a gyöngyörű vidékre. A kapu tárva nyitva állt, élő lény sehol sem volt látható.

A kapitány be- s a lépcsőkön felmenve egy tág folyosóra ért, mellynek köpadlatán sarkantyúú viszhangot keltve csörögtek.

— A kezdet elég kísérteties! gondolá s e pillanatban visszadöbbsent és arczáat elsápadni érezé. Szemközt véle a folyosón egy francia tiszt jött, ugyanazon tisztt, kinek arczképét olly híven és olly sokáig viselte emlékében. Ezt az eredetivel összehasonlítva, minden vonás teljesen hasonló s még a tekintet is ugyanaz volt, mellyel ama végzetszerű perczben tüzet vezénylett.

— Rikhárd kapitány ur! Igen örülök, hogy szerencsém van. Ezer bocsánat; cselédeim mind a kertben vannak egy kis ünnepen, melyet leányom — Tauntonné asszony kedvenczének nevénapjára tartok.

E szavak olly szívélyesen, olly egyenesen hangzottak, hogy Rikhárd kényszerüleg fogadta el az elé nyujtott kezett.

— Egy derék angol keze ez; folytatá a francia tisztt, el sen bocsátva Rikhárdot. Én az angolt, mint ellenségemet is becsülén — mennyivel inkább mint barátomat! Én magam is katoná vagyok.

— Ö nem emlékezik reám ugy, mint én ö reá; ö nem jegyezte meg ugy arczomat e gyászos napon, mint én megjegyez

tem az övét; gondolá magában Rikhárd kapitány. Mint adjam tudtára?

— A francia tiszt a kertbe vezette vendégét s bemutatta őt feleségének, egy megnyerő szép nőnek, ki Tauntonné mellett ült egy lugasban. Kis leánya örömsugárzó arcczal futott ölelésére s egy kis fücska a narancsfák közölapja elé gurúlva, ennek lábaiba fogódzott. Egy csomó vendéggyermek víg zeneszó mellett tánczolt — más csoportban a kastélyi cselédség és a környékbeli pórok vigadtak.

Rikhárd zavart borús kedélylyel nézte a boldog vidám jelenetet, míg a kastélyba visszatéret házi gazdája a vendégszobába vezette őt. Utközben katonai dolgokról váltottak néhány szót.

— Ön ott volt Waterloonál? kérdé többi közt a francia tiszt.

— Ott; felelte Rikhard. És Badajoznál is.

Magára maradván szobájában, a fölött töprenkedett, mit tegyen, mit ne tegyen, miként adja tudtúl a háziurnak, hogy vendéglátó szivességét nem élvezheti, mert barátja halálát okozta s ezért ő boszut, párviadalt fogadott

E lelki hánykodások közt találta őt Tauntonné, ki Mari leveléért jött.

— És anyja? gondolá Rikhárd, — miként mondjam meg anyjának, hogy e tiszt vezényszava folytán esett el fia?

— Ti, megvagyok gyöződve, örökké tartó barátságot fogtok kötni; szólt hozzá Tauntonné. Ő olly igaz, egyenesszivü, olly derék ember, Rikhard, hogy okvetlen becsülnötök kellend egymást. Ha ő élne — folytatá könnybe lábadó szemekkel — ő is méltányolni fogná e jeles embert s boldoggá tenné őt a tudat, hogy elmultak a napok, midön illy férfiu ellenségei sorában állott.

Tauntonné távoztával a kapitány sokáig fel s alá járt szobájában.

— Dicsöült barátom szelleme — mondá végre — a te ihletésed sugallja nékem e jobb eszméket! Te küldéd hozzám bánatos anyádat, hogy feltartsa boszura emelt karomat! Te sűgod nékem, hogy ezen ember csak kötelességét teljesíté, mint te teljesítéd a tiédet — mint én teljesítém a magamét vezérleted alatt, melly engem a romlástól mentett meg!

Leült, arczát kezeivel elfödé, s mire felkelt, egy második fel-tétel érett erős határozattá lelkében, az, hogy : sem a francia tisztnek, sem elhunyt barátja anyjának, sem — mig e két lény él — senkinek e világon nem fogja titkát elmondani. És midön az estelinél a francia tiszttel poharat kocczantott, titkon megbocsátott neki a bántalmak mennyei Megbocsátója nevében.

Bérczy Károly.

ETELE HUN KIRÁLYRÓL.

Görög császár, nagy-hatalmas,
Szeretnéd, hogy nyugton alhass'!
Mert minek a bíbor, bársony?
— Két annyit ülsz paripádon! —
Birodalmad síkja, halma?
— Idegen ló nyerit rajta! —
Arany, ezüst? — sarczba mégyen
Nagy a romlás, hát a szégyen!

A ki így tesz a császárral,
S inkább nyomja mikor kárt vall;
A ki eselben eszén tul jár,
S kardján annyi vér pirul már :
Etele a hun király az,
A kit ösmér, fél a száraz ;
Mert mikép a nádat a szél :
Népeket hajt meg ha felkél.

Összetűzni véle káros . . .
Görög udvar mást határoz :
Hogy a *világ félelmére*,
Kard helyett a *gyilkot* mérje!
Hogy a kit fut a csatában :
Mellécsuszszék sátorában ;
S azt, kinek öl pillantása :
Álmában átverve lássa!

Szerencsére! míg ezt főzik :
Egy hun-ember bevetődik,
— Ki jár világ-látni messzi, —
Nosza le kell kenyezenni!
Rá is áll ez, nem kell sok szó,
S görög észszel még az a jó :
Hogy nem is vesz dijt előre,
Szabadkozván inkább tőle.

Görög és hun, együtt négyen
Utra kelnek hevenyében ;
Vezetőül a hun szolgál,
Ösmeretlen tájékoknál ;
Nevök : Etélhez követség,
Czéljok : hogy őt elveszejtsék ;
Pénzzel, csellel csak megejtik . . .
Csak czélhoz visz valamellyik!

S mennek mennek éjjel nappal,
 Küzdve széllel, vízzel, vaddal;
 Járnak bérczen, szikes háton,
 Ekevastól szüz rónákon;
 Ernek szilaj ménest, nyáját,
 S pásztor-népet, melly a tájat
 Hol elhagyja, hol megszállja,
 Se törvénye, se királya.

S táborához hogy jutának
 Világduló hunkirálynak :
 Meghökkennek népe számán...
 S áll ellőttök ritka látvány :
 Zöld gyepon sok tarka sátor,
 Itt verseny, ott áldomás, tor;
 S mig dal zeng az ősek nyelvén :
 Lobog a tűz, — robog a mén !

S eléjök sok főhun nyargal,
 — Tele a szem vád- s haraggal, —
 „Kihez jöttök?“ — „Eteléhez!“
 „És mi jóért?“ — „Ő ha kérdez“
 S faggatóznak Csutha s mások :
 „Ha még is meg-mondanátok . . !“
 — „Ejh, a *fővel* kell beszélünk,
 A *lábbal* hát nem beszélünk!“

„Ha nem szóltok, szólunk hát mi :
 Uratok küld bosszut-állni, —
 Hogy kit futtok a csatában :
 Átdöfjétek sátorában!
 Ezért jöttök, — erre hoztak
 Szín aranyban ötven fontot . !
 Csak körülte! — gúnynyal szólnak —
 Módotok lesz benne holnap!“

Este lett s az éj beálla,
 Görögöknek ninesen álma . . . !
 Buslakodnak, tépelődnek :
 A hun árulá el őket . . . !
 Vagy varázslást üzve, máski
 Szemeikből olvasá ki :
 Mit terveztek? mit akartak?
 Létét, célját tör- s aranynak.

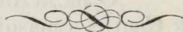
S nem javolja semmi, semmi :
 Etelével szembe lenni ;
 Sőt a mellyik arra képzel :
 Küzd halálos rettegéssel ;
 Mig hát tart az éjszakába :
 Esze nélkül kap lovára

A görög, — s megy fékeresztve
Megrebbenvén zajra, neszre.

S mit használ, hogy gyors lovok van . . . ?
Gyorsabb hun nép zug nyomokban;
Szóval érvén, mond a hadnagy :
,Nem jól mentek !' (semmi, csak hagyj !)
,Rendesebb lesz ha megálltok !'
(Meg kell állnunk, nem hősáttok . . .)
,Erre erre . . . ! vissza köztünk . . . !'
(Jól tudjuk már, hogy elvesztünk !)

,Ha kell, reggel elmehettek,
De most?! . . sátort verünk nektek !
Hozunk vadbört éjszakára,
Halat, barmot vacsorára ; —
Mert ugyan mit mondanának :
Hogy csufjára a világnak,
Éhen, szomjan elmenének
Vendégei Etelének . . . ?!

Tompa.

HOGY ÁLL A VILÁG?

I.

A bécsi tanácskozmány szétoszlása után történeteket kell összeállítanom.

Tollam alá nem tartozik egy olly ország beléletének rajza sem, melly a világ sorsára óriás mérvekben ható keleti kérdés megoldásához nem járult.

A kínai trónt egy merész forradalom összerontással fenyegeti; Japán az Északamerikával és Oroszországgal kötött kereskedelmi szerződés által az idegen eszmék és forgalom számára eddig egészen új tért nyitott; California és Ausztrália aranyai ezen anyagi kornak — melly gazdagodni és élvezni kiválón szeret, s melly a szellemi és erkölcsi érdekért is valódi lelkesedéssel csak akkor tud küzdeni, ha fáradsága jól meg van fizetve, — krónikájába nagy betűkkel lesznek bejegyezve; a suezi földszoros átmetésze, mellynek terve elkészült, a kincses Keletindiát távolságának felével hozza az angol kalmárok rakhelyeihez és a francia divatárus-nők boltjaihoz közelebb; Északamerika a pénz- és hatalomvágy fő képviselője, melly szatócsabb az ó-világi kárthágóiaknál és foglalóbb természetű a középkori normanoknál, keresve keres alkalmat — s utóbb találand is — Európa ügyeibe vegyülni,

hogy még több *dollára* *) és birtoka legyen; a mechanica, a gőz és vilanyerő, a természeti határokat, mellyek nagy folyamok és hegylánczok által választották el és védték a népeket, haszonvehetlenekké törekszik tenni, s világpolgári irányokra szoktatja azokat, kik eddig csak a hazaszeretetet érezték: szóval, közel és távol sok nagy dolog, sok nagy változás van készülöben, melly egy később kor történetírója által akkora sőt több súlyúnak fog tekintetni, mint Dundas Admiralnak flottája, mint a diplomaták körlevele, mint Karsz ostroma, mint Szebasztopol bevétele, mint Krim meghódítása, — mint az egész keleti kérdés.

Azonban e perczben a közfigyelmet még is csak az orosz-török ügy sodorja magába, s nyeli egészen el. Kiki érzi, hogy a mi az ottani harcztereken döntetik el, a mi az ottani vitály gerjesztésére vagy bevégzésére a kormányok intézkedései és a diplomatiái tanácskozatok által történik, mély nyomokat fog hagyni maga után, országok jövője fölött határoz, az európai súlyegyent közvetlenül érdekli, a polgárisodás haladásának vagy hanyatlásának utját szabja ki, és végzetes eszközül szolgál korunk törekvéseinek előbbre vitelében.

Nincs párt, sőt párttöredék is, melly a keleti kérdésben ne vélje föltalálni azt, mitől fél vagy vár: nincs, melly ne gondolná a háboru folyama által érdekeit közvetlenül érintve.

Természetes, hogy a méltó várakozások és méltó aggodalmak mellé sok csaláalom vagy sok rémkép is társul. A szövetséges hatalmaknak az orosz elleni küzdése nem fogja azon következéseket mind előidézni, a miket a politizálók raja kiszámítgat, és bizonyosnak tart; de valamelly tárgy fontosságából nem veszít azzal, hogy túlbecsülik.

S miután most a világ állását kiki a keleti ügy állásával azonosította, nem követek el szokatlan dolgot, ha én is mellözve a kisebb rendű tárgyakat, azon tért, melyet különben p. o. Dánia alkotmányos vitái, Spanyolország zavargó helyzete stb. igényelnének, a török-orosz ügykérdés számára foglalom le.

Minthogy pedig a bécsi tanácskozások utáni történetekről kell szolanom, a diplomatiái térre tekintek előbb, s csak azután megyek a csatamezőre át.

II.

A bécsi konferencián mindenik hatalom, melly Oroszországtól az európai súlyegyen érdekében a négy pont elfogadását követelte, ugy hívé, hogy e pontok nem választhatók külön.

Támadhatott közöttök az alkalmazás és magyarázat körül

*) A dollár 2 pengőforintnál valamivel több értékű pénzdarab.

különbőség, de nem a czár elé tüzött kívánatok solidaritására nézve.

Sem Ausztria, sem a porta, sem a nyugoti hatalmak nem térhettek el e nézettől, miután a keleti kérdést az *európai súlygyen* szempontjából fogták föl, s ezen főszme alá rendelték a másodrendűeket, a kisebbeket, az egyes államok külön-érdekeire vonatkozókat.

De ha valaki a főszmét, t. i. az európai súlygyen szempontját mellözi, ha például csak Németország közvetlen érdekeit tekinti, ha csak a keleten lakó keresztyének sorsa fekszik szivén, ha csak a szabadkereskedés ügyére gondol, vagy csak a francia fegyverek dicsőségében keres kielégülést : már illy esetben a négy pont solidaritása nem fog előtte olly lényegesnek tetszeni, mint a minőnek a bécsi tanácskozmányokban részt vett hatalmak előtt tünt föl.

S tagadhatlan, hogy egyebet nem említve, Németországon vannak pártok s kormányok is, melyek specificus német érdekből indulva ki, a négy pont között a két elsőben minden ohajtásaikat teljesülve látják : mert az *első pont* azon nagyhatalomnak, melly a német szövetséggyűlés elnöke, adna tetteleg legtöbb befolyást az aldunai fejedelemségek ügyeire; s mert a *második pont* a Duna egész folyamán sokkal élénkebb lendületbe hozná azon közlekedést, azon kereskedelmet, mellyből legtöbb hasznot Ausztrián kívül a vele szomszédos német tartományok vonnának : míg ellenben a *harmadik pont* tetteleg Anglia érdekeinek kedvezne leginkább; a *negyedik pontról* pedig bátran elmondhatni, hogy Németország különös érdekeit alig érinti, s fontossága európai tekinteteken nyugszik.

S Nesselrode gróf épen e pártokra és kormányokra gondolt, midőn Glinka urhoz, a frankfurti orosz követhöz april 30-án következő körjegyzéket küldte :

A bécsi tanácskozmányok azon pontra jutottak, mellyen a párisi és londoni kabinetektől függ, azokat véglegesen meghiúsultakká tenni, daczára azon szilárd akarattunknak, hogy a béke megszerzessék. Szükségnek hiszem kijelölni önnek, milly stadiumban fogna lenni azon két kérdés, mellyek különösen Németországot illetik, a bécsi konferentiák feloszlása esetében. Az első kérdés a dunafejedelemségek kiváltságos kormányzatára, s a második a szabad dunai hajózásra vonatkozik. Mindkettő vizsgálat alá vétetett és tárgyalatott a martius 15- és 23-ai ülésekben, s olly megoldatást nyertek, melly minden a konferentiára egybegyűlt meghatalmazottak helybenhagyását érdemlé ki. Oroszország meghatalmazottai a tanácskozmányban részt vettek a béke olly érzelmével, melly bizonyosan befolyással volt azon megnyugtató határozatra, mellyhez a konferentia jutott. Ezt tanusítják a II., III., IV. és V. értekezleti jegyzőkönyvek. Hogy azon különös elrendezéseknek, mellyet ezen okmányok feltételeznek, valódi érvény és kötelező erő adassék, szükséges volna azokat szerződvény-alakba foglalni. Ha a konferentiák feloszlának, akkor ezen szükséges formalitás nem történhetik meg,

s a hatalmak melyek ezen elrendezésben érdekelve voltak, nincsenek formá szerint egymásnak lekötelve. Daczára mind ennek a császári kabinet rajta lesz, hasznos eredményül tekinteni azt, hogy a hatalmak teljes összhangzása legalább e két pont fölött el van érve, mikép azt a Bécsben aláírt jegyzőkönyv bizonyítja.

Mivel ezen két pont Németország érdekeit kisebb nagyobb mértékben közvetlenül érinti, ennél fogvást mi ezen eredménynek kettős nyomatékot tulajdonítánk s tulajdonítunk még most is, mert midőn az Németország érdekeit egészen a keleti kérdéssel összeköttetésen kívül helyezi, szükségkép azoknak arra kell szolgálniok, hogy a német szövetség államait megszilárdítsák amaz elhatározásukban, miszerint a viszálytól távol maradjanak és szigoru semlegességet tartsanak fenn. Ő felsége a császár mindazáltal a Dunafejedelemségek ügyeire s a Dunahajózás szabályozására vonatkozó Bécsben eszközölt elrendezést csak addig tekinthetné Oroszországra nézve kötelezőnek, míg a német udvarok szigoru semlegességeket fentartják. Ön felhatalmaztatik, a német szövetséggyűlés tagjait erről biztosítani, közölvén velők ezen sürgőnyt udvaraik mihez tartása végett. Fogadja ön stb.“

Az april 30-ki körjegyzékben tehát Nesselrode gróf tudtul adja, hogy a czár a bécsi tanácskozmányok föloszlásával jogosítva volna ugyan, a Dunafejedelemségek kiváltságos kormányzatára és a szabad dunai hajózásra vonatkozó megállapodásokat, melyek még szerződvény alakjába nem foglaltattak, valódi érvény és kötelező erő nélkülieknek tartani; azonban még is kész azokat, ezen túlra is a had véletlenségeitől függökké nem tenni, s *hasznos eredményül* tekinteni, azon reménytől levén áthatva, hogy a német szövetség államai *szigoru semlegességben* fognak maradni.

Hogy Nesselrode gróf mennyi reményt kötött az april 30-ki körjegyzékhez! e kérdésre mi felelni nem tudunk.

Azonban ugy látszik, hogy már elküldésekor is nem a jelent, de a *jövendőt* tartá szem előtt, mert sokkal böleőbb statusférfit volt, hogysem föltehetnök róla, mikép a szövetséggyűléstől a 30-ki körjegyzék szellemében várt volna határozatot. Ez *elvileg* a multnak megtagadása, *tettleg* a nyugoti hatalmak elleni hadizenet lett volna.

Nesselrode gróf abban bízott, hogy jöhet még idő, midőn azon német kormányok, melyek titkon oroszérmük, vagy külövnálnak a többiektől s önálló politikát tűznek zászlóikra; vagy pedig az orosz fegyverek győzedelmei közt annyira megerősödnének, s annyi erélylyel léphetnek föl, hogy az ellenkező véleményeket a szövetséggyűlésben magokhoz ragadni, vagy túlszárnyolni fogják.

Miután az april 30-ki körjegyzék horderejét érintök, lássuk történetét.

Buol gróf ausztriai külügyminister legelőször is szükségesnek tartá azt a következő tartalmu körsürgöny kíséretében közölni a német kormányokkal:

„A cs. orosz követ a német szövetségnél, *Glinka* ur, a német szövetséggyűlés tagjainak *Nesselrode* gróf leiratban ide mellékelt kibocsátványát terjesztette elő, mellyben azon biztosítás foglaltatik, miszerint ő felsége Oroszország császára még a bécsi konferentiák végleges megszakítása esetében is a konferenciákban előfordult egyezkedésekhez alkalmazkodni kötelességének tartandja a Dunafejedelemségek jövőbeli viszonyait s a dunai szabad hajózás szabályozását illetőleg mindaddig, míg a német udvarok a szigorú semlegességet megtartandják. *Glinka* ur *Rechberg* gróf kérdésére, vajjon határozott megbízása van-e arra, hogy ezen kibocsátványt a szövetséggyűlés elnökének további hivatalos kezelés végett előterjeszse? — válaszolja, hogy nem ez az eset, és hogy ő úgy hiszi, miszerint udvara szándokainak megfelelően, ha arra szorítkozik, hogy a reá bízott közleményt a szövetség egyes tagjaival tudassa. *Rechberg* gróf az ő beszélgetésének tartalmát a cs. orosz ügyvivővel a katonai ügyeket intéző bizottmány tagjaival az ülés alatt bizodalmasan közölte s a többség egyetértőnek mutatkozott arra nézve, hogy a sz. pétervári kabinet ezen nyilatkozata nem az elnökségnek és ez által a szövetségi gyűlésnek, hanem egyszerűen az orosz követség által az egyes szövetséggyűlési követekkel közöltessék. És így a cs. orosz udvar lépése nem lett a szövetséggyűlés taglaltatásainak tárgya. — A legtermészetesebb tekintetek tetteleg a pillanat kritikus körülményei között a discussiót nem javasolják. Ausztria bizonyára legkevésbé lehet hajlandó a bécsi konferentián elért egyetértés becsét az említett mindkét pont fölött félreismerni. Ausztria tanácsára tette a német szövetség ezen pontokat magáéivá, szövetségeseink pedig a konferentiák közététele által azon állapotba helyeztetek, hogy törekvéseinket a kitűzött czélok elérésére kellőleg méltányolhassak, és mi Németország kormányait nem tekinthetjük, az elégtétel érzelme nélkül, miként fogadja azon nyilatkozatot, hogy Oroszország kész az alkudozások eredményeihez ragaszkodni, hogy Németország kérdéseit kétségen kívül helyezze. *De a béke alkudozások négy alapjai az azokban résztvevőkre nézve egy egészet képeznek, és a német szövetség is ezen alapokat teljes összefüggésekben alkalmas alapul ismerte el a biztosított jog- és békeállapot helyreállítására Európában, és majd csak akkor, ha a krízis lefolyása véglegesen el leend határozva, — mellynek a béke fölötti alkudozások mély sajnálatunkra e pillanatban kitétetvék, — Ausztria azon helyzetben leend, miszerint megfontolhatja, mit fognak akkor Európa és Németország érdekei követelni és e fölött szövetségesei irányában, nyíltan és bővebben nyilatkozandik. — Mi azon reménynek adjuk át magunkat, hogy a német szövetség tagjai az orosz cs. udvar ajánlata által cselekvési modunk iránt bizodalomban csak megerősítve látandják magukat. Épen azért hiszünk arra is számolhatni, hogy ők távol vannak attól hogy Oroszország nyilatkozataihoz határozatokat vagy ajánlatokat kapcsoljanak, mellyek következéseikben Ausztria ellen fordulhatnának, vagy legalább azon nehézségeket még szaporíthatnák, mellyekben a mi feladatunk a helyzet jelen elhatározó állásában a nélkül is olly annyira dús. Fölkéretik ön, ezen kibocsátványt azon kormánylyal, mellynél önnek megbízatva lenni szerencséje van, közölni. Fogadja stb.“*

Az ausztriai körsürgönyből látjuk, hogy *Glinka* ur előterjesztését miként fogadta a katonai ügyeket intéző bizottmány.

Később azonban, hihetőleg kölcsönös engedmények árán, a orosz ügynök többet vitt ki, mint a mennyi mellé eleintén ő maga nyilatkozott.

Mert a körjegyzéket csakugyan a szövetséggyűlés elé ténjleszték.

Ott minden tárgyalás nélkül *ad acta* tétetet tugyan; de Poroszország fentartá magának a jogot, hogy utóbb ezen orosz nyilatkozathoz, ha czélszerűnek látja, hozzászólhassan.

Mig Glinka úr ennyi tért nyert, szembetünő változás történt, bár egy kevésbé sajtáságos uton, a körjegyzék követelésére nézve.

Nesselrode gróf t. i., mint láttuk, a *szigorú semlegességet* mondá azon feltételnek, melly mellett a négy pont *két elsejét* Oroszország minden hadfejlemény esetében biztosítja Németország számára.

Glinka ur azonban 9-kén egy *kísérő jegyzéket* intézett Recheberg grófhhoz mellékletként, mellyben az állítja, hogy a czár a két első biztosítéki ponthoz ragaszkodását most azon föltétthez köti, ha a német kormányok Oroszország ellenében állandólag megtartandják azon álláspontot, *mellyet a jelen politikai bonyodalmakban eddig elfoglaltak.*

E két kívánat közt nagy különbség van.

Mert a körirat *szigorú semlegességről beszél.* De Ausztriát, melly a nyugati hatalmakkal a december 2-ki szerződés szerint szövetségben áll, szigoruan nem lehet semlegesnek tartani; ennél fogva a czár csak úgy kötelezte a két első ponthoz ragaszkodásra magát, ha Ausztria politikája a december 2-ki szerződés fölmondásával, közelebb hajlik az oroszhoz.

Ellenben a kísérő jegyzék a két pontot biztosítja *még azon esetre is, ha Ausztria mint eddig tevé, ezutánra is fegyveres és a nyugoti hatalmak iránt barátságos semlegességben marad, s a decemberi szerződés következményeit nem terjesztendi azon pontig ki, hol háborut kelljen Oroszországnak izennie.*

Kétség kívül e lépés Oroszország részéről bizonyos önmérsékletet árult el. Annyival inkább, mivel maga a német szövetség sem volt a keleti kérdésben szorosan véve szigorú semlegességben, mert elvileg a négy pontot egész solidaritásban *) pártolta. A porosz király pedig az aprili szerződés által még arra is kötelezé magát, hogy, ha az orosz háborut kezdene Ausztriával, akkor ő is síkra lép, s teljes erejével fogja Ausztriát a megtámadó ellen védeni.

Így levén a dolog, Muszkaország a két első biztosítéki pont megtartását tulajdonkép olyak számára ígérte, kik részint következetes politikából, részint pedig a viszonyoktól sodortatva többé vagy kevésbé odahagyták a semlegesség terét, s a nyugoti hatalmak érdekei mellett nyilatkoztak.

*) Azaz a négy pontot olyannak tekinté, mellyet Muszkaországnak — ha békét akar — együtt kell elfogadni, nem pedig belőle csak az egyiket vagy másikat.

Sőt a czár később még Glinka ígéreteinél is többre ment.

Midőn t. i. látta, hogy Nesselrode körjegyzéke Glinka kísérelésével együtt a német szövetséggyűlés elé terjesztetett ugyan, de ottan minden tárgyalás nélkül egyszerűen csak félre tétetett, új nyilatkozatot bocsátott ki, mellyben kijelenti, hogy nem csak a két első ponthoz fogja magát tartani a háboru bármily kimenetelekor, hanem még e fölött mindahhoz, *a mit a bécsi tanácskozatok alatt megígért és előterjesztett, visszavonathatlanul ragaszkodik, s a győzedelmek, mellyeket nyerne, sem sognák arra bírni, hogy az általa elvileg elfogadott négy pontot békealapnak ne tekintse.*

III.

Míg Muszkaország, tán inkább számításból, mint őszinteséggel azon teren akart okvetlenül maradni, mellyet az eredmény nélkül szétoszlott bécsi követgyűlés az európai béke helyreállítására a négy pont által jelölt ki, addig a nyugoti hatalmaknak e tárgy körüli nézete naponként ingadazóbbnak látszott.

Ők, hogy a bécsi tanácskozmányon formált követeléseiknek súlyt adjanak, Szebasztopol általános ostromát sürgették, noha a közelítési művek még bevégezve nem voltak. *Canrobert* és *Raglan lord*, az akkori fő hadvezetők, kénytelenek valának a politikai tervek támogatására a czélnak meg nem felelő előkészületekkel próbálni sikert. Az ostrom roppant ágyuzással kezdeték meg s több napokig szertelen hévvel tartott, anélkül, hogy figyelmet érdemlő eredményt idézett volna elő. A hadkészlet-tárok ürültek; de Szebasztopol védművei épen maradtak. Végre az ostromnak azzal, mit magas helyen vártak, ellenkező hatással kellett ez alkalomkor befejeztetni.

A gyarló siker mellett a közvélemény elfeledé az almai, balaklavai és inkermani csatákat; el azt, hogy sok hátrányaik daczára a nyugotiak a krími expeditio alatt egészben véve még is a muszkáknál erősebbeknek és szerencsésebbeknek tüntek föl: a közvélemény, — melly ha fél vagy remél, mindig emlékező tehetsége rovasára függ a jelenen, — nem gondolva egyébre, mint az eredménytelenül megszüntetett ágyuzásra, olly hittől lön áthatva: *hogy, ha az oroszok nem is verhetik ki táborhelyeikből és szoríthatják tengerbe a nyugoti hatalmak seregeit; viszont ezek sem lesznek képesek Szebasztopot bevenni és az orosz Krím birtokától megfosztani.*

Ezen általános nézet, melly a bécsi tanácskozatok szétoszlása után kapott leginkább lábra, az oroszok erélyét emelte, és sértette a nyugotiak büszkeségét.

Anglia és Franciaország nem akarhatott békét, melly e perczen számára kedvezőtlen lett volna; s ha sebzett önérzetében

a háborút az eddiginél nagyobb eltökéltséggel akará : méltán lehetett attól tartani, hogy a békealapul kitűzött *négy pont*ra többé gondolni sem fog, miután a bécsi tanácskozmány eredménytelen szétoszlásával *nincs többé kötelezetve a négy pontnál maradni*.

Eleinte túlnyomó is volt e hangulat.

A hírlapok fennen hirdették, miként bezáratván a bécsi tanácskozatok, a kabinetek nem fogják magokat kötve érezni azon békealapok által, mellyeket az orosz csak azért nem vetett elvileg vissza, hogy a részletek fölötti vitatkozások által hadkészületekre elég időt nyerjen.

S bár a francia külügyminister Walewszki gróf, Nesselrode grófnak május 10-ki körsürgönyére irt hivatalos czáfolatban semmi kihívó kifejezéseket nem használt, mégis mind az angol mind a francia kormány kedvet látszott mutatni a hadtérnek *tágítására*, s Oroszország megaláztatása végett új és sok felelősséggel járó eszközök igénybe vételére.

Walewszky gróf a pétervári ministerelnök előadását bírálván így szólt : „*Franciaország és Anglia nem bír a nekik tulajdonított érzülettel, s ellenségeskedése nem engesztelhetlen, mint ezt állítják*. Soha sem akartak Oroszország becsületét és méltóságát sértő békét szabni. A szükség azonban olly szereppel bizta meg őket, mellyet az isteni gondviselés segélyével be fognak tölteni tudni, s az alapjaiban megszilárdult Európa hálával lesz adósuk, *hogy a törvényes teltkörön mindenütt állépő befolyást jogszerű határai közé bírták szorítani*“.

E nyilatkozatban sajtáságosan vegyült a mérséklet a fenyegetéssel, s míg kezdete békehajlamot csillogtatott, befejezésében, bár burkoltan, az foglaltaték, hogy a nyugoti hatalmak a törvényes korláton *minden felől* átlépő orosz befolyást, igyekezni fognak szintén *mindenfelől* határok közé szorítani. Mi a hadtérnek Besarábiába, sőt Lengyelországba is áttételét jelentheté.

Csakhamar olly intézkedések és előkészületek történtek, melyek a *négy pont* barátait komoly sejtelmekre jogosíták.

Csartoriczki (Czartoryiski) herczeg, ki III. Napoleon császárral réges régen vala ismeretes, azzal kecsegteté számüzött társait, hogy az oroszok ellen külön lengyel légio fog állítatni.

Az idegen nemzetüekből alakítandó hadcsapatok számára a francziák Svájczban, az angolok sok helyt toborzani kezdettek, még titkon és politikailag nem épen tanácsos módokon is.

Látszott, hogy a négy pontnak, mint érvénytelennek mellőzése, nemcsak a történeti fonal szétszakítását, nemcsak a követelések növekedését, de még e fölött a hadtér szélesítése közben a forradalmi elemek fölzaklatását is jelentené.

S Clarendon gróf — angol külügyminister — egy heves par-

lamenti vita alatt tán a percz hatásaitól elragadtatva, vagy tán a népszerűséggel csak kaczerkodik, ki is ejté azon vészterhes szót, hogy az angol kormány többé nem érzi magát a négy pont által kötve, s így a had eszközeire és a béke föltételeire nézve egészen szabad kézzel bir.

Egy nagy és szabálytalan európai háboru esetlegességei szemlátomást szaporodtak.

De a négy pont és a mérséklettség szószólójává lön a december 2-kai szerződés s az ahoz csatolt érdekek.

Ideje tehát erről is beszélni.

IV.

Tudják olvasóim, hogy december 2-kán a nyugati hatalmak és Ausztria közt egy kötés létesült, mellynek czélja vala, a négy biztosítékot, ha az a pétervári udvar által az 1855-ik év januariusának első napjág önként el nem fogadtatnék, közerövel végrehajtani.

E szerint Ausztria mint a nyugatiak szövetségése lépett volna föl az orosz ellen, mihelyt ez *januar elsejeig* a fölajánlott beke-alapokat magáéivá nem teszi. Egy december 28-kán aláirt jegyzőkönyv pedig a négy alappontnak olly magyarázatot adott, melly többé sem a három szövetkezett hatalomnak, sem magának Oroszországnak nem engedte annak jelentését változtatni vagy terjét félreismerni.

Januar 1-jén az orosz nem fogadta még el a négy pontot, s így a december 2-ki kötés 5-dik czikke erejénél fogva a bécsi kabinetnek rendszabályokhoz kellett volna nyulni, mellyek a végrehajtást fegyverhatalommal eszközöljék. De a nyugotiak a bécsi alkudozások megnyitásával beleegyeztek, hogy Ausztria kötelezettsége az értekezlet kimenetelig elhalasztassék, s csak ha Oroszország az ajánlott békejavaslatokat elutasítaná, akkor kezdődjék Ausztriának a kényszerítési szabályokhoz járulása.

Ismeretes dolog, mikép a bécsi tanácskozások alatt az orosz a négy pont közöl a két elsőre ráállott: hanem a harmadik pont mely főleg az orosz túlsúlynak a Feketetengeren megszüntetésére vonatkozik, annyira nem volt inyére, hogy minden korlátozást, mely hajóhadának csökkéntését vala eszközözendő, hosszabb vagy rövidebb vitatkozás után magától elutasított.

A nyugoti hatalmak képviselői tehát megbizásaikat kimerülteknek nyilatkoztatván, a gyűlés bezárását s a december 2-ki szerződés foganosítását kívánták.

Ekkor a bécsi kabinet azon gondolatra jött, hogy egy új javaslatot terjeszzen elő, melly szerint a szövetséges hatalmak nem szabták volna a muszkanak elébe, hogy hány sorhajót, hány fre-

gatot, gőzöst és más kisebb nemű járművet tartson a Feketetengeren; hanem ők magok ügyeltek volna, miszerint a szükséghez képest úgy növeljék saját hajóik számát a Feketetengeren, hogy ott a súlyegyent föltarthassák, s az orosz semmi tengeri erővel ne fenyegethesse, s annál kevésbé lephesse vétetlenül meg Konstantinápolyt.

Mimódon történhetett volna ez? leírtam „*A magyar népkönyve*“ II-dik kötetének V. és VI-dik füzetében, s most ismételni nem tartom szükségesnek.

Buol gróf magános uton közlé tervét Russell lorddal és Drouin de l'Huys, francia külügyminiszterrel, kik a bécsi tanácskozáson mint meghatalmazottak jelen voltak.

Ezek a tervet elfogadhatónak találták, s megígérék, hogy kormányaiknál egész erélylyel fognak *elfogadtatására* hatni.

Mire az osztrák miniszterelnök Buol gróf viszont ígérte s egy jegyzékiratban említé is, hogy ha a muszka e javaslatot visszavetné akkor Ausztria kész a *december 2-ki szerződés értelmében támadólag lépni föl*.

Önként érthető vala, mikép az ellenkező esetben nem.

Ugy történt azonban, hogy a hazatért *Drouin de l'Huys* III-dik Napoleon császár hivatalából elbocsátotta, *Russel lordot* Palmerston lord továbbra is a ministeriumban hagyta ülni; de mintkét kormány, — az angol és francia — egyaránt megegyezett abban, hogy Buol gróf tervét sem fogja az orosz elé terjeszteni. Mert miként a hivatalos Moniteur július 7-ki számában Walewszki gróf, az új francia külügyminiszter megíratá, az ausztriai javaslat szerint a szövetségesek Oroszországtól nem kívántak volna semmi egyenes és határozott kötelezettséget. „Sőt ellenkezőleg a három hatalom kötelezte volna magát olly veszély következményeinek elhárítására, melyet megelőzni nem akart. A közvélemény ezen egyezkedési módszerben nem látott volna egyebet, mint eszközt ama nehézségek megkerülésére, mellyeket a szövetségesek vonakodtak egyenesen megtámadni, s mint a tehetlenségnek bizonyos nemét a kérdésnek a harmadik biztosíték szelleme szerinti megoldásában“.

Ausztria, midőn a francia és angol kormánynak nézetéről értesült, még egy más javaslatot terjesztett elő. Ennek részleteiről semmit nem tudok. Eredményéről ugyancsak a Moniteur július 7-ki cikkében a következő sorok világosítanak föl: „A bécsi kabinet a császár és brit ő felsége kormányának a *megszorításra* *) állapított és e *tekintelben kielégítő* természetű, de másfelől *nem teljes* javaslatot terjesztett elő, minthogy annak nem volt a hábo-

*) Az orosz feketetengeri flotta hajószületének lejjebbzállítását követelő.

ru-eket magában foglaló ultimatum jelleme. Semmi haszon sem lett volna tehát olly javaslat vitatásába ereszkedni, mellyről előre tudtuk, hogy Oroszország *elvileg* határozattan elveté, s Ausztria nem ígérte meg azt a szükség esetében fegyverrel támogatni“.

Buol gróf kétféle kiegyenlítési tervének visszavetése alkalmul szolgált a decemberi szövetségesek meghasonlására.

Míg a nyugotiak a békiülni nem akaró Oroszország ellen nagy mérvü háborut sürgettek, Ausztria azon véleményben volt, hogy a békés kiegyenlítés lehetőségei koránt sem merítették ki, s hogy ennél fogva nem is állott be azon eset, mellyben ő a december 2-ki szerződés V-dik pontja szerint fegyveres végrehajtáshoz nyulni köteleztetve volna.

A nyugotiak e vélemény-különbséget még élesebbé tették az által, hogy — mint főnebb megirtam — a bécsi tanácskozmány széteszlása után a négy ponthoz nem hitték magukat kötve, és szélesebb hadtér egyedül a hadiszerencétől függő békealapok mellett látszottak buzgólkodni. Mire Ausztriának viszont az vala nézete: hogy igaz ugyan, miként a nyugotiaknak joguk van a négy pontot a bécsi tanácskozmány meghiusultával érvénytelennek tekinteni; de akkor önként értetik a december 2-ki szerződésnek is — melly a négy pont végrehajtására kötteték — teljes érvénytelensége. Anglia és Franciaország szabadon határozhatnak egészen új békealapokat; de ekkor Ausztriának sem lesz megkötve keze, és szintén függetlenül választhat magának helyzetet és kötelezettségeket.

Ezen vitály befolyást gyakorolt a katonai szerződményre is, mely a december 2-ki kötménynek mintegy kiegészítő függelékét fogta volna tenni, s a *négy pont* fegyver általi végrehajtását esz-közlendí vala.

Ausztria ajánlá, hogy ha az orosz a békföltételeket visszautasitná, 500 ezer emberrel fog ellene föllépni, mihelyt melléje a nyugoti hatalmak szintén 500 ezer katonát állítanak. Így — Ausztria nézete szerint — hoszas vérontás nélkül s aránylag kevés pénzázdozattal sikerülne a czárt fegyverletételre birni, és Európának a rég ohajtott békét megszerezni. A nyugoti hatalmak nem tarták létesíthetőnek e tervet, s más alapokat kívántak a közös hadműködés megkezdésére. Szóban forgott egy újabb javaslat, mely egyik-egyik fél részéről csak 300 ezer ember kiállítását igénylé; de ez is igen terhes kötelezettségnek látszott a nyugoti hatalmak részéről, kiknek még Krimben is majdnem 200 ezer katonájok harczott. Ugy hiszem, ezen stadiumban lelte a katonai szerződés fölötti vitákat a bécsi tanácskozmány széteszlása, *Drouin de l'Huysnak* visszalépése, *Russel lordnak* Palmerston általi hibázatása, a Feketetengeren az orosz túlsúly megszüntetésére vonat-

közö két osztrák javaslat s a decemberi szövetségek közt támadt többféle nézet-különbség.

A Hess tábornagy mellé rendelt francia katonabiztos, s Ausztriának a nyugoti hatalmak táborában levő biztosa — bár a demonstratio minden színe nélkül — haza távoztak.

Németország több kormányainál ismét felmerült azon eszme, hogy a keleti bonyodalmakban Középeuropának önálló és független politikát kellene követnie, mi csak Ausztria és Poroszország egymáshoz közelítése által volna eszközölhető. Kisértettek meg e közelítést célba vevő lépések is; de a porosz kormány félreismervén a viszonyokat, és tulságos hittel levén, mind saját helyzetének előnyeiről, mind pedig Ausztria helyzetének nehézségeiről, semmit sem akart politikájából fölládozni, s elfogultságában csak a másik féltől várt lemondást és közelítési kísérleteket. Mig a berlini kabinet korlátoltságát tünteté föl, addig a pétervári ravaszságának és gyanusító ügyességének adta emlékezetes jeleit. Nesselrode gróf t. i. hogy a decemberi szövetségek közt támadt nézet-különbségeket teljes szakadásra vezethesse, kör-sürgönyeiben s ügynökei által akkor bizodalmit mutogatá Ausztria iránt, mintha ennek politikájában lényeges változás történt volna, s mintha Oroszországnak már csak barátságos közbenjárót kellene ama nagyhatalomban üdvezleni, melly nem rég a decemberi szövetség tagja volt.

Illy gyanusítás tárgyául szolgált az ausztriai seregleszállítás is, melly azon kívül, hogy demonstrativ természettel nem birt, igen nagy csökkenést a föllállított katonai erő létszámában nem okozott s ugy volt rendezve, hogy szükség esetében néhány hét alatt a szenvedett hiány ismét kipótolthatatik.

Szóval: a körülmények olly alakulásnak indultak, hogy a nyugoti hatalmak minden különös ok és kiáltó tény nélkül egy válságos pont felé vitettek, melly a multtal szakítást s új elemekeli szövetkezést idézhetett volna elő.

Minden tervnek s minden kötésnek akadt szószólója az angol parlamentben, és a jól értesülteknek tartott londoni vagy párizsi lapokban.

Oroszországot *könnyen sebezhető* oldalain támadni meg; az idegen legiok táborzását demonstratioként használni; Alsó- és Középolaszország kormányainak nehéz helyzetét még bonyolodattabbá tenni; a kisebb rangu államokat ígéreték és kecségetetés által az orosz elleni segédesapatok kiállítására birni; olly országokat, mellyeknek állandó semlegessége európai kötményeken nyugvék s azok által lön biztosítva, tevéleges politikára, a nyugotiakkali szövetségre unszolni; — ezen eljárás nem látszott ollyannak, mellyel, mint egyik közel levő *esetlegességgel*, némileg már meg nem barátkoztak volna, főleg a londoni ministeriumban.

A régi nyomdokok követése vagy egy nagy felelősséggel járó új irány kitzése : ez állott koczán.

S míg Anglia, mely szigeti helyzeténél s rendezett belviszonyainál fogva kevésbé érezte volna meg egy elhamarkodott vagy hibás lépés balkövetkezményeit, a szélsőségek felé hajlott, — Napoleon császár, ki szokott hallgatagságával a kora nyilatkozattól visszatartozkodik, most a helyzet teljes urává lön.

Szózatától függött a multtal szakítás vagy kialakulás.

Anglia a *francia szövetségért* visszatéríthető vala a bécsi tanácsokmány békealapjaihoz; de örömmel nyult volna vakmerészebb politikához is, mihelyt reménye lehete, hogy Franciaországtól cserben nem hagyatík.

Anglia a jelszót III. Napoleontól várta, s ez, hogy új pénzájánlatokat szavaztasson meg, a kamarákat július 2-ra rendkívüli ülésre hívta össze.

V.

Mielőtt a törvényhozó test teremei megnyiltak volna, Napoleon császár a *Moniteur* június 30-ki számában egy nagy fontosságú czikket tétetett közzé, mely a jelenkor francia kormánya t. i. a napoleoni dynastia — egész eljárását a keleti kérdésben, a régi francia királyoknak, a Bourbonoknak, azon mély fölfogásu irányához kapcsolja, melyet ezek még akkor nyilvánítottak, midőn II. Katalin először gondolt Törökország felosztására.

Az állami levéltár szorgalmasan fel lön kutatva, hogy a *Moniteur*ben bebizonyítassék, miként az orosz tengeri erőt a Feketetengeren már *Vergennes*, XVI. Lajos volt ministere, szükségesnek tartotta korlátolni és pedig épen azon időben, mikor Anglia legnagyobb szónokainak és államférfiainak egyike, ama híres *Fox*, vállvonitva mondá, hogy Oroszország ujdun új tengeri hatalmától legkevésbé sem tart.

A mult század közepén és utolsó negyedének kezdetén működő francia diplomaták leveleiből s jegyzékirataiból hozta világra a *Moniteur* azon nézeteket, melyek Európa biztosságáért az oroszoknak terjeszkedését a Fekete- és az Azovitengeren megátlandónak mondák.

III. Napoleon a hagyományokat, a történeti multat hívta segédül annak bebizonyítására, hogy *különösen Krimben, az azovi partokon, a Kuban mentén és a tul-kaukaszusi orosz birtokokban kell a csároknak becsszomjus terveit semmivé tenni*, ha a keleti kérdést Franciaország jól akarja megoldani.

Ő a régi Bourbonok elejtett politikáját Napoleonivá és nemzetivé alakitva fogá ismét föl, hogy diadalmaskodtassa.

De midőn az eupatoriai rögtönzött kiszállást *Vergennes* gon-

dolataival hozta kapcsolatba, egyszersmind Franciaország nagy-politikáját Anglia érdek-politikájával forrasztá össze, s a nyugoti hatalmak ellenségeit mintegy figyelmeztette, hogy hasztalan várják a két szövetséges közt a viszályok keletkezését.

Eddig t. i. felhozatott, miként a Feketetenger szabadsága egyedül az angol szabadkereskedésnek nyitand a Dunaparton s azon népfajoknál, melyek a Fekete- és Kaspitenger közt laknak, árupiaczoikat. Fölhozatott, hogy az orosz flotta semmivé tétele végtére csak az angol most is túlerős tengerészetet tenné még legyőzhetlenebbé, még uralgóbbá. Sőt azt is fontos okokkal támogatva állíták, hogy magának Krimnek elfoglalása sem szolgálja az angol érdekeken kívül másnak kielégítésére. Mert e félsziget elveszte után a tul-kaukazi orosz birtokok megtarthatlanak. De mihelyt az orosz hatalom Tul-kaukaziában véget ér, s az Azowtól Sirvanig és Dagestan széleig egy csoport horda és hegyi vadnép a pétervári vasvessző alól fölszabaduland, Anglia keletindiai birtoka s az angol politikának Persia fölötti gyámkodása örökre biztosítva lesz.

Ezen eszmék olly győző ereűeknek tünnek föl, hogy sokan Napoleon és Viktoria kormánya közt a meghasonlás közelgését látták mindazon tényeknél, mellyek a Feketetenger elfoglalására s nagy erőtoimegek Krimiába vetésére vonatkoztak.

Hisz ott Franciaország tulajdonkép Angliáért ontja vérét; — ez volt nézetök.

S midön az almai, inkermanni győzedelmek után, midön a junius 18-ki támadáskor, melly a nyugoti seregek hősies bátorsága daczára az oroszok részére dönt el, — a politikusok fontolgtatni kezdék a jövőt, közönségesen azon meggyőződésre jutottak, hogy a krimi expeditió és a nyugoti hatalmaknak a hadviselet körüli egyetértése nem lehet tartós. Mert Franciaország Krimiában már csak *a katonai dicsőségért harczol*, a mit más teren — a Rajna vagy Wisztula mellett a Lengyel vagy Németföldön is — szintén lehet szerezni, de Anglia *az érdekekért*, mellyek más térre át nem vihetők.

Igy vala a világ hangolva a Moniteur junius 30-ki számában megjelent nyilatkozat előtt.

Mihelyt azonban e hivatalos szózat közhírré lön, egyfelöl a muszkabarátoknak le kellett mondaniok azon reményről, hogy Angliát Franciaországgal meghasonlásban lássák; másfelöl a forradalmi pártoknak azon kilátásról, hogy a bécsi tanácskozmányok eredménytelen szétoszlásával a hadtér gyulékonyabb helyre tétetik át, mint a távol fekvő Krim.

Ha t. i. Napoleon a régi Bourbonok politikájára támaszkodva, azt adá Európának tudtul, hogy *különösen Krimben az azowi par-*

tokon, a Kuban mentén és a tul-kaukaszusi orosz birtokokban kell a czárok becsszomjas terveit semmivé tenni; abból önként folyt, hogy ezen vidékek vannak harczmezőül szánva, s hogy ezek felé — nem pedig olly részekre hol az oroszén kívül Németország érdekei is sértenének — fogják a nyugoti hatalmak haderejök derekát küldeni és az itt nyerendő győzedelmek által kívánják a pétervári udvart békére kényszeríteni.

A Moniteur czikkét hamar követte a trón-beszéd, melly az azt nyomban kísérő hivatalos magyarázattal még határozottabban tájékozta a helyzeteket.

VI.

A senatus és törvényhozó-test rendkívüli ülésének megnyitása Franciaországban július 2-kán kettős szertartással ment végbe. Az első a Tuileriákban történt, hol a senatorok és követek délután félegykor a Cariatides nevű teremben összegyülekeztek. Az államtanács tagjai, a főpapi méltóságok, a legfőbb törvényszéki bírák és a külföldi diplomaták is jelen voltak ez ülésben.

A császár 1 óraker megérkezett, háza néhány személyének kíséretében, s egy emelvényre helyezett széken helyet foglalni indult; mellette jobbrul Jeromos herczeg — a nagybátya — és Bonoparté Luczián herczeg; balrul Napoleon és Murat herczeg valának. Midőn ő felsége megjelent, az egész teremben „éljen a császár“ kiáltás támadt. Ő felsége leült és Cambacéres herczeg, főszertármester, így szólt a fenállókhöz: „Uraim üljenek le“.

III. Napoleon biztos hangon a következő beszédet olvasá föl:

„Senator urak,

„Követ urak,

„Önök utóbbi ülésének folyama alatt kezdett diplomatiai alkudozások önökkel sejtetek, mikép kényszerítve leszek önöket összehíni, mikor azok véget érnek. Fájdalom, a bécsi értekezletnek nem valának képesek (ont été impuissantes) a béke helyreállítására. Tehát ujlag az ország és önök hazafiságához folyamodom.

„Hiányzott-e részünkről a mérséklet a föltételek szabályozásában? Én nem félek e kérdést vizsgálni önök előtt. Mintegy éve, hogy a háboru elkezdődött s már Franciaország és Angolország megmentették Törökországot, két csatát megnyertek, Oroszországot a fejedelemségek kiűritésére és Krimia védelme végett erejének kimerítésére kényszerítették. Végül részünkön vala Ausztria csatlakozása s a többi Europa erkölcsi jóváhagyása.

„Ezen helyzetben a bécsi kabinet kért bennünket, ha beleegyeznénk-e alkudozni, az eredményeink előtt bizonytalanul formulázott alapokon. A visszaautasítás részünkről természetesnek látszott. Nem kellett-e valóban gondolni, miszerint Franciaország és Angolország követelései a harcz és a már hozott áldozatok nagyságának arányában növekednének? Legyen Franciaország és Angolország nem érvényesíték előnyeiket, még azon jogokat sem, mellyeket az életben levő kötések nyujtának, annyira szívükön

feküdt, hogy a béke helyreállítását könnyítsék s hogy mérsékletökről megczáfolhatlan tanúságot tegyenek.

„Arra szorítkozánk, hogy Németország érdekében a Duna szabad hajózását és az orosz hajóhadnak, mely ezen nagy folyó torkolatát szünet nélkül elzárta, meggátolását, — Törökország és Ausztria érdekében a fejedelemségeknek, hogy észak folytonosan megújuló betörései ellen védfalul szolgáljanak, jobb alkotmányát, — az emberiség és igazság érdekében minden vallásfelekezetek számára, a zultán kizárólagos védelme alatt ugyanazon biztosítékokat kérjük. A Porta és Europa érdekében azt kértük, hogy Oroszország illő mennyiségre szállítsa le hajói számát, melyeket a Fekete-tengeren minden támadástól bizton tart, s melyeket nem más mint támadási célból tarthat.

„S mégis mindezen javaslatok, melyeket érdek nélküliségök miatt nagylelkűeknek nevezek, és melyek elvileg Ausztria, Poroszország és Oroszország által helybenhagyattak, az értekezleten meghiusultak. Oroszország, mely elméletileg megegyezett feketetengeri hadereje tulsúlyának megsemmisítésében, megtagadta tengeri erejének leszállítását, s *mi még várjuk, hogy Ausztria teljesítse azon kötelezettségeket, melyek abból álltak, hogy szövetségünk véd- és dacszövetséggé váljék, ha az alkudozások eredménytelenek maradnak.*

„Ausztria, igaz, javaslá, hogy vele együtt egy kötés által biztosítsuk Törökország függetlenségét, s jövődében casus belli-nek tekintsük azon esetet, midőn Oroszország hajóinak száma meghaladja a háboru előttiéik számát. Illy javaslat elfogadása lehetetlennek látszott, mert Oroszországot semmiben sem köté meg, sőt ellenben feketetengeri tulsúlyát még egyezmény által látszott biztosítani. A háborut folytatni kelle.

„A hadsereg és hajóhad bámulandó föláldozása, remélem, nemsokára kedvező eredményre vezetnek; önöktől függ nekem eszközöket nyújtani a háboru folytatására. Az ország már megmutatta, mily segélyforrásai vannak, s bennemmi bizalmát. Néhány hónappal ezelőtt ezer hétszáz millióval ajánlott többet, mennyit pedig én tőle nem kértem; egy része elég, hogy mint nagy nemzetnek katonai becsületét és jogait fentartsa. Elhatároztam volt, hogy ezen vitéz sereg közé menjek, hol a fejedelem jelenléte nem hiányzott volna szerencsés befolyást szülni, és, mint katonaink hősie erőfeszítéseink tanuja büszke lettem volna őket vezényelhetni; de a külföldi fontos kérdések még mindig függőben vannak és a körülmények természeté benn új és fontos rendszabályokat igényelt. Tehát fájdalommal váltam meg ezen tervemtől.

„Kormányom önöknek javasolni fogja az évenkénti ujonczozási törvény megszavazását. Épen nem lesz rendkívüli ujonczozás, és a rendes utra fognak térni, mely a kormányzat szabályosságaért, az ujonczozás megszavazását egy évvel előre szükségelte.

„Végül, uraim, fizessük itt le ünnepélyesen méltányos dicséretadónkat azoknak, kik a hazáért harcolnak; azokért, kiknek elvesztését siratja, társítsuk gyászainkat az övével. Ennyi önmegtagadás és kitartás példája nem hiába adatott a világnak. A szükséges áldozatok ne csügghessenek el, mert önök tudják, egy nemzetnek vagy le kell mondan minden politikai szerepéről, vagy ha ösztönnel bir nemes természeté — százados történet és isteni gondviseléstől nyert rendeltetése szerint tenni, olykor-ollykor tudnia kell elviselni azon megpróbáltatásokat, melyek egyedül edzhetik meg s emelhetik azon rangra, mely őt illeti.

„Istenben bizván, s erőfeszítéseinkben kitartván — eljutandunk a nagy népek szövetségéhez méltó békére.“

A császár gyakran félbenszakasztatott a zajos helyeslés nyilatkozatai által, s beszéde igen mély és élénk hatást gyakorolt a diplomatia jelen volt tagjaira is, és főleg az Ausztria állására vonatkozó kitétel megjegyeztetett, mint legnagyobb horderejű.

A Cariatides-teremben tartott ülés szétoszlott, miután a trónbeszéd bevégezésével Walewski, londoni volt követ s jelenleg külügyi minister, mint senator, esküjét letevé.

A törvényhozó-test pedig 3 órakeres ülésre egybegyült.

Negyedfél órakeres az elnök, Morny, székét elfoglalván, egy csinos, de rövid beszédet olvasott föl. Ebben kérte a kamrát, hogy a császár iránti ragaszkodásáról nyujtson új tanúságot, mi segíthesse ő felségét azon nehéz feladat teljesítésében, mellyet az események elébetűztek.

A szónoklat után Morny mély csend közben, fölolvassa a kölcsöntillető rendeletet. Ezután más két törvényjavaslatot terjesztett elő. Az egyik az 1855-ki korosztályból 140,000 ember kiállítását rendeli; a másik különböző adók megvizsgálását terjesztette a törvényhozó-test elébe.

Alig kell emlitenem, hogy a kamara nemcsak azon függő helyzetnél fogva, mellyben áll; de valódi lelkesedésből is kész volt mind a kölcsönre és adó-revisiora, mind a katona-állításra vonatkozó törvényeket rövid válaszmányi tanácskoztatás után elfogadni. A kamara annyira át volt a viszonyok komolyságától, s a nemzeti büszkeség szellemétől hatva, hogy a kért áldozatokat nem csökkenteni, sőt nagyobbítani vágyott, s fölajánlási vágya csak a császár mérséklettségében lelt határt.

De térjünk át már a trónbeszédet fölvilágosító hivatalos magyarázatra, melly a kormány közlönyében, a Moniteurben jelent meg.

E commentár azon eszméből indul ki, miszerint a Bécsben megnyitott alkudozások minden egyéb eredmény nélkül zárattak be, minthogy *világos fényben deríték föl a szent-pétervári kabinet rendszeres ellenállását minden komoly kiegyenlítési terv iránt*, s ennélfogva új erőfeszítések szükségesek olly béke kivívására, minőt a szövetségesek becsülete, s Europa érdekei követelnek.

A császár — a commentár szerint — midőn a bécsi kabinet által, a december 2-ki kötés aláírása után, értesítve lön Gortsa-koff herczeg (oroszkövet) béketerveiről, bizalmatlansággal volt eltelve e gyors hangulat-változás felől, s „*egyedül a bécsi udvar iránti tiszteletből — mellyel az ő szemei előtt nagybecsű szövetséget kötött — járult az alkudozásokhoz.*“

Ez után a commentár elősorolja a III-dik pont megoldása

körülisikertelen kísérleteket, mindig olly vonatkozásokkal, melyekből a december 2-ki szövetséghez ragaszkodása sugárzik ki.

A történeti tények fölhordását pedig a következő nyilatkozat mellyet szóról szóra adunk, fejezi be :

„Az alkudozások tehát bezárattak s a függő kérdések megoldása a háborutól föltételeztetik, miszerint Oroszország nem enged meg a Fekete-tengereni tulsúlyának megszüntetésére és a harmadik biztosíték létezésére semmi *valósággal alkalmas eszközt*; az alkudozásoknak egyszersmind eredményök lön, *Ausztriának Francia- és Angolország iránti kötelezettségeit teljes erőre juttatni.*

A császári kormány meg levén győződve, hogy az angol kormánnyal egyetértőleg mindent megtett, a mi csak töle függött, a béke eszközzésére, most *mit sem változtat azon politikán, mellyet eddigelé követett.* A két hatalom czélját a háboru kezdete óta a szövetségeköt szentesítő kötés szabta meg. Francia- és Angolország előtt nincs más érdek, mint az európai egyensúlynak szilárd alapra állítása, hogy védve legyen ez ama nagyravágyás ellen, melly annyi év folyama alatt Európára nézve nyugtalanságok és zaklatások tárgya volt. A császár kormánya föladatát, mellyel az isteni gondviselés felruházta, olly mérsékléssel teljesíteni, melly ezen hosszú váltság óta minden cselekvényeit jellemzi.

Azon ügy védelmére fégyverkezvén, melly minden rokonszenvet egyesít, s mellynek minden zászlót egyesítnie kell, semmit sem mulasztand el a *már kötött szövetségek gyümölcsözövé tételére és ujak kötésére.* Azonban *akkor is, ha a teher fő súlyát a harc végéig, egyedül Angolországgal kell hordozni, teljes bizalma van a két sereg katonai bátorságában, a két nemzet polgári bátorságában.* Kétségtelenül sikerülend az *alkudozások miatt függöben levő kérdéseket* a nemzeti becsület, Európa érdekei és kívánataihoz illő megoldásra juttatni“.

III. Napoleon császár tehát, valamint, midön Krimet és a Feketetenger ázsiai partjait jelölte ki hadtérül, meg akarta nyugtatni azokat, kik különösen lengyelországi invasiótól tartottak; ugy a tronbeszéd és az azt fejtegető commentár által értésül adta a világnak, hogy kész a decemberi szerződést s azon alapokat, mellyek a négy pontban kitűzettek, továbbra is kötelező erejüknek tekinteni; föltevén, hogy Ausztria részéről is szint az történik. Söt az ellenkező esetre nézve is, ha t. i. csak Angliával maradna szövetségben, *az alkudozások miatt függöben levő kérdések* megoldását — nem pedig egészen más természetü czélok elérését — tüzte a háboru feladatául ki.

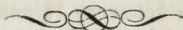
A trónbeszéd és commentárja, a bécsi hivatalos lapnak ugynevezett *nem-hivatalos* részében élénk, de közelítési szellemet lehellő ítészetre talált. A „Wiener Zeitung“ a trónbeszéd hangját nem kívánta a diplomatia nyilatkozatok szigoru szempontjából bírálni, s inkább csak a francia nemzethez intézett lelkes improvizationak mondá, mellyben nem volt szükség minden kifejezést mérlegelni, s mellyben a sokaság szzllemet, hajlamait, fölfogását s még hiúságait is tekintetbe kellett venni. A „Wiener Zeitung“

kiigazítá a commentárnak némelly Ausztriára vonatkozó állításait; de egyébiránt teljes elismeréssel szolt azon irányról, mely a nyugoti hatalmak politikáját a trónbeszédből ítélve, vezeti. S lát-szott a „Wiener Zeitung“-ból — a mi később diplomatiái körjegy-zékekből is kitünt — hogy Ausztria a december 2-ki szerződés-hez s a négy biztosítékhoz kötelezve érzi magát, és szintugy akar most is a nyugoti hatalmak szövetségesének tekintetni, mint akart a bécsi tanácskozatok folyama alatt.

* * *

Az európai viszonyok bonyodalmai közti tájékozhatás végett azon időpontig vázoltam a diplomatiái helyzeteket, a mely időponton kezdve szándékozom a közelebbi füzetben a hadi eseményeket összeállítani. Hogy világos képét adhassam a Canrobert fővezér lelépte utáni, s részint csaták, részint strategicus működések által kivívott győzedelmeknek, nagyobb kiterjedésű térre van szükségem, mint a mennyivel most rendelkezni lehet, s a halasztásban az a hasznom is fog lenni, hogy kikerülhetek olly tévedéseket, miket az adatok hiánya miatt lehetlen volna most el nem követnem.

Kemény Zsigmond.

A CSOKOLÁD.

A csokolád vagy cacao nem annyira forrázat, mint pépes ital. Bizonyos olajos magokból készítik, melyeket előbb meleg hengerrel tésztávvá morzsolnak, s aztán főznek meg.

A mexicói cacao egy nem nagy, de pompás, fényes zöld levelű fának (*Theobroma cacao*) magva, mely Közép-Amerikában és Nyugotindiában tenyész. Mexicóban és Caracas partjain vadon terem, s Dél-Amerikában nagy erdőket képez. Mauritius és Bourbon szigetén nagy gondnal tenyésztik.

Mikor a spanyolok először Mexicoba települtek, már használatban volt azon ital, melyet e magból készítenek. A mexicóiak chocollatl-nak nevezték, állítván, hogy már ős időktől fogva honos az köztök. 1520-ban a spanyolok hozták át Európába, s azóta terjedt el kisebb-nagyobb mértékben minden miveltebb országban. Linne, a nagy természettudós, annyira szerette, hogy a növényt, mellynek gyümölcse nyújtja ez italt, theobromának, istenek tápszerének nevezte.

A fa gyümölcse közvetlen a törzsből vagy főágakból nő ki, s nagysága és alakja egészen egy kis dinnyéhez vagy jókora

ugorkáéhoz hasonlít. Mintegy 6—30 mag avagy bab van minden gyümölcsben, szivacsos magtanyába növe, olly formán, mint a dinnyénél. Mihelyt megérik, leszedik és fölszedik a gyümölcsöt; a magokat kiszedik a magtanyából s a napon megszárazasztják. Nyugotindióban így jön aztán kereskedésbe; de Caracasban estenként földhalmozzák s befedik vagy ollykor a földbe is ássák, míg némi fülesztésen mennek át, s csak aztán szárítják meg és adják kereskedésbe. Ezáltal elveszti némi részben természetes keserűségét, a mi a szigeti termékben kevésbé van meg, mint a szárazföldiben. Mindamellott a középamerikai cacao többre becsülik az európai piacokon a nyugotindióinál, és pedig épen kesernyés íze miatt.

A legjobb cacao fajokat Mexicoba, Spanyol-, Francia- és Olaszországba viszik; melly országokban inkább kedvelik ez italt, mint az északi égaly alatt. Míg 1818-ban Humboldt csak 23 millio fontra becsülte e cikk fogyasztását Európában, most csupán a német vámszövetségben többre megy 13 millionál, s Franciaországba 8—10, Nagybritanniában 4—5 millio font cacao-t visznek évenként. Azt nem is tudjuk, mennyit fogyasztanak Spanyol- és Olaszországban, hol a csokolád úgy szólva nemzeti ital.

A kereskedésben levő cacao bab kemény, törekeny, sötét-barnás színű, s összehúzó kesernyés ízű, mit a délamerikai fajokban leginkább érezhetni. Használatra szintugy megpörkölök, mint a kávét, míg zamatja egészen kifejlik, aztán kihütök. Ez által még törekenyebbé válik a bab, de kissé világosabb színt kap, s természetes keserűségéből és összehúzó erejéből veszít.

A további elkészítés eladás végett háromféleképen történök:

1) Pörkölés után az egész babot meleg mozsárban tésztává morzsolják, vagy forró hengerrel zuzzák szét. Ezt aztán keményítökkel, cukorral és egyéb hasonló alkatrészekkel különböző arányban elegyítök. Ez az ugynevezett coco, mellyet a tengerparti városokban találunk leggyakrabban. Többnyire egészen homokos a bab héjára tapadt föld- és egyéb anyagok belekeverödésétök.

2) Mindenekelőtt a bab héját lehántják, mi által mintegy 11 száztulit veszít súlyából, aztán apró darabkákra török. Ez alakban találjuk rendszeren kiskereskedésben magát a cacao-t.

3) Végre a lehántott cacao-szemet forró-hengerrel egyszerre tésztává morzsolják, cukorral keverök, s vaniliával, néha fahéjjal és szegfűszeggel is fűszerezök. Ezen cacao pépet aztán formába öntök. Így készül a mi jól ismert csokoládunk.

A cacao és csokolád elkészítése további használatra megint háromféleképen történök.

Először is a különböző alakokba öntött csokoládót szárazon lehet enni, a mi igen tápláló eledel.

Továbbá a csokoládót vagy cacao porrá törik s vízben vagy tejjel főzik meg, melly uton sűrű, de kellemes ízű, kedélyfrísítő s egyszersmind tápláló italt nyerünk.

Végre harmadszor a lehántott és apró darabkára tört (2) cacao főzik meg vízben; s a sötétbarna italt, melly ekkép készül, mint a kávénál, leszűrik a föl nem oldott részekről. Tejjel és czukorral igen jó italt ad e forrázat, melly gyöngye emésztésű egyénekre nézve sokkal ajánlhatóbb, mint a melly az egész babból készül. Különböző ettől az ugynevezett csokoládthea, ha tudniillik csupán a cacao héját főzzük meg. A közönségesebb csokoládban a héja is benne van, de a finomabb csokolád készítésekor előbb letisztítják azt a cacaozemről. A nagy csokoládgyárakban ekkép nagy mennyiségben főlhalmazódik a cacaohéj, a mi aztán új kereskedési cikket képez, főleg az olasz kikötőkben. Sokat visznek be különösen Angliába, hol „miserabel“-nek nevezték el. Angliában vagy a közönségesebb csokoládfajok készítéséhez használják föl, vagy Irföldre viszik, hol a szegényebb néposztályoknak szolgál olcsó, egészséges és kellemes italul.

Üditő sajátságán kívül, mi szintugy meg van benne, mint a kávéban és theában, a cacao legközönségesebb alakja is különös mértékű táperővel bír. Hathatós és hasznos alkatrészei a következők :

Először bizonyos illó olaj, mellynek zamatját köszönheti s a mi a pörkölés alatt fejlik ki. Milly adagban van ez olaj a pörkölt cacaozemben, nincs meghatározva; kétségkívül igen kis adagban. Hatása az emberi testre alkalmasint igen hasonló azon jóillatú olajéhoz, melly hasonló bánásmód mellett a theában és kávéban fejlik ki.

Másodszor némi sajátságos anyag, melly közel áll ugyan a theában és kávéban levő *theinhez*, de nem egynemű azzal. Szintén fejr jegeczes állomány, kissé kesernyés ízzel, s jókora legendy tartalommal; mint a thein. A vegytudósok *theobromin*-nak nevezték el ez anyagot, a cacaofa nevééről. Összetétele, a theinnel egybevetve, a következő :

	<i>thein</i>	<i>theobromin</i>
szeneny	49,80	47,43
köneny	5,08	4,20
legendy	28,83	35,85
éleny	16,29	13,52
	100	100

A theobrominban ennél fogva több a legendy, mint magában a theinben: s miután majd minden legendyűs növényanyag különös hatással látszik lenni a testalkatra, ugyanezt mondhatni a

theobrominról. Továbbá vegytani sajátosságainak hasonlatánál fogva föltehetjük, hogy szintolly derítő, megnyugtató, éhsillapító és tápláló befolyása van mint a theinnek. A cacao használatának tapasztalt üdvös eredményeit tehát, legalább egy részben, theobromin-tartalmának tulajdoníthatjuk. Ez anyag mennyiségét a cacao szemben 2 százalékra tehetjük, — ugyanazon adag, mint a thealevéiben a thein. S megvan ez anyag a cacao héjában is, ha nem is épen a fenebbi adagban. Minélfogva a cacaohéj forrázata sincs minden jó hatás nélkül.

Harmadik, túlnyomó alkatrésze a cacoonak, a mi leginkább megkülönbözteti a theától és kávétól, *zsiranyaga*, mellyet cacao-vajnak mondanak. Gyakran a lehántott cacao szem súlyából többet tesz felényinél. A cacao tehát rendkívül dús, kövér tápszer, mellyet ez okból gyöngye gyomor meg sem bír. Épen e szertelen kövérség csökkentése végett tesznek a cacao- és csokoládgyárakban annyi cukrot, keményítőt sőt fűszereket a cacao bab tész-tájába.

Negyedszer jókora adag keményítő és siker is van még a cacao-ban, — melly anyagok, mint előbbi vegytani czikkeinkben láttuk, legjobb tápszereink rendes alkatrészei.

Az egész, lehántott cacao szem összetétele, közép számitással, a következők:

víz	5
keményítő, gummi stb.	22
siker	20
zsiradék (cacao vaj).	51
theobromin	2

100

Ez összetétel a legdúsabb és legtáplálóbb növényi tápszerekre emlékeztet bennünket, különösen azon olajos termékekre, mellyekkel az állatokat hizlaljuk; e fölött az emberi tápszerek minden nemei közt leginkább hasonlít a tejhez. Ám vessük össze a szárított (egészen lepárolgatott) tejet a cacao szemmel.

	<i>tej</i>	<i>cacao</i>
casein vagy siker.	35	21
zsiradék	24	51
cukor, keményítő stb.	37	22
hamu stb.	4	4
theobromin	—	2

100

100

A cacao szemben tehát dús adagban megvannak mindazon fontos táprészek, mellyeket legbecsesebb tápszereinkben találunk. A tejtől csupán nagyobb zsiradék-tartalma által különbözik,

minélfogva, magában soha sem élhetünk azzal olly mértékben, mint a tejjel. Vízze keverve azonban, a mint rendesen iszszák, sokkal közelebb áll a tejhez, mint a csekélyebb táperövel biró forrázatok, a thea és kávé. S e fölött azon előnye van a tej és húsleves fölött, hogy theobromin és illó olaj is van benne. E szerint a thea derítő hatása mellett a tej erősítő, tápláló tulajdonai val is bir.

Mint fenebbi egybevetésünk mutatja, a cacaoban több a zsi radék, a tejbén több a casein. Ezért szokták tejjel is főzni a csokoládót. A mi egyik tápszerben nincs meg, pótolja a másik. Szintolly czélszerű ugyanez okból azon eljárás, miszerint a cacao tésztaját a gyárakban czukorral, liszttel vagy keményítővel keverik, hogy a gyomor könnyebben tőrje. Valódi vegyész i javítás, mellyre minden vegytani ismeret nélkül, maga a tapasztalás is rávitte az embereket.

Brasiliában egy más fának (*Paullinia sorbilis*, a Sapindaceak családjából) magvait is használják cacaobab gyanánt. Az utazók rendesen kávéfáznak írják le, a mi azonban helytelen dolog, mert az érintett fa magvait szintugy morzsolják össze és öntik formába, mint a cacaoszemet. Igy csinálják az ugynevezett guarana-kenyeret. A táblácskákat, mellyekbe öntve van, szintugy készítik el italul vízzel és czukorral, mint mi a csokoládót. Nem tudjuk mennyit készítenek és fogyasztanak Brasiliában e czikkből; de annyi bizonyos, hogy kitünő helyet foglal el azon italnak közt, mellyekről e vállalatban sorra szólunk; kétségtelen, hogy thein szintugy van benne, mint a kávéban és theában, minélfogva szintazon hatással kell birnia, mint ezen kedvelt itala inknak.

A theáról és kávéról szólván, említök azoknak rendesen használt pótszereit. A mexicói cacaonak igen kevés pótszerét ismerjük. Ezen pótszereknek kellemes zamatu anyaggal, elegendő zsi radékkal s tetemes táperövel kellene birniok. Mindez ideig csak olajos magokat és diókat használtak csokolád-féle italok készítéséhez. Különösen a földi diót (*Arachis hypogaea*), bizonyos hüvelyes növény gyümölcsét kell mindenek fölött említünk, mellynek magvai a föld alatt érnek meg. Spanyolországban és Dél-Carolinában e magokat megpörkölik s egészen ugy készítik el és akkép iszszák, mint a csokoládót. A mondola palka (*Cyperus esculentus*) gyökérgumóit is használják pótszerül a kávé és főleg csokolád helyett, különösen Spanyolországban. A cacaobabnak több pótszere nem igen van tudva; az érintett pótszerekben sincs meg az a legendús keseranyag, minő a theobromin a cacaoban, s a guaranában a thein.

Azon idegenszerű anyagok, mellyeket a csokoládgyárak gyak

ran áruikba kevernek, főleg a cacaohéj, keményítő, cukor, zsiradék, gyökérliszt és ochra (Öcker).

Cukor és keményítő a legtöbb csokoládéfajban van; s legalább ártalmatlan család. De nem mondhatjuk ezt az ochráról; pedig a londoni egészségügyi bizottmány 70 féle csokoládé közül 39-et talált azzal meghamisítva. Ez adalékot azonban könnyű fölfedezni. Ha a csokoládót vagy cacaot a legen elégetjük, s hamva szürkés: jele, hogy tápszerünk nincs meghamisítva; ha ellenben a hamu vöröses, az érintett ártalmas adalék van abban.

* * *

Ha már a kávé, thea és csokoládé alkotórészeit egybevetjük, úgy találjuk, hogy e növények magvaiban illetőleg leveleiben, a mint megpörkölük és használatra elkészítik, egyiránt megvan:

a) bizonyos jószagú és zamatos illó olaj, melly a pörkölés közben fejlük ki. Legtöbb a theában, kisebb adag a kávéban, legkevesebb a cacaoban. A chinai és paraguay-theában és a pörkölt kávéban, ha állani hagyjuk, veszt ez olaj erejéből. A nyers kávéban pedig pörköléskor annál inkább kifejlük, minél régebben áll a kávé;

b) van továbbá mindhárom italnemben némi sajátos kesernyés jegecedő anyag, melly sok legenyttartalommal bír s különös hatással van a testre. A theában, kávéban és guaranában theinnek mondjuk ez anyagot, mellynek legenyttartalma 29 százalék; a cacaoban theobromin, mellyben 36 száztuli a legeny. A közönséges theanemekben rendszerint kétszer annyi a thein, mint a közönséges kávéfajokban; mind ezekben, mind amazokban pedig az egy és öt százalék közt szokott ingadozni. A cacaoban 2% theobromin van. E fölött a kávéban és cichoriumban még bizonyos nem jegedő, oldható és legenytelen keseranyag is fejlük ki a pörkölés alatt, mellynek azonban sem mennyiségét sem minőségét nem határozták meg mindeddig;

c) cserjsav, honnan mindezen italok összehúzó sajátosága. A theában legtöbb a cserjsav, kevesebb a kávéban, legkevesebb a csokoládéban. Vastartalmu oldatok a chinai thea-forrázatot feketére, a matét és kávéét zöldre festik;

d) bizonyos tápanyag, melly a búza sikeréhez s a hús fibrinéhez hasonlít. A thea levelében legdúsabb ez alkotórész, kevesebb a csokoládéban, legkevesebb a kávéban. A vízben nem igen oldódik föl, s ezért ránk nézve elvesz, ha csupán a forrázatot iszzuk. Csak akkor veszi föl a test magába, ha a thealevelet is megesszik, vagy söprüstől iszzák a kávé, vagy végre pépet főznek a magból, mint rendszeren élünk a csokoládéval;

e) van végre bizonyos adag zsiradék, melly a cacaoban az egész cacaoszem súlyának felét, a kávéban csak nyolczad részét

teszi, míg a theában csak 3—4 százalék. Nagy adag zsiranyagától van a cacaonak sajátságos jelleme; attól rendkívüli tápereje; de épen azért nem igen való gyöngébb gyomornak.

Azonban a thea, maté és kávé különböző nemeiből készült forrázatokat illetőleg megjegyzendő, hogy azoknak ereje rendkívül különböző. Némelly thea- és kávéfajok államányából több mint egy harmad résznyit fölold a víz; más fajokéból alig egy hatodrészt. A fentebb érintett alkatrészek mennyisége tehát italainkban nagyon különböző és bizonytalan.

A mi pedig ez italnemek befolyását az emberi testre illeti: a következőket kell megjegyeznünk:

1) Általában mindezen italnemek tetemes hatással vannak az agy működésére, izgatják az idegrendszert, azonban lényegesen különböznek e részben a mákonytól vagy a szeszes italoktól, mert az előbbinek épen ellenszereül szolgálnak, míg az utóbbiak által okozott mámort elűzik.

2) Mindez italnemek nyugtatólag hatnak az edényrendszerre, csillapítják az éhséget, s csökkentik, a mit a test veszteni szokott bizonyos idő alatt; s mivel e veszteséget az egészséges test folyvást tápszerekkel pótolja: a mi e veszteséget csökkenti, egy értékű a test fentartására szükséges tápszerrel. Innen ez italnemek nagy bece szegény emberekre nézve.

3) Csökkentik a tüdőből időnként kiszálló szénsav, mint szintén a vízellettel kiürülő anyagok mennyiségét. A kávéra nézve ki van mutatva, hogy a test ezen veszteségének csökkentését inkább az illó olajnak, mint a caffeinnak tulajdoníthatni. Alkalmasint ugyanez az eset a theára nézve.

4) Ellenben a szív fölizgatott működését, a reszketegséget, főfájást, s a mámoros, kábult állapotot, mellyek a szertelen kávéfogyasztás eredményei, többnyire a caffein okozza; míg a belek, agyvelő, kigőzölgési szervek nagyobb tevékenységét s általában az egész testalkat tetterejének fölfokozását az illó olajnak tulajdoníthatni. A chinai thea összehúzó és szorulás okozó hatása a gyomorra vagy onnan van, mivel a thea illó olajának nem olly hatása van, mint a kávéban levőnek, vagy pedig a cserjsav, melly a theában nagyobb adagban van, rontja le az olaj hatását. Hogy lényeges különbség van a thea és kávé illó olajának hatása közt, mutatja azon körülmény, miszerint a frisen szedett és azonnal megpörkölt chinai és paraguay-thea levelei sajátságos kábitó erővel bírnak.

Az érintett italok összes hatása az emberi testre csak minden egyes alkatrészeik közrehatásának eredménye. A mi pedig két jellemző hatásukat illeti, melly szerint a test veszteségét kevesbitik s egyszersmind az idegrendszer tevékenységét

fölfokozzák : e részben semmiféle leves avagy forrázat nem pótolhatja azokat.

Néhol a pörkölt kávé természetes izét fűszerekkel is szokták emelni. Saulcy, midőn a Holttenger körül járt, a moabiták régi hazájában beduinokra talált, a kik szegfűszeggel főzött kávékat ittak. Egész Amerikában vaniliával fűszerezik a kávékat, mint a világ többi részeiben a csokoládót. Németországban fahéjat sőt rumot is tesznek a ros theaforrázatba, hogy némi ízt és zamatot adjanak annak. Az illy fűszerek a szerint növelik a kávé és thea természetes hatását, a mint a fogyasztó izlése és tetszése hozza magával.

Egy pillantást vetvén ez italnak történeteire, több érdekes tény merül előttünk föl.

Mindennek előtt szembetünő, mi fontos helyet foglalnak el ez italok az ugynevezett mesterséges életszükségek közt. Azon anyagok termelésére és fogyasztására nézve, mellyekből készülnek, nincsenek ugyan pontos adataink, de hozzávetőleg kifejezhetjük :

chinai thea	2240	millio	font
maté	20	„	„
kávé	600	„	„
cichorium	80	„	„
cacao	100	„	„

Összesen tehát több mint 3000 millio font nyers anyag, a mit évenként csak forrázat utján készült italainkhoz fölhasználunk.

Szintolly jelentékeny az emberek száma, kiknek napi életszükségei közé tartozik e meleg italok fogyasztása. Lássuk körülbelül melly italt, hol és mennyi nép fogyaszt?

chinai theát.	{ Chinában, Orosz-, Tatár-, Angolországban, Hollandban és Északamerikában } 500 millio ember
matét vagy paraguay-theát	{ Peruban, Paraguayban, Braziliában stb. } 10 „ „
kávétheát.	{ Sumatránban stb. } 2 „ „
kávékat	{ Arábiában, Ceylonban, Jamaikában, Német- és Franciaországban, Északamerikában stb. } 100 „ „
cichoriumot.	{ Németországban, Belgiumban, Angol- és Franciaországban } 50 „ „
cacaot.	{ Spanyol-, Olasz- és Franciaországban, Középamerikában, Mexicóban } 50 „ „

E szerint az összes emberiség három ötöd részének egyik legelterjedtebb, s egyszersmind leghasznosabb és legártatlanabb élvezete csupán az érintett négy növényfajtól függ.

Feltűnő továbbá — legalább is a thea és kávé történeteiben, — hogy ez italok Európában és Amerikában annál inkább föl-kaptak, minél inkább fejlődött ama világrészekben a népek szellemi munkássága. A rendes tápszerek, mellyekkel ez italok fogyasztói rendszeren élnek, kétségkívül csökkentik azoknak befolyását a testalkatra. S alkalmasint ez életmódban, a tápszerek természetében fekszik az oka, minélfogva a különböző europai népek majd a theának, majd a kávénak adnak elsőséget. Az is valószínűnek látszik, miszerint a cacaóban sokkal több közönséges tápszer van, hogyszer az idegrendszerre és szellemi életre szintolly befolyást gyakorolhatna, mint a kávé és thea. Nem áll-e valahogyan ez is összefüggésben azon ténnyel, melly szerint Olasz- és Spanyolország, a hol a csokolád napi italul szolgál, szellemi tekintetben hátramaradt egyéb népektől.

Megjegyzést érdemlő dolog végre, hogy a miveltebb országokban a legszegényebb emberek is, kik alig élnek egy napról másra, theára és kávéra adják keresetök egy részét. Alig van kenyérre, tejre, burgonyára és sóra valójok, — de inkább kevesebb kenyeret és burgonyát vesznek, csakhogy kávéra is jusson. Ha kevesebbé is tölti meg gyomrukat, azért szintugy csillapítja éhüket ez ital, s testileg és lelkileg jobban érzik utána magokat. Valószínűleg egyik tápszer mellett szintolly soká él az ember, mint a másik mellett; de míg él, ha nem kénytelen ama kedvenc italáról lemondani, sokkal kevésbé lesz kedélye levert, s könnyebben viseli az élet gondjait, mint a nélkül. A közintézetek, mellyeknek étrendéből a kávé és thea ki van törölve, megfontolhatnák e körülményt. Alkalmasint a test veszteségének kevesbitése által a kevesebb sikeren és keményitőn megtakaríthatnák a kávé árát; s ha az intézet lakosai jobban éreznék magokat, könnyebben lehetne velök bánni. Megfontolást érdemlő körülmény, mellynek megkísértését nem csak a tudomány, hanem az emberiség érdeke is sürgeti előrehaladt korunkban. *)

Csengery Antal.

*) Jövő füzetünkben folytatjuk e népszerű vegytani cikkeket, szintén Johnston híres munkája nyomán értekezvén a *csukoranyagokról* s az erjedés által nyert *italokról*, minő a sör, bor, pálinka. Ugy hisszük, hogy a népszerű előadás módszer ugyanaz, mellyet a paedagogia Pestalozzi óta általában elfogadott a tanításban; t. i. hogy a közvetlen érdeklő, körülünk levő dolgokról menjünk át a távoliabbakra. Az embert mi érdeklő közelebből, mint teste és annak szükségéi? A népszerű természettudomány füzadata ennélfogva mindenek előtt ezekre nézve hozni tisztába a közönséget. S a világirodalomban nem ismerünk művet, melly e módszernek jobban megfelele, mint az idéztük jeles angol vegytudós népszerű vegytana. Ezért vállalkoztunk átdolgozására. Eddigi cikkeinkben szoltunk már a lég és víz alkatrészeiről, s azok befolyásáról a szerves életre; szoltunk az életfontartás ama forrásairól, mellyek a földben és növényzetben rejlenek; s az emberi főbb tápszerekről, mellyeket a növény- és állatvilág nyujt, különösen a kenyérről és húsról; részint az utóbbi, részint a jelen füzetben ismertettük forrázat által nyert italaink (a thea, kávé és csokolád) vegytani alkatrészeit s ez alkatrészek hatását.

GAZDASÁGI ROVAT.

I.

A vegytan és a földmívelés.

Nincs, legalább eddig nem volt elégültebb, nyugottabb kedélyű ember a földmívelőnél: minden más életmódu és foglalkozású ember nyugtalanul keresett felvilágosítást nyugtalanul kért utasítást a tudománytól, hogy értse a mit tesz, s hogy tökéleyesít-hesse eljárását; egyedül a gazda nem keresett, nem kért semmit, elégült volt, ha birtokával ősei eljárását is örökölhette, ha ugy szántott, vetett és aratott, mint elődei. Pedig a tudomány volt már annyi hasznára, hogy bizalmát fölébreszthette, adott már annyi utasítást, miszerint kiérdemli, hogy újabb utasításért újabb kérdésekkel ostromolja. A vegytan olly tökélyre emelte a szesz-életést, sőr-, eczet-, ezukörgyártást, mellyen a földmívelő fáradsága többszörösen lett jutalmazva, szinte e tudomány adott utasítást miként kelljen élelmi czikkeinket s épületszereinket az idő romboló befolyásától megörzeni. A gépészet fából, vasból napszám-osokat farag a gazda számára, kik megszántják, megmívelik földét, kik kaszálnak, aratnak, csépelnek annyian, olly erővel s akkor, a mint és a mikor akarja. Valóban a tudomány eleget tett, hogy a gazda bizalommal viseltessék iránta.

Azonban ha elismeri a gazda, hogy terményét becsesebbé, munkáját könnyebbé tette a tudomány, s bizalommal jön kérdeni, hogy az eddigieken kívül adhat-e még valamit, behatott-e a növényélet titkába, képes-e a különböző növények tenyész-tése körül tanácsot osztogatni, s épen a növénytenyésztésben mutathat-e fel olly eredményt, mellyel a földmívelőt jótékony befolyásáról meggyőzze? Ha mondom, e kérdésekkel jön, zavarba hoz, mert határozott *igennel* nem felelhetek. És hogy így nem

az emberi testre. Közlebbi füzeteinkben a ezukoranyagok vizsgálata az erjedés által nyert italok vegytani ismeretére vezetendi olvasóinkat. Előadjuk mind azon ezukor-anyagok, mind ezen szesz italok befolyását a testre. Aztán az ugynevezett narcoticus anyagok és mérgek természetét ismertetvén, mélyebben pillantunk a tudomány rejtel-meibe. Majd a kellemes és rossz illatok teendik vizsgálódásunk tárgyait: s míg az előbbiek alkalmat nyujtanak kézzel foghatólag meggyőznünk mindenkit a vegytan újabb hala-dásairól, az utóbbiak némelly fontos, és szükséges egészségi szabályokra vezetnek ben-nünket. Végre magát az emberi testet, s az abban véghez menő vegytani változásokat ismertetvén, szólni fogunk a lélekezésről, emésztésről, s az élet körfolyamáról. Semmit sem mondunk e közben, a mit a magyar olvasó közönség meg ne érthetne. A hol szerző több előismeretet tett föl, angol olvasóit tartván szem előtt, részint magyarázó jegyez-teket szóttünk közbe, részint egyszerűsítettük az előadást. Néhol a tudományos kísérle-teket olyanokkal cseréltük föl, mellyeket mindenki megtehet a tudomány eszközei nélkül is. A régibb adatok helyett újabbakat használtunk. Am vesse össze bárki a theáról irt czikkünket az eredetivel. S hogy nyelv tekintetében is mennyi önállósággal jártunk el: csak a földről, növényről stb. irt czikkeinket idézzük

felelhetek, inkább a nagyon is fontolgató földművelésnek, mint a vegytannak rovom fel hibául. Mert ez a fűvészettel együtt kitanulta a növény szerkezetét, fölbonczolgatta a földeket, fölbonczolt száz meg százféle növényt, kikutatta alkatrészeit, a bennök lévő anyagokat, s a körülményeket, melyek közt tenyésznek. De a vegyész nem gazda is egyszermind. A tudomány útmutatásait fölhasználni a gazda földadata, tőle várjuk, hogy az eszmét megtestesítse, hogy kísérleteivel a gyakorlatban tért szerezzen számára. A tudomány úgy tesz, mint Mózes, kijelöli az irányt, megmutatja az ígért földét, de maga nem megy bele, Józsuéra bizza, hogy a népet bevezesse.

Mindent, mindent összevéve, a mivel ez ideig a vegytan a növényélet felvilágosításához járult, s a minek a gyakorlat hasznát veheti, három mondatba, vagy, ha tetszik, alaptörvénybe foglalható. E három törvény :

A növény nem képes anyagot teremteni, csak a fölvetet alakítja át.

A növény eléghető alkatrészeit : a szenet, élelyt, könenyt, lélelyt kizárólag a legegőből veszi.

A növény eléghetetlen alkatrészei, melyek a hamuban vannak : lényegesek ; mennyiségök, millýenségök összefüggésben van a növény fajával és a földdel, melyen a növény tenyészett.

Az első, bár nem látszik egy tekintetre, a legjelentékenyebb, mert pontos és számos kísérletekkel be kellett először bizonyítani, hogy a növény elemi alkatrészeiből egyet sem képes maga teremteni, hanem mulhatlanul mindent kívülről kell fölvennie, s csak miután ezzel tisztába voltak, s az életerőri babonás hiedelemmel felhagytak, lehetett a többi törvényeket megalapítani.

A növény tömegének nagy része eléghető. Ha 100 font tölgyfát elégetünk, csak $2\frac{1}{2}$ font hamu marad; egyéb növényekből, például a burgonya-szárból, dohányból több, de azért esékélység az egész növény tömegéhez mérve. E szerint a növény anyaga az eléghető részt alkotó négy elemből u. m. : szén, élely, köneny és legenyből, és pedig ezeknek is különböző mennyiségéből van összetéve. A növény anyagát minthogy nagyító üveg alatt egy csopozt hólyagnak, vagy használt nevéen nevezve sejtnek néz ki, *sejtanyag*nak nevezik. E sejtanyagban, mint említök, különböző mennyiségben vannak elemei; 100 font sejtben 44.5 font szenet, 49.5 élelyt, s 6 font könenyt találunk. E szerint, hogy a növény sejtanyagot készítsen, 44 rész szén mellé 49 rész élelyt, s 6 rész könenyt kell fölvennie.

Minden sejtben van valami, részint megszáradt sejtnedv, keményítő, festékanyagok, részint, főleg az ujakban, víznemű folyadék. A növényekben, s azoknak különböző részeiben levő

anyagok, cukor, mézga, savanyok, sók, festékek, s a tojásfejérhez hasonló anyagok mind a sejtekben, s épen a sejtnedvben feloldva találhatóak. Ezen anyagok közül legenynt csak az utószor említették tartalmaznak, miért is a más három elem mellett feltűnő csekély mennyiség van ebből a növényben. Példaul a szárított lóherben légeny nincs több 2 százaléknál.

Most említsük meg pár szóval a növény táplálkozási módját. A növénynek a földben levő tápszerek fölvetelére nincsenek nyílásai, mellyek az állatok szájához volnának hasonlíthatók, és nem is olly formán szívja fel a nedveket, mint lámpabél az olajat vagy szeszt, t. i. hajcsövességi vonzás által. Sőt épen ellenkezőleg gyökér-szálaeszkái hártyaszerű, tökéletesen bezárt sejtekből állanak, és a tápszer csak úgy juthat a növény belsejébe, ha vízben feloszolva a sejt finom falán áthatol. A fölvelt folyadék egyik sejtből a másikba, s így halad tovább a növény legvégső csucsáig.

A növény zöld részein jelesen levelein nem így történik a tápszer fölvétele, mert ott számtalan rendkívül apró nyílások vannak, mellyeken a levegő a növény belsejébe hatolhat, s viheti magával a növény táplálására legjelentékenyebb légalaku tápszereket.

Ezen bonczani vizsgálatból annyi megdönthetlennül bizonyos, hogy a növény csak folyadékot vagy légnemű testet vehet föl.

Ezen előleges megjegyzések után soroljuk elő, hogy a fenemlített három törvényből mit nyert eddigelő a gyakorlat.

Az első törvény : *Hogy a növény nem képes anyagot teremteni, s csak a fölvetet alakítja át* a gyakorlati földmivelésre csak annyiban jelentékeny, mennyiben megtagadva a növénytől és földtől azt a csodás babonaszerű s végére mehetetlen teremtő erőt, arra utasít minket, hogy vegytani alkatrészeit kutassuk ki a növénynek, hogy tanulmányozzuk környezetét, a hol él, t. i. a légkört és földet, — szóval megtéteti a munkát, mellynek eredménye a másik két törvény lett.

A második törvény, melly pár szóba foglalva nem tesz sem többet sem kevesebbet, mint azt : „*hogy a növény főleg levegővel s levegőből él*“, nagy zajt ütött, nagy harczot idézett elő, mellyben a tudomány és gyakorlat emberei keseredetten víttak egymás ellen.

És miért harczoltak a gyakorlat emberei? Mert régi hagyományos fogalom szerint a növény gyökerei által s a földből táplálkozik. Tapasztalás igazolja, hogy a mivelt szántó- és kertiföld, s az elsenyvedett fákból és levelekből képződött erdei föld a növény tenyészését inkább elősegíti, mint a miveletlen és sivár. Igazolja továbbá azt is, hogy rothadásba indult állati s növényi anyagok, millyen a trágya, roppantul növelik a föld tenyésző erejét. A nevezett tenyészetes földnemeket barna, sőt ollykor egészen fekete

színeikről meglehetősen ismerni. E szín a föld közepé keveredett növényi anyagok fölbomlása által képződik, mely fölbomlást lassú égésnek lehetne nevezni, minthogy általa, éppen mint a lassú égés által, a növényt alkotó éleny és köneny folytonosan kevesedik, a szén pedig nagy részint bántatlan megmaradva saját színében mutatkozik. Ezen senyvedező szenes növényi anyagot *humusnak*, *televénynek* vagy *korhanyának* nevezték, azért a humusos föld először is színéről felismerhető. A humusos föld tüzbe téve fekete színét elveszti, minthogy széntartalma kiég, éppen ezért a föld humus tartalmát tüzben kiégetés által szokták meghatározni.

A humus jótékony hatását a gyakorlat annyira elismeri, hogy a kertész virágai s veteményei alá jó áron megveszi a fekete erdei földet, a földmives örömet hordja szántóföldre, s az erdős az lehulló leveleket, melyeknek elmállása által humusos föld képződik, nem könnyen engedi az erdőből elszállítatni.

Ezen fekete humusos anyagnak vegytani vizsgálatából kiderült, hogy a víz nem oldja fel, s e szerint a növény nem táplálkozhatik azzal. Alkalkkal (égyvényekkel) különösen ammoniákkal barna oszladékot ad, melyben humussavany s valamely alkali van egyesülve. A régi iskola emberei, a gazdák többnyire, e humus-savanyos sókat tartják a növények fő tápszereinek.

Hallgassuk meg most — az új iskola, a vegyészek tanítványait. Ezek történeti kérdéssel kezdik vitájakat: „Honnan származik a humus?“ Felelet: „Elmállott növényekből“. Második kérdés: „Honnan származnak ezek?“ Erre zavarba jönnek a humus pártolói, mert hitők támogatására egy eredeti ősi humust kell elismerniök, mely megvolt, mielőtt a föld növényeket termett volna. Ez pedig ellenkezik a földalakulástan megczáfolhatatlan adataival, melyek szerint a föld egykor izzó hőségben megolvadt folyadék, utóbb egy megkeményedett lávatömeg volt, mellyen hősége miatt sem szenes, sem humusos anyagok nem létezhettek, s csak kihülés után kezdődhetett rajta növényi élet.

Ezen első növény-boríték, ez ifju, zöld ünnepi ruha, mellye a föld először öltözött, honnan került? Itt nincs helye tétovázásnak. A föld még akkor nem adhatott humussavanyos sókat, mint nem adhat az elporló téglá, láva vagy salak. A növény főalkatrészeinek a szén-éleny köneny, s légenynek a légkörből kellett vétetniök, hol mint szénsavany ammoniák és vizgöz örök idők óta olly mennyiségben vannak, hogy a föld összes növényzetének elég volna még akkor is, ha minden terméketlen kopár vidéken s a tengerek helyein is növények tenyésznének.

De meggyőző okokért nem szükség ahhoz az üsdöhöz folyamodni, mellyről az együgyü ember úgy is azt mondhatja, hogy egyikünk sem látta; naponként szemünk előtt merülnek föl

tények, melyek megezáfolthatatlanul bizonyítják, hogy a légkör a növényi tápszerek fő rakhelye. A havasokon legelésző nyájak szakadatlan emésztik a fűvet és lombokat frisen és szárítva, ebből mint trágya kevés kerül vissza a földre télen, midőn a barmokat le a völgyekbe terelik, épen semmi; s évről évre sok ezer mázsa húst, sajtot, vaját adnak el rólok. Honnan pótolja vissza a havas e folytonos vesztést? Itt nem lehet a légkörön kívül mást forrást képzeln.

Ezen magyarázat helyességét igazolják a kaszálórétek, melyekről folytonosan hordják a szénát, a nélkül, hogy az elhordottat valamely életműves anyaggal visszapótolnák, igazolják a sziklákon tenyésző növények, melyeknek gyökerénél humusnak híre sincs, s végre az erdők, melyeknek földében trágya nélkül is folytonosan növekszik a trágya-tartalom.

Mindezekből teljes joggal következtethetni, hogy a növény nem származik a humusból, sőt megfordítva a humus származéka a növénynek, és az a légből vesz hozzá anyagot.

A humus-elmélet ellenei felhozzák továbbá, hogy a növénynek még gyökerében sem található soha humussavanyt, úgy hogy már az első sejtfaalon áthatoláskor föl kellett bomlania, és hogy többszöri kísérletnek sikerült már növényeket humustalan földben (p. o. tiszta kovacs fővényben, üveg- és cserép porban) teljes kifejlésre vinni.

Most külszinleg nagyon szembeötlő ellentmondásba bonyolodtunk; igazat adván egyfelől a tapasztalatnak, hogy a humus a növényzetre szükséges, s nyomban reá bebizonyítva, hogy a növény a humust nélkülözheti. E látszatos ellenmondás, s ezzel kapcsolatban az igen tulságos s igen határozott kifejezések idézték elő a humus-elmélet barátai és ellenei között az olly hosszúságú és szenvedélyes vitát. Ha a humus-elmélet barátai, a helyett, hogy a humust növényi tápszernak állítják, csak annyit mondanak, *hogy a humus jelenléte tagadhatatlanul hasznos a gazdasági növényeknek*; a humus elmélet ellenei pedig azon állítás helyett, hogy a növény minden eléghető alkatrészeit a légkörből veszi, csak annyit állítanak, *hogy a növény a szenet s a t. a légkörből veheti.* : úgy mind kettő igazat mondott volna, s egyetértés könnyebben keletkezhetett volna a vitázó felek közt.

Mert a humusról igaz az, hogy közvetlen nem tápszere a növénynek, de közvetve jótékony hatást gyakorol reá, s nem csupán alkatrészei, hanem egyéb a növény tenyészésére jótékony tulajdonai által is. A humus igen szereti a vizet, a légből is felszívja s megtartja magában. Ezen tulajdonnal csak nem olly mértékben bír, mint az agyag, s fölülmulja a többi földnemeket. Már ennyiből is kimagyarázható jótékony hatása, mennyiben a víz a

növény életére nélkülözhetetlen. Ezenkívül mint minden szénféle anyag, nagymértékben bír azzal a tulajdonnal, hogy a légnemű testeket, millyenek a szénsavany s ammoniak, a levegőből magához szívja, s minthogy még ezen felül maga is szakadatlan felbomlása által szénsavanyt alkot, a bele helyezett növény gyökere olly éléstárba jutott, honnan szénsavanyat, ammoniákat, s vizet mindig bővséggel kaphat táplálékul. Azt se feledjük el, hogy a lég élenye által a humusban okozott felbomlás (szénsavany képződés) meleget fejt ki, hogy sötét színe miatt a föld, mellyben van, a nap sugárait inkább beveszi, s végre hogy porhanyósága porhanyóságot kölcsönöz a földnek, melly által a növény gyökerei inkább szétágazhatnak, ekkor bizonyára elég adatot mondottunk, mellyből a humus jótékony befolyása megfejtethető, a nélkül, hogy a humust magát kellene növényi tápszernek mondanunk.

Hogy van-e ezekben a gyakorlati földmivelés számára valami tanulság, arról a következők fognak meggyőzni. Vegyünk vizsgálat alá egy hold szántóföldet, jegyezzünk fel pontosan mindent, mit reá hordunk, s a mit róla elviszünk; s úgy fogjuk találni, hogy a terményben elvitt életműves anyag több mint a trágyában visszahordott. A jó szántóföldet rendszeren minden hetedik, a gyengébbet minden ötödik évben megszokás trágyázni, e trágyában életműves humus képző anyagokat szállítunk. De a trágyázások időközei alatt repczét, buzát, burgonyát, árpát, lóhert, répát tömérdek hordunk el a földről. És ha végül a földre vitt trágyát s az elhordott terményt összehasonlítjuk, úgy fogjuk találni, hogy ez utolsó többszörösen felülmulja amazt, miből aztán biztosan következtetjük, hogy a learatott termények szén, éleny, köneny, légeny tartalma nem származhatott mind a trágyából. Sőt a vizsgálódást tovább folytatva, úgy találunk, hogy a földben maradt növénygyökerek több életműves anyaggal gazdagították a földet, mint a mennyivel az egyszerű trágyázás.

De ha a trágya a növény életműves alkatrészeire nézve olly alárendelt becsű, annyira jelentéktelen, mire való tehát, s miben áll még is tagadhatatlan hatása?

A növény táplálkozására vonatkozó ezen fontos kérdésre feleletet a vegyész adhat.

Mi a trágya? Mitől van hatása? Miként lehet kimagyarázni, hogy néha egyszerű trágyázás évekre kiterjeszti hatását, míg néha minden évbeni tárgyázás szükséges? A legellenmondóbb tények és tapasztalatok gyűjtettek halomra, mellyek a feleletet rejtélyessé változtatják, mellynek megfejtője egyedül a vegytan lehet.

Ezzel arra a pontra értünk, hol a fentebb említett harmadik alaptörvényre kell fordítani figyelmünket. Ez így hangzik: „*A növény eléghetetlen alkatrészei, mellyek a hamuban vannak: lénye-*

gesek; mennyiségök, millyenségök, összefüggésben van a növény fajaiival és a földdel, mellyen a növény tenyészett“.

Itt is tényekből kell kiindulnunk, hogy a törvény gyakorlati következéseit bizonyítsuk.

Sok idő telt el, míg a növény elégeskor származó maradékra, a hamura figyelmet fordítottak, mint olyanra, melly a növény életével szoros kapcsolatban van. Ámbár rég használják már mosásra, hamuzsir- és szappangyártásra, de azért soha sem jutott eszökbe kérdezni, honnan származik. Az alchimisták részint a növény terményének, részint a tűz eredményének tartották. A mi időnknek volt fentartva pontos vegybontás által e felől tiszta fogalmat szerezni és terjeszteni.

Minden növény, s minden növényi rész elégeskor hamut hagy hátra, melly különböző anyagok keveréke, a különböző növények hamumennyisége sem egyenlő. Például 100 ft. fenyőfa négy ötödöröszt font hamut ad, ugyanannyi tölgyfa $2\frac{1}{2}$ fontot, búzaszalma $4\frac{1}{2}$ fontot száraz burgonya szár 15 fontot. Sőt ugyanazon növény különböző részeinek sem egyenlő hamutartalma. Rendszerint több hamu kerül ki a levél és héjből, mint a törzs és gyökérből, p. o. 100 font fenyőlevélből 8 font hamut, s ugyanannyi tölgyháj- vagy levélből 8—9 fontot kapunk.

Hogy a hamutartalom s a növény között valamely viszonynak kell létezni, csak abból is bizonyos, hogy a hamuanyag egy növényből sem hiányzik s mindenikben határozott mennyiségű van, sőt a mi több még a hamu anyaga is minden növényre nézve határozott.

Erre vonatkozólag néhány feltűnő példát idézünk.

Néhol a tengerben nagyon buján tenyészik egy Tang nevű növény, a tengerpartokon és a sós források közelében pedig az ugynevezett sós növények. Mindezek elégetve sziksótartalmu hamut hagynak hátra, s régen a sziksót csak is ebből készítették. A bikfa, burgonya, czukorrépa hamvában a haméleg (kali) tulajdonyó; a lóherben és borsószalmában a mész, a búza és árpaszalmában kovacs-savany van feltűnőbb mennyiségben; a gabona jelesen a buzaszemek hamvában különösen phosphorsavanyos mésztartalom gazdagsága vonja magára figyelmünket.

Semmi kétség sem fér hozzá, hogy az említett anyagokra a mondott növényeknek szükségök van. Az ugyan megtörténhetik, hogy p. o. egy gabonafajnál különböző mennyiségű phosphorsavanyos meszet találunk, de ezen különbség igen nagy nem lehet, s névszerint a búzáról egészen bizonyos, hogy ha a phosphorsavanyos meszet kellő mennyiségben nem kapja — az egész növény kifejlésén, a termés mennyiségén, s a szemek súlyosságán a hiány észrevehető.

Vizsgáljunk még más tényeket is. A fentebb említett sós növények csak tengerpartokon, s a száraz földön csak sóforrások közelében tenyésznek. Hanga és nyúlrekettye borítja a homoksíkokat, s mintha kipusztították volna úgy megszünik tenyészetük ott, hol anyag és mész a termőföld fő alkotórésze. Ez utolsóféle földön pedig vadon tenyész a török lóher (Espartette), melyet ismét hasztalan keresünk a hangát s nyúlrekettyét termő kovacsos homokon. Ültessük át e növényeket a nekik kedvező helyről, rövidebb hosszab ideig tartó tengődés után kivesznek.

Ebből s ehhez hasonló ezer meg ezer vegybontással igazolt tényből nem nyilván való-e, hogy a növények élete függésben van hamvaiknak bizonyos alkotórészeivel s a földdel, mellyen tenyésznek.

Látjuk, miként csipkedi a tyuk és galamb a vakolat mészporocskáit, hogy legyen miből alkossa tojásai héját; látjuk, mennyire nem nélkülözhetjük mi a sót, melly az emésztési nedvek képzésére szükséges, mint nem nélkülözhetjük a kenyeret és húst, mellyeknek phosphorsavanyos mésztartalmából csontjaink képződnek, épen úgy nem nélkülözhetnek a növények bizonyos ásványi anyagokat, mellyeknek segítségével egyes részeit (szerveit) és nedveit kiképezi. Ezen ásványos részek miatt függ a földtől, még pedig annyira, hogy ha minden egyéb körülmény meg van is, mellyek közt a növény tenyészni szokott, ha ezek hiányzanak, nem fog tenyészhetni. Földjeinken különböző növényeket, mellyek a legkülönbözőbb ásványi állományokat szükséglik, csak úgy tenyészthetünk, ha mind azok bővséggel megvannak a földben, vagy ha mi hordjuk reá. Az ásványi tápszereket a trágyában szoktuk a földre vinni.

E szerint a növény egész táplálkozása, a földmivelés tulajdonképeni feladata a következő kérdésekbe foglalható: Mellyek a növények ásványi tápszerei, különösen, mellyekre van szüksége egyik és másik gazdasági növénynek? Ez alkotórészek közül, mellyik van a földben elegendő mennyiségben, s olly állapotban, hogy a növény felvehesse? Legnagyobb haszonnal, honnan és millyen alakban hordjuk a földre a hiányzó vagy elhordott ásványi anyagokat?

Eddigelő különböző növények hamvát vizsgálták meg, s azokban a legkülönbözőbb alkotórészeket találták: hamanyéleget, szikenyéleget (kali, natron), meszet, keserföldet (magnesia) kovacsot, kénsavanyt, phosphorsavanyt, konyhasót. Ezek egy hamuból sem hiányzanak. Ezeken kívül csekély mennyiségben s mint nem lényegeseket találhatni még agyagot, vas és mangányéleget. A tengeri növények nevezetes alkotórészeül a jodot kell megemlítenünk.

Többször próbálták a növényeket a nevezett ásványok nélkül vagy csak azoknak egyikével fölnevelni, például tiszta szén- vagy kénporban, mellyek közé tetszés szerint vegyíthettek egy s más anyagot. A növények megnöttek így is, de nem juthattak teljes fejlődésre, elhaltak gyünölesözés nélkül, minthogy hiányzott az erre szükséges anyag. Épen ez az eset a tiszta kovacs vagy mészen növelt növényekkel is. De mihelyt a fennevezett anyagokat hozzá teszszük, a növény teljes fejlettségre jut.

Hogy az állati testben mi történik az ételben bevett ásványi anyaggal, azt meglehetősen bizonyossággal tudjuk. A phosphorsavanyos mészből csont lesz, a konyhasó az emésztési nedvekbe, jelesen az epébe megy, a szénsavanyos meszet a csontban, a madártojás héjában, a kagylók, csigák kemény borítékában ismét megtaláljuk.

Hogy a növényben mi szerepe lehet az ásványi anyagoknak azt nem tudjuk hasonló bizonyossággal. A kovacssavany, miután főleg a sejtanyagba megy, úgy látszik ennek kiképzésére, s a sejt-fal megkeményítésére szolgál. Az égvények (alkalik) többnyire növény-savanyokkal összekötve mint olvadékony sók a sejt nedveiben vannak. Így van a szöllőtőnek minden részében a borkő, s a sóskafélékben a sóskasavanyos mész.

Bár kevésnek tetszik a növény tömegéhez képest az ásványi anyagok mennyisége, kétségtelen, hogy azok jelentékenyek, sőt nélkülözhetlenek; egyébiránt, ha a gazdasági növények roppant mennyiségét számítgatni kezdjük, a bennök felhasznált ásványi részt nem fogjuk csekélynek találni.

Biztos kísérlet szerint $3\frac{1}{2}$ hold földről egyszeri buza-aratással 357 font ásványi rész vitetik el, mellyből 112 font phosphorsavanyos só. Ha ugyanazon földön néhány évig ugyanazon aratást ismételjük, sokra szaporodik a kihordott ásvány mennyiség, a termő földrétegben pedig azon mértékszerben kevesedik.

Ezek szerint, ha tudjuk, mellyek alkatrészei a gazdasági növények hamvainak, akkor tudjuk azt is, miféle anyagok nem hiányozhatnak a földből, mellyen egyik vagy másik növényt tenyészteni akarjuk. Itt a vegyészek száz meg száz vegybontásai utasítanak, bárha bonczolgatásuk eredménye tökéletesen nem egyenlő is, minthogy különböző módokon bonczolgattak, s minthogy a növény képes, ha hiányzik a neki szükséges anyag, más hasonlót venni föl a helyett, így találtak például kalit natronnal, meszet magneziával helyettesítve. Azonban az illy eseteket mellékeseknek tekintve, szorítkozunk a főbb eredményre, mellyhez kétség nem fér.

Föltéve, hogy tudjuk, mik ásványi alkatrészei a tenyésztendő növénynek, akkor nincs más feladatunk, mint megtudni, van-e az

a földben, s olyan állapotban van-e, hogy a növény felhasználhatja?

Az anyaföld e tekintetben nagyon változatos. Vannak olyan boldog helyek, hol emberi emlékezet óta folytonosan vetnek és aratnak, a nélkül, hogy a földnek valamit visszapótlottak volna. Illy helyeken az illető ásványoknak kívánt mennyiségben és formában kell lenniök, másként a szünetlen termést ki nem főzhetnék. Különösen a meleg tartományok termőföldei vannak illy állapotban, hogy az adott aratásért semmi visszapótlást nem kapnak, s például mint Mexico földéről írják, ezredek óta teremve, de soha meg nem trágyázva, ma is két — hatszázszoros termést ad.

De a természet nem mindenütt illy bőkezű. Nem is említve a helyeket, hol az égalj mostohasága miatt a tenyésztés megszűnik, s a terméketlen, mocsáros, s homok-sivatagos vidékeket, vannak, és épen a legnépesebb helyeken roppant földterületek, mellyek igen soványon s csak gondos mivélés után teremnek. Illyen állapotban van közép és északi Európának nagy része.

Arra is van eset, hogy századokon át gazdagon termő, kifogyhatatlannak látszó föld rögtön elvesztette termékenységét. Legföltünőbbben mutatkozott ez Virginiában. A szakadatlan dohány-termesztéssel sok ásványos résztől fosztották meg a földet, végre a föld kimerült termése többé nem jutalmazó. És ez annál megfoghatóbb, mert épen a dohány az, mellynek legtöbb hamva van, egyszeri dohánytermés $3\frac{1}{2}$ hold földről 514 font ásványi anyagot emészt fel.

Ennyiből megérthető, hogy a növénytermesztésre nézve mennyire nevezetes, a földnek s a föld alkatrészeinek ismerete. És ekként tisztában levén már a két kérdéssel: „Mit tartalmaz a növény? mit a föld?“ Átmehetünk a harmadikra: *Hogy pótoljuk vissza a földnek a termelés által elvett ásványi alkatrészeit?* vagy más szókkal: *Mi a trágya és honnan kerül?*

Az eddig mondottak után reméljük nem fog az olvasó azon használt kifejezéseknek, *föld termőereje, trágyaereje*, más és nagyobb értelmet tulajdonítani, mint a mennyi illeti, mert utójára is az az erő főleg néhány anyag jelenlététől függ, a trágyában nem erőt, hanem néhány olyan anyagot viszünk a földre, mellyet a növény abból táplálékul felhasznált. Miután be van bizonyítva, hogy a növény egész szén, éleny, köneny, légeny tartalmát s így tömege nagy részét a légből veheti és veszi, szorosán véve a *trágyázás* alatt nem érthetünk egyebet, mint azon ásványos részeknek, mellyeket a gazdasági növények hamvában találunk, a földre hordását. Miből természetesen következik, hogy minden növénynek épen saját hamva legjobb s legillőbb trágyája.

Első tekintetre úgy látszik, mintha e nézettel a gyakorlat ellenében volna, mert hiszen földjeink termését nem ezért hordjuk haza, hogy otthon elégetve, hamvaikat egy jövődöbeli termés eszközlésére ismét szántóföldjeinkre szorjuk, hanem hogy táplálékul szolgáljanak nekünk és az állatoknak, és továbbá a trágya nem is hamu kinézésű, hanem fekete rozsragú állat- és növényhulladék, mellyben az ásványos rész úgy el van rejtve, hogy felületen vizsgáló a trágya jótékony hatását nem is tulajdoníthatja ásványos részeinek.

Felületest mondék, mert tényleg áll, hogy a trágya főleg el nem éghető alkatrészeivel hat annyira, hogy sok esetben bizonyos mennyiségű trágya elégetése által származott hamu a földre vive éppen azt az eredményt fogja szülni, mellyet szült volna maga a trágya.

Egy vizsgáló tekintet meggyőz a felől, hogy a trágyában ismét össze vannak gyűlve azon ásványos anyagok, mellyeket a termésben a mezőről elhoztunk.

A buza-aratással kétféle anyagot hozunk el a földről: a szalmát és szemet. Az elsőt, melly kiválóan kovacs-tartalmu, a marhának eledelül s alomul használjuk. Az állati testben pedig semmi sem marad a szalma kovacs-tartalmából, hanem mind a ganéjba megy, s a trágyával ismét a szántó-földre kerül. A buzaszemben keményítő, növényi tojásfehér s phosphor-savanyos mész van. Midőn ezt, mint kenyeret vagy egyéb tészta étket megeszszük, csak az először említett étszeres alkatrészek mennek át a vérbe és husba mint tápszerek, az ásványos rész, a mész-só, a kemény és folyó alaku emésztetben kiválik s mint trágya a teremtő földnek visszaadható. A phosphor-savanyos mész egy része csontképzésre visszamarad ugyan a testben, de minthogy az egész emberi csontváz csak 7—8 fontot nyom, s kiképződése hosszú idő alatt történik, s egy időn túl megállapodik, azért biztosan állíthatjuk, hogy a trágyában ott van a tápszertben bevett phosphor-savanyos sók nagy része.

Házi állatainkat táplálva a föld termékeivel még tökéletesebb az ásványi részek visszapótlása. Mert ezek mindenféle növényekkel, magvakkal, gyümölcsökkel táplálkozva, trágyájokban mindazon növények tenyészésére szükséges ásványi anyagok megvannak, a mi vér- és hús-képzésre bennök marad, utóbb emberi táplálékul szolgálva hasonlóan trágya lesz, s még csontjaikat is felgyűjthetjük s ezzel földjeinknek phosphor-savanyos meszt visszaadhatjuk.

Ennyiből világos, hogy a trágyában mind összegyűlvék a föld termésében elhozott ásványos anyagok. Hol minden hulladékot felgyűjtenek, hol névszerint a vizelletet is, melly annyira gazdag phosphor-savanyos sókban, felhasználják, ott bizonyos

ásványos részek most a trágyába, majd a növénybe, végre az állati testbe kerülnek, s e szerint örökös vándorlásban vannak. Ellenben, a hol a nevezett hulladékokat csatornákon folyamokba, tengerekbe vezetik, vagy pedig gondatlanságból és kényességből nem fordítják a földmivelés hasznára, évenként temérdek ásványi növénytápszer megy kárba, miből végre egy országban olly hiány támadhat, mellyet az illető anyagoknak csak kívülről behozatala által lehet kipótolni. Ebből megérthető, miért szállít az angol idegen földről több százezer mázsa guanot, csontlisztet és olajpogácsát, hogy ezekkel kipótolja veszteségeit, mellyeket tengerbe ömlő csatornái okoznak.

Ezen előzményekből most már az sem tetszhetik nagyon tulajdonságosnak, a mit fenebb mondánk: hogy egy bizonyos mennyiségű trágyának hamva épen azt a szolgálatot teheti, a mit maga a trágya; hogy egyenlő értékű anyagot visszünk a földre egy szekér trágyában, vagy a néhány maroknyi hamuban, mellyet annak elégetése által nyerünk: mert mindkét esetben visszakapja a föld ásványi alkatrészeit.

Épen ebben van magyarázata a mostanság sokat emlegetett *ásványi trágyáknak*. A gyakorlati gazdaság itt jóval megelőzte a tudományt, sőt adataival útmutatóul szolgált ennek. Ott áll a régi és kétségbehozhatlan tény, hogy egy tiszta ásványi anyag a gyps több gazdasági növényre jelesen a lóherre a közönséges trágyát felülmuló s csaknem csuda hatással van. Tény az is, hogy a csont, csontszén, csonthamú, guano, olajpogácsa minden gabonanemre hasonló csodahatású trágyákkul szolgálnak. A gyakorlat ezekben megelőzte a tudományt, de ez magyarázattal járul a tényekhez, kimutatja, hogy a lóhernek sok mészkell, melly van ugyan minden földben, de nem felolvadható állapotban, mint a gyps adja; kimutotta, hogy az utóbb említett anyagok sok phosphorsavanyos meszet tartalmaznak, tehát azt az alkatrészt, melly a gabona-szemben mindég van, a földben pedig rendszeren csak ritkán s kevés mennyiségben található. Most már tudjuk, hogy a csekély mennyiségben is nagy hatást szülő ásványi trágyák nem ingerlő szerek, mellyek a föld erejét nagyobbítják, ébresztik, mert sem a földnek, sem a növénynek nincsenek az állati testben levőhöz hasonlatos idegei, mellyet feszültebb munkásságra lehetne ingerelni s a földnek nincs ollyas ereje, mellyel a növények tenyészését, növekedését elősegíthetné; sőt inkább egészen szenvedőleg viseli magát, kiadja magából a mit a növény tőle elvesz, s ismét befogadja, a mit reá visznek.

Ezen tényekhez illően a gazdasági vegytan feladata fölkeresni az ásványi trágyaszereket, mellyek eddig tudatlanságunk miatt használatlan heverték, s azokat a földmivelés rendelkezése

alá bocsátani. Már eddig is többféle hamut, sót, hulladékot hozott használatba, mellyek a háztartások s gyárak körül használatlan heverték. Most azon fáradozik, hogy az ásványok között helyettesít találja a legbecsesebb trágyaszernek a csontnak, melly a gabona-nemekre nézve az legyen, mi a gyps a lóherre és hüvelyesekre. Végre földadata még az is a vegytannak, hogy bonczolás által a trágya becsét meghatározza, alkatrészei szerint osztályozza, s így előkészítse azt az időt, midőn a gazda nem lesz kénytelen a trágyában földre mindenféle anyagot, s az épen hasznos közt sok szükségfelettit czipelni, hanem a trágyázandó föld millyensége s a rajta tenyésztendő növény szükségéhez képest választandja a legcélszerűbb trágyát.

Berekesztésül nem tartjuk feleslegesnek összehasonlítani az ásványi, s a közönséges istálóbeli trágyát. Ez utolsóban is vannak ásványi anyagok, s hatásának főbb részét épen ezeknek tulajdonítjuk.

De a ganéj ásványos részeit növényi rostok védelmezik, az eső nem könnyen hordhatja el, s a ganéj elmállása évekig tart, melly idő alatt lassanként megy át a földbe ásványtartalma, s gyakori fölszántással nagyon finomul s egyenlően megoszlik. Mennyire fontos pedig a trágyának egyenlő föloszlása, látszik a csont különböző időkben alkalmazásából, mellynek ugyan akkor is megvolt jótékony hatása a gabona-földekre, midőn darabokban elszorva használták, de hatása négyszeres sőt többszörös lett, midőn lisztte örölve vagy kénsavanyval felbontva alkalmaztatott.

Míg a ganéj lassan, de évenként áthat, az ásványi trágyát a növény könnyebben fölveszi, azért a hatása mulékonyabb. Jelentékeny különbség az is, hogy a ganéj növények maradéka levén, minden gazdasági növény számára van anyag benne, mellyet különbözőféle növények sorban egymás után fölhasználhatnak táplálékkul, míg az ásványi trágyák, millyenek a gyps, csontliszt, hamú s a t. csak bizonyos termények számára alkalmasok.

Vége lényegesen különbözik a két trágya abban is, hogy a ganéjban sok életműves anyag (szalma s a t.) van, mellyek a földközé keveredve, azt felpuhítják, ez által a növény tenyésztésére alkalmasabbá teszik, mit a tisztán ásványi trágya nem eszközölhet.

A mondottakból végeredmény az : miszerint a vegyész nem állítja, nem állíthatja, hogy az ásványi trágyával minden körülmények közt ugyan azt a sikert tudja felmutatni, a mit a gazda a szokott ganéjtrágyával, nem reméli, hogy vegyműhelyi gyártmányával valaha kiszorítsa szerepléséből azt, mi a gazda vegyműhelyéből az istálóból kerül. Jól tudja ő, hogy a bonczolás által

fölfedezett ásványi alkotórész nem egyetlen kelléke a növény tenyésztésének, ebben egyebek közt az égalj, a föld nedvessége, puhasága, színe is szerepel, s az ásványi alkotórész csak egy tényező a többi között.

A vegytan nem dicsekszik többel, mint a mennyit tett. Jelenleg főérdeme, hogy balfogalmakat enyésztetett el, s egy és más növény tenyésztése körül némelly esetekben olly biztosságot eredményezett, millyen egyéb iparágaknál uralkodik, és jövődre kezdet fogva más tudományokkal, a növényélettannal, természettannal, légtüneménytannal, s támaszkodva a mindig ovatos gyakorlatra, még szebb, még sikerdúsabb eredménynyel kecsegtet.

Jánosi Ferencz.

II.

Takarmánytermesztés. *)

Takarmány-kukoricza.

A kukoricza zöldjében fölértetve, minden egyéb zöld takarmányfélék közt legtöbb táperővel bir, az állatok legjobban kedvelik, s a luczerna után — kedvező helyzetben — valószínűleg a legdúsabb terméseket is szolgáltatja. E célra hazánkban nemcsak ott termesztethető sikerrel, hol különben magjáért vetve jól diszlik, hanem azon rideg tájakon is, hol magja már nem érik meg; különös fontossággal azonban száraz laza földű rónaságainkon bir, hol a luczernával és baltaczimmel kétségkívül a legbiztosb takarmány-növény.

Kukoriczát zöld takarmányul kora tavasztól, midőn fagyoktól már nincs mit tartani, augustus elejéig lehet vetni. Ha egész nyáron át késő őszi akarjuk hasznát venni, akkor a vetése ugy történjék, mint a bükkönyről mondtuk, t. i. 2—4 hetes időközökben. Tavasszal többnyire ugar helyébe az őszi növények előtt termesztik, s jól trágyázott földön az őszieknek minden esetre egyik legjelesebb előnvénye, különösen ha sorba vetik és szorgalmasan megkapálják. Nyáron közönségesen a learatott növények tarlójába vetik egyszeri szántásra, s száraz vidéken leghasznosabb tarlónövény. Tavasszal egyébiránt a földet akként kell alája elkészíteni, mint midőn magjáért termesztik. Többnyire szórva s minél sürűbben vetik, egy holdra mintegy 2—2½ p. mérő magot, s ezt boronával vagy irtókével 1½—2 hüvelyknyire fedik be földdel. Azonban mind a termés nagyobb, mint a föld tökéletesebben elkészül őszi alá, ha a takarmányul termesztett kukoriczát is sorba

*) Lásd az előbbi füzeteket.

vetjük, s később kapálás által tisztán tartjuk, sőt kötöttebb földön meg is töltögetjük, melly mivelésmódnál a vetés géppel, a kapálás meg töltögetés pedig kapa s töltegető-ekével történik legelősebben.

A kukoricza termését az által is növelhetjük, ha gabonával, vagy mi még jobb, borsóval, bükkönnyel vegyesen vetjük; melly utóbbi esetben egy holdra rendszerint 2 mérő kukoricza, s $\frac{1}{2}$ mérő bükkönymag kell.

Leghasznosabb a zöld kukoriczát akkor kaszálni, midőn zászlóját kitolja, annyit vágván egyszerre belőle, mennyi naponta szükséges. Száritása téli takarmányul csak bajosan eszközölhető, s e végre következőleg járnak el: a zöld kukoriczaszárát sarlóval vagy kaszával levágván, renden hagyják mindaddig, míg fölül megfönyadnak, ekkor gereblyenyéllel a rendeket megforgatják, hogy a másik oldalon is megszáradjanak. Esős időjárás nem árt, ha attól óvakodunk, hogy a rendek előbb ne forgatassanak meg, míg felső részök meg nem száradt. Miután a nedvesség a kukoriczaszárakból jobbra elpárolgott, hegyöknél kévékbe kötjük, s a kévéket szétterjesztve felállingatjuk még egy ideig szellőzni; aztán boglyákba rakjuk olly formán, hogy a szárok töveggel kifelé álljanak. A száritott kukoriczát legcélszerűbben szecskává aprítva lehet étetni; mindennemű marha számára jeles takarmányt ad, melly a réti és lóher-szénánál alig áll hátrább.

Tavasszal vetve egy hold kukoricza igen kedvező körülmények közt körülbelől 200, középszerű helyzetben 150, mostohább viszonyok köfa 100 mázsa zöld takarmányt szolgáltat. Tarlóba vetve termése csak két harmada-, sőt gyakran felényivel is kisebb. 100 font jóféle réti széna 350 font zöld kukoriczával ér fel; a zöld szárból pedig mintegy 5 mázsa leszen 1 mázsa kukoriczaszénát.

Hogy a szemes takarmányok közt hazánk legnagyobb részében mind bő termése, mind táperejéhez képesti ára tekintetében a kukoricza első helyen áll, mutogatni felesleges. Nemcsak a sertések hizlalására, hanem egyéb házi állataink táplálására is lehet fordítani. Nem tagadhatni ugyan, hogy ott, hol főleg gyorsasággal s élénkséggel párosult erőre, mint például a paripák vagy sebesen járó lovaknál akarunk hatni, az árpa meg a zab jelesebb takarmány, mint a kukoricza.

Egyébiránt a szemkukoricza termesztését illetőleg „A magyar népkönyve“ első kötetének ötödik és hatodik füzetére emlékeztetjük t. olvasainkat, hol ez érdemben részletesen értekeztünk.

Takarmány-rozs.

Az őszi rozs korán tavasszal jeles zöld takarmányt ad. E végre a rozst valamelly learatott növény tarlójába egykissé korábban

kell vetni, hogy a tél beállta előtt jól megbokrosodhassék, egy harmadrésszel több magot vevén, mint ha magjáért természetnek. Vetés alá csak egy, de mély és keskeny szántást adjunk, a magot pedig szokott módon takarítsuk el. Ha a föld sovány, kiélt, ugy előbb meg kell trágyázni, különben bő takarmánytermést nem várhatunk. Egyébiránt jóval több takarmányra teszünk szert, ha a rozs közé repcét, őszi árpát, vagy mi még jobb, őszi bükkönyt is vetünk.

Ha az időjárás kedvez, a korán és sűrűn vetett rozs ősszel és télen jó legelőt ad; tavasszal aztán legezészerűbben virágzása-
kor kaszálhatjuk; de ha takarmány-szükében vagyunk, vagy a földet másra akarjuk használni, korábban is kaszálhatjuk, csak-hogy akkor természetesen kevesebb takarmányt kapunk. A zölden lekaszált rozs megszáritva jeles szénát szolgáltat ugyan, de többnyire mégis zölden szokták, rendesen a lóherék előtt 1—2 héttel mint első zöld takarmányt felhasználni.

Egy holdra a rozsból 60—120 mázsa zöld, vagy 15—30 mázsa száraz termést lehet számítani.

Letakarítása után a földbe vagy későn vethető tavaszi növényt, péld. fehér répát, koránérő burgonyát, árpát s t. e. felét vetünk, vagy őszi alá készítjük el. A takarmányrozs az őszieknek, nevezetesen a repcének legjesebb előnövénye, mivel utána a földet kellően el lehet készíteni, holott erre egyéb tavaszi zöld takarmánynövények után nem mindig marad elegendő idő. Ha e mellett még azt is figyelembe vesszük, hogy a tavasszal zöld takarmánynak lekaszált rozs s egyéb őszi növények által a földet azon évszakban használjuk, mellyben az rendszerint parlagon hever; hogy továbbá korán tavasszal, midőn vagy a téli takarmányból már kifogytunk, vagy azt a marha megunta, — jeles zöld takarmányra teszünk szert, s hogy végül az illy zöld takarmány kedvéért a vetésen kívül ugyszólván semmiféle munkát nem kell tennünk, mert hiszen az okszerű gazda ősszel földje felszántását különben se mulasztotta volna el, — ha mindezt figyelembe vesszük, világos, hogy az őszi növényeket kora tavasszal takarmányul természeteni igen hasznos, s hazánkban nagyobb kiterjesztést érdemelne, mint millyennel eddig bír. E czélra alkalmasok a többi őszi kalászos növények is, u. m. az őszi buza, tönköly, árpa; sőt a buzának és tönkölynek azon előbbsége van a rozs felett, hogy — mivel kalászaik későbbben fejlődnek ki — felhasználásukkal nem kell annyira sietni, mint a rozsnál. Baj ellenben, hogy magjuk drágább, csekélyebb termést nyújtanak, s a mi fő dolog, nem lehet olly korán kaszálni, mint a rozst, miért is ennek csaknem mindenütt elsőbbséget adnak, s vele a többieket, különösen az árpát, legfeljebb csekélyebb mennyiségben keverve vetik. Illy kevert

vetésre azonban, mint már említők, előnyösebb az őszi bükkönyt, vagy más őszi hüvelyes növényt fordítani, millyen a csicseri borsó, őszi bab, lencse s t. eff.

Kora tavaszi zöld takarmányul rendszeren a közönséges rozst használják, de legalkalmasabb a bokros roz, melly julius- vagy augustusban az előnövény learatása után vetve, többnyire már őszzsel is kaszálható.

Burgonya (kolompér).

Valamint okszerűbb gazdaságokban a házi állatok nyáron át jobbadán zöld takarmányfélékkel tápláltatnak, úgy télen takarmányuk lényeges részét a különféle gyökök és gumók teszik, u. m. a burgonya, burgundi répa, murok (sárga répa), kerek-répa s egyéb répafajok. E gyökök nemcsak hogy semmiféle káros befolyással nincsenek az állatokra, hanem még nagyon is egészséges takarmányfélék, ha illő mértékben adatnak, úgy, hogy a napi eledel táperejére nézve felénél többet ne tegyenek; sőt éghajlatunk alatt, hol a téli takarmányozás 4—6 hónapig tart, jobbára csak a gyöknövények nagyobb mértékbeni termesztése, s takarmányul használása által válik lehetségessé: az okszerű állattenyésztést, s ennek segélyével a földmívelést is a tökély kellő fokára emelni.

A különféle gyökök közt a *burgonya* kétségkívül mint állati eledel is fő tekintetet érdemel, mert nemcsak sok táperővel bír, hanem általában tápanyagra nézve is nagy terméseket szolgáltat. Legközönségesebben nyersen, aprítva, és szecskával vegyítve szokás etetni, de néhol főzve is használják. A gazdák tapasztalása szerint a főtt burgonya a hizást jobban elősegíti, mint a nyers; de ez utóbbi meg a tejet jobban szaporítja, mint a főzött. Más részről nyers burgonyából ártalmas következés nélkül a marhának nem lehet annyit adni, mint a főzöttből. Egyébiránt a marhát lassankint rá lehet szoktatni, hogy nagyobb mennyiségű nyers burgonyát is felemészthet minden káros következmény nélkül, úgy, hogy egy darab kinőtt magyarfaj marhának 14—20, juhnak pedig 2—2½ fonyt nyers burgonyát bátran adhatunk naponkint. A takarmánynak egyéb részét a teheneknél s anyajuhoknál szénával kell pótolni. Meddő állatok csupán gyöktakarmányon és szalmán is jól kitelelhetnek.

Burgundi répa.

E növény most, miután a burgonya, a rothadás következtében bizonytalan termény lett, mint takarmányszer is mindinkább nagyobb fontosságot nyer. A burgonya több tápot tartalmaz ugyan, de a répa, mennyiségre nézve, rendszerint nagyobb ter-

méseket adván, táptartalomra nézve mindkét növény összes termése csaknem egyenlő. A répát azonban sokkal jobban kedvelik az állatok; minden káros következés nélkül nagyobb mennyiségben is adhatjuk; aztán izletesebb tejet is szolgáltat. Ezért, a hol mind a kettőt termesztik, legjobb, különösen a tehennel, keverve vagy váltogatva etetni.

A burgundi répa hazánkban ugyszólván minden vidékén és földjén megterem, kivéve a nagyon nedves, vagy szegény, igen sekély rétegű földeket. Legjobban sikerül azonban az erőteljes középkötöttségű földeken; száraz homokban apró marad, nehéz agyagban pedig mind cukor-, mind táptartalomra nézve szegényebb. Ha takarmányul termesztjük, czélszerű alája trágyázni.

A répa földet ősszel jól mélyen fel kell szántani; tavasszal két sekélyebb szántással beéri, száraz laza földön pedig egygyel is, ha különben a gyom kiirtására fogasboronát alkalmazunk.

Nálunk e répát többnyire szórva vetik, de mind munkakímélés tekintetéből, mind a termés nagyságára nézve hasznosabb a sorbani művelés. E végett a jól kiegyenlített földön $1\frac{1}{2}$ — 2 lábnyi távolságra egymástól sorzóval $1-1\frac{1}{2}$ hüv. mély barázdákat húzunk, s a magot kézzel úgy hintjük be, hogy 1 lábnyi hosszúságra 3—4 mag essék; a magot tövisboronával vagy megfordított fogással fedjük be. Ha nagyban termesztjük a répát, a vetést legczélszerűbb géppel végezni. Szórt vetésnél 10—14 font mag kell egy holdra, sormivelésnél ellenben csak 4—6 font. Igen czélszerű a magot pár nappal a vetés előtt beáztatni, részint hogy kikelését sietessük, részint pedig, hogy a vizen fentuszó haszontalan magvakat kiválaszthassuk.

Midőn a növénykéek 2—3 hüvelyknyire nőttek, először megkapáljuk, s egyszersmind megritkitjük annyira, hogy az egyes növények — a fajhoz képest — $1-1\frac{1}{2}$ lábnyira álljanak egymástól. E ritkítás alkalmával az üres helyeket is kipótolhatjuk. 4—5 hét múlva másodszor kapáljuk, a földet a növények körül egy kissé feltöltvén. Harmadszor kapálni csak akkor szükséges, ha a föld nagyon megkeményednék, vagy pedig ha sok dudva mutatkozik. Sormivelésnél a kapálást legkönnyebben eszközölhetjük töltegető ekével, s csupán a sorokban a növények közt irtjuk kézi kapával a dudvát.

Ha gyöktermésünket nem akarjuk csökkenteni, a leveleket csak a gyökök tökéletes kifejlődése után tördeljük le; ekkor a levelek is jobb zöld takarmányt szolgáltatnak, mivelhogy kevesebb vizet tartalmaznak.

A burgundi répát még a fagyok beállása előtt száraz időben ásóval szedjük ki; a földtől szorgalmasan tisztogassuk meg, apró gyökereit s a leveleket — ha előbb le nem szedtük volna — a

répa fejével együtt nyessük le. Eltartása némi gondot kíván, mert kelletinél hidegebb helyen megfagy, meleg vagy nedves helyen pedig hamar elrothad; azért is legjobb közép mérsékletű száraz, szellős pinczékbe rakni. Jól eláll olly kupacokban is, millyenekbe a burgonyát szoktuk rakni, csakhogy a répánál jóval kisebbek legyenek, s egy rakásba ne tegyünk többet 20—30 mérő gyöknél.

Termése a föld minőségéhez képest holdankint átlagosan: gyökben 150—300, levélekben 40—80 mázsa. Körülbelöl 3 font gyök és 6 font levél 1 font szénával felér.

Z a b.

A zabot méltán a takarmánynövények közé számíthatjuk, mert hazánkban — kivéve a felföldön néhány zordon vidéket, hol egyszersmind kenyérnövény is — leginkább a lovak abrakolására használják. — Termeléséről azonban a tavaszi gabnaféléknél már tüzetesen értekeztvén, itten csak annyit emlíünk meg, hogy a takarmánynak szánt zab learatása legczélszerűbben akkor történik, midőn egy kissé még zöldes. Különben közönséges mivelés mellett egyremásra véve 15—20 mérőnél nagyobb termést nem igen szolgáltat. Ha ellenben a vetésforgásban jobb helyet nyer, s például trágyázott kapanövények vagy lóher után következik: akkor még egyszer annyit is megterem.

Az elsorolt takarmánynövényekre nézve befejezésül még egy-pár észrevételt kívánunk tenni:

1) Ha e növényeknél a termelési költséget a termés mennyiségével szembe állítjuk, az tűnik ki, hogy a nyert takarmány olcsóságára nézve a felhozott növényeket általában következő renddel lehet egymásután sorozni a legolcsóbbtól kezdve a legdrágábbig: luczerna, veres lóher, burg. répa, baltaczim, zöld rozs, zöld kukoricza, bükköny, burgonya, zab. Legolcsóbb takarmányt tehát a luczerna szolgáltat, legdrágábbat pedig a zab.

2) A tápmennyiséget illetőleg, mellyet elsorolt takarmánynövények középszerű terméseikben holdankint nyújtanak, a következő sorozat áll:

szemes kukoricza	140	mázsa	szénaértéket	termel,
répa	83	”	”	”
burgonya	70	”	”	”
luczerna	40	”	”	”
zöld kukoricza	40	”	”	”
zab	36	”	”	”
veres lóher	30	”	”	”
zöld rozs	25	”	”	”
zöld bükköny	20	”	”	”
baltaczim	20	”	”	”

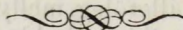
3) Ha felveszszük, hogy egy juh naponként mintegy 2 font, tehát egy évre 7 mázsa, egy közönséges tehen pedig naponként 14—15 font, vagyis egy évre 50 mázsa szénaértékű takarmányt igényel : akkor az elsorolt takarmánynövények 1 holdnyi termésével ki lehet tartani, nevezetesen :

	<i>juhok</i>	—	<i>tehenet</i>
szemes kukoriczával	20	—	2 ⁸ / ₁₀
burgundi répával	11 ⁶ / ₇	—	1 ⁶ / ₁₀
burgonyával	10	—	1 ⁴ / ₁₀
luczernával	5 ⁵ / ₇	—	— ⁸ / ₁₀
zöld kukoriczával	5 ⁵ / ₇	—	— ⁸ / ₁₀
zabbal	5 ¹ / ₇	—	— ⁷ / ₁₀
veres lóherrel	4 ² / ₇	—	— ⁶ / ₁₀
zöld rozsszal	3 ⁴ / ₇	—	— ⁵ / ₁₀
baltaczimmel	2 ⁶ / ₇	—	— ⁴ / ₁₀
bükkönnyel	2 ⁶ / ₇	—	— ⁴ / ₁₀

Miután az eladásra termesztett gabonafélék által a földből kivett termékenység visszapótlására, a szükséges mennyiségű trágyát nálunk rendszerint csak takarmánytermesztés, s a takarmánynak feléltetése által lehet előállítani; nem közönbös dolog ennél fogva, hogy a szükséges takarmány termesztésére mennyi földet kelljen fordítani.

E kérdés megoldása főleg a termesztendő takarmánynövények helyes megválasztásától függ, mert annyi bizonyos, hogy minél több takarmányt mutathat fel a gazda egy s ugyanazon térről, annál kevesebb lesz a takarmány termelési költsége, s annál kisebb lehet a takarmánytermelés számára szükséges *termőtér* is, következésképp annál többet fordíthat pénzelő növények p. o. gabnafélék termesztésére.

Gazdasági lapok szerkesztősége.

A C Z U K O R.

(Johnston nyomán.)

A közönséges életben a cukor mindenkor együtt jár a forrázat által nyert italokkal; legalább Európában és Amerikában általános szokás a théát, kávét vagy csokoládót cukorral édesítve inni.

A vegytanban több édes ízű test fordul elő, melyek a mindennapi élet szükségéinek fedezésére nem alkalmasak. Az ólomcukor ezek egyike, íze édeses, de egyébként méreg. Az eziüst is

képes bizonyos vegyeket képezni, mellyeknek íze édes. A ritkábban előforduló beryll-föld több sója tisztán édes ízű, innét az elem édenynek (Glucinum) is neveztetett el; és így lehetne több példát felhozni. — Nekünk azonban csak azon édes anyagok esnek jól, mellyek a növényekben vannak, s ezekből nyeretnek. Ezen édes-ségek nemcsak asztalainkon foglalnak helyet ételünkben és italainkban, hanem használtatnak azonkívül czernyi alakban; ezek képezik főanyagát azon folyadékoknak is, mellyekből a bort, a szeszt és a sört készítjük. — Honnan természetesen itt van helye tárgyainknak.

A jelenkor nem csekély mennyiségű növényi czukoranyagot használ fel; e fényüzési cikkben mi valóban sokkal gazdagabbak vagyunk, mint az ó-kor bármely nemzete. Hajdan a méz, manna, a szőlő- és gyümölcscukor voltak a közönséges és főbb édesség-anyagok; mi azonkívül ismerjük a nád-, répa-, jávorfa-, kukoricza- és a pálmacukrot, s használjuk sokszorta nagyobb mennyiségben, mint elődeink az ő kevésféle anyagukat. Tudunk e fölött czukrot készíteni burgonyából s minden egyéb keményítő tartalmú testből, sőt még fűrészporból és rongyból is, ha előbb bizonyos vegymunkálat alá vesszük; előállítunk végre teheneink tejéből is egy ismeretes czukor-nemet. — Szóval, ez anyag életszükséggé vált, mellyet nélkülözni nem bíránk. Töméredek millió mázsát tesz, a mit belőle évenként fogyasztunk; számtalan hajó iramlík a világ-tengeren mindenfelé azt fölkeresni s hozzánk hozni; emberek milliói foglalkoznak természetisével, és az államok jövedelem-forrásai közt azon adó, melly a czukorfogyasztásra van kivetve, mindenestre a főbb helyen áll. Innen mondhatni: hogy a czukor közvetlenebb s nagyobb befolyást gyakorol nemcsak a társas jóllétre, hanem az emberiség egész társadalmi állására, mint bármely egyéb terménye a növényvilágnak, kivéve tán az egy gyapotot.

A használni szokott czukoranyagokat öt csoportra oszthatjuk. A szőlőcukor, nádcukor, s a manna, édesgyökér- és tejcukor. Ezen rendben fogjuk azokat tárgyalni.

I. Szőlőcukor vagy morzsás cukor.

Szőlőcukor alatt értjük a szőlőszemekben, mézben és gyümölcsben találtató czukoranyagot, ugy szinte azt is, a mellyet burgonyából vagy keményítőből állítunk elő.

1. Szőlőcukor. Ha a szőlőbogyót légen megszáritjuk, lesz belőle az ismert aprószőlő. — Ha egy illyent felnyitunk, találunk benne sok apró kristályos szemet, mellyeknek íze feltünőleg édes. Ez nem egyéb mint szőlőcukor, vagy, mivel nem áll össze, hanem könnyen szétesik, morzsás cukor (Krumelzucker). Az aprószőlő édességét egyedül ennek jelenléte okozza. — E czukoranyag ha-

mar olvad vízben, és ha oldatához egy kevés élesztőt teszünk, nemsokára erjedésbe megy.

Ez erjedés eredménye előbb némi szeszes folyadék, hasonló a gyenge borhoz; utóbb azonban ha t. i. tovább tart, bizonyos savanyú folyadék, olyan, mint a savanyú bor vagy eczet.

Syriában a szőlőnedvből czukrot állítanak elő, mellynek legnagyobb része nem egyéb, mint ezen morzsás czukor; beviszik azt Egyiptomba is *dibs* név alatt, hol igen keresett árucikk.

2. Mézczukor. A legrégebb idő óta lebilincselte az ember bámulását a tevékeny méh, egyszersmind megörvendeztetvén őt tevékenységének kellemesen használható terményével. A méz már a virágon van képződve, a méh reászáll s onnan készen elviszi. — Némi csekély változáson azonban mégis keresztül megy, valószínűleg azért, hogy a méh szájában elváló nedvvel vegyül, mert vegytani összetétele a méhkasból és a virágkehelyből vett méznek valamennyire eltér.

Ha a csurgott méz tovább áll, megsűrösödik. Ha ilyenkor vászonzacskóba tesszük, s kinyomjuk, átmege a még folyó része, mint szörp, míg a merev visszamarad, s az csupa apró czukor kristályból áll. Soká állott mézben a szörp mennyisége néha már igen csekély, minthogy a czukoranyag legnagyobb részt kikristályodott. Különbözik ugyanazon tulajdonnal bír mind a híg, mind a merev rész: mind a kettő egyaránt édes, egyenlő vegytani összetételűk, s mindkettő erjed, ha vizet és egy kevés élesztőt teszünk hozzá. A merev rész nem egyéb, mint szőlőczukor. A híg rész szinte czukoranyag, s csak abban különbözik a merevtől, hogy nem akar kikristályodni, és hogy keveredve van vele több festanyag és illatos test, mellyeket a méh együtt szedett fel a virágból.

Ez idegen részeknek köszöni a méz saját színét, szagát és ízét, mellyek, mint tudva van, különböző tájakon különbözők, és néha a mézet keresetté teszik. Már a görögök korszakában fordul elő az ida-hegyi méz Cretából, és a hymettos-i Attikából mint legjelesebbek. E miatt van a narbonne-i és chamouny-völgyi *) méznek olly sajátos íze és zamatja. Azonban e mellékrészek olykor kábító vagy másképp veszélyes hatást is gyakorolnak, mint ez a trapezunti mézről ismeretes, melly főfájást, hányást s bizonyos kábulást okoz. Valószínűleg egy rhododendron fajtól (*Azalea pontica*) van ez, mellyből ott leginkább veszik a méhek a nedvet. — Bizonyosan illyes méz lehetett az is, mellyel Xenophon csatárai mérgezték

*) Chamouny-ban egyike azon tárgyaknak, mellyeket az odasereglo vendégek a világ minden tája felé emlékül visznek, a méz. Hoztam magam is és itt átadtam jeles méhészeknek, kik azt csakugyan olyannak mondták, mellyhez hozzáfoghatót honunkban nem ismernek.

meg magokat, miként ezt ő maga a tízezer visszavonulásának leírásában felhozza.

3. Gyümölcs-cukor. Gyümölcsnemeink többnyire édesekké válnak megéréskor. Így a cseresznye, a barack, az alma, körte stb. Némelyikben azonban elég sav is marad vissza, de épen ez által, hogy az édes a savanyúval vegyest van, kapják azon üdítő s kellemes tulajdönt, melly miatt annyira szeretjük. Mindnyájokban a szőlő vagy morzsacukor van, s ennek jelenléte teszi édesekké. E cukrot a gyümölcsökből könnyen ki lehetne választani, de ezt nem tesszük, mert sokkal jobban esik azokat friss vagy szárított állapotban felhasználni, vagy (mint külföldön szokás) belőlök a nedvet kisajtolni, s erjedés által bornemű itallá átválttatni. Míg nálunk Magyarhonban kizárólag szőlőborról van szó: a németek és angolok, sőt néhol a francziák is beszélnek alma-, körte-, egresborról stb., mellyeket ezen gyümölcsök nedvéből készítenek.

4. Burgonya- vagy keményítő-cukor. Sajátságos tulajdona a keményítőnek, akármelyik növényből legyen nyerve, hogy hideg vízben egészen oldatlan, a forróban ellenben könnyen felolvad, s kihűlvén sajátságos kocsonyát (pépet) ad. Ha soká főzök sem szenvedne egyéb változást. — Ha azonban a vízhez csekély mennyiségű kénsavat (vitriol-olajt) teszünk, s a főzést így folytatjuk, lassanként édes lesz, míg végre a keményítő egész mennyisége szőlő- vagy mézcukorra változik át. Egy font sav 100 font vízhez keverve, képes a burgonya-, buza-, vagy sagokeményítőnek igen nagy mennyiségét változtatni cukorra. Ha most meszet teszünk az oldatba, ez a kénsavat leköti, vele gipszet képezvén, mellytől a folyó részt elválasztani könnyen lehet. A folyadékot aztán be kell főzni s kapunk vagy tiszta szörpöt, vagy merev cukrot.

Kénsav helyett malátát is lehet venni, 100 font keményítőre 12—15 fontot. Evvel három óráig kell 57—61 Réaumur foknál főzni, aztán átszűrni és befőzni. Az így nyert cukornak egészen az az íze, az az összetétele van, melly a szőlőcukornak; azonban nem bírjuk mindig kristályítani, erre sokszor csekély hajlama van, s ennélfogva közelebb áll a méz híg, mint a szárított szőlő merev cukrához. A burgonya- vagy keményítő-cukrot épen úgy lehet használni, mint akármelyik mást, sőt olcsósága miatt több oly célra is fordítják, mellyre egyéb cukornemet aligha fordítnának. Használják újabb időben nagymennyiségben és a legnagyobb előnyvel a borkészítésnél. Ha t. i. az időjárás úgy hozta magával, hogy a szőlőben nem fejlődhetett elegendő mennyiségben a cukoranyag ki, úgy hogy csak középszerű vagy rossz bort várhatunk: e bajon egyszerűen segíthetünk, ha keményítő- vagy burgonyacuk-

rot (mint legolcsóbbat) adunk hozzá, és így pótoljuk, a mit a természet elmulasztott. Az erjedés által létrejövő különféle termékek épen azok, akár a szőlőben fejlődött volt legyen a cukor ki, akár magunk adjuk hozzá. Használják azonkívül a cukrászok, a mézesbabosok, ugyszinte némelly finomabb szeszes ital is készül belőle.

A keményítő helyett nemtelenebb anyagot is választhatunk, mint papírt, nyers gyapotot, lent, vagy gyapot- és lenvászonból elhulló rongyot, vagy végre fűrészport, szóval növényrostot, ez is ad kénsavval főzve cukrot. E gyártás azonban nem igen bír lábra kapni, mert nem olyan egyszerű és nem olly szapora, mintha közvetlen keményítőt veszünk, a növényrostot a kénsavnak ugyanis előbb keményítővé kell átváltoztatni, s csak ebből lesz aztán a cukor.

II. Nádcukor.

Mindazon növény vagy gyümölcs, mellynek határozottan erős vagy savanyu íze van, szőlőcukrot ad; az ellenben, mellynek leve csak kissé savanyu, többnyire nádcukrot. Vegyalapja ennek az: hogy a savak a növekedő növény beljében a nádcukrot fokoként szőlőcukorra változtatják. A kereskedésben több faja jö elő a nádcukornak. Legméltóbbak említésre: a valódi nádcukor, répacukor, palma- vagy datolyacukor, s a jávorfa- és a kukoriczacukor.

1. A nádcukor vagy indiai-gyarmati cukor. Legfőbb forrása a kereskedésben előforduló cukornak a cukornád, mert körülbelül tizenegy-tizenketted része az elfogyasztott cukornak a nádcukorra esik. És ámbár az ó-kor legpolgárisodtabb népei, a hellenek és rómaiak, mondhatni épen nem ismerték, jelenleg pedig leginkább Amerika tenyésztí, azért hona mégis az ó-világ. A messze keleten ismerték a cukornádat már a legrégebb időben, India-, China- s több szigetén a déli Oceánnak ültették az emberi történet-írás kezdete előtt. Csak a kilencedik században vitték át a saraczenok Egyiptomba, a görög szigetekre, Siciliába és Spanyolországba; ez utóbbi országból jutott a canari szigetekbe, innét 1520 a spanyolok által Sz.-Domingóba, honnan lassanként elterjedt egész Nyugat-Indiában és az amerikai szárazföld minden forró vidékén.

Legjobban tenyész a hol az év közép hőmérséke $23-25^{\circ}$ R. (nálunk körülbelül 10°); előjő azonban ott is, hol az évi középhőmérsék nem tesz többet mint $18-20^{\circ}$, s mivelése még itt is kifizeti magát. Tehát a fordulón jóval túl megy határa. És ámbár azon tájak, mellyek legnagyobb mennyiségben, és hozzá a legcsekélyebb költséggel tenyésztik, leginkább a forró ég-öv alatt, és a

tenger fölött csekély magosságban vannak; de haszonnal lehet ültetni Európa némely déli országában is, sikerül Indiában, Nepaul fölsíkjaiban a tenger fölött 4500 lábnyira, ugyszinté Mexicóban (4000—6000 lábnyira a tenger fölött); csakhogy itt magvaritkán érik meg, a szaporítás tehát dugványok által történik, s nem is engedik, hogy a nád virágzásba menjen át.

A czukornádnak annyi válfaja van, mint csaknem minden olyan hasznos növénynek, mellyet már régóta tenyésztenek. — Általában mondhatni, hogy az egy-egy vidéken legjobban elterjedt faj a legmegfelelőbb is a föld és éghajlat helybeli körülményeinek.

Legjobban szeretik természetesen azon fajt, melly a legédebb nedvet a legbőségesebben szolgáltatja, ha ez máskép is alkalmas az éghajlat viszonyaihoz.

Ez különben kísérletek dolga, minden ültető azon faj mellett marad, a melly neki legjobban jövedelmez. — Így hozták be nem igen régen Anglia nyugat-indiai gyarmataiba az o-taiti czukornádat, mint egy új fajt, és az most már általánosan el van terjedve, mert hasonló időben, s hasonló földben egy negyeddél több nedvet ad, mint a régiebben mivelt fajok, s szára vastagabb levén több tüzelőt is szolgáltat.

Európában, és minden északibb fekvésű országban a nádczukur nem annyira életszükség, mintinkább fényüzési czikk, mellyhez azonban már annyira hozzászoktunk, hogy nélkülözése nehezünkre esnék. A déli tájakon ellenben nem csekély részét képezi a mindennapi tápláléknak. Midőn megérett, a szárát lémentszik, kilyukasztják, hogy a nedvnek útja legyen, s kiszopják, és így hihetetlen mennyiséget fogyasztanak el belőle. Naponként látni roppant hajókat érkezni Manilla vagy Rio Janeiro piacaira terhelve czukornád kérékkel; Uj-Orleansban is egyikét teszi a legközönséges mindennapi eledeleknek. — Sandwich szigetén s a csendes tenger egyéb szigetein ritkán lát az ember gyermeket anélkül, hogy kezében czukornád darabot szopva ne tartana; a nyugatindiai czukur-ültetvények néger munkásai aratáskor rendesen meghíznak a nagy mennyiségben használt nád-nedvtől. E módja a czukornád használatának kétség kívül a legrégebb, s ismerték azt már Róma írói is. Lucan (38—65 K. u.) alig érthet egyebet, mint czukornád evőket, midőn írja (Pharsalia III. 237):

„Quique bibunt tenera dulces ab arundine succos“*).

A czukornád nedve azért táplál annyira, mert benne a czukoranyagon kívül tetemes mennyiségű siker és mindazon szükség-és ásványanyagok megvannak, mellyek egy jó alkatású növény-

*) És a kik a gyöngéd nádból éd-nedveket isznak.

tápban sem hiányzanak, és e miatt az valódi tápszer, mely az állati test életét és erejét minden más anyag élvezete nélkül is képes fentartani. A kereskedésben előjövő merevczukorról ezt korántsem mondhatni, bizonyos tekintetben ez is táplál ugyan, de az élet és a test ereje fentartására magában egyéb étel nélkül nem lenne elégséges.

A czukornád nedvének összetétele igen változó; s minőségére befolyással bír már maga a nád faja, művelésének módja, a föld természete és az év járása. Általában az ültetvényeken következő összetételűnek tartják a nedvet: 100 részben van

18—22 czukor

71 siker

10 farost

1 só.

A czukortartalom soktól függ, főleg pedig az érés fokától. — Mert nevezetes e növény vegytani leírásában az, hogy a nedv a szárnak csak bizonyos magosságáig lesz édes; a felső végében, mely kissé zöld, és folyton nő, van ugyan szinte elég nedv, de aránylag kevés czukor. Egyik oka ennek valószínűleg az, hogy a mint a czukor a nedvvel együtt feljut, fa-anyaggá változik, és a növésben levő szár- és levélsejtek képződésére fordítatik. Innét a nád felső végét mindig lemetszik, elvetik, s csak az alsó érett részt használják a gyártáshoz.

A gyárban a nád először súlyos vashengerek közé jő, melyek a nedvét kisajtolják. — A kisajtott nedv nagy üstökbe folyik, hol meszet adnak hozzá, melytől az megtisztul. A mész két tisztet teljesít: először egyesül a savval, mely a friss nedvben hamar képződik, és másodszor egyesül a sikerrel s avval az edény fenekére száll. E siker ugyanis csakhamar erjedésbe menne át, s mintegy természetes élesztő az oldatban levő czukrot is savas forrásba hozná, miért annak mentől előbbi eltávolítása a gyártás legérzékenyebb kívánalmái közé tartozik, mellynek halasztása a nyerendő czukor mennyiségét tetemesen csökkentené. Ha ekként megtisztult, a tisztáját leöntik vagy leszűrik, gyorsan befőzik, s aztán faedényekbe öntik, hol kihűl; a mint eléggé kihűlt, ismét más edénybe teszik, mellyen lyukak vannak. E lyukakon egy része a gyártmánynak átesorog, mint fekete szörp (melasse), más része merev állapotban visszamarad s képezi a nyers czukrot (moscovade).

Bármilly egyszerűnek lássék ez eljárás papíron, gyakorlatban nehézségekkel kell küzdeni. Nehéz például a sajtolás által a nád-nak minden nedvét kikapni, — nehéz a nedvet elég gyorsan tisztítani, és az erjedéstől egészen megóvni, — nehéz továbbá a siettetett befőzést úgy vinni véghez, hogy se oda ne égjen, se meg ne

barnuljon, miáltal nem-kristályodó melasse nagy mértékben képződnek a nyerendő fehércukor rovására, — elég nehéz végre a képződött melasse minden részét rendszeren összeszedni, s használni felhasználni. E nehézségek, bár nem legyözhetlenek, a kivitelben azt okozzák, hogy a nyugat-indiai czukornád 18 századrész tartalmából alig kapnak 6 századrészt, azaz az általános czukortartalomnak egy harmadát! — E nagy veszteséget, mely egyeseket legelőbb, de közvetve minnyájunkat ér, a következő okokra lehet visszavezetni :

Először, azon 90 századrész édes nedvből, mely a nádban van, a természetök tökéletlen sajtói nem hoznak többet ki, mint 50—60 századrészt. Egy harmada a czukornak visszamarad a nádban, melyet aztán felfütenek, úgy hogy ők a kazánok alatt a szóvalóságos értelmében egyrészt czukorral tüzelnek.

Másodszor, a kisajtott nedvben lévő czukorból ismét vagy egy ötödész a rosztisztítás- és a befőzéskor e miatt okvetlen szükségessé vált habszedés által megveszteségre.

Harmadszor, ha végre be van már főzve a nedv, és kihülésre félretéve, abból csak fele vagy legfőlebb egyharmada kristályodik ki; a többi átsurog mint szörp. A nád czukortartalmát tehát így oszthatjuk fel :

Egy harmada visszamarad a nádban	. 6	századrész.
Egy ötödét lehabozzák 2 $\frac{1}{2}$	„
Egy harmada vagy fele is a szörpbe megy	3	„
Végre mint nyerscukor jó a kereskedésbe	6 $\frac{1}{2}$	„
	<hr/>	
	18	századrész.

A szörpöt és a habot erjedés által szeszesezni engedik, s lepárlítják mint rumot (jamaica rum). — Azonban a fekete szörpből vagyis melasse-ból is figyelemreméltó mennyiség megy kárba. A mint hajókon széthordják egyéb világrészekbe a nyerscukrot, abból 15 századrész melasse szívárog el, megérkezvén a szárazföldre ott a raktárakban még vagy 2 századrész izzad ki belőle. De magából a kereskedésbe vitt melasseból is legalább vagy 20 századrész hullik el, úgy hogy a czukornád nedvét illetőleg a veszteség nemcsak a kristályos, hanem a nem-kristályodó czukorra is kiterjed. Jáva beljében, hol a tűz-anyagnak szükében vannak, a melassenak semmi értéke sincs, úgy annyira, hogy nagymennyiségben a vízbe öntik s elfolyni engedik; Nyugatindiában ellenben rumot készítenek belőle.

Ebből látni, hogy a gyarmatokon a czukor-termelés igen elhanyagolt állapotban van. Azon számos vegy- és géptani előnyök, melyek itt nálunk a répacukor-gyárakban általános használatban vannak, s melyek egyaránt használhatnának a nádcukor előállí-

tásnál is, nem fognak az ültetvény-birtokos előitéletein és lomhaságán; innen ki csudálja, hogy azon foglalkozás, melly hajdan aranyforrás volt, most alig hoz némi áldást. — Sokkal nagyobb mesterség kell ahhoz, hogy a kevésbé kiadó répából 7 századrészt, minthogy a czukornádból csekélyebb fáradsággal 10—12-öt kihozzunk. És mégis ha csak ezen előnnyel dolgoznának is a czukornád-ültetők, képes lenne csupán Nyugatindia, melly most alig fedí egyetlenegy országnak, Nagy-Britanniának fele czukor-szükségletét, nemcsak ezt egészen ellátni, hanem ezen felül tán még máshová is vinni. — S ez áll minden más egyéb czukortermelő gyarmatról.

A nádcukor összes mennyisége az egész világon vagy 41 millió mázsát tesz. Legtöbb kerül a kelet- és nyugatindiai angol birtokból. — Azonban a fogyasztás sem nagyobb valahol, mint Angliában, és körülbelül két tizenegyedrészét tesz a főnebbi ropant öszvegből. — 1853-ban Angliában 8 millió mázsa czukor fogyott el.

Ez fejenként elosztva, egy emberre 28 fontot tesz; s e mennyiség évről évre növekszik. Mennyire megkellett az angol nép szokásainak és izlésének változnia 1700 óta, midőn az egész országban 1 millió mázsának csak vagy ötödrésze (22 millió font) fogyott el!

A nádcukor édesebb, mint a szőlőcukor, és e nagyobb édesítő képesség által különböztetjük meg egymástól legelőbb. — Az arány ugy áll mit 5 : 3. Azonban nem minden esetben vagyunk képesek csupán nyelvünk által tenni e különbséget, mert izlésünk sokszor feltűnő változásnak van alávetve. Így van északi Indiában egy növény (*Gymnema sylvestre*), mellynek, ha a leveleit rágja az ember, 24 óráig a czukornak ízét nem érzi, noha egyébként izlésén más tárgyak irányában változást nem tapasztal. A nádcukor továbbá vízben is hamarabb olvad mint a szőlő-cukor; 1 font hideg víz amabból 3 fontot, ebből csak egyet olvaszt fel. A nádcukor oldata sűrűbb szörpalakubb, nem változik olly hamar meg, könnyebben kristályodik, és így jobb candist (sárga czukrot) ad. Ezen előnyök miatt áll a nádcukor annyira a szőlőcukor fölött mindennemű használatban.

Vegyteni tekintetben a nádcukor abban tér el a szőlőcukortól, hogy a víz elemeit valamennyivel csekélyebb mennyiségben tartalmazza, hogy tömör kénsavval leöntve megszenül s fekete lesz, hogy rézvitriol oldatból a réz-oxydult nem olly hamar ejti ki. Főleresztett savak a nádcukrot átváltoztatják szőlőcukorrá, és ez az oka, miként már említők, hogy savanyú gyümölcsben olly ritkán találunk nádcukrot, vagy hogy ha a czukornád leve savanyodásba megy át, miért nagy veszteség az a gyárnokra nézve.

2. Répaczukor vagy európai czukor. A répának gyökere s különösen azon fajnak, melyet czukorrépának neveznek, olykor több mint 10 századrész czukoranyagot tartalmaz. Ha nedvét kinyomjuk, vagy vízzel kihuzzuk, és aztán befőzzük, kényelmesen kaphatunk belőle nyers-czukrot. — Ezen állapotban a belőle nyert czukor még nem igen kellemes ízű, de ha tisztítatik annyira lehet vinni, hogy azt a valóságos nádczukortól meg sem bírjuk különböztetni.

A répaczukor-gyártás jelenleg egyikét képezi a legnagyobb és legfontosabb iparvállalatoknak; legnagyobb virágában áll Németországban, Franciaországban, Belgiumban és Oroszországban. Története fényes tanúságot szolgáltat arról, hogy mit képes a vegytan az életkérdések dolgában tenni, hogy mennyire képes az daczára az éghajlati viszonyoknak egészen mesterséges alapon magában a honban olyan kereset-forrást varázsolni elő, mellynek eredménye sikerdúsan versenyez a sokkal fáradságtalanabb módon s egészen kedvező éghajlatban nyert terménynyel.

Már 1747-ben tudta egy berlini vegyész (Marggraf), hogy a cézklában tetemes mennyiségű kristályítható czukor van, s buzdító szót is emelt tenyésztése és feldolgozása mellett. Azonban a körülmények csak 1786-ban értek oda, hogy egy francia (Achard) répaczukor-gyárt hozott létre. Németországban nagyobb szerű kísérletet csak 1810-ben tettek Sziléziában, minthogy azonban csak 2—3 százalék kristályczukrot kaptak, a dolog nem sikerültnek tekintetett, s abba hagyták. Nemsokára azonban bekövetkezett I-ső Napoleon kora, ki, mint tudva van, a gyarmati czukor elől a szárazföldet elzárta, mi által Európában ára annyira fel ment, hogy fontját egy 2 ft 30 krral fizették; ellenben egy millió frank jutalmat tett a czukor-gyártásra valami belföldi növényből, mi a szakembereket kísérletre tetemesen buzdította Franciaországban nem kevésbé, mint egyebütt a szárazföldön. Uj eljárás, különféle kezelési módokat, más gépeket, és a még akkor gyermekéveiben fejlődő vegytannak többnemű segítségét vették igénybe, hogy ez uj ipar-ág, támogatva magos védvámval, életbe léphessen. Németországban az akkor támadt czukorgyárak nem bírtak kellő lábra kapni, úgy hogy megszűnvén a szárazföldi zár, ugyanegyütt elenyésztek; ellenben Franciaországban olly ügyesen voltak megalapítva, hogy sorompóba bírtak lépni későbbben a gyarmati czukorral is, és vannak ott akkor keletkezett gyár-firmák, melyeket az idej ipartárlaton nagy éremmel tüntettek ki azért: hogy valamint akkor, midőn a répaczukor-gyárak keletkeztek, úgy most is, csaknem félszázad mulva, minden tekintetben mintául szolgálnak. A francia gyárakban mindjárt első időben annyira vitték, hogy a répából 4—5 századrész süvegczukrot kaptak ki. Német-

ország csak 20 évi szünet után fogott ismét e gyártáshoz, de tett azóta oly haladást, hogy a párhuzamot akármely egyéb országgal kiállja. Még később ment e foglalkozás Belgiumba, Ausztriába és Oroszországba. Jelenleg $3\frac{1}{3}$ millió mázsa répaczukrot gyártanak az európai szárazföldön, mi az egész világon elfogyasztott cukormennyiségnek $7\frac{1}{3}$ századrészét teszi.

Ez öszveg így oszlik el :

	Gyáarak száma.	Összes termelés.
Franciaország	330	1,327,221 mázsa.
Német vámszövetség	237	1,219,320 „
Ausztria	171	240,000 „
Belgium	40	142,876 „
Oroszország	360	300,000 „
Irföld	2	7,000 „
Lengyelország	42	60,000 „
	<u>1,185</u>	<u>3,296,417 „</u>

A legnagyobb gyáarak Németországban vannak, a legkisebbek Oroszországban. Míg a vámszövetség 15 oly répaczukorgyárt számlál, melly egy munkaszak alatt több mint 200,000 mázsa répát dolgozik fel, Franciaország 9-et, Oroszország csak egyet. — Ellenben van Oroszországban több mint 200 gyár, mellyben évenként csak 100—500 mázsa cukrot állítanak elő.

A cukorrépa Franciaországban, Belgiumban, Németországban és nálunk általában áll :

$10\frac{1}{2}$	századrész cukorból.
3	„ sikerből.
5	„ fa-rost stb.
$81\frac{1}{2}$	„ vízből.

Azonban ez összetétel aránya különösen a cukorra nézve felettébb változik, s a változás oka sok lehet. Így

- több a cukor a kis mint a nagy répában,
- több a répának egyik, mint másik válfajában.

E tekintetben híres a fehér sziléziai- és a veres quedlimburgi répa, mellyeket jelenleg már Németországtól messze is tenyésztenek.

- Több ha az időjárás száraz, mi után a gyökér duzzadni kezd,
- több cukrot ad a könnyű, laza és mélytalapu föld, mint a nehéz és sekély,
- több a cukor a répa azon részében, melly a föld alatt van, mint a felsőben, végre
- több cukrot ad a termés, ha nem közvetlen előzte trágyázás meg.

Ebből látni mennyire karöltve jár e fontos iparág a gyakor-

latos földműveléssel. Az éghajlati, föld- és műveléskülönbség olly szembeeszkö, hogy például meg Lille környékén Franciaországban a répa 10—12 századrész cukrot tartalmaz, addig a jóval északiabb fekvésű Magdeburg táján 12—14 századrészt ad. Sőt fordultak olly kedvező körülmények is elő, hogy észak-németországi répa több mint 18 századrész cukrot mutatott ki. A cukorkornymennyiség legesekélyebb a répának a földből kibujt részében, a fejében, sőt itt más egyéb idegen részek, mint sók stb. gyűlvén meg, lemetszik, s a gyártáshoz nem használják. Ez igen emlékeztet arra, hogy a cukornádnál is a felső végén kevés a cukor, de sok az idegen anyag, mi mind a két esetben valószínűleg onnan van, hogy ott a cukor fa-rosttá s más egyéb anyaggá változott át.

Franciaországban és Belgiumban 110 font fris répából 6 font cukrot kapnak ki általában, némelly jelesb gyárban 7 sőt $7\frac{1}{2}$ fontot is. Németországban 7 fontnál kevesebbet nem kapnak, kivételesen 8-ra is emelkedett.

Az eljárás egyszerű. Franciaországban és Belgiumban a répát gépekkel igen finomra aprítják, zsákba teszik, s hidraulai sajttóval kinyomják. A lé elfoly, s a szilárd részek visszamaradnak a zsákban. A léhez meszet adnak, melegítik, átszűrük, aztán befőzik a kellő sűrűségig, ismét hűlni engedik, mialatt formákba öntik, hol egy része kristályodik, más része, épen mint a nádcukornál, szörp (melasse) alakban legcsurog. — E szörp csaknem szintelen ugyan, de van valami kellemetlen répa-íze, s azért nem használható közvetlenül, mint a nádcukor szörpe; ugy szinte ezen első kristályítás eredménye sem hozható a kereskedésbe, mert az tart meg valamit a répa-ízből, mit csak többszörös átkristályítás után veszít el. Míg tehát például Angliában is a főzéshez a jóval olcsóbb nyers cukrot veszik, mi itt azt nem kapjuk, hanem kénytelenek vagyunk a többé kevésbé finomított, de drágább cukrot venni.

Az említetten kívül van még más eljárás is, ilyen az áztatási (macerálási) módszer a többi közt, melly főleg Németországban nagy pártolásban részesül. — E szerint a répát vékony szeletekre metszik, ezeket vízbe teszik s gőzzel addig melegítik, míg minden cukorrész felolvadt; vagy pedig Schützenbach módosítása szerint a répát koczkákra vágják, szárítják s aztán áztatják ki vízzel belőle a cukrot. A többi nemei az eljárásnak, mellyeket itt-ott javultak, nem annyira fontosak, hogy azokat felhozni szükségesnek tartanók.

Érdekes megjegyezni, hogy e nevezetes ipar-ágban minden javítás által új nehézségek támadnak, új vegytani és mezőgazdasági kérdések megoldása lesz szükségessé. Az első nehéz orvoslású

baj volt : az erjedést, savanyodást és az avval járó czukorvesztést, vagy a kristályodó czukor átváltozását nemkristályodóvá megakadályozni; a második : a befőzést úgy vinni véghez, hogy se oda ne égjen, se igen sok szörp ne képződjék. — Első bajon a vegytan, másodikon a gőz segített.

A mint azonban annyira vitték, hogy 100 rész répából 7 rész czukrot hoztak ki, mellesleg kitünt, hogy némely évben vagy némely helyeken a szörpben még marad vissza kristályodó czukor, melly semmi módon sem akar szilárd állapotban kiválni. — Egy francia vegyész (Péligot) egy gyárnok megbízásából a dolgot tanulmányozta, s kiderült, hogy e bajnak bizonyos sók s különösen a konyhasó az oka, melly utóbbi képes a czukorral vegyülni, és attól a kristályodást végkép megtagadni. Befolyása olly tetemes, hogy 1 rész só 3 rész czukrot tart vissza. E tanulmányozások nyomán kitünt továbbá :

Először, hogy több czukor és kevesebb só van azon répában, mellynek súlya 5 fontot meg nem halad. Ennél fogva a gyárnok tudtul adta a termesztőnek, hogy eztán azon répáért, melly 5 fontnál nehezebb, kevesebbet fog fizetni.

Másodszor, hogy több a só, ha a földet közvetlen az aratás előtt trágyázták; azért nagyobb ára volt a répának, ha a földet tél előtt trágyázták; még nagyobb, ha trágyázott gabona után volt termesztve; legnagyobb, ha a trágyázás után két más aratás előzte meg a répa-termesztést. Így tehát segítve lön a bajon a mezőgazdaszatnak egyik vegytani tényezőjével; és ámbár súlyra nézve kevesebb termett, de minőségre nézve jobb, a jobbnak pedig magasabb ára a súlyfogyatékot egészen kipótolta.

Azonban sikerült legujabb időben egy jeles francia gyárnoknak (Dubrunfaut) a vegytan segítségével nemcsak kimutatni, hogy a lecsurgó szörpben 40—45 századrész kristályítható czukor van, hanem a mi sokkal fontosabb, e mennyiséget el is választani. Ez eljárás elve szerint már a londoni ipartárlat idejekor állott fen három gyár, s kettő ki is állított czukrot, mellyért a nagy érmet kapták. Az elv arra van alapítva : hogy a súlyföld (súlyéleg) oldata, ha a szörpbe tétetik, elvonja a czukrot a sótól, s avval mint olvadhatlan vegy leszáll. Ez üledékről a szörpöt leöntik, mellyet szesz készítésre használnak, az üledéket pedig kevés vízben szén-savval hozzák érintkezésbe, melly a súlyfölddel egyesül, míg a czukor szabad lesz, s a vízben felolvad. Ez oldatból aztán könnyű a czukrot kikristályítani.

A súlyföldet a vegyész baryt vagy súlypát (Schwerspath) nevű ásványból készíti, melly kénsavból és súlyföldből áll. Ez ásvány igen gyakori minden bányakerületben, Németországnak egy helyén egész egy geologiai réteget képez, mellynek vastagsága

több lábat tesz; sőt legközelebb nálunk sem hiányzik, mert Budán alig van hegy, mellyen ne találók, az alagutból pedig remek kristályok kerültek ki.

Honi gyárainkra nézve ez eljárás szinte előnyös, s tudtomra a füzitői cukorgyár hozzá is fogott a kísérlethez, de az eredményről még nem vagyok értesülve.

E tetemes javítások, mellyek a répaczukor-gyárakban már jelenleg is léteznek és napról napra szaporodnak, lassanként át fognak szivárogni a gyarmati czukor-gyárakba is, és ha itt a tökély azon fokát érik el mint ott, kérdés, hogy mesterséges óvszerek nélkül, mint fogja a 18 czukor-százalékos náddal a csak 10 százalékos répa a versenyt kiállni? ha csak azon mellékes nyerevények, mellyek a répatermelésből a mezőgazdaságra háramolnak, az egyensúlyozást elő nem segítik.

3. Pálma- vagy datolyacukor. Ezt a pálmák több faja szolgáltatja, mellyek nedvét e végből összegyűjtik, befőzik s kristályítják. Termelése ugy mint használata Kelet-Indiára szorítkozik; s évi mennyiségét vagy 2 millió mázsára becsülik. Európába kevés jó és nem saját neve alatt, hanem mint nádcukor, mellytől alig különbözik.

4. Jávorfá- vagy éjszakamerikai czukor. A jávorfa (*Acer sacharinum*) Éjszakamerikának több tartományában kiterjedt erdőségeket képez, s nedvét czukorfőzésre használják.

Akárhol telepedik meg valaki az ős erdő borította vidéken, soha sem irtja ki a jávorfát mind, egy kettőt meg hágy, s abból magát és az övéit czukorral látja el; néhol azonban egész rengetegek maradtak meg jávorfából, s ott a cukortermelést nagyban üzik. Egy fa általában egy font czukrot ad (*Canadában*); s hasznosbérbe a nyereség ötođrészéért adják, azaz öt fát egy font czukorért. Márczius kezdetével indul meg a czukorfőző az erdők felé, magával vivén otromba talyigán egy nagy üstöt, néhány dézsát, merő s egyéb eszközöket, a nélkülözhetlen fejszét, s élelmi szereket. A hol az erdő legsűrűbb, s a jávorfák a legkiadóbbak, ott üti fel sátrát ágakból, gallyakból és bemetsz annyi fát, a mennyit naponként kétszer bír megjárni nedv-gyűjtés végett. — A nedvet az üstben szabad tűzön befőzi méz-sűrűségig, aztán kiönti agyag-mintákba, mellyekben megmerevedik, s kristályos lesz. — Ekként készít egy-egy csapat ember két hónap alatt 30—51 mázsa czukrot.

Nevezetes e fának a nedvében vegytani szempontból az, hogy a mi a bevágás után először foly ki, egészen tiszta, annak sem íze sem színe, s csak miután egy vagy két napig állott, lesz édes; ellenben a mi pár nap mulva csurog ki a fából, azonnal édes. — Az

utolsó adag nedv, melyet a fa át, sűrű és alábbvaló cukrot szolgáltat. — Ha a tiszta nedvet mázos cserép-edényben kis gonddal főzik be, mindjárt előszörre gyönyörű fehér cukrot át, melyet a nádcukortól szinte nem lehet megkülönböztetni.

Házi szükségére Északamerikában egészen tisztítlanul a maga nyers állapotában s barna színével használják, s így különösen a jávorfa mellék-íze miatt szeretik, mely az idegennek feltűnik ugyan s eleinte nem is igen tetszik, de rövid idő alatt meg lehet szokni, sőt megkedvelni. Alsó-Canadában a cukor egyike a legkevesetebb élelemszereknek. Bőjti napon sokkal örömebb esznek kenyeret jávorfa-cukorral, vagy jávorfa-mézzel (miként e cukor fekete szörpét nevezik), mint hallal. Tavasszal, midőn bővében vannak, fontja 8 krajczár; télen felmegy néha 15-re, miért ott egy font nádcukrot is lehetne kapni. Sajátságos a jávorfa-nedvben, hogy a kristályítás után megmaradott szörpnek különösen kellemes íze van, úgy hogy az egyikét teszi a kedveltebb étkeknek. E részben felülmulja a nádcukor szörpét; a répacukorról pedig azt mondhatjuk, hogy ott a szörp tisztátlansága s kellemetlen íze nagy hátrány, mely ha nem léteznék, a gyártás jövedelmezőbb lehetne mint most.

A jávorfa-cukor összesen nem tesz évenként félmillió mázsát, s ez is napról napra alábbszáll azon fokban, melyben az őserdők irtása előremegy.

5. Kukoricza- vagy mexikói cukor. A tengeri vagy kukoricza szárában, midőn még zöld, édes a nedv, s befőzve a nádcukornak igen kellemes nemét szolgáltatja. — Mexikó és lakosai ezt ismerték, s elő is állították sokkal régebben, mint a spanyolok igájába kerültek, azért mexikói cukornak méltán mondhatjuk.

Az utolsó időben a kukoriczacukor termelése az egyesült államokban tetemesen növekedett, és sok helyt használják házi czélokra. Olly fokon még nem áll ugyan sem mennyiségre, sem arra nézve, hogy az indiai nádcukorral a piacokon versenyezhetne, de nincs ok feltenni, hogy ez ipar-ág virágzásnak nem indulhat olyan tartományokban, melyekben a kukoricza szép eredményel tenyész.

Déli-Franciaországban is tettek kísérletet kukoriczacukorral, és csakugyan létezik is, de csak egy gyár (Toulouse közelében), a mely folytonosan főz cukrot kukoriczaszárból. Évenként 200 mázsát állít elő. Nálunk tudomra evvel még senki sem foglalkozott, de semmi okunk sincs a sikeren kételkedni.

A nádcukor különféle fajai összes mennyiségét könnyebben áttekinthetjük ez összeállításból:

Nádcukor	41	millió	mázsa	87,7	} Az összes ter- lés századrészei.
Répacukor	$3\frac{1}{3}$	„	„	7,3	
Pálmacukor	2	„	„	4,2	
Jávorfacukor	$\frac{2}{5}$	„	„	0,8	
	$46\frac{4}{5}$	„	„	100	

A cukorfogyasztás az utolsó időben nagyon nőtt, s még mindig emelkedik. Humboldt szerint 1826-ban Nyugat-Indiában fejenként $48\frac{1}{5}$ fontot lehetett számítani, Angliában $19\frac{3}{5}$, Észak-Amerikában $3\frac{3}{5}$. 1853-ban következőleg lehet a cukor-fogyasztást fejenként felosztani :

Oroszországban	1 $\frac{1}{2}$	font
Ausztriában, Török- Görög- és Olaszországban	2	„
Schweiczbán	$3\frac{1}{2}$	„
Németországban	6	„
Belgiumban	7	„
Franciaországban	8	„
Dániában és Hollandban	10	„
Kelet-Indiában	12	„
Észak-Amerikában	20	„
Angliában	28	„
Nyugat-Indiában	50	„
Venezuelában	180	„

Ez utóbbi roppant fogyasztás alkalmasint valami föl nem derített körülménytől függ; annyi bizonyos, hogy Európából oda évenként igen sok hajó megy tisztított cukorral.

Mielőtt e tárgyat elhagynók, az olvasót a vegytan érdekében a következőkre figyelmeztetjük :

1. a cukorgyártás mezőgazdasági és társadalmi fontosságára, mint közvetlen eredményére a vegytani kutatásnak és a természettudományok haladásának; és viszont arra, hogy mennyi befolyást gyakorol a kézipar a vegytani ismeretek terjedésére és alkalmazására;

2. mennyire segítette elő épen a vegytani ismeretek ezen alkalmazása, hogy egy azelőtt csak kevesek által megszerezhető fényüzési cikkhez a szegényebb osztály is hozzáférjen, sőt e jótétnek befolyása egyéb tekintetben is napról napra szélesebb körben terjed;

3. főleg pedig mennyi köszönetet érdemel a vegytudomány azért, hogy az európai szárazföldet egy egészen új s azelőtt hihtelen iparaggal ajándékozta meg, melly által magát az életszükségek egyikére nézve, (mert most már bizton annak mondhatjuk a cukrot) a tengeren túlnani vidékektől végkép függetlenné tette.

Hogy a nyugat-indiai cukor-ültetvényesek az európai gyár-
nok mögött annyira hátramaradtak, nem a vegytan hibája. — A
tudomány megvetése magát a gyakorlatban bünteti meg, valamint
másrészt diadala is azon eredményben mutatkozik, mellyet alkal-
mazásával a gyakorlatban érünk el.

III. Mannacukor.

A cukoranyagok harmadik sorát a mannacukor képezi,
melly a szőlő- és nádcukortól sokban különbözik, nevezetesen :
először más a vegytani összetétele; *másodszor* nem annyira édes;
és *harmadszor* azáltal, hogy élesztő nem idéz benne erjedést elő.

E cukornemnek szinte több faja van.

1. A körisfa manna. A körisfának két faja, t. i. a virágos
vagy valódi manna-körisfa (*Fraxinus ornus*) és a kereklevelű körisfa
(*Fraxinus rotundifolius*) szolgáltatják a kereskedésben előjövő
manna-cukrot. E fák főleg a Földközi tenger partjain tenyésznek,
és a manna is legnagyobb részét Sziciliából meg Calabriából jö. —
Vannak ott egész körisfa-erdőcskék, mellyekben a 20—25 láb
magos manna körisfát ültetik és művelik. Julius és augusztusban,
mihelyt megszűnt a levélfejlődés, a fát megfosztják nedvétől. E
végből a törzsön mindjárt a földnél kezdve keresztmetszést csinál-
nak két ujjnyi hosszúságban. Meleg időben ezt mindennap ismétlik
fölfelé menve, de csak egy oldalán a fának, míg a többit a követ-
kező évekre tartják föl. A metszésből nedv foly, mellyet vagy
edénybe szednek, vagy a fa kérgén engednek megszáradni. — E
nedvben sok a cukor, s azért kedvező időben csakhamar összesü-
rűdik a kereskedésben előforduló manna állományára.

A manna minősége változó; függ az a fa korától s attól, hogy
magosabb vagy alacsonyabb helyen történtek a törzsön a metszé-
sek, függ végre az évszaktól is. Középkorú fa, a legmagosabb met-
szésből s az évszak derekán, midőn legjobban foly a nedv, adja
legnagyobb mennyiségben a legbecsesebb mannát, mellyet csöp-
mannának neveznek. A második minőséget csö-mannának nevezik,
mert nádban gyűjtik meg, mellynek alakját veszi fel, ez koránsem
áll olly becsben, s most már a kereskedésben is gyérül.

Legáltalánosabb a közönséges manna, melly sárgás-barna
szemekből áll, s ebben az egész szüretelés eredménye össze van
keverve. Azon nedv, melly novemberben, tehát az évben utoljára
csöpög, tisztátalan kenőcsös folyadék, melly a gyógyszerárban
zsiros manna név alatt ismeretes.

A mannában van változó, de tetemes mennyiségű mézga,
melly néha az egésznek egy harmadát teszi, és két faja a cukor-
nak. Az egyik, melly benne túlnyomó, egy sajátságos igen szépen
kristályodó cukor, mellyet a vegytanban mannitnak hívunk. —

Ez 30—60 századrészét teszi az egész manának, s ez a valódi mannacukor. — Keverve van vele 5—10 századrész szőlőcukor, legalább ahhoz hasonló, melyet az élesztő erjedésbe bír hozni. — E szerint a kereskedelmi manának 100 részében van :

40	rész mannacukor vagyis mannit,
10	„ szőlőcukor,
40	„ mézga, siker és egyebek,
10	„ víz.

A mézga nagymennyisége teszi, hogy a manna nem annyira édes, miszerint pótléku lehetnők a nádcukor helyett.

Az ujonnan szüretelt manna tápláló és kellemes ízű, azért Calabriában élnek vele nagy mennyiségben; de a mint áll egy darabig, gyengén hashajtó tulajdönt vesz fel, s ételnek többé nem való. Ellenben épen ez teszi becsessé orvosságnak, s mint illyennel nagy kereskedést üznek. — Csak Angliába 110 mázsát visznek ki évenként Siciliából.

Orvosi hatást nem a mannit, vagyis a valódi mannacukor kölcsönöz neki, hanem egyéb vele együtt levő anyagok. A mannitnak tiszta állapotban ilyen hatása nincs, ha elegendő mennyiségben teremne, édesítésre épen úgy használhatnók, mint egyéb cukor-nemeket, noha e részben a versenyt a nádcukorral bajosan állhatná ki, minthogy édesítő ereje jóval csekélyebb.

Csekély mennyiségben nálunk sem hiányzik a mannacukor némely növényben : így van a zellerben, a pitypang gyökerében stb. Anglia és egyéb országok tengerpartjain is nő több fű, melyben meg van : végre a vegyész mesterségesen is tudja előállítani a nádcukorból.

2. A mézgafa-manna. A mézgafák neme, miként a bevándorlottak nevezték (helyesebben *Encalyptus* fajok), Ausztrália és Van-Diemenland erdeinek s tájainak sajátos jellemet kölcsönöz. Bizonyos évszakban e fák levelei és a kéreg valami édes nedvet izzadnak ki, melyet a napfény megszárit. — Ha illyenkor szél támad, melly a fákat mozgatja, fehér por hull azokról le, mint hó-dara, az alatta menő európaire, s ebben rendkívüli eszméket költ fel azon rendkívüli világrész természetéről. E mannában is van bizonyos sajátnemű cukor, melly azonban a főnebb leirt mannától némileg eltér. Ámbár sokat lehetne termelni, nem tudjuk még, használják-e édesítésre. — Ugyanonnan jó ugyanazon fákérgéből a Kino nevű gyanta, melyet azon fehér porral nem kell fölcserélni.

3. Egyéb manák. Különféle növények szolgáltatnak az előbbieken kívül cukoranyagot, melyeket szinte manának mondanak. Kurdistanban van például egy közönséges váfaja a tölgyfáknak a manna-tölgy (*Quercus mannifera*), mellyről az ugyneve-

zett tölgy-mannát szedik. Hasonlót szolgáltat nálunk a veresfenyő (*Larix europaea*) körülbelül júniusban. Czedrus-manna a czedrus-fenyő (*Cinus cedrus*) galyain gyűl meg kis gömbök alakjában. — Ezt a Libanon hegyről hozzák, s latját 5—8 forintjával fizetik, minthogy Syriában mellbajokban mint enyhítőszer igen nagy becsben áll. — A persa-manna az alhági baltaczimen (*Hedysarum Alhagi*) terem, melly a számárheréhez közel áll, s keleten mindeütt honos. Mannát azonban csak Persiában Bokhara- Arabia- és Palestinában választ ki. Messze földeken tenyésztik azt ott, mert különben is jó takarmány a tevék, juhok és kecskék számára. — Főleg az ezen állatok harapása által okozott sebekben adja ki magát meleg évszakban az édes nedv, s éjen át vereses szemekké me-revedik meg. Az utazó arab s a karavánok, mellyek a sivatagokat keresztüljárják, e mannát igen szorgosan szedik, s tápszer gyanánt viszik magokkal.

Átán vagy tamarit-manna olly fáról kerül (*Tamarix manni-fera*), melly a Sinai hegy környékén tenyész. Az ó-testamentomi hires mannát némelleyek baltaczim-mannának, mások tamarit-mannának tartják. Mindkettő terem a Sin sivatagon, mellyen a kivezetett izraeliták mehettek.

E mannát szedik most is a sinai kolostor számára, hol főzik s mintákba öntik. Ezen bonbonokkal megszokták kínálni a zárándokokat s egyéb látogatókat.

Mint említők, némelley író az előbbi, mások ezt a mannát tartják annak, mellyel Mózes népét táplálta. Lássuk mit mond hozzá a vegytan. Irva áll (2 könyv XVI. 16. 19. és 20.): „Minden ember szedjen azoknak szükségekre, kik az ő sátorában vagynak. És mondá Mózes nekik: senki abban más napra semmit ne hagyjon. És nem engedének Mózesnek, mert némelleyek hagyának abban reggelre, és féreg terme benne, és megbűszhődék; azért megharagvók azok ellen Mózes.“ E tulajdonok, t. i. a gyors rothadás, a férgek támadása és a rosz szag, olyanok, mellyek semminemű növény izzadmányra nem illenek. Sőt ellenkezőleg állati eredetre mutatnak, vagy legalább is jelenlétére a növényyszernek vagy az állati rost-hoz hasonló testnek. E mellett szól azon rendkívüli táperő, melly ama mannának tulajdoníttatik, s melly fölötte áll minden eddig ismert növényből kerülő czukor-anyagának. De hogy mi volt azon különös eledel, melly az eredet könyvében olly pontosan van leírva, azt a vegytan annyi évezred után persze meg nem mondhatja, de elég ha földériti, hogy a most ismert mannák közül egyik sem volt.

IV. Édesgyökér-czukor.

A közönséges édesgyökér vagy higviricz (*Glycyrrhiza glabra*) gyökerében van bizonyos sajátyszerű czukoranyag, mellynek neve

glycyrrhizin. Ezt ha vízzel kivonjuk a gyökérből, légen megfeke-
tedik, s befőzve adja a fekete vagy medveczukrot, melyet a gyógy-
szertárból eléggé ismerünk. E czukoranyag nem kristályodik, s
élesztővel sem megy erjedésbe át. — Spanyol- és Olaszországban
vadon terem, felsőbb vidékein Európának tenyésztik nevezetesen
Bajorországban Bamberg környékén.

A kereskedésbe mint gyökeret vagy mint fekete czukrot hoz-
zák. A nádczukrot semmi tekintetben sem pótolhatja. Használják
részben mint orvosságot köhögés ellen; a gyermekek veszik nya-
lánság gyanánt. Kis mennyiségben csizma-máz készítésre, a leg-
nagyobb részben ellenben az ismeretes angol fekete sör (porter ser)
főzésére fordítják.

Van ezenkívül még több más növényben is czukoranyag, de
sem a mennyiség, sem a tulajdonok nem bírnak annyi érdekel-
lő, hogy bővebb ismertetést igényelnének.

V. Tejczukor.

A tejben is van valami saját czukor-anyag, s ettől kapja édes
ízét. A sajt készítésnél visszamarad a savóban, ha ezt jól befőzzük,
s kihűlni engedjük a czukor kristályos alakban válik ki. A tejcu-
kor igen kemény, s a fogak alatt ropog; nem olly édes, s a vízben
is nehezebben olvad, mint a nádczukor. Schweiczban s egyebütt,
hol a sajt készítést nagyban üzik, mellékesen kapják, s hozzák a
kereskedésbe. Többnyire orvosi czélokra szolgál, például csecse-
mők táplálására, de valamint készítése ugy fogyasztása sem tesz
nagy mennyiséget.

Növényekben e czukor igen ritkán jó elő, ugyszólván csak a
makkról tudjuk, hogy azt tartalmazza.

A leirt fő czukoranyagok a szőlő- nád- és tejczukor közt, te-
kintve azok vegyét vagyis vegytani összetételét, igen nevezetes
hasonlat van. — Mind a három a már előbb egyszer leirt három
elemből vagyis egyszerű testből, szénenyből, köneny- és élenyből
áll, és mind a háromban e két utolsó olly arányban van meg,
mellyben épen vizet képeznek, ugy hogy egyszerűsítve a kifeje-
zést mondhatjuk: a czukor három fajta szénből és vízből áll. — A
víznek aránya a különböző czukrokban változó, mit a következő
összeállítás érthetően mutat:

36 font széneny és 54 víz tesz 90 font krist: nádczukrot.

36 „ „ „ 63 „ „ 99 „ szőlőczukrot.

36 „ „ „ 54 „ „ 90 „ tejczukrot.

Első pillanatra feltűnik a szőlőczukor tetemes víztartalma, s
ebből magyarázzuk ki, hogy az nem olly édes mint a nádczukor.
De másrészt meglep, hogy míg a nád- és tejczukor víztartalma
ugyanaz, tulajdonaik annyira elütnek egymástól. Ezen körülmény

igen nevezetes, és most először akadunk eddigi tárgyalásaink menetében illy példára, midőn tudniillik két test, melly ugyanazon elemekből áll minőségre és mennyiségre nézve, tulajdonaiban egészen különböző. — Ezt csak az újabb vegytan fedezte fel és fejtegette meg.

Ugyanezen tényt bizonyítja a növénysejtnak anyaga a mézga és a keményítő, mellyeket, miként elő volt adva, föleresztett kénsav segítségével szőlőcukorra lehet átváltoztatni, ugyanis :

36 font széneny és 45 víz képez 81 font sejtanyagot, de épen annyi széneny és víz képez 81 fontot a mézgából és keményítóből, és mégis a tulajdonokra nézve mennyire eltér e három test egymástól!

Továbbá ama sötétbarna növény-eredetű anyag, mellytől van legalább részben a kerti, s szántóföldnek fekete színe, az ugynevezett humus-sav szinte szénenyből és vízből áll, még pedig :

36 font széneny és 27 víz, képez 63 font humussavat.

Ezeket előre bocsátván, nem nehéz rájönni azon utra, mellyen egyik anyag a másikba átmenni képes; t. i. 63 humussav ha felvesz 18 font vizet, átváltozhatik

81 font fa-anyaggá, keményítő- vagy mézgává;

81 „ keményítő 9 vízzel ad 90 font nádcukrot, és

90 „ nádcukor, ha 9 vizet vesz fel, 99 font szőlőcukrot.

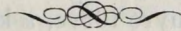
Illyen átváltozások a természetben csakugyan történnek. A növény gyökere az öt környező földből felveszi a humussavat, ez a növényben egyesül a kellő mennyiségű vízzel s átváltozik sejtanyaggá vagy keményítővé; az éretlen körte keményítője pedig az érés alatt, még több vízzel egyesülvén, cukorra. A gyümölcsben együtt jelenlevő savak az először képződött nádcukrot képessé teszik, hogy több vizet vegyen fel, s így megy át szőlőcukorba. — Mindezen változásoknál az előbbeni anyag csak a víz elemeivel egyesül, s ezen-egyesülésből új test ered, mellyben az ember, ha csupán a tulajdonokat tekinti, sokszor alig gyanítaná, mi szolgáltatott alkalmat a származásra.

E változást, mellyet a természetben észlelünk, s mellynek körülményeiről jelenleg tisztában vagyunk, előidézhajjuk mesterségesen is, s előidézzük például, midőn a burgonya keményítőjét cukorra változtatjuk át, vagy pedig midőn kénsavak hosszabb időre nyújtott hatása által fűrészporból vagy rongyból állítunk elő cukrot.

Többnyire azáltal jöttek létre az alkalmazott vegytan különféle ágai, hogy a természetben puhalták ki valamelly vegyemenetnek körülményeit és törvényeit, s ezeket mesterségesen hozták egybe; erre sok példát lehetne felhozni, de a gondolkodó

olvasó maga is rájő e czikkek során arra, hogy a legtöbb jól felfogott észleletnek fontos következményei lettek, melyekből világ áradt a tudományra, haszon az egyesekre s jóllét a társadalomra.

Szabó József.

ÁRPÁD, A HONALKOTÓ.

Nézz Árpádra magyar, ki hazát állíta nemednek.

Vörösmarty.

A IX-dik század utolsó évtizedében egy váratlan s következményeiben Európára mélyen ható jelenet ragadta meg a világ figyelmét. — Ázsiának Volga melléki síkjairól egy pusztailag élő lovag nemzet nyomult Európa szívébe, a fiatalság tetterejével, az ősi hagyományok által élesztett dicsőség és kalandvágygyal, nyers de tiszta erkölcsökkel, alapjaiban nemes jellemvonásokkal. — S e nemzet, a számra épen nem nyomatókos magyar faj, hadi képzettségének igen is túlnyomó súlyával, nemzeti kormánya belső-keretetének igen is józanul átgondolt megalapításával s a meghódított vagy meghódítandó népek irányában valódi lovagias viseletével a négy folyam partjain, hol ötödfél századdal előbb a világrendítő Etele kúnjai tanyázták, hol később majdnem három századig a szintén rokonfajú avarok hatalmas fejedelmei uralkodtak, szabad hont alkotott magának, melly egy ezredév viszontagságos századain át majd hatalmának és dicsőségének tetőpontján, majd erejében „megfogyva bár, de törve nem“, magasztos, mintegy végzetszerű hivatásáért vérét soha nem kimélve áldozott.

Maga a magyar faj megtelepülése s állandó honalkotása a jövőre mélyen kiható esemény volt, s Nyugat-Európára, — mennyiben, erről egy alakulandó egyetemes szláv uralom rémes nyomását elhárította, — mindazon tünékeny rombolás mellett is, mellyet ezen új hadi állam erejében tulcsapongó népe a X-dik század elején nyugoton véghez vitt, valódi szerencsés eseménynek tekinthető. Fényesen igazolják ez állítás alaposságát, a szlávok egyik legnagyobb történetirójának, a mély belátású Palackynak, e szavai: „A magyarok letelepedése a legnagyobb szerencsétlenség volt, melly a szláv világot évezredek folytán érte vala; a magyarok az épen alakulóban lévő óriás szláv birodalom szívébe czövekelvén be magokat, a szlávok reményeit elenyésztették örökre.“

Magára a magyar fajra nézve is ezen utolsó betelepülés, mellyet Árpád hadvezéri lángésszel intézett és rendezett, s a mai Magyarhon megalkotása, — mellyben ismét Árpád bölcs tapinta-

tára, mély belátására s önzéstelen eljárására ismerünk, — sokkal szerencsésb eredményü és maradandóbb hatású volt, mint akár a világrendítő Attilának uralma, akár az ő fölbomlott birodalmát nagyrészen újra elfoglalt avar fejedelmek leginkább harczczal teljes korszaka. A világhódításra vágyó Attila, roppant czélja kivitele végett korlátlan önkényre törve, a kún nemzetnél összekötött vérségi kormányrendszert megsemmisítve, nagyszerü központosítási eszméjéért még tulajdon bátyja Buda megölésétől sem irtózva, óriási lángeszével képes volt ugyan egy öszpontosított kún birodalmat alkotni, mellynek határait tengerek környezék s hadseregét a legkülönbözőbb népek ezredei alkoták : azonban e roppant birodalom ugyszólván egyedül Attila személyességén alapulván, s csak egy Attila vas jelleme által levén összetartható, az azt élettelélek kihunyásával rögtön szétbomladozott, és romjain, mellyeket a magával meghasonlott kún nemzet vére öntözött, azon germánfajú népek osztozának, mellyek jövendő hivatásukra a hadi képzettséget Attila zászlai alatt, a világ akkori legnagyobb hadiskolájában szerzették. Egy század mulva, a VI-dik század közepén, Attila kúnjainak egykori honát a Kaukáz mellékéről Európába nyomuló avarok foglalják el, s itt országot alkotnak, mellynek fejedelmei mintegy harmadfél századon át keletet és nyugotot, valamint az északi szlávokat annyiszor rettegteték, s nemzeteket tőnek adófizetőikké : azonban e birodalom is, mellynek főnállhatása csak a fegyver szerencsésjétől függött, miután a nemzet a folytonosan viselt dúló háborúban igen megfogyatkozott, a VIII-dik század végén s a IX-dik elején a hatalmas Nagy Károly császár által több ízben megaláztatva függetlenségét elvesztette s az avarság, ha mint igen hihető a földszínéről ki nem lehetett is irtva, de az őt mindinkább körülözönlő szlávok és germánok által nyomatva, lételét csak mint megigázott nép tengethette.

Ellenben Árpád, az addig közfejedelmet nem ismerő törzsek szabad választásából az összes magyarság vezérévé és parancsnokává emeltetve, diadalmas fegyverével annak nemcsak hazát szerzett : hanem e hazát, az általa elfogadott és szentül megtartott vérszerződés pontjaira, a magyar polgári alkotmány e legelső sarkköveire, alapítván, annak lételét is késő századokra biztosította. S e tekintetben Árpád, a honalkotó, a bölcselemi történelem ítélőszéke előtt olly magosan áll Attila, a hódító fölött, mint ennek a külföld által is századokon át megénekelt hadi dicsősége Árpádnak csak a nemzeti hagyományokban magasztalt, s csak a magyar nemzet szívében élő emléke fölött.

E futólag vetett szétpillantás után tekintsük át Árpádnak életét és tetteit, mennyiben azokat a főnmaradt történeti forrásokból összeállíthatjuk. A képből, mellyet ezek után róla lelkünk-

ben alkothatunk, ügyekezni fogok lehetőleg kiemelni a nagy hadvezér, s még nagyobb törvényhozó és kormányférfiu jellemvonásait.

I. Árpád vezérré választatása. A vérszerződés.

Árpádnak az összes nemzet fejévé emeltetése a körülmények által parancsolt szükség volt, mellyet a nemzeti törzsek, — a hét nemzetség — főnökei józan belátással fölismerve, saját önállóságuk s hatalmuk némi megszorításával is teljesítendőnek tartottak, a nemzet pedig mintegy ösztönszerű hódolatával szentesített.

Árpád előtt ugyanis, mint a történetírók megjegyzik, a magyar nemzetnek nem volt közös fejedelme; hanem nemzetségenként kormányozta magát. — A hét magyar nemzetség, mellyek az Árpád fiával, Zsolttal egykorú görög császár Konstantinus följegyzése szerint *Nyék, Megyer, Kürt, Tarján, Jenő, Kara* és *Kaza* nevet viseltek, s mellyek ismét több ágakra, régi krónikáink szerint 108 ágra voltak oszolva, külön-külön nemzetségfőnökök, az idézett görög császár elnevezése szerint vajdák kormánya alatt állott, kik magok fölött közös parancsnokot nem ismertek. E nemzetségfőnökök tiszte, miként némi adatokból következtethetjük, firól fira szállt.

Illy kormányserkezet mellett, mellyben az egység teljesen hiányzik, s melly a meghasonlásnak, egymás ellen törésnek tárt kaput nyit, a nemzet külről jövő hatalmas támadásnak, — miként ezt a pusztailag maig is törzsenként élő lovag népek példájából láthatjuk, — erélyesen ellen nem szegülhet s a kitartólag támadó előtt vagy hódolnia, vagy ha függetlenségét meg akarja menteni, új hont kell keresnie. E helyzetbe jutott a hét magyar nemzetség is, midőn ősi honában, — mellyet elsőnek nevezhetünk, mennyiben a magyar faj régibb telepeiről a történelem kétségtelenül biztos adatokat nem nyújt, — a közép Volga mellékén egy nála számra túlnyomóbb, szilaj és harcös lovag nép, a velünk faj- és nyelvrokon besenyők által megtámadtatott.

E nép, melly a Volga és Jajk vagy Ural folyók közti síkokon tanyázott, a vele szomszéd úzok által nyomtatva, egész erejével a fölötte tanyázó magyarságra vetette magát, s azt, miután öszponosítatlan erejével ellenszegülni hasztalan törekedett, honából kiszorította. Mint hullám hullámot, nép népet hajtott maga előtt. — Ez a népvándorlások természetes folyama.

Pusztai népek, kik éltöket lóháton fegyverben töltve, sátrak alatt tanyáznak, kiknek minden vagyonuk legkedveltebb fegyvereiken kívül barmaikban s így csak ingóságban áll, a földhöz, mellyen tanyáznak, sem annak művelés általi becse, sem népes és gazdag városok értéke és kényelme által nem lévén csatolva, szü-

lőföldjükhöz ösztönszerűleg ragaszkodhatnak ugyan : de azért végveszély idején önmagokat s a szabados függetlenséget, melyet az ősi honnál is többre becsülnék, föl nem áldozzák. Fegyverrel kezökben, mellyel újabb hont foglaljanak, s nyomukban a nyájakkal, mellyek utközben élelmöket biztosítsák, családait a pusztai népeknél divatos könnyű kocsikra telepítve, gyors lovaiakon könnyen odább állanak. Illy nemzet, az elhagyott honért leverő fájdalmat, kényszerü visszavonulása miatt szégyent nem érezve, ifju tetteirejének teljes életvidorságával nyomúl az élénk képzeletében szebb és jobb hazának rajzolt tájak felé, mellyeket a jósok nekie megéneklének s vezéreik irányadó zászlai kijelölnek. S utja közben, mint a bérczokról alárohanó hógomoly, újabb és újabb, hir- és kalandszomjas tömegeket sodorva magával, rohamának első hevében föltarthatatlan erővel ront az elámult s rémülettökben mintegy megigézett népekre. Így történt a magyar nemzet megindulása is. A kürtök megriadtak, föllengének a zászlók, mellyeken a szabad nemzet erejének és fönségének jelképeül az Etelétől öröklött karvaly magosan lebegve röpkedett, s a nemzet jósai, ünnepélyes nemzeti áldomás után, ihletett magasztaltsággal mutaták az irányt, merre Etelének hagyományos öröksége fekszik, s buzgón imádnák a nemzet istenét, hogy e tejjel mézzel folyó hont vérrökkel visszaváltaniok engedje.

„Urunk születésének 884-ik esztendejében, miként az esztendők szerénti krónikákban megvagyon, a hét fejedelmi személy, kiket *Hét magyar*-nak nevezünk, (a hét magyar nemzetségfönök) megindult a scythiai földről nyugot felé“, mond hazai történetírásunk atyja, a XI-ik században élt Béla király nevezetlen jegyzője. Ez a legelső történelmileg biztos pont, mellyet a mai hazánkat alapító magyar nemzet őstörténetének hajnal szürkületében határozottan kivehetünk, s honnan mint kiindulási pontról, a nemzeti történelem fonalát szakadatlanul kezeink közt tarthatjuk. Azon adatok, mellyeket nemzetünk régibb történeteiről évkönyveinkben följegyezve találunk, csak mondai alapokon nyugszanak s egyes részleteikben a figyelmes történetnyomozó által kellő birálat mellett használhatók ugyan, költészeti szempontból pedig igen becses gyöngyszemeket rejtenek magokban, de részint annyira általánosságban vannak oda vetve, részint pedig olly hézagosa és összefüggetlenek, hogy azokból az Árpád alatt hont alkotott magyarság multját történelmi bizonyossággal vázolnunk sem lehet. Itt, mint minden nemzet őskorában a mondák világában találjuk magunkat.

Megindulván a hét nemzetség az ősi telepből, az Etíl vagy Volga vizén, — mint említett történetírónk megjegyzi, pogány szokás szerént, — tömlőkön usztatott át; miből azt kell következtetnünk, hogy Árpád magyarjainak ős telepe, mellyet hazai króni-

káink igen határozatlanul neveznek Scythiának, — mennyiben e név alatt a régi és középkori írók egész éjszakkéleti Európát s Éjszaki-Ázsiát, annyi külön nemzetiségek őshonát értik, — a Volga keleti mellékén terült. A megindult néptömeg a lebedi síkokon, az alsó Deneper (Dnieper) mellékén foglalt telepet, a kozárok szomszédságában, kik Krimben, a Fekete- és Azovtenger éjszaki partjain s a Kavkáz hegyláncz fölött hatalmasan uralkodtak. Itt a nemzetiségek főnökei, a vajdák, kik közül Konstantinus császár csak Elődöt, mint legelőkelőbbet emeli ki név szerént, szövetségben éltek a hatalmas kozár khánnal, mint annak minden háborúiban hű és vitéz felei. A két nemzet ekkori barátságos viszonyának és szövetkezésének nagyobb erősségére a kozár khán a vitézségéről elhíresült Előd vajdának kozár nőt is adott, egy legelőkelőbb családbeli hölgyet, ezáltal a magyarok közt ekkor legtekintélyesebb férfiut magához szorosabban kötelezni, s az ezen házasságból születendő fiak által a két szomszéd nemzet érdekeit egymáshoz közelebb hozni szándékozván. Elődnek azonban e házasságból nem lön gyermeke.

Csak három rövid évet élt a nemzet ez új telepben s ismét tovább kelle vonulnia. A nyugtalan besenyők ugyanis a kozárokkal újabban háboruba bonyolódtak, melly megveretésökkel végződött. Nyomatva ekkor a diadalmas kozárság által, a magyarok telepeit rohanták meg s az ezekkel vívott csatában diadalmaskodtak. A szerencsétlenség, a helyett, hogy a magyar nemzetet ereje összpontosítására bírta volna, azt meghasonlásra vezette. — Egyik rész ugyanis új hont keresni, keletfelé indult s Perzsia határaihoz közel — és így a Kavkáz mellékén — telepedett meg; míg a másik sokkal nagyobb rész nyugot felé vonult, s Etelközben, — mi folyók köztét jelenti *) — a Szereth, Prúth, Neszter, (Dnieszter) Búg és Deneper közt, azaz a mai Moldva- s Besszarábiában és a Feketetenger éjszaki partján terülő síkon foglalt állomást, Kr. u. 887-ben. — Elvált, örökre elszakadt, ekkor a nemzet testétől annak egy része; azonban bár roppant tér választá is el a rokonokat, mindkét fél még sokáig, hihetően több századon át, híven emlékezett elszakadt véreire; legalább Konstantinus császár, ki a X-dik század közepe-táján irt s a nemzetünket illető adatokat kétségtelenül az udvarában követekül és túsokúl tartózkodó magyar főemberektől vette, világosan mondja, hogy a magyarok mai hazánkából egész az ő idejéig ügynököket szoktak küldözni keletre szakadt rokonaikhoz, meglátogatták őket, tudakozódtak felőlök és tőlök gyakran kap-tak tudósítást.

*) A magyarral rokon tatárnyelvben *Atel Etel* vagy *Itil* folyóvizet jelent s a Volga kizárólag *Etel* nevet visel.

A magyarok elhagyott tanyáin a vad besenyők ütötték föl sátraikat, mintegy választó falat képezve az eddig szövetséges magyarok és kozárok közt. A kozár khán, e veszedelmes szomszédság ellen birodalmát biztosítandó, a besenyők természetes ellenségeit, a magyarokat ügyekezett ezentúlra még szorosabban magához csatolni s érdekeinek megnyerni. Követeket küldvén azért hozzájuk fölhivta őket, hogy első vajdájokat Elödöt küldjék el hozzája. Elöd a meghívást elfogadta, azonban a khán hízelgő ajánlatát, miszerént őt mint a magyarok nemes, bölcs és vitéz első főnökét, az ő felsősége alatt az összes nemzet fejedelmévé teendi, illy nagy hivatalra magát képtelennek vallva, udvariasan visszautasította, maga helyett e méltóságra az öreg Álmos vajdát vagy annak vitéz fiát Árpádot ajánlván. Tetszett a khánnak ezen ajánlat; azért is a visszautazó Elöddel együtt ugyanez ügyben ismét követeket küldött a magyarokhoz; kik is a magyarokkal értekezvén, ezek inkább választák vezérökké a korának legszebb virágában lévő Árpádot, kit különben is éles esze, mély belátása s hősies vitézsége e díszes és nehéz állásra mintegy kijelölni látszott, mint hanyatló korú atyját, a 70 éves agg Álmost*), s az új fejedelmet kozár szokás szerént paizsra emelve Árpádnak ünnepélyesen hűséget esküvének.

E nagyszerű jelenetet, melly az összes nemzetnek egy fő alatt egy testté forradását jelképezé, ünnepélyes szerződés előzé meg, mellyet Árpád s a nemzet legjobbjai, a nemzetségek főnökei, a keleti népek ős szokása szerént, karjaikat megmetszve s omló véreket egy edénybe elegyítve, mint szent és változhatatlan tövényt vérökkel pecsételtek meg. E vérszerződés közakarattal megállapított és önként elfogadott pontjai a következők valának:

1-szor. Hogy míg Árpád és maradékai élnek, a nemzet mindig Árpád véreből fog vezért választani.

2-szor. Hogy mit közérővel szerezhetnek, abban mindenki közösen részesüljön.

3-szor. Hogy azon előkelő személyek, kik Árpádot szabad

*) E pontra nézve, valamint a magyar nép vándorlási utjának előadásában eddig is, ezután is, az Árpádhoz korra közelebb álló, jobban értesült s így hitelesebb Konstantinus császár adatait követtem és követem az egy századdal később élt XI-dik századi névtelen jegyző ellenében; kinek e részbeni előadása, — bár különben munkája ránk nézve több tekintetből hasonlíthatatlan becsű, — kétségtelenül hibás mondai alapon nyugszik. — Ő Álmost mondja a magyarok első vezérének s választatását még az ősi (scythiai) honból történt kiindulás idejére teszi és csak Ungvártt adatja át vele a vezérséget fiának Árpádnak. Azonban hogy mind ez nem áll, egyéb számos erősségen kívül, mellyeket itt elősorolni felesleg lenne, csak ez egy is elég bizonyosság, hogy az Árpáddal épen egykoru böles Leó császár, ki a magyarokkal még Eteközben laktokban szövetekezett, fejedelmökül már ekkor, tehát mielőtt mai hazánkba léptek volna, világosan Árpádot írja; Leó császár fia pedig, Konstantinus császár egyenesen mondja, hogy Árpádnak Eteközben történt megválasztatása előtt a magyaroknak nem volt közös fejedelmök.

akarattjokból urokká választák, soha se magok, se maradékaik a vezér tanácsából és az országglás tisztéből ki ne rekesztessenek.

4-szer. Hogy ha valaki maradékaik közül hűtlen lenne a vezér személyéhez és vizáلكodást indítana a vezér és rokonai közt, a vétkesnek vére akként omoljék, miként ők ez eskü közben véroket ontották.

5-ször. Hogy ha Árpád és maradékai vagy a nemzetségfönök közül valaki ez esküt megakarná szegni, átok alatt legyen mindörökre. — És végre

6-szor. Hogy a ki a nemzeti közgyűlésekre, — mellyek egyszermind vallásos szertartásokkal és ünnepélyes áldomásokkal valának egybekötve, — vagy a hírnökök hadba szólítására, — mellyet azok a nemzet keresztyénné léte előtt ekként hirdettek: Isten és a magyar nép szava, hogy ez s ez napon itt s itt kiki fegyveresen tartozik megjelenni, a község tanácsát és parancsát meghallandó, — ki a táborban meg nem jelenik s elmaradásának okát nem adhatja, ketté hasíttassék, vagy szolgaságra taszítassék *).

A hét nemzetségfönök nevei, kik e szerződést vérokkal szentesíték, ezek valának: *Árpád*, Álmos fia, *Előd*, Szabolcs atyja, kitől a Csák nemzetség származott, *Könd*, Csörsz atyja, *Ónd*, Ete atyja, kitől a Kalán s a maig fönmaradt Kölcsey nemzetség származik, *Tas*, Lél atyja, *Huba*, kitől a maig is virágzó Szemere nemzetség ered, s hetedik *Töhötöm*, ki a honfoglaláskor Erdélyt hódítá meg, mellynek külön birtokában a magyar vezérek felsősége alatt maradékai is megmaradtak, mígnem Sz.-István magyar király a keresztyén-vallásra áttérni nemakaró ifjabb Gyulát, Erdély urát, legyözvén, Erdélyt a magyar hazával egy testté forrasztotta.

E vérszerződés, melly a magyarság leendő nemzeti életének legbiztosabb záloga volt, legfényesebb bizonytsága a magyar nemzet azonkori józan értelmességének, a törvényes rend tiszteletével párosult szabadságszeretetének, s erkölcsi mivelttségének. Az őseinket vad vérszopók, meztelen barbar csordák gyanánt rajzoló idegen

*) A vérszerződés 5 első pontját a névtelen jegyző még az ősi lakban Álmossal kötöttnek hibásan adja elő, a hatodikat pedig, melly a régi székely krónikában az Árpád által a székelyeknek adott alaptörvények végén ekként áll: Ki a rabonbán (a székelyek hadi, polgári és papi fönöke) áldozatára meg nem jelenik, ketté vágassék, — elhallgatja. A táborban meg nem jelenő magyarra szabott büntetést Kézainál, a névtelen jegyző után legrégibb krónikásunknál, olvashatjuk. — Nevezetes, hogy a székely alaptörvények 5 első pontja, ha szavakra nézve nem is, de értelemre a névtelen jegyző vérszerződési öt pontjával teljesen egyezik, holott a székely krónika — mint az 1854-ki Uj Magyar Muzeumban bőven bebizonyítottam, — 1533-ban régi hiteles irományokból szerkesztetvén, annak szerzői a névtelen jegyző munkáját, melly egyedül a bécsi csász. könyvtárban létezik s csak a mult század közepén lett ismeretes, nem ismerhették s e pontokat onnan nem vehették. Mi mindkét iromány hitelességét kölcsönösen igazolja, valamint magának a vérszerződésnek valódi megtörténtét, — mit többen akartak kétségsbe vonni és tagadni, — kétségtelenül bebizonyítja.

tudósok gúnyainak és rágalmainak ellenében, kik elfogultságból, tudatlanságból vagy nemzeti ellenszenvből nemzetünk becsmértelését tüzték föladatukká, minden magyar büszke önérzettel mutat hat e természetes józan ész szülte alkotmányra, a IX-ik században, midőn Európának ma miveltebb és boldogabb nemzetei ehhez hasonló nemzeti egységgel és polgári alkotmányával nem dicsekedhettek.

E vérszerződés által meg lön vetve szilárd alapja a leendő szabad magyar hazának, mely csak később fegyverrel kivívandó; megalkoták azt őseink még Etelközben, mielőtt szilaj paripáik mai honunknak csak egy talpalatnyi földét tapodták volna.

II. A bolgár-magyar háboru. Uj honkeresés.

Mi viszonyban volt az ujdon választott magyar vezér a kozár khánnal? olly kérdés, mellyre adatok hiányában a történetiró meg nem felelhet. Igaz, hogy a választás a kozár fejedelem ajánlatára s követeinek jelenlétében történt, de a nemzet szabad akaratjából és ünnepélyes szerződés következtében adatott át a főhatalom Árpád kezeibe. S ez, ha a kozár és magyar nemzet közötti szövetséget, melly különben már előbb is három évig fönállt, megerősíteni a hatalmas besenyő szomszédok ellenében jónak tarthatta is, magát egy függetlenséget s szabadságot szerető, ifju erejű harczias nép élén, idegen hatalom védenczévé nem alacsonyithatta. S erre csakugyan sem tény, sem a történetiróknál legkisebb bizonyágot sem találunk. Nem akartuk e kérdést érintetlen hagyni, mert vannak idegen irók, kik irántunk ellenszenvből azt akarnák vitatni, hogy őseink Lebediában a kozár khán alattvalói voltak, itt a kétségtelen adatok ellenére nem három, hanem az ő általok felfedeztetni hitt igazság szerint kétszáz-három esztendeig lakozván; mi nemcsak az időszámlálással nem egyeztethető, de homlok-egyenest ellenkezik Konstantinus császár szavaival, ki egyedül emlékezik nemzetünknek a kozárokkalali viszonyáról s világosan mondja, hogy őseink Lebediában 3 évig együtt lakván a kozárokkal, mint szövetséges felek vettek részt azoknak minden harczáiban.

Alighogy azonban a magyarság Kr. u. 887-ben Etelközbe szállott s itt Árpád alatt egységes nemzeti testté szilárdult, az események folyama nemzetünket ismét távolabb nyugotfelé sodorta, a kozárokkalali minden viszonyának teljesen végét szakítván. Ez esemény a bolgár-magyar háboru volt, melly a byzanti irók kétségtelen adatai nyomán Kr. u. 888-ban történt.

Ez évben ugyanis Leó keleti császár, ki bölcs melléknévvél diszítettett, az Al-Duna és a Balkán hegyláncz közt uralkodó bolgárokkal, ezeknek a keleti birodalommal folytatott kereskedelme

elébe akadályokat vettetni engedvén és panaszaikat nem orvosolván, háborúba keveredett. A harczias bolgárok, — kik mellesleg említve épen nem szlávok voltak, hanem a VI-dik században a Volga mellől az ural-altaji népcsalád kebléből szakadtak a Dunához s mint Leó császár hadműtanában írja, hadszerkezetökre nézve az európai népektől eltérve még az ő korában is a magyarokkal csaknem egészen egyeztek, és az általok meghódított szlávok nagyobb tömegében nemzetiségöket csak később veszítették el, — hatalmas fejedelmök Simon alatt fegyvert ragadtak, a császárnak ellenök küldött hadait tönkre verték, vezéreit mind leölték s foglyokká esett kozár testöreit gúnyból lemetszett orral küldték Konstantinápolyba.

Leó császár épen ekkor az arabokkal lévén elfoglalva, kik hajóhadukkal Számoszt szorongaták és be is vették, a dölyfös Simon megalázására elég haddal nem rendelkezhetett. — Tehát a byzanti udvar rendes politikája szerint egyik idegen népet a másik által szándékozva megtörni s birodalmát a véstől ekként megmenteni, a csak imént Etelközbe települt s így a bolgárokkal az Al-Dunánál szomszédá lett magyarokra veti szemeit, s Nikétász hajóhadnagyot erős hajócsapattal az Al-Dunára rendelvén, gazdag ajándékokkal követségbe küldi a magyarokhoz. Ezek, kik földműveléssel nem foglalkozva, a háborúban mintegy élelmi forrásukat látták, s kikenél kiválólag hadias államszerkezetök mellett a háború mintegy életföltétellé vált, a fényes ajándékok mellett könnyen ráhagyták magokat beszéltetni a zsákmányt és dicsőséget egyiránt nyujtandó hadjáratra, s Nikétász Árpáddal és a nemzet előkelőivel értekezvén, a szerződést megkötötte s tőlök túsokat véve szerencsés sikerrel tért vissza urához.

A császár, miután seregeit mind szárazon mind vizen megerősítette, még egy utolsó békealkudozást akart Simonnal kezdeni: ez azonban szerencséjében fölfuvalkodva, békéről hallani sem akart, s a császári követet börtönbe vetteté. Erre a magyarok Árpád saját fiának vezérlete alatt, kit Konstantinus császár *Liuntin*-nak nevez, újabb íróink pedig *Leventé*-re magyarosítanak, a görög hajóhad segélyével a Dunán csekély ellentállás után átkelnek *), rohanó lovasságukkal a tartományt bezaguldják, a bolgárokat három csatában keményen megverik s a Balkán hegyek közt egész a prestovai szorosig Filippápolyon túl nyomulnak. Simon, ki hadait személyesen vezérelt ellenök, serege szétveretvén, alig tudott Disztrába, — az utóbbi években olly nevezetessé vált Szilisztriába, — menekülni. A magyarok, kiknek erejük rohanó lovasságuk-

*) Hihetőleg ezen átkelés emlékét tartotta fön a Duna partján Galaczhoz közel eső *Vad Ungur* (magyar rév) nevű kis oláh helység.

ban s nyilaikban állott, s így inkább nyílt csatákra mint várak vivására volt alkalmazható, a várába zárkozott Simont odahagyva gazdag zsákmánynyal s számos bolgárfogollyal visszatértek etelközi tanyáikra. Az aranyat a foglyoknál többre becsülve, a császártól ezek megvételét követelték, mit az teljesített is, a konstantinápolyi gazdag polgárokat e keresztyén hadifoglyok megvételére kiküldvén.

A megalázott Simon most a császártól békéért könyörgött, mire Leó, különben sem örömet ontatván a nemrég keresztyénekké lett bolgárok vérét, hajlandó is lön. Követet küldött azért Simonhoz egyezkedés végett és seregeit mind szárazon, mind vizen visszaparancsolta. Simon ekként ez oldalról magát biztosságban érezvén, a magyarokon véres bosszút állandó, ezek vad ellenségeivel a besenyőkkel szövetkezik, s a császár békekövetét bilincsekbe vettetvén, — mielőtt a byzanti udvarnak ideje lett volna a népjog e megsértését fegyverrel megtorlani, — seregével a Dunán rögtön átkel, a védtelen tartományt véletlen meglepi, mialatt a besenyők más oldalról rohanják meg a két tűz közzé szorított magyarokat. — A támadás egészen váratlanul jött; a magyar hadak nagyja épen a hon határain kívül, hihetőleg az éjszakra velök szomszédos szláv törzsek ellen hadjáraton lévén, a honn-hagyott csekély védereg szétveretett, s az aggok, nők, gyermekek, mennyiben futással nem menekülhettek, a bosszút szomjazó bolgárok s a kegyetlen besenyők dühének áldozatai lőnek. — E pusztító beütés idejére tehetjük a legnagyobb hihetőséggel az öreg Álmos halálát is, kiről Thuróczi krónikájában a XIV-ik századi bécsi képes krónika nyomán olvashatjuk, hogy az erdőelvi azaz erdélyi honban, — melly kifejezés alatt a szintén erdős Moldvát is érthetjük, — megöletett s nem léphetett be Pannoniába.

Midőn Árpád s vitézei Etelközbe visszatértek, a pusztákká vált téreket kedveseik, rokonaik, gyermekeik tetemeivel boritva találták. A viszontlátás örömjaja helyett a menekültek keserve hangzott füleikbe. Gondoskodniok kellett ezek bátorságba helyezéséről s a nemzet jövőjének biztosításáról. A síkokon, hol eddig tanyáztak, különösen a nálok számosabb és erősebb besenyők felől a természet a könnyen átusztatható folyamokon kívül semmi erősebb védvonalakat nem alkotván, helyzetöket e szomszédok ellenében tarthatatlannak kellett elismerniök. Ujabb hont, védhetőbb telepeket indultak tehát keresni, hol a nemzet szenvedett viszontagságait kipihenve, erősebb szomszédai ellenében fedezve, erejét rendezhesse, jövőjét megszilárdíthassa.

Vajjon ekkor egy rész, mint némelly történetiróink fölveszik, nyugotnak, az erdélyi havasokon által vette-e útját mai hazánk felé? olly kérdés, melly bár egészen hihetetlennek nem tetszhetik

is, történeti bizonyosságul épen nem fogadható el. — Azon állítás pedig, mit némely újabb írónál szintén olvashatunk, hogy őseink Oláhországon keresztül az Al-Dunán át nyomultak volna föl mai hazánkba, tévedésen alapul s hiteles történeti adatainkkal ellenkezik. Hasonlóan a legnagyobb tévedésben vannak némely külföldi, de hazai írónk is, mint Cornides, Engel s ezek nyomán még Horváth Mihály is, midőn azt állítják, hogy az Etelköz védelmére hátrahagyott őrsereg a bolgárok és besenyők által kiszorítva, Erdély széleire futamlott s ezek maradékai volnának a mai székelyek. Ezt Konstantinus, ki e bolgár-besenyő hadjárat részleteire nézve egyetlen forrásunk, szóval sem mondja s azt ennek elődásából csak az okoskodhatja ki, ki mint Cornides és Engel a székelyeknek Attila kúnjaitól való származását előre föltett szándékkal tagadni akarja s a magyar nyelvben olly annyira járatlan, hogy a *székely* nevet, melly az Erdélyben a legújabb időkig fönmaradt *szék* azaz telep, kerület szóból képződött, önkényesen *szökelyre* fordítve, — mi először helytelen szóképzés, másodsor *székelylyé* semmi magyar szójárás szerint sem változhatott volna — e hősies nép nevét igen ügyetlenül szökevénynek, futónak értelmezni eléggé együgyü és elfogult. A székelyeknek Etel kúnjaitól származását nemcsak a nemzeti, firól fira öröklött ősi hagyomány, hanem mint látni fogjuk, legrégebb hiteles írónk is bizonyítják, s azon a magyarokétól sokban eltérő ősrégi, hadi és polgári vérségi kormányrendszer is igazolja, melly e különös kiváltságokkal és saját törvényekkel birt fajnál egész a XVI-ik század közepéig, sőt némi részben a legújabb idők is fönmaradt.

Árpádot és honkereső hadait, kik a pusztává lett Etelköz síkjait az utánoknyomuló besenyőknek hagyák, legelsőben Kievez falai alatt találjuk újra föl. Maga az orosz történetírás atyja a XI-dik század végén s a XII-dik elején élt Nestor írja, hogy a magyarok itt sátoroztak a Deneper partjain, s innen vonultak a Kárpátokon át, — mellyeket ő magyar hegyeknek nevez, — az ottlakó szlávok és oláhok meghódítására. Kievez vívásáról és földadásáról azonban, mellyet a nála mintegy félszázaddal idős névtelen jegyzőnk részletesen leír, mélyen hallgat, hihetőleg épen azon indokból, t. i. nemzete dicsőségének kiméléséből, mellyből a mi történetírásunk atyja, a névtelen jegyző, őseinknek a besenyők általi nyomatásáról egy szóval sem emlékezik, nemzetünk ős fészkeből kivándorlását egyedül a nép tulszaporodásának tulajdonítván, s azt a Volgától Sudzsán és Kieven keresztül egyenes vonalban vezetvén mai hazánkba. Ennek előadása szerint, bár az oroszok annak hallására, hogy a magyar vezér Attila nemzetségéből származott, kinek őseik évenként adót fizettek, igen megijedtek is, — a kievi vezér, nagyjaival tanácskozva, elszánt védelemre határozta magát, s rögtön

követeket küldött hű felei a kúnok segédhadaiért. — Miután ezek 7 vezér alatt számos lovassággal megérkeztek, az oroszok léptek föl támadókul. Fölharsogtak a hadi kürtök s folyt az ütközet dühösen, vérengzőn, míg végre a diadal a magyarok részére hajlott. Az oroszok és kúnok megfutamodva Kiev falai közé menekültek, miközben a magyarok, a velök különben faj és nyelvokon kúnokat diadalmámmorral üzvéen, jegyzőnk kifejezése szerint azok „tar fejeit, mint a nyers tököt úgy aprították“. — Most a vár szorosán bekerítve s a megszállás rendszeresen lön folytatva. Másod hétre azonban, midőn a magyarok már rohamhágcsókat kezdtek a falakhoz alkalmazni, az orosz és kún vezérek követeik által békét ajánlottak, azon föltétellel, hogy telepeikben bántatlanul maradhassanak. Árpád a békére szívesen hajlott; évi adót, seregének élelmet és más szükségesekeket követelt, s a vezérek és előkelők fiait kezesekül kívánta; mit az oroszok, bár nem örömet, teljesítenek is, gazdag ajándékokat s ezek közt ezer orosz módra nyergelt és fékezett lovat s nagybecsű czoboly és nyestbőröket, küldvén a magyar vezér táborába, s kérvén egyszersmind őt, hogy a havasokon át vonuljon azon áldott termékeny hazába, melly egykor ős atyjának, Attilának birtokában volt.

A győzedelmes Árpád ez önmérséklés, engedékenység s emberies bánásmód által többet vívott ki, mint fegyvereinek bármilly fényes diadala, bármilly szerencsés ütközet által kivívni reménylhetett volna. — Ellenségeinek, kiket csak véres csata után küzdhetett volna le, szíveit hódította meg. — A szilaj kúnok, Árpád lovagias jelleme, szíves nemeslelkűsége által mintegy megigézve, önként a győzelmes vezér zászlai alá állottak. Vezéreik: Ede, Edömér, Ete, Böngér, Acsád, Vajta és Retel hódolva borultak Árpád elébe s egy szívvel lélekkel ünnepélyes fogadást és esküt tőnek, hogy őt és maradékait magoknak és maradékaiknak utolsó íziglen vezérökké választják, s bárhová vezérelje szerencséje, oda követendik. Sőt az oroszok közül is számos vitéz állott át Árpádhoz, kik később Árpád fia Zsolt alatt határvédekül az ország nyugoti szélére telepítve ott várat építettek, mellynek emlékét Mozsony megyében az *Oroszvár* helynév maig is föntartotta. — A kúnok ezen csatlakozása, — mellyről Konstantinus császár is bővebben emlékezik, a 7 magyar nemzetségen kívül nyolczadikúl említvén a velök csatlakozott vitéz kabarokat, kik szerinte a kozároktól szakadtak el, s mint legyőzött pártütők menekültek Árpádhoz Etelközbe *), — számtalan erős és hű kart szerzett a magyar nemzetnek a honfoglalás nagy és nehéz munkájára.

*) Nevezetes, mit e kozároktól elszakadt kabaroknak, — a névtelen jegyző kúnjainak, — nyelvéről Konstantinusnál olvashatunk, hogy t. i. ezek a magyarokkal össze-

E tetemes erővel gyarapodva folytatta útját Árpád Attila egykori birodalma felé; a kitűzött cél vitézeinek karjait minden lépéssel, mellyet a hagyományos emlékü gazdag örökség felé tőnek, vágy és remény erősebbé edzette. Első nyughelyök Vladimírben volt, hol Árpád hadait három hétig pihentette; innen Halicsba vonultak, a nép által mindenütt hódolattal fogadva, s a szláv vezérek és főnökök által, kik a városok kapuit előttök megnyiták s fiaikat a béke zálogaiul átadák, fényes ajándékokkal halmozva s mindennel mintegy vendégek gyanánt bőven ellátva. — Halicsban hosszasabban megpihenvén, a következő 889-ik év tavaszán előttök 2000 íjászszal és 3000 fejszés szláv paraszttal, kik a rengetegeken át számukra utat vágjanak, utánok családjaikkal, társzekerikkal s számtalan nyájaikkal, a havas Kárpátok lábaihoz érkeztek, mellyeken túl a tündérszép, dusan megáldott hon terül, rengetegfödött heglánczoktól körítve, regényes völgyeivel, buja rónáival, beláthatatlan síkjaiival s főségesen hömpölygő folyóival.

III. A honfoglalás története.

Mielőtt azonban Árpád a havasokon átkelt volna, még a ruthén föld határszélein nemzetének mindinkább gyarapodó hadereje egy rokon nép, a vitéz székelység, szövetkezésével öregbedett. A székelyek ugyanis, kik Attila birodalmának fölbonlásakor, a szétvert s legnagyobb részben a Feketetenger mellékére vonult kúnok közül kiválva, Erdély keleti bércei közé, e könnyen védhető sziklafészekbe vonultak, és itt függetlenségöket ötödfél századon át sajátos hadi szerkezetök által fön birták tartani, Árpád jöveteléről értesülve követeket küldtek elébe, öt nemzeti belkormányuk föntartása mellett az összes meghódítandó hon fejül elismerendök, s nekie véröket és életöket fölajánlandók a kivivandó hon meghódításának nehéz harcaira. Nemzeti örömnep volt e találkozás mind a két rokon félre nézve, mintegy szerencsés előjelül mutatkozva Attila örökségének fegyverrel leendő visszavívására. Árpád a székely követeket tisztességgel fogadta, s

barátkozván, öket a kozárok nyelvére megtanították s még az ő koráig is (a X-dik század közepén) a kozár szójárást követték, de beszélték a magyarok másik nyelvét is. — Világosan bizonyítja e hely azt, hogy a kozár fajta kabarok vagy kúnok nyelve a magyarokétól csak szójárásban különbözött, különben 50—60 év alatt hogy tanulhatták volna el egymás nyelvét, midön látjuk, hogy mai hazánkban a magyar nép szláv, oláh s német elemektől környezve ezek nyelvét s ezek viszont a mienket, csaknem ezredév alatt sem sajátították el. Hogy pedig a névtelen jegyző kúnjai Konstantinus kozárféle kabarjaival egy és ugyanazon nép, bizonyítja az is, hogy azon földön, mellyen, mint látni fogjuk, a kún Ede és Edoméer vezérek megtelepedtek, a maig is külön szójárást használó mátramelléki palóczságban *Kozár* és *Kozárd* nevü helységek léteznek, valamint a szintén palóczos szójárású Baranyában, hol Ete és Vajta kún vezérek hódítottak s szállottak meg népeikkel Nagy-*Kozár*, Kis-*Kozár* és *Rács-Kozár* nevü helységekkel találunk, mellyek ezen kún telepeknek kozár eredetére utasítanak bennünket.

ösi kormány szerkezetöket megerősítvén őket a magyar vérszerződés köre metszett pontjaival bocsátotta vissza, mellyeket a székelly nemzetgyűlés Budvárban, a Küküllő mellett nemzeti áldozat szertartásai mellett örömríadással fogadott és ünnepélyes áldomással szentesített.

Átkelvén a magyar sereg előhada Árpád személyes vezérlete alatt a Kárpáton, a mai vereczkei szoroson, a Latorcza völgyében nyomult elő s ott, hol e szűk bérczi völgy az alsó-beregi rónába s ezzel együtt a tiszamelléki roppant síkba olvad, a kellemes és legelőben gazdag Munkács táján szállott meg legelsőben. E helyet, mellynek régi vára a hagyomány szerint e korból veszi eredetét, épen azért neveztek a magyarok *munkás*nak, mert a járatlan havasok rengetegein ide áttörniök nehéz munkájokba került. Negyven napig tanyáztak itt Árpád hadai, időközben a környékbeli szlávok hódoltatásával s e hely megerősítésével foglalkozva.

A vidéket ez alatt kikémlelvén, Ung vár ellen intéztek támadást. Ennek parancsnoka, Laborecz, a veszély elől megszökve a zemplini várba akart menekedni, azonban a gyors magyar lovagok kezébe került, kik őt azon helyen, hol elfogták, fölakasztották egy folyó partján, mellyet e naptól fogva ezen vezér nevérel *Laborecz* vizének neveztek. A magyarok a parancsnoka által elhagyott Ung várat könnyen hatalmukba kerítvén, ott négy napig nagy vendégséget s istenöknek hálaáldozatokat tartottak *).

Ungvárban biztos alapot nyervén a további hadműködésekre, Árpád száguldozó hadaival a lapályos Bodrogtózt özönlötte el, s hódítását a Tisza mentében folytatván egész Ugocsáig nyomult. Komoly ellentállásra Borsova váránál talált, mellyet is megszállván harmad napra megvívott, mire a vár falait lerontatta s foglyul esett védőit bilincsekben Ung várba vitette **).

Igy a magyar hadak rövid időn s csekély ellenállás után a Bodrogtól Mármarosig terülő tér birtokába jutván, vészterhes felhöként terjeszkedtek a szomszéd tájak felé; tetteiknek, szerencsés hódításaiknak híré az elfutott s menekült lakosok messze szét hordták minden irányban. Értesülvén ezek által Árpád diadalmas előnyomulásáról Szalán, a Duna s Tisza közt s a Felső-Tisza völgyén lakó bolgár-szlávok vezére, ki e vidéket, mint az al-dunai bolgár birodalom védenche kormányozta, követeket küldvén Árpádhoz, büszkén s fenyegetőleg izente neki, hogy a Bodrogon át

*) Ekkor történt volna Béla király névtelen jegyzője szerint, hogy az öreg Álmos a vezérséget fiának, Árpádnak átadta; mit azonban egykorú s közel egykorú világos és hiteles bizonyságok ellenére, — mellyeket fentebbi előadásunkban érintettünk is, — elfogadnunk teljességgel nem lehet.

**) A névtelen jegyző ez esemény idejét hibásan határozza Kr. u. 903-ra. Hogy ez évszám nem állhat, előadásunk folyamából ki fog tetszeni.

ne merészeljen kelni, ne hogy ha ő bolgár és görög segítséggel a kölcsönt visszaadja, alig maradjon népéből, ki övéihez visszatérve menekülésének hírét vihesse. A követek Zemplin várának tartva, s itt a Bodrogon átkelve más nap Árpádhoz értek s harmadnap előadták neki fejedelmök büszke üzenetét. A magyar vezér komoly nyugodtsággal adott válaszában megemlítve, hogy a föld, melyet jelenleg Szalán bír, az ő Attiláról maradt igaz öröke, nem azért, mintha a görögök vagy bolgárok erejétől tartana, hanem Szalán iránti barátságból csak egy kis részt kívánt a maga jogából, t. i. a Sajóig terülő síkot barmai számára, s ezen felül megkérte a szláv vezért, hogy emberségből küldjön neki két kulacs vizet a Dunából és egy nyaláb füvet Alpár mezejéről, hogy lássa ha édesebb-e az alpári fü az ős Magyarhonénál s ha jobb-e a Duna vize a Don folyóénál? E válaszzal visszabocsátá Szalán követeit, kiket előbb gazdagon megajándékozott, s tanácsot tartván a nemzet előkelőivel viszonykövetséget indított Szalánhoz, egyéb becses ajándékokon kívül 12 fehér lovat is küldvén számára, melyek a keleti népeknél igen nagy becsben állottak, s miként őseinknél is szent áldozatra szoktak használtatni. A követekkel, Ond- és Retellel együtt elment egyuttal egy Tarczal nevezetű serény kún vitéz is, hogy a vidéket kémlelje ki s minél hamarabb visszatérve hozzon hírt urának, Árpádnak.

A három küldött a Bodroghoz érve, azon szerencsésen átusztatott, a mint azonban egy ebbe szakadó kis patakon, a mai Ardó helység fölött, át akartak kelni, Retel, lova megbotolván, a vízbe merült s társai csak alig tudák megszabadítani; melly esemény emlékére nevezik e patakot mai napig *Retelpatakának*. Innen utjokat a Bogrog völgyén folytatva együtt haladtak Tarczalig, s ott a messze kilátást nyújtó magas hegytetőre versenyt futtattak; e versenyben Tarczalé lón az elsőség, kiről vette nevét a monda szerint e hegy s arról a később alatta épült hegyaljai hasonnevű város. Gyönyörű kilátás nyílt itt előttök a tiszamelléki végtelen síkságra, melyet a pusztai lovag nép fiai kimondhatatlanul megszerettek, s remény- és vágyteljes örömlükben, fönt a hegytetőn, ős vallásuk szertartása szerint a magyarok hadistenének egy kövér lovat áldozván, nagy áldomást üllöttek. Ez után Tarczal Árpádhoz hírt vinni visszatért, s a két követ folytatá útját Szalánhoz, kit harmadnapra a Tisza mellett Alpár várában üdvözöltek.

Szalán a becses ajándékoknak igen megörülvén, s a magyar vezér erejével daczolni nem tarthatván tanácsosnak Árpád kívánatait teljesítette s a követeket megajándékozva bocsátotta vissza. Midőn ezek Ungvárba visszatérve a hozott füvet és vizet fölmutaták, lön nagy öröm a vezér udvarában, mert Árpád ezek átvételével — a keleti népeknél szokásos jelképes meghódolás eszméje

szerént, — magát Szalán birtoka fölött e pillanattól fogva úrnak tekinthette és hirdethette.

Igy adja e fehér lóról szóló nemzeti mondát, — mellynek ha nem épen betűszerénti, de minden esetre történeti jelentősége van, — legelső honi történetírónk, a gyakran említett névtelen jegyző, kinek előadását az egész honfoglalás történetének vázlatában, mellyet ő a XI-dik század közepén még igen élénk nemzeti hagyományok és emlékezések után irt össze, folyvást követni fogjuk. Föltaláljuk egyébiránt a föntebbi mondát több vagy kevesebb változtatással későbbi krónikánkban s megöröködvé élni hallhatjuk a magyar nép ajkain is.

A Szalánnal kötött egyezés nyomán Árpád Ungvárból alászállítá foglaló hadait Tarczalon túl a Takta folyó mellé. Magának és udvarának a kellemes fekvésű Szerencset választotta szállásúl, hol míg kiküldött hadosztályai a Sajóig és a hegyek közt Sóvárig nyomulva hódítottak, maga a főerővel nyugodott. E hely igen hihetőleg a magyarok szerencsés előhaladásának emlékére kapta *Szerencs* nevezetét; mit annyival inkább hihetünk, mert épen Munkács közelében is, hol szerencsés bevonulásuk után első pihenésöket tartották, találunk egy *Szerencsfalva* nevű helységet.

Az újabban elfoglalt téreken a magyarok nemzetségenként osztakozva telepedtek. Mennyiben e telepedésekről töredékes adataink vannak, tudjuk hogy a Hegyalján, Tarczal környékén Ed és Ödömér kúnjai szálltak meg, hol is Tarczal a Bodrog és Tisza összeszakadásánál, a mai Tokajnál földvárat hányatott, mellyet a névtelen jegyző idejében még *Hímes udvar*nak neveztek. Hasonlóan kúnok települtek a Boldva mellékére, hol Bors, a kún Bönghér vezér fia, a föld népe által várat építtetett, melly alapítója és birtokosa nevével *Borsod* nevet nyert, s a hasonló nevű megyének nevet adott.

Miután Bors a Tátráig nyomulva, a népet meghódította s a lengyel határ felől a hegyszorosokat megerősítette, Árpád a mármarosai havasoktól Szepesig, innen a Sajó torkolatáig s ettől Ugocsáig terülő vidék urává lett. E határok azonban népének, melly baromtenyésztés mellett vadászat- és halászatból élt s csak hadi zsákmányból gazdagodhatott, igen is szűkekei lévén, azok kijebb terjesztéséről kellett gondolkoznia. Hogy azonban ő a főhaderővel a Tisza partján lejjebb szállhasson, előbb a tiszántúli részek elfoglalásával biztosítania kellett magát az e részről várható oldaltámadás ellen. A Szamos, Körös és Tisza közti téren egy kis kozár fejedelemség létezett, mellynek mikor és miként történt alakulásáról a történelem a nemzetek költözködésének zavaros korából adatokat épen nem nyújt. A kis de vitéz kozár nép, melly mint hódító uralkodott az e vidéki szláv és oláh lakosság fölött, harczias feje-

delme Marót vezérlete alatt, — kit a keletieknél divatos soknejűséget gyűlölő magyarok, mert sok ágyast tartott, gúnyosan *Mén-Marótnak* neveztek, — a még meg nem hódított szlávokkal kezelt fogva, veszélyes ellenfelévé válhatott volna a még csak alakulni kezdő magyar hazának. A kozár birtok elfoglalása volt tehát a legközelebbi teendő.

E végre Árpád, tanácsot tartván a nemzet nagyjaival, miként előbb Szalánhoz, ugy most Maróthoz, ki az Erdélyt Magyarországtól választó havasok közt *Bihor* (Fejérhegy) nevű sziklavárában székelt, követeket küldött, kik gazdag ajándékok átadása után tőle Árpád részére annak ősi örökéből a Nyír és Szamosmellék átengedését követeljék a meszesi szorosig.

A követek, Öcsüb és Velek, a Tiszán a lúczy révnél átkelven, Marótot bihari várában fölkeresték s Árpád ajándékait és izenetét neki megvitték. Marót válasza Árpád kívánatára határozottan tagadólag hangzott. Birtokából, mondá, melyet Árpád öse, Attila az ő ősapáitól erőhatalommal foglalt el, míg él, egy talpalatnyit sem enged át, s azt védurának a byzanti császárnak, segélyével a magyarok ellen meg is tudja védelmezni. E választ Árpád és hadi tanácsa mintegy kihívó hadizenetül tekinthette, s rá Árpád tekintélyes haderő kiküldésével felelt, három magyar nemzetségfőnök: Tas, Lél atya, Szabolcs, Előd fia és Töhötöm vezérlete alatt.

Ezek nemzetségek zászlóaljaival a Tiszán a ládi réven (Tisza-Ladánynál) ellentállás nélkül átkelven, másnap azon helyen szállottak meg, hol ma Szabolcs falu fekszik. Itt Szabolcs vezér, a föld népével, melly magára hagyatva ellenállni nem birt, s hogy bántatlan maradjon, fiait kezesekül adva önként meghódolt, igen erős földvárat hányatott, melyet saját nevével *Szabolcs várának* nevezett, s mellynek alapja Szabolcs helység közelében maig is látható. E vár és rév védelmére Eköles parancsnoksága alatt erős őrserget hagyván, a három vezér seregét megosztva két irányban nyomult elő. Szabolcs és Tas a Tisza partján vonult a Szamos mellékére, míg Töhötöm a Nyíren át tartott a Meszesnek. — Mindkét sereg szerencsésen haladt kitűzött hadutján, mi közben Tas, a meghódított föld védelmére, a mai ecsedi láp táján erős földvárat hányatott, melyet nevével előbb *Tas várának*, de már a XI-dik században lapályos fekvéséről *Sárvárnak* neveztek. E vár alapját most az ecsedi láp fedi s romjai csak nagy szárazság idején tűnnek ki. — Tas és Szabolcs e várat őrséggel megrakván az erős Szathmár vára ellen vitték hadaikat, s azt negyednapra megvíván, örhaddal látták el s diadalmasan jutottak a Meszes aljáig.

Töhötöm ezalatt a Nyírt meghódítva, az Érmelléken huzódott Zilaj felé hadaival, mellyek elől Marót csapatai ütközet nélkül hátráltak a Körösig, ennek vonalát védendő. A Meszesnél találkozott

ismét a győztes három magyar vezér, s ott a hegyszorosokat kökapukkal és favágatokkal megerősítvén, Árpád országának egyik határát megállapították, s örömhírnököket küldtek a fővezér udvarába. Ott e szerencsés hódítás hírére nagy áldomás tartatott s rá egy hétig tartó lakoma következett. Árpád főhadiszállásával rögtön előbb nyomult s hadait a Sajó torkolatánál a Tisza és Hernád közt állíttatta föl.

E közben Töhötöm, hódítását ha lehet tovább folytatandó s magának és nemzetségének hírt nevet és gazdag földet szerzendő, a Meszesen túl eső vidéket kikémlelteté. S miután visszatért kéme, az öreg Mánd, őt a tündérszép Erdély gazdag arany- és sóbányáiról s földje jóságáról tudósította, s e mellett értesítette, hogy az e földet lakó oláhok és szlávok gyenge harcosok, hogy az oláh vezér Gyeló, a besenyők és kúnok (székelyek) becsapásaitól különben is sokat szenvedett, csekély hadaival a magyarok rohamának ellent nem állhat, Árpádtól engedelmet kért, hogy Erdélybe nyomulhasson. Mit is megnyervén, a szorosokat tartalékesapatokkal megarka s a Meszesen átkelve másnap az Almás patak mellett, Hidas-Almás és Rákos falvak táján találkozott Gyeló sietve összegyűjtött seregével, melly a magyar had előnyomulását e szűk völgyön akarta meggátolni. Az éjt a két sereg egymással szemben töltötte. Hajnalban Töhötöm seregét kétfelé osztván, az egyikkel a köztök folyó vizet a két tábortól kissé távolabb átgázoltatta, s midőn ezen csapat titkon átkelvén az oláh vezér táborát véletlen megrohanta, maga is a főerővel a folyamon átrontott. A csata heves volt, de végre is a magyarok diadalával végződött. Gyeló csatát veszthe futásnak eredt, s Szamos melletti várába, — mellynek helyét az oláhok Gyalu közelében egy meredek hegycsúcson maig is mutogatják, — ügyekezett menekülni : azonban az utána száguldó magyarok őt a Kápus vize mellett elérvén, megölték. A legyőzött erdélyi oláhság fejedelme halála után a magyar vezérnek önként meghódolt és hűséget esküdött; minek emlékére a hely, hol ez eskü történt, mind maig *Esküllő* nevet visel.

Míg Töhötöm ekként Erdélyt hódoltatta, mellyet ő és utódai Szent-István király idejéig békében birtak is, addig Szabolcs és Tas a Szamos és Körös közt folytatták szerencsés hadjáratukat. Az Érmelléken aláereszkedve, Szerepnél szállottak meg s innen Szeghalomnak tartva itt akartak a Körösön átkelni. Marót vitézei azonban e szándékukban őket meggátolták. Visszafordultak azért a főtábor felé, s első nap Póshalomnál szállottak meg, innen darabig a Túr, ma Berettyó vize mellett lovagoltak, s a Tiszán Dorogmánál Borsodmegyéében keltek át. Az érkezőknek Árpád tiszteletből hadait eléjük küldötte, s a diadalmas hősöket udvarában nagy ünnepélylyel fogadta.

Most Árpád e győzelmek hírével Etét és Vajtát Szalánhoz követekül küldvén, tőle a Zagyváig terjedő föld átengedését követelte; mit Szalán, ellentállni nem érezvén magát elég erősnek, teljesített is. Erre a főhaderő Árpád alatt a Sajón átkelt s Borsodban a Héjó vizétől Emődig ütött tanyát. Itt Árpád egy hónapig pihenvén a Nyárad vizéhez szállott; tábora a víz hosszában a mai Kács falutól lefelé terült. Innen az Eger vizéhez vonult a sereg, s ott kunyhókban s leveles színek alatt hosszasabban tanyázott. A halmot, mellyen az Árpád számára készített leveles szín állott, *Színhalomnak* nevezték, mit ma az e vidéki nép *Színhalomnak* ejt. Fölkeltvén innen Árpád a tábort, melly Ostorostól egész a Tisza melletti Poroszló váráig terült, a Zagyva mellékére vonult és hadaival e folyam partján foglalt állomást, a Tiszától a Mátráig kiterjeszkedve, mellynek hegyei közt Ed és Edömér kún vezérek terjedelmes birtokot szereztek, kiknek unokája Pata később a Mátra aljában a mai Gyöngyös-Pata mellett a róla nevezett *Pata várát* építette. A legujabban hódított borsodmegyei Bükk hegységben is kúnok szálltak meg, nevezetesen Kács környékét Acsád kún vezér foglalta el, hol ennek fia Örs, egy patak fejeánél, — hihetőleg a mai Cserépvár helyén, — várat építtetett, mellyet még a XI-dik században *Örs ur várának* neveztek. Ugyane vidéken, a miskolczy földön szállott meg Böngér kún vezér, a borsodi várat és várme gyét alapított Bors atyja is, birtokába véve a regényes diós-györi völgyet, mellynek várát Gyórt Böngér fia, Bors Borsoddal egy hatóság alá vetette, s a tapolezai fürdő táját egész a Sajóig. Ezen tetemes kún telepítvényeknek tulajdonítható a hevesmegyei Mátra és a borsodi Bükk hegység vidékén maig is fönmaradt palócz szójárás, melly az Árpád magyarjaitól öröklött tiszántúli magyar kiejtéstől olly lényegesen eltér.

Mintegy három év telt el e közben, míg Árpád főntebb előadott hódításait lassan ugyan s mintegy csak lépésről lépésre, de annál biztosabban s népének ugyszólván minden vesztesége nélkül végrehajtotta. A most következő 892-ik év még kedvezőbb alkalmat nyujtott birodalma tetemesb terjesztésére. Ez év elején ugyanis Arnulf német király az ellene föllázadt hatalmas Szvatoplug morva fejedelem ellen hadjáratot indítván, hogy a harcziás morvákat megigázhassa, míg maga Déli-Németország seregeivel dél és nyugot felől támadt ellenök, kelet felől a diadalmaikról elhíresült magyarokat szólította fel a morva birtok megrohanására. Árpád, ki már ekkor a Zagyva völgyének birtokában lévén, az ekkor egész a Garan s Ipoly völgyéig kiterjedt morva birtoknak közvetlen szomszédja volt, örömmel ragadta meg s ügyesen használta föl ez alkalmat hódításai növelésére, s szövetkezvén Arnulffal, saját anyai nagybátyja Hülek fiainak, Szoárd vagy Szalárd és Kadocsá-

nak, továbbá a 7 nemzetségfőnök egyikének Hubának vezérlete alatt tekintélyes haderőt tett mozgásba, hogy legelsőben Gömör és Nógrád várak vidékét hódítva meg, a Garanon át Nyitrába s a Vág völgyébe nyomuljanak.

Megindulván e három vezér Pásztótól a Zagyva völgyén vonult fölfelé; innen a hegyek közt a Hangony patak völgyén nyomult Gömörbe, s Gömör várát és vidékét ellenállás nélkül hatalmába kerítvén a Balogháton és Rima völgyén keresztül Nógrádba huzódott. Itt az Ipoly völgyén aláereszkedve a Cserhát hegyláncznak tartott a sereg s ezen átkelvén, miután a Galga patakot, hihetőleg a mai Berczel és Guta táján átgázolta, a Dunának tartott, s annak partján a Verőcze patakáig s ezen átkelve az Ipoly torkolatáig haladt, hol a mai Szob táján a vezérek táborba szállottak. Ugyanitt, hihetőleg további előnyomulásuk biztosítása végett a szobi réven a Dunán át száguldó csapatot bocsátottak ki; legalább Kézainak azon előadását, hogy a magyarok a Dunán, — mint alább látni fogjuk, — Pest táján, de a szobi réven is keltek át s ahhoz közel a Duna túl partján a megvívott maróti várban Szvatoplug összegyülekezett katonáit levagdalták, bizvást ezen mellékes száguldó csapat működésére magyarázhatjuk.

Mindeddig a három vezér tábora legkisebb ellentállásra sem talált. A Gömör és Nógrád megyét lakó szlávok, — kikkel a magyar vezérek emberiesen bántak, őket szép szavakkal ügyekezvén Árpád részére megnyerni, előkelőiket meg is ajándékozván, önként meghódoltak s fiaikat kezesekül adván, magok, a további hadjáratban részt veendő, a magyar zászlók alá állottak.

Az Ipolyon Szobnál átkelvén más nap a Garanon is átkelt a magyar sereg s egy földvár mellett, a mai *Várad* falunál szállott meg, s azt megvívén alatta három nap pihent, az Árpád által segélyül küldött Bors vezér seregére várakozva. Midőn ez újabb erős sereggel megérkezett, a vidék lakossága ellentállásra gondolni sem merve, megadta magát, sőt némelyek közölök, hűségök bizonyítása végett, magok tanácsolták, hogy a magyarok a zólyomi erdős hegyek szorosait zárják el, nehogy azokon át a csehek vagy lengyelek rabolni birtokaikba üthessenek. Ennek végrehajtására Böngér fia Bors lón kiküldve, ki is a Garan partján lovagolva, a mint a monda szerint egy szarvast üzőbe vevén azt csak egy magosabb hegytetőn ejthette el, azon gondolatra jött, hogy ott várat építsen, mit a lakosokkal rögtön végre is hajtattott. A várat saját nevére *Bors* (ma *Bars*) várának nevezte, mellyről vette nevét a mai *Bars* vármegye. Innen Bors a Garam völgyén Zólyomba fölvonulván, ott az erős zólyomi kővárat építtette.

Ez alatt a főerő Szoárd, Kadocsa és Huba alatt *Várad* alól fölkelvén a Bars megyei erdős hegylánczon át, mellyet a névtelen

jegyző *Törzsök erdő*nek nevez, a Zsitva folyamhoz nyomult, honnan a vezérek egy kis merész csapatot előre küldtek az erős Nyitra várának és vidékének kikémlésére. Ezek a vár közelébe egész odáig hatván, hol a Tormos patak a Nyitrába szakad, a túl parton fegyverben látták a Szvatoplug nyitrai parancsnokának Zobornok seregét, s a folyam partján fölállított előőrsökre három ízben nyilazván, jól irányzott lövéseikkel közülök néhányat leterítették; mi nem csekély zavart és ijedséget okozott a lovag ijaszokat azelőtt nem ismert szlávok közt.

Nemsokára a magyar sereg akadálytalanul a Nyitra partjára ért. Zobor itt pontosította össze erejét, az átkelést teljes erejéből gátlandó. A magyarok messzehordó s jól irányzott nyilai a túlparti védők közül sokat elejtettek ugyan a makacs viadalban, mellyet a két fél a folyam két partjáról egyenlő hévvel és kitarással, de nem egyenlő fegyverrel és sikerrel folytatott: azonban a folyó túláradsága miatt ez előny mellett is három napig sikertelen erőszakolták az átkelést a magyarok. Negyednap azonban Zobor vitézei a nyílzáport nem állhatva, rendetlen futásnak eredtek, s a diadalmas magyaroktól üzetve, sok halott és még számosabb fogoly veszteséggel menekülhettek Nyitra várába. Vezérok Zobor is, ki a futók közt még folyvást küzdött, Kadocsa láncsájától nehéz de nem halálos sebet kapva, foglyúl esett. Más nap a körülkerített vár dühös vívás és vérengzés után a magyarok kezébe jutott, kik a makacs küzdelem hevétől fölingerülve a fogoly vezért Nyitra mellett a róla maig *Zobor hegy*ének nevezett hegytetőn fölakasztották.

Nyitra elestével a Vág melléki várak: Sempte, Galgócz, Trencsin, Bolondócz és Bán a magyar vezérek hatalmába kerültek, kik egész a Morva folyóig hatottak, s ott az ország határait megalapítván s a trencsini hegyszorosokat megerősítvén, miután a meghódított néptől hűségesküit és kezeseket vettek, hadi foglyaikkal együtt, kik hogy többé föl ne lázadhassanak, hihetőleg mint rabszolgák, az ország belsejébe lönek telepítve, visszatértek Árpád táborába. A meghódított földön a győztes nemzetségek osztoztak. Huba vezér Árpád megegyezésével a nyitrai vár és végvidék parancsnokává s a Zsitva termékeny mellékén tetemes birtok urává lett.

E szerencsés hadjárat, melly a 892-dik év őszén végződött, Árpád egész Felső-Magyarországot meghódoltatván, főtáborával, mellyet még mindig a Tisza mellékén pihentetett, biztosan intézhette a halálesapást a bolgár Szalán Duna s Tisza közti uralmára. Érzette a fenyegető vést Szalán vezér, azért is még jókor segítséget kért és nyert a bolgár fejedelemtől s a görög császártól. — Ebbe bizakodva követeket küldött Árpádhoz követelve, hogy föld-

jét bocsássa ki, s térjen vissza szülőtte földére. Árpád e fenhéjázó követelésre olly választ adott, melly nem egyéb volt nyílt hadizenetnél, tőle minden birtokának mint ősi örökségének átadását kívánván, mellyet a monda szerént a fehér lovakon különben is már megvásárlott s az alpári fű és Dunavíz kézbe vételével birtokába vett. Itt csak a fegyver hatalma dönthetett, s hogy Árpád fegyverében bízik, azonnal megmutatta, táborát a Zagyván át először a *Tetétlen* halom mellé, a mai tetétleni pusztára, s innen a Tisza partján lefelé Alpár mezejére szállítván.

Szalán az erős fekvésű Títelből, hova vonult udvarával az utóbbi években, az előnyomuló magyar vezér elébe sietett. Ez az alpári mezőn várta őt legválogatottabb hadaival. A két sereg egy éjt egymás közelében csatakészzen virasztott. Hajnal hasadtával Lél, Tas fia, megfűtta a riadót, Bölcs, Bogát fia, föllengette a nemzet zászlaját, s erre egyszerre általános roham következett, a bolgár és görög nem csekély veszteségével a diadal heves és hosszas harc után a magyarok részére hajlott, s miután ezeknek könnyű lovasságukkal az ellenfélt bekeríteni sikerült, tökéletes lön. A szorongatott görög és bolgár tábor kétségbeesve a Tiszának rohant s legnagyobb részben a hullámok közt találta sírját, s Szalán kevesed magával csak nagy nehezen menekülhetett Bolgár-Fehérvárba. A helyet, hol a görög sereg a Tiszába fult, a magyarok ennek emlékére még másfél század mulva is *görög révnek* nevezték; ma azonban e nevet Alpár tájékán hijában keressük.

Az alpári csata, — melly által a Duna s Tisza közti gazdagsíkság, honnan Árpád a Tiszán és Dunán tuli részeket egyiránt fenyegethette, a magyarok hatalmába került, — a legnevezetesebb esemény volt a magyar honfoglalás történetében, s azt Árpád az összes Magyarhon meghódításának mintegy bizonyos zálogául tekinthette. E végből rögtön intézkedett is az ország rendezéséről s a Gyümölcsény erdő közelében a Körtvélytó mellett, — mellyhez nem igen messze a hód-mező-vásárhelyi határ egy része a Tisza partján maig is *Körtvélyes* nevet visel, — nagyszerű nemzeti gyűlést tartatott. Itt a nemzet előkelőivel harmincznégy napig tanácskozván, az ország köz törvényeit s a magánosok jogviszonyait megalapította, s mint a polgári ügy a büntető igazságszolgáltatás folyamatát meghatározta. Az etelközi vérszerződés után, melly által a nemzet ugyszólván alakult, ez volt a legmaradandóbb hatású lépés a nemzet nyilvános életében, s ez által lön vérrel szerzett diadalainak gyümölese a jövő korra nézve is czélirányosan biztosítva. A helyet, hol e nagyszerű nemzeti szerződés történt, a magyarok *Szernek* nevezték; később a keresztyénség behozatalával e nemzeti emlékü helyen nagyszerű egyház és kolostor épült, mellynek a pusztában messze kitetsző romjai a vándort az első

magyar nemzetgyűlés helyére s a nagy honalkotó dicső nevére búsan intve emlékeztetik.

A legujabban foglalt vidéket Alpártól Szerig s a Tiszától Bócsáig Árpád megegyezésével Önd magyar vezér népe szállotta meg, kinek fia Ete a vidék védelmére a meghódított szláv lakosokkal Alpár és a böldi rév közt egy erős földvárat hányatott, melyet az azt építő szlávok, minthogy fekete földből készült, saját nyelvön *Csorna-* vagy *Csernigrádnak* neveztek, miből a magyaros kiejtés *Csongrádot* alkotott. E vár alapja Csongrád város közelében a Tisza egyik zugában maig is látható.

Árpád a szeri országgyűlés után ellentállás nélkül haladt táborával a Tisza partján Títelig, s a szalánkameni dunai révig; innen a Duna partján föfelé tartva az egykori Bodrog vár vidékén a Vajas ér mellékén szállott táborba, melly vidéken, Bács alsó részében, Tas, Lél atyja, nagybátyjával Kölpénnel, kinek nevét tartja fön az alsó-bácsi *Kulpin* falu, — terjedelmes birtokot foglalt magának.

Míg Árpád a Duna s Tisza közti nép hódoltatásával foglalkozott, diadalmas seregének egy részét Lél, Tas fia, Bölcs, Bogát fia, és Botond, Kölpén fia, vezérlete alatt a megfutamodott Szalán üldözésére s az öt pártoló bolgár fejedelem és görög császár birtokainak dulására küldötte. Ezek a Dunán Bolgár- vagy Nándor-Fejérvár közelében átkelvén, az ottani bolgár várparancsnokkal, kit a görögök is segítettek, a Duna partján erős csatát vívtak s öt sok fogoly és halott veszteséggel a várba zárkózni kényszeríték. A bolgár vezér a vár megvívását be nem várva, a győztes magyar vezérektől békét kért, mit azon föltét alatt, hogy nagybátyját Szalánt tovább nem pártolja, Árpádnak hűséget esküszik és évenként adót fizet, ki is eszközölt. Így ő, fiát kezesül adván, birtokában bántatlanul megmaradt, s a magyarok a rácz földnek és Bolgárországnak irányzották pusztító hadaikat, s az egész vidéket a Balkán hegláncezi Vazul szorosig, melly Szófia és Filippápoly között esik, tüzzel vassal pusztították. Innen nyugotnak tartva egész az Adriai tengerig szárguldoztak, Spalatro városát bevették, s az egész Horvátországot meghódoltatták. Aztán a Petrovagara hegláncezon átkelve, a Kulpa folyó mellékén ütöttek tábort, honnan a Szávához vonulva Zágráb várát s aztán a Száva s Dráva közét hódoltatva Pozsegát és Vukovárt elfoglalták, s így a legfényesebb diadallal s gazdag zsákmánnyal tértek vissza Árpád táborába, kinek udvarában a zászlai alá önként csatlakozó idegen vitézek száma hadi szerencsájével együtt mindinkább növekedett s szíves fogadtatásban részesült.

E pusztító hadjárat, — melly által a magyarok Etelköz földulását a bolgárokon véresen megtorlották, — miként a nyugoti

évkönyvekből is meghatározható, 893-ban történt Kr. u. A nemzeti monda szerint ugyanekkor a magyarok Botond alatt Konstantinápolyig hatottak, hol e vár arany kapuján az óriás erejű Botond bárdjával bámulatos nagyságu rést ütött : azonban e népreget, melyet semmi történeti kútfő nem támogat, már a XI-dik században névtelen jegyzőnk kétségbe vonván csak czáfolólag említi.

A diadalmas magyar fővezér, ki táborával Bodrogból a Csepel szigete mellé vonult, most a dunántúli részek meghódításáról gondolkozott. Legelső lépés volt erre a Csepel sziget elfoglalása, melyet Árpád, mint a kivándó hon középpontját környékével együtt saját osztályrészéül magának tartott. Itt külföldi mesterekkel fejedelmi lakokat emeltetett, s a kövér legelőjű szigeten nagyszerű ménest állított, melynek mesterétől a kún *Csepeltől*, nyerte e sziget mai nevezetét. Mielőtt azonban Árpád a Dunán átkelt volna, hadjáratot indított Glád vezér ellen, ki a Maros, Tisza s Al-Duna közti téren uralkodott. — Az ide rendelt sereget Szoárd, Kadocsa s a kún Vajta vezették, kik is a Tiszán Kanizsánál átkelvén csata nélkül a Bege folyóig hatottak. Glád oláh, bolgár és besenyő hadaival a Temes folyónál várta be őket, erélyes ellentállásra készüln. A két sereget a Temes választotta egymástól. Kadocsa a tábortértől távolabb a sereg egy részével könnyen átkelvén véletlenül rohanta meg a vigyázatlan ellenséget, mire Szoárd hadai is a folyóba ugratva heves viadal közben átusztattak, s a két tűz közé szorított ellenfélen fényes győzedelmet nyertek. A csatatéren két besenyő vezér s három bolgár knéz maradt halva s Glád, serege fölbomlása után csak futással menthette meg életét. A magyar sereg akadálytalanul haladt Páncsováig s harmadnap már Keve vára alatt állt, melynek falai közt keresett Glád oltalmat, ki is, miután a magyarokkal sikeresen daczolni reményét vesztette, a vezérektől békét kért s várát átadván Árpádnak meghódolt. Föladta magát Orsova vára is, s így a termékeny Bácság egy föcsapással a magyarok birtokába került.

Szoárd és Kadocsa e győzelem sikerével meg nem elégedve, a kezök alatti hadosztályokkal Görögország ellen terveztek merész hadjáratot. Visszaküldvén azért Vajtát Árpádhoz a sereg harmadával s a lakosok kezesekül tartott fiaival, engedelmet kértek a fővezértől kalandos tervök végrehajtására. Ezt megnyervén a Dunán átkeltek, Vrancsova várát a szerb földön megvívták, innen Bolgárországnak fordulva Szófia várát bevették s a Balkánon áttörve Filippápolytól Durazzoig dultak és hódítottak. Nem is tértek többé vissza Árpád hazájába, hanem e vidéken telepedtek meg, vitézeikkel együtt; miért maradékaikat a magyarok a monda szerint, melyet a névtelen jegyző följegyzett, még az ő

korában is *ostoba magyaroknak* nevezték, mert hazájokba visszatérni nem kívánkoztak.

Míg Szoárd és Kadocsa az Al-Dunánál működött, Árpád is kiszállván a Csepel szigetéből táborát ütött a Rákos mezején, s itt seregét elrendezvén, azt Ó-Buda fölött egy órányira a megyeri réven szállíttatta át, mellyet épen ez átkelésről neveztek, *Magyar, Magyar* vagy *Megyer* révnek, miként nemzetünk nevét a különböző szójárások szerint a régibb időkben ejtették. Némelly mondák szerint ez átkelés *Kelenföldén* a Sz.-Gellért hegy aljában tömlökön történt, mit föltéve, hogy Árpád tábora több csapatra oszolva működött, nincs okunk kétségbe vonni vagy tagadni. Megyertől Árpád *Felhévizhez*, a mai Császárfürdő tájára szállott s diadalmasan vonult *Etel várába*, melly a mai Ó-Buda helyén nagyobb részben még a római Aquincum romjaiból építve, pusztán, romladozva állt. Itt, Attila egykori lakában, zene és dal mellett, fényes lakomák és lovagjátékok közt mulatott három hétig, gazdagon vendégelve az udvarába tóduló idegen vitézeket. Huszonegyed nap taborát *Szászhalomnál*, Attila kúnjainak egykori nemzeti temetőjénél, s így ismét ősi emlék által szentesített helyen ütötte föl. Az Ó-Budától eddig terjedő földet Könd magyar nemzetségfőnök népe szállotta meg.

A szászhalmi táborból Árpád egy külön hadosztályt a kún Ete és Vajta vezérlete alatt a Duna mellett indított le Baranya vár ellen, kik is ezen vidék meghódításában szerencsésen jártak el. Ete Baranyában foglalt magának birtokot, hol fia Ödö székhelyéül *Székeső* várát építtette, Vajta a Sárviz mellékén hódított, hol emléket a Fejér megyei *Vajta* helység maig is föntartja. Egy más hadosztály Öcsüb, Szalók atyja és Özse vezérlete alatt Veszprim vára felé nyomult, melly mint neve (Weissbrünn: fehér kút) is mutatja, német telepítvény volt. Ezen sereg Pákozdon és a pejti mezőn át ötöd napra Veszprim vára alatt állt, s azt egy hétnél tovább vívta, nyílzáporával a védők sorait folyvást ritkítva, kik végre is reményt veszítve a várat odahagyták s futásban kerestek menedéket, nyomon üzelve a magyar lovasságtól. Végre is nagy nehezen sikerült nekik a mai Magyarhon határszélén folyó *Lapincs* vizén mintegy lopva vagy lappangva átuszatniok, mellyet is névtelen jegyzőnk szerint a magyarok épen azért neveztek *Lapincs* vizének.

Innen megfordulva a magyar vezérek Vasvárnak tartottak s ezt meghódítván a Balaton partján Tihanyt is érintve tizenegyed nap isnét Veszprim vára alá szállottak, s innen küldtek tudósítást győzelmökről Árpádhoz, ki épen ekkor Budától nem messze a torbágyi erdőkben fejedelmileg vadászgatott.

Árpád az örvendetes jelentés vételével taborát azonnal moz-

gásba tette, s a sóskúti mezőn szállott meg. Innen meg a kúnok nagyszerű csatájáról emlékezetes Tárnokvölgyön át a mai Székes-Fejérvár vidékére vonult, hol némelly krónikáink szerint sátorát épen azon helyen üttette föl, hol később Sz.-István király Székes-Fejérvárt alapította. Ennek környékét Árpád családi birtokául tartotta föl. Innen Bodajkon át a Vértes hegyláncznak tartott, mellynek aljában Előd, Szabolcs atyja foglalt magának birtokot, hol később Csák, Szabolcs fia, a Csák nemzetség alapítója, kiről nevezetik Csák-Berény is, *Csákvárt* alapította. Árpád a Vértesen átkelvén, Kézai szerint Bánhidánál vivott döntő ütközetet Szvatoplug vitézeivel, kiket legnagyobb részben megsemmisítvén akadálytalanul haladt a pannonhalmi hegyig, s e mellett táborát megpihentette. Innen kisebb csapatokat küldött a Rába, Rábca és Fertő mellékre, mellyek az egész vidéket elborítván meghódították, sőt a mai Magyarhon határain kívül eső Mura és Dráva közti karantánok földjét is meghódították, mellyet csakugyan a magyarok később is egész III-dik Béla király idejéig és így mintegy három századon át békében birtokoltak.

Ezzel a Dunántúl meghódítása, — mellyet az ott a szlávok és németek által elnyomva és szűk körbe szorítva élt, de bizonyosan teljesen ki nem irtott avaroknak Árpádhoz csatlakozása is könnyíthetett, — teljesen be lőn fejezve s Árpád diadalmasan tért vissza Ó-Budára s Csepel szigeti szállására. Itt csakhamar nagy öröm várt a honalkotó vezérre, mennyiben még ez évben született *Zsolt* nevű fia, kinek nevét későbbi íróink *Zoltán* alakban adják, a róla nevezett *Solt* vár és megye azonban hivebben föntartotta. — Ennek születését Árpád udvarában a nemzet előkelői fényes lakomákkal és lovagjátékokkal ünnepelték. Zsoltnak életkorát, midőn atyja halálával 907-ben a kormányt átvette, íróink szerint 10 — 12 évre határozhatván, így a dunántúli hadjáratot legbiztosabban a 895- vagy 896-dik évre helyezhetjük.

E szerint mintegy 7 évi időköz alatt Árpád a magyar hazát a Karpatoktól az Adriáig s a székely bércektől a Morva folyóig, a bihari kozár vezér Marót birodalmának csekély maradványát kivéve, teljesen meghódította. — Ugy látszik, hogy Árpád, a rokon nemzetbeli kozár fejedelemmel, kinek szűk körre szorított hatalmától különben sem igen tarthatott, lehetőleg kímélve bánt s csata helyett örömeztőbb látta volna, ha ez felsőségét elismerve önként csatlakozik zászlai alá. Midőn azonban ez annyi év után sem következett be, hadjáratot indított ellene Öcsőb és Velek vezérlete alatt. Ezek a Tiszán a böldi réven átkelvén a Korógy ér mellett, a mai Szentés határában, találkoztak a székelyek táborával, kik e hadjáratban részt veendő, Erdélyből a Maros völgyén eléjük vonultak. — Az egyesült sereg a Köröst Szarvasnál átusztatván a

Tekerő ér mellett szállott táborba, mely a Bihar megyei Csökmő és Komádi helységek közelében az ugynevezett Sárrétben e név alatt maig is ismeretes. Innen a bihari és aradi erdős vidéken, az ugynevezett Erdőháton, keresztül a Fehér-Körös völgyében nyomultak a Józsás patakáig, s ennek szűk völgyén az Arad és Bihar megyét választó hegláncon át hatottak a Fekete-Körös keskeny völgyébe, mellynek bal oldalán a mai Fenes falu közelében, Belényestől nem igen távol, emelkedett a kozár vezér *Bihor*, vagy másként *Belhrad* nevű vára, mely két név szláv nyelven egyiránt *Fejérhegyet* jelent. Romjait a magyar nép *Béla várának* nevezi, melly név azonban korántsem valamelyik Béla királytól eredt, hanem az eredeti szláv névből alakult, miként a mai *Béla-Bánya* nevet is, mellyet még a nagy Mátyás király idejében is oklevelekben *Fejér-Bányának* irtak, a szláv *biela* (fehér) szóból magyarsítottuk.

Megszállván e sziklavárat a magyarok, kik a vívás közben a bérczek közt növekedett székelyek ügyességének tetemes hasznát vették, azt 12 napig vívták. Tizenharmad nap, midőn a székelyek a vár árkait behányván, már hágsókat kezdtek a falakhoz alkalmazni, Marót vezérei megnyitva a kapukat, megalázódásuk jeleül meztláb jöttek a magyar táborba s a várát fejedelmök tetemes kincseivel együtt a magyaroknak átadták. Marót, ki a vívás elől még jókor a közel havasokba menekült, értesülvén legerősebb vára s székhelye elestéről, követeket küldött a két magyar vezérhez, kérvén őket, engedjék követeit Árpád vezérhez járulni. Ezek e kérelmet szívesen teljesíték s Marót küldötteit Árpádhoz a Csepel szigetbe elkisértették. Marót ezek által birtokáról Árpád részére lemondott, azon föltétel mellett, hogy kiskorú leányát, kire, fiörököse nem lévén, a kozár birtok szállandó lett volna, Árpád, fiának Zsoltnak leendő nejeül fogadja el. E föltételt Árpád, országa nagyainak tanácsát kihallgatván, készséggel elfogadta, s nemes gondolkodásának bizonyosságául vezéreinek parancsot adott, hogy a meghódolt Marótnak Bihar várát bocsássák vissza birtokába, leányát pedig hozzák el a fejedelmi udvarba, hol az eljegyzési ünnepély gazdag lakomák és fényes harcjátékok közt meg is tartatott.

Ezzel az összes Magyarhon meghódítása be lön fejezve s Árpádnak most nem lehetett főbb gondja, mint a hazát, mellyet a nemzet vére omlásával kivívott, a jövő kor számára is egységben föntartani. Azért is, jól ismervén nemzetét, mellyet a nemzetségfönökök igen is kiterjedt hatalma mellett csak a közakarattal elismert fejedelem iránti hűség tarthatott össze egy testté, kiskorú fiát Zsoltot, —három nagyobb fia már ekkor hihetőleg elhalván, — a nemzet előkelőivel örökösül elismertette, s a hűségeskü letétele után fejedelemmé fölemeltette.

Több év telt el még ez után, míg Árpád tartá kezében a hon kormányának gyeplőit. Egész uralkodása alatt semmi belvillongásról, a meghódított idegen nemzetiségek semmi fölkelési kísérleteiről nem tudósítanak bennünket a hazai vagy idegen történetírók, mi józan belátásának, erélyességének, de egyszersmind emberies bánásmódjának legvilágosabb bizonytsága. Annyival több dülő hadjáratról emlékeznek azonban a külföldi évkönyvek, melyeket Árpád népe az új hazával szomszéd tartományokban mintegy rendszeres foglalkozásul üzve folytatott, s mellyeknek részletes előadása kitüzött célunk körébe nem tartozik. Ezekért a vád, — mennyiben e rablásokért öseinket az idegen nemzetek történetírói az akkori idők szellemét és nemzetek viszonyait kellő tekintetbe nem véve gyakran túlságosan is vádolják, — nem hárítható Árpád személyes kormányára, ki a hon határain kívül nem is táborozott; a nemzet harcziás jellemének, kiválólag hadi szerkezetének s pusztai életmódjának kifolyásai voltak azok. A IX-dik századi magyarságot, melly szántásvetéssel nem foglalkozva, hűbért s jobbágyi viszonyt nem ismerve, saját alattvalóinak mesterséges adóztatásához nem értve, legbecsületesebb s szabad vitézhez illő keresetüül azt tekinté, mit fegyverrel szerzett, épen azon korban, midőn hazát is fegyverrel vívott magának, a külföldi hadjáratoktól visszatartóztatva tétlenségre kárhozthatni s a nemzet ifju testében pezsgő életerőt mintegy önmaga fölemésztésére irányzani a legnagyobb balfogás lett volna, mit Árpád, ha csak a nemzet harcziás szellemét, mellyet a fegyverrel szerzett hon megtarthatása végett inkább élesztetni mint zsiszbasztani kellett, erőhatalommal el nem fojtja, ki sem fogott volna vihetni.

Ő hivatását, hogy nemzetének hazát alkosson, dicsően teljesítette, s a nemzet benne, midőn mintegy 20 évi kormányzása után Kr. u. 907-ben kimúlt, atyját sirathatta. Hamvait az ősmagyar temetkezési szokás szerént folyóvíz mellé, azon kis patak forrásához temették, melly a romjaiban maig is látható régi római vízvezetékben Ó-Budába folydogált; hol mint nemzeti emlékü helyen később a magyarok keresztyénségre tértevel egyház épült, mellyet Fejéregyháznak neveztek. Azon korban, midőn Buda környékén a török uralkodott, ez egyház s a hasonnevü falucska is elpusztult, s a nagy honalkotó hős sírjának helye pusztán, ismeretlenül áll. Hamvait emlékkő nem jeleli: élő emlékköve egész Magyarország.

IV. Árpád jellemzése.

Ha mindezek után, miket Árpádról, a történeti forrásokat lehető legrészletesebben fölhasználva elmondánk, lelkünkben hű képet akarunk alkotni a nagy honalapítóról: méltán zavarba jöhetünk, vajjon e képből nagy hadvezérnek, ki hontalanul bujdosó

népe megrongált haderejét szilárd kezeibe öszpontosítván, ügyesen irányzott hadműködéseivel annyi csatát nyert, s olly gazdag földet birt hódítani, vagy a nagy államférfiúnak jellemvonásait színezzük-e élénkebben, ki az addig fejedelmet nem ismert magyar nemzetségeket kormánya alatt nemzetté egyesítván a fegyverrel foglalt földet bölcs intézkedései s célirányos törvényei által nemzetének maradandó hazájává teremtette.

Azon rövid jellemrajzban, melyet Árpádról a X-dik század első felében uralkodott, és így ha magával Árpáddal nem is de fiával Zsolttal teljesen egykorú Biborbanszületett Konstantinusnál olvasunk, a nagy hadvezér és nagy kormányférfiu kiváló tulajdonait egyesítve szemlélhetjük. A nevezett császár ugyanis beszélvén, hogy Etelközben a fejedelemválasztás alkalmával Álmos és fia Árpád között kérdés támadt, világosan mondja, hogy a magyarok „inkább választották Árpádot, mint tekintélyesebb, észre, tanácsra és vitézségre igen kitünő s illy nagy hivatalra képes férfit.” Csak illy tulajdonoknak egyesülése adhatta meg Árpád személyének azon szellemi fensőséget, melly a nemzet eddig független törzsfőnökeit irányában tiszteletteljes hódolatra s a tőle leendő függés önkéntes elvállalására birhatta.

S a nemzet fiai választásukban csakugyan nem is csatlakoztak. Árpád mint hadvezér, Árpád mint kormányzó, kortársainak hódoló elismerését s a késő maradék teljes háláját a legméltóbban megérdemelte.

Hadvezéri lángeszének fényes bizonyága azon eredmény, hogy nemzetének haderejét, melyet a Volgától Etelközig történt bujdosásban annyi csapás ért, s melly a bel meghasonlás következtében kelet felé szakadt tetemes párttal nevezetesen meggyengült, épen az etelközi véres vereség után olly célirányosan tudta kifejteni és fölhasználni, hogy az eddig hontalan bujdosó magyar nép mintegy 7 év alatt Európa egyik legszebb tartományának urává és neve rövid időn dél és nyugat előtt a tengerekig rettegett lön. E haderő illy gyors és tekintélyes kifejtésére Árpád személyes katonai lovagias jelleme tehetett legtöbbet; ez vonzotta zászlai alá a kún nemzetségeket, ez birta önkéntes hódolatra a független székelyeket, ez varázsolta ellenségeiből hű szövetségeseivé a hozzá csatlakozó kievi oroszokat. Árpád udvarában megújulni látjuk azon jelenetet, melyet a nagy hódító Attila körében szemlélhetünk: nevének dicsősége, fegyvereinek szerencséje zászlai alá vonzá Európa különböző népeinek dicsőség- és kalandszomjas lovagait, kik később a magyaroknak távol hadjárataikban a legkedvezőbb szolgálatokat tehették. — Azon lovagias bánásmód, melyet Árpád az önként hódoló föld népe iránt tanusított, azon vitézeket, kik a magyar hazát birt csekély hatalmú kényurak csak-

nem bizonyos buktával halált vagy szolgaságot várhattak fejükre, ellenben Árpádot fegyverrel szolgálva a szabad nemzet szabad fiaivá, a magyarok szerencséjének osztályrészeséivé lehettek, önkéntes hódolatra bírván, sok ezer karral növelte az ifjú magyar nemzet erejét.

S ha végig tekintjük a honfoglalásnak főntebb részletesen előadott menetelét : ebből Árpád hadvezéri képességére a legfényesebb következtetéseket vonhatjuk. Lépésről lépésre, az elfoglalt tért lehetőleg biztosítva, s azt hirtelen előnyomulással épen nem kockáztatva, haladt ő a hódítás munkájában, ellenfeleit egyenként és egymás után, övéinek lehető legkisebb veszélyeztetésével alázáván meg. Hadműködéseinek alapjául a Tisza termékeny jobb partját választván, maga erejének javával folytonosan itt tanyázott, e lovasságból álló hadainak olly előnyös téren várva be a döntő ütközetet, míg jobb- és balra kiküldött hadosztályai a főerővel mindig összeköttetésben a legcélrányosabb öszhangzásban s a legfényesebb sikerrel működtek. Ő maga személyesen ritkán vezényelt, csak a honfoglalás legelső s legnehezebb kísérletekor, az alpári döntő ütközetben, s a legutolsó dunántúli hadjáratban, midőn az új Magyarhon a nagy német birodalom érdekeivel jött összeütközésbe, látjuk őt mint vezért személyesen működni : de a hadműködések fonalszálaít kezében öszpontosította, azoknak egységet — mit a névtelen jegyző előadásából olly tisztán kivehetünk, — ő adott, szóval a hódítás lelke ő maga volt. Vitézei közt a legszigorubb fegyelmet tartotta fön, hadseregének erkölcsi erejét és döntő fensőbbségét a fegyelmetlen zsoldos hadak ellenében ez által biztosítva.

Ha e szerint Árpádot mint hadvezért méltán nagynek nevezhetjük, még nagyobb elismeréssel kell tartoznunk kormányférfiúi elvitathatatlan érdemei iránt. Már maga azon körülmény, hogy a függetlenséget, önállóságot megszokott törzsfőnököket s a szabadságot, sőt szabadosságot olly annyira szerető pusztai nép szilaj fiait husz évi kormánya alatt a fejedelmi tekintélytől függésben, az általa hozott törvények iránt tiszteletben megtartván őket egy közös nagy célra, a haza jövőndő fönmaradására helyesen működő nemzeti testté birta szervezni, s e testet az önérdekhajhászás, irigység és visszavonás mételetől meg tudta oltalmazni : nagy lelki fönségének, józan mérséklettségének, erélyes de egyszersmind emberies és igazságos kormányzásának bizonyosága. Olly nemzetet, mellynek minden egyes tagja egyiránt szabad, és fegyveres, mellyben az erőtelen vagy engedékeny kormány kétségtelenül belviszályra és önpusztításra adna alkalmat, a vele született szilaj szabadságvágy és a folytonos háborúk által táplált nyers erkölcsök daczára is féken tartani, csak a korlátlan hatalom rettegett önké-

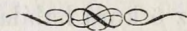
nyének, vagy a mindenki által elismert és tisztelt szellemi fenség hódító tekintélyének lehet.

Árpád a hatalommal, melyet a nemzetségfőnökök az összes haderő fölötti parancsnokság átadásával kezeibe helyeztek, ön személyes érdekeinek előmozdítására, méltóságkörének terjesztésére soha vissza nem élt; diadalainak tetőpontján is, miután az egész magyar hazát meghódította, megelégedett azon szerény és korlátolt fejedelmi álláskörrel, melyre az etelközi vérszerződés alkalmával a nemzet örömradiása közt emeltetett. Ő esküjét híven megtartotta, a törzsfőnökök belkormányzási és igazságszolgáltatási hatóságát nem csonkította, sőt a pusztaszeri országgyűlés végzése által e hatóságok körét s ezeknek a fejedelemhez való viszonyát, a birtokviszonyokat, a polgári és büntető törvénykezés menetelét szorosan meghatározván, nemzetének olly polgári alkotmányt adott, mely azt az ő kora halála után is, midőn gyermek utódja Zsolt a kormány vezetésére még alkalmatlan volt, a belviszály minden viharától megmentette, sőt a külnemzetekkel folytatott véres harcok közben is erejében gyarapította. Ha ő diadalainak fényétől elvakítva, a korlátlan uralom csábító ingerétől elhagyja magát ragadtatni, ha hatalmát arra használja föl, hogy a törvényt, mely minden állam életét lelke, megszegvén magát a nemzet első tisztje helyett, annak urává emelje, több hős tettet hajthatott volna talán végre, több nemzetet birt volna talán önkénye alá hajtani: de hódítmányaiból nemzetének maradandó hazája, az önálló magyar hon, bizonyosan nem keletkezett volna.

A meghódított népek iránti lovagias, emberies bánásmód képezi kormányzásának második legnagyobb fénypontját. Kik a névtelen jegyző szavait a szlávok önkénytes hódolatairól, a föld népe szíves szolgálati készségéről Árpád iránt, csak üres szóvirágnak hajlandók tartani: gondolják meg, hogy ha Árpád csak vad erőszakkal hódít, ha kormánya csak nyomást gyakorolt volna az itt talált nemzetiségekre, ha a magyar uralom keservesebb sorsot hozott volna a hazánkat lakott népekre, mint a millyenben Árpád előtt éltek; lehetett volna-e a magyaroknak, kik az Árpád vezérek alatti korban haderejük legtetemesb részét ugyyszólván folytonosan külföldi hadjárataikban foglalkodtatták, lehetett volna-e kivált az olly érzékeny merseburgi és augsburgi vereségek után erőszakolt fensőbbiségeket e népek fölött ugy föntartaniok, hogy azok régi jobb állapotjuk visszavívására zsarnokaik ellenében legkisebb fölkelési kísérletet se merészeljenek? Hogy ennek nemzetiünk történeteiben nyomát se találjuk, a hódolókkal emberiesen bánó Árpád nemeslelkűségének s az ő példáját követő utódok józan kormányzásának, a magyar nemzet szellemi fensőbbiségének s nem anyagi túlnyomó erejének tulajdoníthatjuk.

Örömet adnók még e képhez, Árpádnak mint embernek jellemvonásait; azonban erről történetiróinknál a legmélyebb hallgatás uralkodik; a nemzeti mondák és énekek pedig Árpád koráról és ezen kor hős tetteiről, mellyeket a XI-ik századi névtelen jegyző olly kicsinylőleg emleget, nemzetünk viharos századaiban régen nyomtalanul elhangzottak. De ha őt csak mint hadvezért és kormányférfiut, s leginkább csak a sors által életfeladatává tüzött magyar honalkotás munkájának szerencsés és dicső végrehajtásából lehet is megítélnünk: így is büszkén sorolhatjuk kora legnagyobb férfiai közé, ki nagyszerű hivatásának legméltóbb betöltésével Európa történeteire maradandó hatást gyakorolt, s nevének, míg magyar él, örök emléket alkotott.

Szabó Károly.

HOGY ÁLL A VILÁG?

I.

Hadi történetekkel kezdem és békekilátásokkal végzem elbeszélésemet.

A tábor közepében lesznek olvasóim; onnan a párisi nagy haditanácsba, melly Pétervár elfoglalását tervezi, fognak indulni; de midőn már az előcsarnokba léptek azon veszik észre magokat, hogy benn egy lélek sincs; mert Napoleon császár a békecongressus termébe ment. — E hirre a világ eldobva véres fegyvereit, özszeölelkezni készül. Olvasóim látják a kitért karokat; azonban az ölelkezés — a jövő füzetre marad.

II. K r i m.

Szebasztopol ostromát nem lehet hasonlítani a többi város ostromokhoz; mert e város erődítményei egy védrendszerben egyesülnek ugyan; de mindamellett önálló és többnyire külön is védethetnek, a körülmények szerint több vagy kevesebb sikerrel.

Dombok, völgymélységek, természettől alkotott árkok és köztöltések, öblök és merevények oltalmazták és szakítják el egymástól a váracsokat, erődöket, bástyákat és mellvédeket, mellyeknek gyöngébb oldalait a tudomány segédkeze, s az építkezési ügyesség tette nehezen megközelíthetőkké.

Más várnál, ha egy pontot áttör az ágyu és hatalmába kerít a szurony, az egész bevétele könnynyüvé válik. Ellenben Szebasztopolnál a győztes katona az elfoglalt erőd- és meredek párkányára lépve, csak azt éri el, hogy kilátást nyert más erődök és akadá-

lyok felé, s tudja, hogy hol kell újra küzdeni és vérzeni. A résnyitás csak egy ütközetet idéz elő és végez be; több eredménye ritkán van. — Egész sora a hódítmányoknak szükséges Szebasztopol meghódítására. S ezen óriás küzdelemben a tüzéség, melly minden ostromnál főszerepet visz, aránylag kevés sikerrel rombolhatja a gránitkövek és vastag földtöltések mesterséges szervezetét. Szebasztopol a szövetségesek által egészen nem is vétetheték körül, s őrsege az orosz sereg virágából időnként kicserélteték. Élelme vala elég; a kifáradás és nélkülözések csüggesztő hatása nem ronthatá meg a védsapatok fegyelmét. Minden roham csatává változott, annyi halottal és kevesebb eredménnyel, mint a szabad mezőkön.

Mindezt szemelött kell tartani olvasóimnak, hogy igazságosan ítélhessen Szebasztopol hoszas ideig tartó s bevégetlen maradt ostromáról, mellynek csak legújabb történeteit adom elő.

Az óvatos, de bátor *Canrobert* a vakmerő hős *Pellissier* kezébe tette le azon elfoglalt erődöknél a parancsnokságot, mellyeket ő rohammal bevehetleneknek vélt, s *Pellissier* bevett.

A hadintéző *Agamemnon* helyett az ádáz *Achilles* lett vezér: mondhatnók *Homér* bajnokaira czélozva.

A nemes egyszerűség és erő ó-világi alakja *Raglan* lord is behunyá szemét, mielőtt halantékait a kiérdemlett győzedelmi babér koszoruzhatta volna. Utóda *Simpson* kevés jelentőséggel birt, s természetes vala, hogy *Pellissier* az életet böven pazérolva, a rendes ostrom helyett sokat és sikerrel intézett el szuronyokkal.

A francia vidor, könnyelmű, kockáztató vitézség, s az angol kitartó, életközönyös és szívos bátorság, a mindig küzdeni kész *Pellissier* alatt sok említésreméltót hajtott végre; mignem junius 18-kán a pattantyú-tűz által alig megrongált *Malakoff*-tornyot, melly a város és különösen a hadikikötő fölött uralkodik, rohammal akarák a szövetségesek bevenni. — A támadásból nagy csata fejlődött s az oroszok győzedelmével. Ezerek hullottak el, s többen voltak a sebesültek, mint a halottak.

18-ka visszavitte a francia fő-hadiszállásra a megfontolást.

Szünet állott be. A két fél erősíté magát állásaiban. Ásónak, építkezésnek lön ideje. Telepeket emeltek, aknákat furtak. — Az orosz szélső védvonalain földműveket hányt, benn torlaszokat rakott; a nyugotiak földött árkaikkal és tűztelepeikkel nyomonként közelítettek az ellen védvonalaihoz. Hadi tanácsaikban pedig a szükséges késedelem és a bekövetkező veszély eseteit is számitgáták. A nyár közepén előintézkedés történt a téli szállásokra; az egészben nem-szerencsétlen hadviselet közt terv készült *Krim* kiürítésének esetére. Mig az ostrom-készület szorgalommal, de kalandok nélkül haladt elő; a csernajai kémőssereg sem henyélt. —

Időnként kiterjeszkedett, meg visszahuzódék; vizsgálva az orosz csapatok elhelyezését. Egy kémlet éjszaki irányban a Mackenzie-majorig haladt föl, s meggyőződék, hogy az orosz főerő Belbekenél tanyáz. A másik kémlet Omer basa alatt a Bajdarvölgyet kutatta ki, ellenségre nem találva. Csak néhány kozák-csapat tűnt elő, s huzódék hátra. A Csernajavonalt birtoka tehát, gazdag völgyeivel és friss forrásaival, biztosítva volt a nyugotiaknak. Eupatóriából semmi sem hallatszik, miután az azt fenyegető orosz hadtest, kevés sereget — többnyire a lovasságból — figyelésre hagyva, a félsziget beljébe vonult.

A francia had egészségi állapotja pedig jobb volt mint az angoloké és szárdoké; s ezeké is meghaladta az oroszokét, hol az epemirigy részint dühöngött — Nikolajeffben és Perekopban —, részint egyes áldozatokat vett — Szebasztopolban —, részint távozván ideglázoknak adta át helyét.

Egész hónap tölt el, s az angol és francia sürgönyök csak azt jelenték : hogy a helyzet kielégítő, az ostromművek szabályosan haladnak, a Redan elleni tüzelés hat, s az orosz támadások erőlyesen veretnek vissza.

Ezalatt 60 ezer friss csapat szállott rendre Balaklavába ki.

Julius 17-ikén a nagy ágyuzás megkezdett, s már akkor a nyugotiak az orosz védművekhez olly közel jutottak, hogy a puskatüz is halált szórt.

22-iktől 26-ik hó napok voltak, s Gortsakoff herczeg ezt írta a czárnak : „Az ellenség folytonosan tüzel. Éjjel temérdek rakétát röpít a városba. De makacs és pihenésnélküli ágyu- és bombázása, melylyel erős puskatüzelés szövetkezik, nem akadályoztathatja a szebasztopoli őrséget a romok kiigazításában, az ágyutelepek építésében, a vár védelmében, s alkalmas pillanatok közt a kirohanásokban. Pattantyuságunk az ellen ágyusorainak sikerrel felel.“

Augusztus 5-ikig hat orosz telep 72 ágyuval fegyvereztetett le. A város köfalai és házai sokat szenvedtek, a romlás és rés szaporodott, s az orosz a fenyegetett déli erődöket az északiakkal hajóhid által kötötte össze, hogy a bevétel esetében seregének visszavonulását ne kockáztassa. Az oroszok csak Panjutin tábornok hadosztályainak érkezését várták, hogy Liprandi a Csernajavonalt, hol a nyugotiak figyelő csapatai állottak, megtámadván, a szorongatott őrségnek egy győzelem által szerezzen jobb napokat.

A szövetségesek figyelő csapatainak egész hadállását a Csernaja-folyam és egy vízvezeték fődte. — A szárdinai sereg a jobb oldat Csurgonnal szemben tartá megszállva. A francziák a köz-

pontot és baloldalt őrzék, mely előbb lemélyedve s aztán merész emelkedéssel a szintén francziák hatalmában levő *inkermani* magaslatig nyulik. Néhány kétséges átjáratu gázlón kívül két híd viszen a Csernáján és a vízvezetéken keresztül; *egyik* Csurgon alatt a szárd ágyuk vonalában; a *másik*, mely *traktírhidnak* neveztetik, sokkal lejobb, majdnem a francia hadállás központján. A ki e helyekről a Csernaja átelleni oldalára tekint, jobbra, a *Sulion* magaslatait látja, melyek aláhullámzó hegytereket fejtve ki, Csurgon alól és a szárd hadállásokkal szemközt hirtelen a Csernájára borulnak. A Sulion magaslatainak lejtői homlokaikat a szövetségesek hadállásainak központja felé fordítják, a hátuk mögött a Mackenzie-hegytér köszirtos oldaláig egy német mérföldnyi tér nyílik. E teren jön az országut Mackenzietől a traktérhidhoz, s a Csernáján tul átszégvén a szövetségesek hadállásait a balaklavai rónára vonul.

Noha az oroszok ügyesen rejtegették mozdulataikat, a szövetségesek bizonyos jelekből s a szökevények és kémek értesítéseiből még augusztus 12-kén gyaníták a közelgő támadást.

15-ikén késő éjjel a bajdarvölgyben török hadakkal tanyázó *Allonville* tábornok jelenté, hogy felé ellenséges csapatok vonulnak. *Pellissier* rögtön sejté, miként itt csak színlelt támadás készül; mert a törökök által megszállt balaklavai hegytömegeket majdnem bevehetlenneknek tartá. Sejtése igazolva lön.

Az orosz sereg zöme t. i., 16-kán virradat előtt a mackenziei magaslatokról nagy oszlopokban nyomult a Csernájának. — Még hajnal előtt jelenték a Sulion-hegyterekig kémlő piemonti előőrsek az ellenség közelgését. — Nem sokkal utóbb el is foglalák ágyuikkal a Csernaja jobbpártjának emelkedéseit s erős tüzeléshez fogtak. *Liprandi* altábornagy a Csurgon magaslatát lepte meg, visszaszorítva a nyugotiak apró csapatait; Read tábornok, a jobbszárnynyat tevő hadoszlop vezére pedig, szokatlan hévvel rohant a Csernájának, s a szövetségesek ágyuütegeinek erős tüzelése daczára, átkelt e folyamon, küzdve nyomult a széles vízvezetéken is át, és a harc izgató hatása közt mérsékletét veszítve, egyenesen a Fedjukhin-hegynek rohant.

De *Herbillon* tábornok, ki itt a traktir-ut mindkét oldalát megszállva tartá, és *Marmora* tábornok az ütközetre készen állottak, török csapatoktól, *Morris* tábornok áfrikai vadász-osztálytól, és *Scarlett* angol tábornok lovas dandárának nagy részétől támogatva.

A sűrű köd és az ágyufüst miatt eleinte nem lehetett megkülönböztetni a pontot, melyre az oroszok főbb erőfeszítéseiket szándékozták fordítani. — Azonban hirtelen kibontakozék a 7-dik orosz hadosztály, egyenesen a traktir-ut baloldalának tartva, hol

Camon tábornok hadosztálya állott. Tüstént a 3-dik zuav-ezred szuronyszegezve és a 82-dik oldalban támadta meg a közelgőket, s az egész orosz hadosztályt visszanyomva a *vízvezetéken* átütte, úgy, hogy az többé a csatában részt sem vehetett.

A központon hoszabb és keserűbb harc folyt.

Ott két orosz hadosztály nyomult a Traktirhidnak, több oszlopokban rohanva, részint a hid felé, részint a rögtönzött átjáratokra, mellyeket hoszu létrákból, boronákból és ugynevezett fölönvő hidakból készítettek. — Baj nélkül haladnak át a Csernaján, aztán a vízvezetéken, és bátran támadják meg a francia hadállásokat. De az ügyesen intézkedő és visszatámadó *Faucheux* és *Failly* tábornokok által szétveretvén, kénytetve voltak a 95-dik francia ezredtől fedezett hidon törni magoknak tömérdek veszteség közt utat, s rendetlen hátrálásaikban még sokáig üldöztetének a 19-ik vadász zászlóalj és a 97-dik serezed által.

E közben, míg mindkét részről az ágyuzás menydörgött, a vert orosz csoport újra kezdé hadoszlopait alakítani, s fris csapatokat is nyerve segédül, megint csatára készült. De már Herbillon tábornoknak szintén módja lön *Faucheux* és *Failly* tábornokot egy egész hadosztálylyal gyarapítani, s még e fölött szükség esetére számukra a 73-dik ezredet is *tartalékul* elküldeni. Lovas ágyutelep is érkezett hozzájuk. Nem csoda tehát, hogy az oroszoknak a francia központ ellen intézett második támadásuk szintolly kudarczczal végződék, mint az első. Tömött soraik gyérültek, rendetlenségbe jöttek, viaszsaladtak.

A 17-dik orosz hadosztály is, melly a Sulion-magoslatokról nagy csatárlánczokkal szállott le, nem vala képes a pártos szerencsét megfordítani és sokáig harczot állani. — *Cler* osztálya s a császári gárda egy zászlóalja a Csernaján visszavonulásra, és a Sulion-éleken fölállított ágyuk mögé rejtezésre kényserité.

Reggeli 9 óra volt, már az orosz mindenütt teljes hátrálásban találjuk. Ki fegyverét, ki életét hagyta a csatahelyeken. A gyalogság lovas csapatok és ágyuk védelme alatt nyargalt tova. Rend nem volt; hátrahagyott sebesült elég. Lamarmora szárdinai tábornok, nyomában a távozó oroszoknak, ismét megszállotta a szélső álláspontokat, honnan előörsei a hajnal-sziürkület előtt az ellen közelségét jelentették vala. Délután 3 órakor az egész orosz sereg eltűnt a látkörből, s a nyugotiak hadállásaiban pihent csapatok váltották a küzdőket s pihenésre vágyókat föl.

A szövetségesek a csernajai csatában alig vesztek 1400 embert, sebesültekben és halottakban; az oroszok vesztesége Reardon kívül 2 tábornokból, 1408 halottból, 400 fogolyból és 4875 sebesültből állott, még pedig saját saját kiszámításaik szerint.

Összesen 60 ezer muszka tön támadást : 12 ezer franczia, alig 5 ezer piemonti és Scarlett angol tábornok lovas dandára valának a győzedelmesek.

A csernajai csatát pétervárról parancsolták Liprandira. — A diadalt kezökben vélték az oroszok; de a gondviselés a szövetségeseke kezébe adta, s ezzel vége lön ama reménynek, hogy Szebasztopol ostromának folytatását gátolni lehet.

Most rövid kitérést fogok tenni a szárazi erőtől a hajóhadhoz.

A feketetengeri flotta, mely — mint „A Magyar Népkönyve“ régibb füzeteiben leirtam — az oroszokat kényszeríté, hogy az ázsiai partokon Anapától Potiig minden váraikat saját kezökkel gyujtsák föl és rombolják szét, többször tett kirándulásokat, hol az európai, hol az ázsiai oldalokra. Egy alkalommal mezei katonaságot is vévén fedezetére Kaffa körül, és az azowi tengeren sok kárt okozott az ellenségnek, kivált az élelem- s hadkészletek semivétételével. Ekkor történt Kercsnek *) vad földulása is, rablásokkal, fosztogatásokkal és a muzeum híres régiségeinek elharácsolásával, igazi török modorban. — E zabolátlanságokat megbélyegzé az európai közvélemény; de igazolásul említenem kell, hogy többnyire nem a rendes katonaság, hanem csavargók és tunisi csapatok söpredéke által követtettek el. Lyons admirált semmi vád nem terhelheti a dulásokért, mellyeket nem parancsolt, és csak később tudott meg.

Julius elején a hajóhad az Azowitenger partvidékeit vette szemügyre, s különösen azon oldalt, mely az Azowitengernek „poshadt tenger“ neve alatt ismeretes részét körzi. *Genicsil* julius 4-dikétől 9-dikéig több versen lödözé néhány hadigözös, segítve egész hajórajával az apróbb ágyunaszádoknak s más könnyebb járműveknek. Sok rakéta röppítették éjenként a városba, s partján minden raktár- és halászhely elpusztított. E lövetésnek, *Genicsi* romba döntésén kívül, czélja volt a *poshadt tenger* bejáratának megnyitása is; mert az oroszoknak roppant élelemtárai valának e vidékeken. Arabattól t. i. — mely Krimben fekszik — egy keskeny földszalag, a természettől és mesterség által közösön készítve nyulik a „poshadt tengerbe“, és délnyugottól északkeletre haladva, átvonul az egész „poshadt tengeren“ majdnem a nogai puszták partszéléig, s *Genicsi* előtt rövid távolságra szakad meg. E földszalagot „Csongorahídnak“ nevezik. A Csongorahíd és a perekopi

*) Kercs, Krim keleti földnyelvéen fekvő város. E földnyelv s a vele szemben fekvő és Kaukáziahoz tartozó Tamán félsziget kapui azon keskeny bejáratnak, mely a Fekete-tengert az Azowitengerrel összeköti, s mélyet *kercsi* vagy *jenikalei* utnak, s olykor *cimeriai bossponak* és kaffai bejáratnak is hívják. Szóval, van elég neve.

földszeros főbb közlekedési vonala Krimnek a szárazfölddel. Ha e két helyt az egybeköttetés elzáratnék; akkor Gorcsakoff serge rövid időn éhség áldozatául esnék. A két közlekedési vonal közül pedig a „Csongorahíd“ több eleséget; a perekopi szoros több katonát szállított Krimbe.

Lyons admirál tehát vágyék a „poshadt tenger“ bejáratát megnyitni, s az orosz gabonaszállítást a Csongorahídon lehetlenné tenni; de merész tervét természetes akadályok gátolák. Mert *Genicsi* és a földszalag éjszaki foka közti víz olly sekélyes vala, hogy néhol hat vagy hét hüvelyk mélységgel sem bírt. A leglaposabb csolnakoknak, sőt a talpoknak, (tutajoknak) sem lehetett odaférkezni. Fölhagytak tehát minden további kísérlettel, s az *Azowiteny*nek (a régi *Maeotis* tavának) partjait kezdték köröskörül nyugtalanítani. *Berdianskot* összelődözték, s *Genicsitől* az *obitosnai* fokig számos hajót, bárkát, raktárt fölperzselték. *Julius* 16-ikán a *Berdianskot* és *Mariapol* közt fekvő *Petrozoskot-várat* elronták, s *Taganrogot* kémszemlélvén a *Don torkolatáig* mentek. Onnan pedig visszafordulván a másik partoldalon fogdosták a hajókat. A földult *Kercs* erődítésével nem törődtek, de a kezökben levő *Jenika-lét* és *Szentpál-erődöt*, hogy későbbi hadműködésekre támponttúl szolgáljanak, minél jobb karban igyekeztek tartani. Céljok volt t. i., augusztus elején *Arabatot*, s az egész róla nevezett földnyelvet *Taman félszigettel* együtt, hatalmukba keríteni. — De, nem tudni mi okból, a kivített elnapolták s újra a szerencsétlen *Genicsi* ellen evezve, augusztus 6-dikán azt rémségesen összelődözték és égetve, pusztítva tértek államásaikra vissza, őrizetet és figyelő hajókat hagyva itt-ott.

Siessünk mi is velök *Szebasztopolhoz*, hol az ostromot a végeredményhez közelítésnél szakítottuk meg.

A csernajai ütközet után a francia és angol hirlapok mind soványabb értesítéseket adtak a krimi táborból; mert csak a munkásoknak, és a kik különösen oda rendeltettek, volt szabad a futóárkok- és szelvényekben lenni: a többi katonák s annál inkább a levelezők el valának tiltva a bemenettől. Beszéd és híresztelés nélkül fejeztettek be s koronáztattak meg a közelítési vonalakat.

Augusztus 17-dikén már élénk ágyuzás kezdetett, érezhető rombolásokkal. 24-kén *Gorcsakoff* sürgönye jelenti, hogy az ellenség tüzelése az erődítményeknek kárt okoz, és a figyelmet érdemlő sérüléseket nem lehet mindenütt kiigazítani.

Az ágyuzás naponként fokozva, s *Gorcsakoff* értesítései naponként inkább lehangolva voltak.

Végre szeptember 5-dikén az általános bombázás hajnalszürkü-

letkor megkezdődék, 820 ágyu- és mozsárból. — Az oroszokat az óriás bömbölés, a tűzár, a füstoszlopok, az összeomló töltések, mellvédek és kőfaldarabok, egyideig tompa és tétlen kábulatban tarták. Ugy látszott, mintha megszűnt volna minden ellentállás és szabad martaléknak marad a város védműveivel, ágyuival, katonáival együtt.

De e rémes időköz, melyben a francziák ágyuinak nem felett a várőrsége, csak néhány perczig üzé büvöletét. Az oroszok fölriadtak ámulataikból, s a pattantyság kötelességéhez fogott. Jól löttek, de lassan, mintha kimélnék a port. A szövetségesegek felsőbbsege határozottan kiünt. A Redantól a Malakoff-toronyig a kőfalakon tetemes rések nyiltak, s maga e két erőd is sokat szenvedett. Délután egy sorhajó a hadikikötőben lángba borult, s a város több háza leégtek vagy összedőltek.

6-kán reggel a *veszteglőtől* (Quarantaene) *Inkermannig*, a nyugotiak ostromműveinek minden pontján ismét elkezdődött, s kevés közökkel egész nap tartott az ágyuzás, akkora sikerrel, hogy az ellenség mozdulatai az éjszaki erődökbe költözés szándékát gyantatták. Még nagyobb, még szakadatlanabb lön a 7-ki bombázás. Egy orosz fregatt a víz színéig leégett, több hajó sérülést kapott, s a Redan mögött élénken lángolt a város; este 11 órakor pedig egy éles csattanás hirdeté valami löportár légberepülését. 8-dikán *Pellissier* egyetértve *Simpson* tábornokkal a rohamot elhatározta. *Mac-Mahon* osztályának kellett a Malakoff-műveket bevenni; *Dulak* osztálya a kisöböl fűrész-sánczai ellen rendelteték; a központban *Lamotterouge* osztálya nyerte föladatul a két végpontot összekötő *courtine*-ökra rohanni. *Bosquet* rendeltetett hadcsapataival a három említett hadosztályt, a hol szükség, segíteni.

A szebasztopoli ostromvonalak jobb oldalán is ezzel özhangzó intézkedések történtek.

Az angoloknak kellett a központon a nagy Redant bevenni; a balszárnyon Lamarmora vezette az I-ső hadtestet, s az egyik szárd hadosztályt a középbástya ellen, hogy azon át a belvárosba nyomulhasson, s az árboz-bástya mellett előhaladva, ott állást foglalhasson.

Lyons és *Bruat* admirál hajóhadainak is volt szerep adva. — Nekik erős diversiót kellett volna végrehajtani a veszteglő-erődre, a kikötőre, s a kikötői erődök tengeri oldalaira ágyuzva; de a heves éjszaki szél olly kedvezőtlenül fútt, hogy a sorhajók és fregattok horgonyhelyeiket nem hagyhaták el.

Pontban 12 órakor *Mac-Mahon*, *Lamotterouge* és *Dulak* osztályai (szóval, a francziák) a *Malakoff-toronyra*, a *courtine*-ökra és a kis fűrész-sánczokra (a kis Redanra) rohantak. Roppant akadályok levívásával átkeltek a sánczokon, s óriás küzdelem közt, em-

ber ember ellen, kar kar ellen szegülve, *Mac-Mahon osztálya* a Malakoff-torony előrészeit el is foglalá. Az orosz nagyobb és kisebb lövegekből sűrű záporként szórta a golyót. *Dulak* osztálya szintén birtokába ejté a *kis Redant*; de az ellen *keresztműveinek* és *hadi gőzöseinek* összpontosított tüze közé szorulván, kénytelen volt a meghódított térről visszavonulni. *Lamotte-rouge* hadosztálya a *courtine-ok* egy részén küzdve helyet foglalt, s azt sok emberáldozattal daczára is vitézül megtartá. E közben *Mac-Mahon*, segítve *Bosquet* tábornok tartalék-serge által, mind tovább haladott, nyomva, irtva az ellenséget, a Malakoff-erődítmények levívásában. Világos lőn, hogy a többi rohamok sorsa szoros kapcsolatban áll Malakoff estével; mert itt vala magva, központja a város erődítményi rendszerének. *Pellissier* fővezér látván, miként már a francziák visszaverhetlenül urai lesznek Malakoffnak, jelt adott *Simpson* tábornoknak, az ostromvonalak jobb oldalán is a támadásra. Vitézül nyomultak erre az angol csapatok a nagy *Redan* felé, s elötolt szögleteit hamar elfoglalák; ott szilárd állást vettek, s hoszas ideig küzdének annak megtartásán. De a szakadatlanul tóduló orosz tartalék-sereg és a rendkívül erős ágyutüz által szoríttatva, végre a futóárkokba visszavonulásra kényszerültek — *Pellissier* jelére *Lamarmora* is a *középbástya* ellen küldé hadait. *Levaillant* francia hadosztálya kezdé meg a rohamot; de a kedvező eredményt szintén nem bírta állandósítani; mert az orosz segédcapatok kartácstüze öt harczképtelenné tevé, s a támadást nagy veszteségek után hátrálássá változtatta. — *Pellissier* fővezér nem akará többé e pontokon megújítani a rohamot, s minden erélyét a Malakoff teljes bevételére irányzá. E perczen a malakoffi küzdhelyen válságos pillanat állott elő. *Bosquet* tábornokot, ki a roham lelke volt, egy szét pattant bomba sebbe ejté, s a vezérletet másnak kellett átvenni. Továbbá, a toronyhoz közel egy löportár légbe röpült, s az oroszok azon reményben, hogy a zavart hasznukra fordíthatják, tömött falkákban nyomultak a francziákra. De *Mac-Mahon* nem veszté el lélekéberségét, s rögtön rendezve az új szükség szerint új hadállást, az oroszokat, bár kétségbeesetten küzdöttek, egészen szétverte. A Malakoff *délután félőtkor a francziák teljes birtokában maradt*. — Ez vala az utolsó harc Szabasztopolért.

Pellissier fővezér az éji megtámadásnak, melytől még tartott, visszaverésére a szükséges erőt egészen harczkészen hagyá Malakoffban és a kitett pontokon.

Szokatlan sürgés, mozgás volt az oroszok közt.

Látszott, hogy valami fog történni.

A győztes tábor feszült figyelemmel várta a bekövetkező

eseményeket, s csak önbizadalma volt nagyobb kíváncsiságánál.

Szürkült, s homály védte a várost a távcsőtől; csak nesz és moraj adá tudtul a benn forró életet, mozgást.

A sötétebb éj beálltával pedig egyszerre fény terült a láthatárra. Szebasztopol lángba borult. Tűzagnak pattantak szét, löpor-táruk röpültek légbe, s az égő város látványa, melyet az egész szövetséges tábor, a Cherson-foktól a csernajai hadállás legészakibb pontjaira mindenütt, bámulva szemlélt, egy volt a legnagyobb és legsötétebb rajzok közül, melyeket a hadtörténelem valaha föl birt mutatni. Az orosz gyorsan takarodott ki az általa készített romok és világítás közül. Az aknák- és raktárakból kitörő löpor, a repülő kődarabok, az összecsapó lángok, a füstoszlopok, a rettenetes más meg más aknák szétpattanása iránt, s az egész bösz jelenet leigéző hatalma valának a védeszközök, melyeket Gorcsakoff herceg választott, hogy az őrseget egy rögtönzött hidon a kikötő déli partjáról az északi erődökbe megtámadtatás nélkül vezethesse át. *Pellissier* nem üldözheté a városból kivonulókat; maga is csak tanuja volt a borzasztó és felséges látványnak.

Másnap reggel 9 órakor a szövetségesek uralma alá esett Szebasztopol; de még senkinek sem volt a romok közé lépni szabad. Pusztán állott a pusztulás műve, nem védetve és lakva. A régi őrseg, mint mondám, a tüzhányó aknák segítségével épen hagyá oda; az uj, az aknáktól tartás miatt nem szállta meg.

A kelő nap föltárta minden részleteit az éjjel történeteknek.

A sorhajók viz alá süllyesztve voltak, utolsó töredékei is önközileg megsemmisítve azon tengeri erőnek, mely által a csárok előbb Konstantinápoly, s így végre a világ uraivá szándékoztak lenni. Csak néhány gözhajócska menekült az éjszaki öblökbe.

September 8-ka a következő emberáldozatba került :

A *franciák* veszettek sebesültben és halottban 7557 közkatont és altisztet; 248 alárendelt, 46 főtisztet és 16 tábornokot, kik közül 6 halva maradt, 10 csak sebet kapott.

Az *angolok* vesztesége szintén halottban és sebesültben 2447 katona, és 140 tiszt, kik közé beszámítandó 3 sebesült tábornok.

A szárdok soraiból mintegy 700-an váltak hadképtelenné. A szövetségesek összes vesztesége tehát 11,154 egyénre rug. Az oroszokét — de oda számítva a september 5-diki bombázat óta september 7-ik estig hadképtelenné váltakat is — 18,000 emberre teszik sebesültekben és halottakban. E szám közé értendő 16 tábornok is.

A szövetségesek 800 ágyu- és mozsárból 1,600,000 golyót és bombát löttek a városba; az őrség 1100 ágyuval és mozsárral válaszolt e megtámadásra.

Szebasztopol bevétele után csaknem egész Európa három dologról volt meggyőződve: 1-ször, hogy a szövetségesek diadalait rögtön tovább fogják folytatni; 2-szor, hogy az éjszaki erődöknek ostroma helyett, az ellenséget oldalban és háta megöl támadják meg, s azt vagy egy nagy mezei csata elfogadására, vagy a félszigetbéli visszavonulásra kényszerítik; 3-szor, hogy még a tél folytán Krim sorsa eldől, s a nyugotiai részére.

Mind a három remény okokra épült, sok valószínűséggel birt; de nem teljesült.

Napoleon császárnak *Pellissier* tábornokhoz augusztus 20-án irt levele csaknem jóshangon initiálta Európa számára e hitet. A levél kelete azon napra esik, melly Párisban az általános ostrom megkezdésére tüzetett ki, s tartalmából a következő sorok elég jelei a császár exaltatiójának, és a viszonyokkal együtt a célok, a tervek változóságának: „Jelentse ön ezen vitéz katonáknak, kik egy év óta hallatlan fáradságoknak és törődéseknek voltak kitéve, hogy *a megpróbáltatás vége közelit*. Szebasztopol hamar megdőlend csapásaik alatt, s ha ez esemény halasztást szenvedne is, az *orosz armada*—mint kétségtelennek látszó értesítésekből tudom—*a tél folytán át nem képes a krími küzdést kigyőzni*. Ön, tábornok, tudja: mennyire fájtnak nekem, nem mehetni e sereghez, melly sajnálattal fényét még emelte; de most enyhül sajnálatom, mivel ön *a közeli és döntő sikert, melly annyi hősfőzésre tüzend koronát, már sejteli velem*. Kérem az istent: vegye önt szent oltalma alá!”

Szebasztopol bevétele után a vakmerész *Pellissier* néhány hetet teljes nyugalomban töltött; mondják, miként csak a Malakoff elleni roham alatt győződött meg, e hadállás határozó fontosságáról, s hogy csak a diadal utáni estén kezdé gyanítani Gorcsakoff szándékát a város védelmével fölhagyás iránt. Készületlen volt tehát a további támadásra, és sergeinek új hadrendezése sok időt nyelt el, miután a siker esetére semmi előintézkedés nem történt. Mondják azt is, hogy Napoleon császártól vett intést a lassu mozgásra s a kockázható lépések kerülésére. Mindenesetre az alkalom fölhasználása vagy kézből kieresztése a francziák tetszésétől függött; mert az aránylag csekély számú angolok, kik a nagy Redanból visszaverettek, nem bírhattak elég erkölcsi súlylyal, a győztes francziák számára hadterveket diktálni, ha illyesmire *Simpson* tábornoknak erélye s akaratja is lett volna. A helyzet ura *Pellissier* vala. *Simpson* egyetértett vele, engedett neki.

Végre élet mutatkozik a győztes táborban.

Hajórajok vittek különböző pontokra sergeket.

Az éjszakai erődök nyugtalaníták a városba helyezett csapatokat, s a szövetségesek is használtak ágyutüzet feleletül.

A flotta tengerre szállott, s Eupatoriánál jelentékeny erőt hagyva Odessza kikötője előtt foglalt állást, majd távozva, majd közelítve ahhoz.

A hadterv következőnek látszott: A Csernájánál homlokban támadják meg az oroszokat; Allonville tábornok, ki Eupatoriában 40 ezer ember fölött parancsolt, oldaltámadást intéz, s a flotta a fedezetén vitt fegyvereseket ott rakja partra, hol az ellenség háta mögött a perekopi utat legkönnyebben lehet elvágni, s Allonville tábornokkal összeköttetést eszközölni.

Pellissier illy szándékának jeléül vétetett az is, hogy a hajóhad három napig Odessza előtt vesztegelve, egyszerre eltűnt a láthatárról, s mint sejték azon öbölnek tartott, melly a Bug és Dnieper vizét fogja föl, s mellytől balra a *Bug torkolata felett*, az arsenáljáról és erődítményeiről híres Nikolajeff; jobbra pedig, pár mérfölddel a Dnieper torkolatán felül, Cherzon, a hasonló nevű kormányzóság fővárosa fekszik.

A hajóhad előmüködésül bombázá s feladásra bírta a kinburni várt, és az átelleni földnyelvre Ocsakownál katonákat rakott le.

Ekkor a közönség véleménye két részre oszlék.

Némellyek hitték, hogy Nikolajeff ellen, mellyet az oroszok második Szebasztopollá készültek tenni, fog csapás intéztetni; mások nem kétkedtek, miként lejebb a „holt tengernek“ nevezett öbölhez közelítend a hajóhad, hogy a perekopi vonal elzárására lépést tegyen.

Az első esetben egy nagy eredményért haladt volna későbbre a hadi terv végrehajtása; a másodikban rögtön kezdetik meg, de több kockázattal.

A világ feszült figyelemmel várt. Azonban közmelegletésre, a hajóhad kevés őrizetet hagyva hátra, hirtelen visszatért; Allonville Eupatoriánál kémszemléleteknél többre nem vállalkozott; a csernajai homlokállás nem kívánta háborgatni az orosz tábornokot; az esős idők pedig, s a tél előjelei az általános pihenés alatt beállottak, hogy az utak járhatlanságával fedjék az emberek tevéketlenségét.

Több tény hozatik magyarázatul föl; csak nehányat számlállok elő.

Nem volt igaz, mit Napoleon császár is hitt, hogy Gorcsakoff tábora alig élmeztegetik; a muszkák, mig Pellissier készült, rendkívüli módon megerősítették minden hadállásaikat; Sándor

czár temérdek segédserget küldött Krimbe, s Nikolajefftól az éjszaki erődökig a hadállásokban megjelenvén új lelkesedést öntötte az esztendőkre; Allonville a sivar út miatt, hol sem víz, sem eleség lehetlennek tartá Eupatóriától Perekophoz közelitni, s veszélyesnek is, mert visszavonulását metszheték az oroszok el; Perekopot mocsár és morotvás föld környezi, a holt tenger sekélyét, a kherzoni kormányzóságban sok katona van öszpontosítva, s így a szövetséges hajóhad czélszerűen nem működhet vala, a kiteendő szárazsági sereg sárba és rosz hadálláson ült volna, s a kherzoni erő és a simferopoli közé szoríttathaték. A stratégicus okokhoz kiegészítésül járult Napoleon békereménye, a közlekedést fölbontó eső és az érkező tél.

A krimi hadjárat Saint-Arnaud tábornagy partraszállásától kezdve Szebasztopol bevételeig 80 ezer francziába, 20 ezer angolba, 30 ezer törökbe, s legalább 5 ezer szárdba került. A czár haderejét pedig 260 ezer egyénnel apasztá. Hogy mennyi puskaport, élelmet és pénzt nyelt el?, pontosan ki fogják kutatni a vállalat ellenségei; hogy mennyi dicsőséget szerzett, mekkora mértékben mozditja elő Európa kereskedelmet és polgárisodását?, kihirdetendik barátai.

Annyi bizonyos, miként Oroszországot legerősebb oldalán sebzé meg, hoszas időre fölmenté Konstantinápolyt a czár általi elfoglaltatás félelmétől, az angol tengeri uralkodást egy nagy hajóhad eltünése által erősíté, új áru piacokat nyitott a világnak, s török birodalomnak vagy politikai és társadalmi átalakulását vagy fölbomlását idézte elő.

III.

Röviden mondjuk el a többi hadterek történetét.

Napier helyett, kivel igazságtalanul bánt a kormány és a hírlapirodalom, Dundas admiral ment a Kelettengerre, s még nagyobb hajóhaddal; de szintén szárazsági sereg nélkül és szintén köztött kézzel. A francziák flottája is vele és alatta volt.

Untató volna a parthelyek körüli sok ingerkedést, a táviridák rombolását, a magtárak elégetését, a hajók és csónakok elkobzását mind fölsorolni. Az ostromzárt igyekezett Dundas szigoruan végrehajtani; mi sikerült volna, ha szándékait a porosz lobogók alá rejtező orosz kereskedés nem játszodja ki.

A hajóhad zöme a hideg időkig Kronstadt körül horgonyozott; eleinte nagyobb számmal és közelebb; később valamivel apadva, s Nargöng huzódva vissza. E hadállásból indult ki a finn-öbölben minden expeditió. Innen támadta s rontá össze jul. 5-kén egy hajóraj *Louisát*, július 20-ikán *Friedrichshammot*; innen pusz-

títá el Wiburg mellett *Kotza szigetén* a katonai laktanyát és középületeket, terjesztett félelmet, czirkált, foglalt, pörzsel, s hivta föl szakadatlan ingerléseivel esatára a védművek mögött lappangó orosz hajóhadat, melly semmit sem mert védni, hogy magát ne kockáztassa.

Augusztus elején *Baynes* ellenadmirál Kronstadt őrszemléletére egy hajóosztálylyal hagyatván; Dundas admirál az angol flotta zömét *Sweaborg* ostromára vezette, a nyílt tengeren *Pénaud* francia admirál hajóhada jobb részével egysülve. Augusztus 8-án reggel megkezdetett a bombázás.

Sweaborg hét egymással védrendszerileg összecsatolt szigeten fekvő erődítmény, sziklákba vésett s levihatlannak tartott várakkal. Ezek félkört formálnak *Helsingfors* pompás kikötője előtt. *Helsingfors* pedig Finnland fővárosa. Egy előnyuló földnyelven fekszik, nagy kereskedelemmel bír, a tartományi kormány székhelye, s virágzó egyeteme van, melly 1829-ben tétetett Aboból ide át, és sok tudományosan mívelt férfiúval gazdagítá már Oroszországot.

A bombázás augusztus 11-kén reggel 4 óra után szünetelt meg, s így három napnál tovább tartott. A mi csak rontható vala minden megsemmisült, s minden éghető anyag lángba borult. Természetesen a gránitsziklák nem oldvadhattak el, nem omolhattak össze. A várművek dísztelenül, de többnyire ép falakkal hagyatnak az orosz birtokában, s midőn a flotta eltávozik Helsingfors nagy félelemtől menekült meg.

Augusztus 10-ikén bombáztaték a Rigai öbölben *Dünamünde* és *Boldera*; Finnland éjszaki partján pedig *Wasa*.

Augusztus vége felé Dundas egyesült hajóhada Reval előtt vetett horgonyt, s Estland kormányzóságának ezen fővárosát fenyegette. De Szebasztopol bevétele után a Kelettengeren is csend állott be. Sem az angol, sem a francia admirál nem hitte többé czélszerűnek a partvárosok és erődítmények lödöztetését. Más-korra napoltatott a tevékenység. Az admirálok téli szállás felől kezdettek gondolkodni, s a Keletitengeren beköszöntött a nem remélt csend és nyugalom.

Menjünk a *Fehértengerre*.

Baillie Tamás az angol hajóraj parancsnoka június 14-dikén szoros ostromzár alá vetette a Fehértenger minden orosz partjait. E naptól kezdve kisebb és nagyobb hajók látogatták meg az orosz réveket és partvidékeket, csolnakokat fogdosva, boronákat égetve el, s néha házakat, egy-egy kolostort és templomot köszöntve ágyugolyóval. *Phönix* hadihajó néhol patra tette legénységét, s a faluk lakosaival és a közéjek vegyült orosz katonákkal csetepatézott. Más hajók megvizsgálták a *sostoviai* öblöt, a *skloveczkói*

erődre löttek, *Kandalaknál* kikötöttek, s rakétákkal 30 házat felgyújtottak. Ekkor a polgárság megtámadta a partra kitett matrózokat, minek következtése az egész város hamuvá pörzselése volt.

A földgömb másik felén, hol Ázsia szélét a *Behring uljának* nevezett tengerszoros választja el Amerikától, s hol az egymáshoz közelítő Ázsia és Amerika szögletein, a Behring ut jobb és bal oldala körül az orosz czárnak jelentékeny birtokai vannak, s köztök nem utolsó helyet foglal Kamcsatka, — szintén történtek nevezetes dolgok, mikről a csatakép kiegészítése végett pár sorral értesíteni fogom olvasóimat.

Kamcsatka déli csucsától keletre az *aleuti-szigettömb*, nyugotra az *okhozki* vagy *tunguzi tengeröböl* fekszik. Itt találunk egy angol-francia hajóhadra, melly szanaszét uszkál, hogy az ingó s ingatlan orosz vagyont, a hol csak találja, rommá tegye. Május 15-kén szép számú vitorlás és gőzös *Petropaulowsk* vára előtt. De az egész őrizet használva a sűrű ködöt két orosz fregáton elszaladt. *Bruces* admirál, nem lelve ellentállásra a várat szétromboltatá; a várost megkimélé. Ekkor az *Amur* folyóhoz hajóztak a nyugotiak, hallván az őrizet odamenekülését. Mi történt itt? : sehol sem találom följegyezve, de azt látom, hogy csakhamar az *aleuti-szigettömb* hoszában vonult el *Bruces* admirál, s az Orosz-Amerikához tartozó *Szilka* sziget előtt vetett horgonyt. Itt egy az orosz-amerikai kereskedelmi társulathoz tartozó gőzös ment *Bruces* admirálhoz jelentvén, miként a sziget és fővárosa *Uj-Archangelsk* a védelemre egészen képtelen, s kész rögtön föladni magát. *Bruces* meggyőződven, miként e sziget réveiben orosz hadihajó nincs, rögtön tovább kelt; s bejárva *Bancouvert* sziget partkörét, pihenni *San Francisco* öblébe tért, s onnan megint *Petropaulowskba* utazott, annak derék kikötőjét semmivé tenni. Mi meg is történt. Az orosz kereskedés e tájékokon egészen tönkre jutott. Pedig száz hajó üzte volt azt prémekkel, elefánt-csonttal és ékkövekkel. — Évenként 10 millió frank értéket forgatott az orosz-amerikai társaság. Gyűlhelye a kereskedelmi hajóknak *Petropaulowsk* vala.

IV.

Bejártuk azon harcshelyeket, hol a nyugotiak száraz és tengeri ereje küzdött az oroszszal.

A dicsőség s vérontás ezen emlékei között ama hatalmasságnak, kinek csak segédeként léptek föl az angolok, francziák és szárdok, seregeire s győzedelmeire nem találunk.

Omer basa vitéz dunai tábor, melly *Gorcsakoffot* három csatában győzte meg, s *Paskewicz* herceget a mindig triumphálót, a balszerencsééhez kezdé szoktatni; — e tábor, mellynek főbb egyé-

niségei egész Európában a nép száján forogtak, hirtelen elenyészett, s töredékei Eupatóriában és a szebasztopoli ostromművek közt majdnem olly alárendelt szerepet játszottak, mintha a nyugotiaknak csak zsoldosai volnának. A harcban helyök alig volt; a rendtelenségeknél nevöket elől említék. Hallók, hogy a keresi muzeumból régiségeket orzattak el; de, hogy ki holt meg közölök vitézüil a traktir-hid mellett, és a csernajai szakadásoknál? erről nem emlékeznek azon szorgalmas tollak, mellyek minden *zuavnak* és felföldi *scottnak* hadikalandjait leirták. A legnagyobb baj nem abban van: ha egy állam hadierejét az ellenség szétveri; de ha serge segédesapatává süllyed azoknak, kik segédeül jöttek. Gorscakoff herczegnek Oláhországból és Moldovából kivonulása épen nem volt szerencse a törökre nézve; mert hatalmas dunai táborát azzal veszté el, hogy nem kellett ellenség elébe vinnie. Az olteniczai és szilisztriai hősök ujonczok vagy már demoralizált katonaság közé vegyítették, s a kiknek közölök Krimben kellett harczolni, pajtás helyett büszke pártfogót leltek a nyugotiakban, s a mellőztetés által szoktak a magukról elfeledkezésre. A török kormány, mellynek pénztára és közigazgatása egyaránt zavarban volt, azon percztől, hogy az orosz támadó háboruja védelmivé vált, a palota-cselszövények és buktatási ármányokra több időt kezdett venni, mint a sereg fölszerelésére, pénzzel, élelemmel, hadkészletekkel ellátására. Szóval, minden hanyatlásnak indult, s nem csuda, hogy ott, hol a török saját erején küzdött az orosz ellen, t. i. Ázsiában, a híres Omer basának is el kellett népszerűségét s babérijai felét vesztenie.

Ezt meg kelle jegyezni, mielőtt a kaukázai és ármeniai hadterekhez fordulnánk.

V.

A tapasztalat az elmélet kiszámításait gyakran czáfolta már meg; de alig határozottabban, mint az ázsiai hadjáratnál.

Midön Anapától kezdve Potiig a Feketetenger ázsiai partja hoszában az orosz erősségek, mellyek a tulkaukázusi népfajok léigázására voltak építve, vagy a nyugoti hajóhad vagy az orosz várórség által légberöpítették, midön Erzerumnál, Karsnál, az Araxes-folyam körül, s általában a persa határszélekhez közel, tekintélyes török had állott és ha kedveznek a körülmények a nyugotiaktól hatalmasan segítheték: bizton számíthatának az európai politikusok arra, hogy Oroszország régi ellenségei, t. i. a *parti népfajok* (a cserkeszek, abchasok, mingreliaiak), továbbá *Samil* az ő vitéz *csecsenczeivel* s a csárok által annyiszor megalázott és megrövidített Persia fegyvert fognak ragadni, és ezek segítségével még Tifis is Georgia fővárosa, könnyen elfoglalathatik.

Pompás hadi tervek készültek illy reményekre.

Azonban mi történt?

A parti lakosok nem akartak föltámadni; sőt legjobb kémei voltak az oroszoknak.

Samil előbb nyugtalanította — régi szokása szerint — a czár hadcsapatait, de midőn látta, hogy a szövetségesek csakugyan még kárt tehetnének a muszkáknak, a világerő sem akart többé fegyvert fogni.

Persia pedig, mely 1828-ban Örményországból szép birtokot volt a czárnak átengedni kénytelen, és tetemes hadköltéség visszatérítésére kötelezé magát — mihelyt Ázsiában a háboru megnyílt olly oroszérművé lön, hogy az angoloknak jelentékeny hajóhadat kellett Bombay előtt vitorlakészen tartani, mellyel rögtön a Persaöbölbe nyomulhassanak, mihelyt a *teherani udvar* a semlegességét megsérteni és a muszkával szövetkezni merészkednék.

Hoszas volna azon okok elsorolása, mellyek illynemű helyzeteket idéztek elő és magyaráznak meg; különben is csak azt akartam érinteni, hogy az ázsiai hadtér, mellyre a szövetségesek részéről legkevesebb gond fordították, a legnehezebbek egyike volt, s könnyen átlátható, miként a magára hagyott s majdnem szándékosan demoralizált török hadsereg valami nagy dolgot itt nem hajthatott végre. Elég szerencse, hogy a szultánnak még kezében Erzerum; hogy a rendes anatóli sergen kívül van Sukum-Kalenál egy külön hadteste is (Omer alatt); s hogy összesen csak tíz vagy tizenegy basáját vitték foglyul az oroszok, és birodalmából csak egy kis tartományt szakítottak el, melly a most megnyilándó párisi béketanácskozatok alatt fog kicseréltetni.

De térjünk a történetekre.

Mig a cserkesz születésű Mustapha basa honfiait lázadásra akarta bírni, mig naponként várták, hogy a hős *Samil* a georgiai terekre szálljon le és ossza két felé az orosz erőt: addig Murawieff tábornok épen semmi háborgatástól nem tartva, mellécsapataival a Feketetenger partján *Nikolajewsket* és *Redut-Kalét* támadtatá meg, főerejével pedig Georgiából két hodoszlopban nyomult Kars ellen.

Nikolajewsk és *Redut-Kale* őrsege visszautasítá ugyan, az oroszok inkább nyugtalanító mint határozott czélú támadásait; de bezegg másként állott a dolog *Murawieff* fővállalatára nézve.

Ő, az orosz adatok szerint, csak 30 ezer emberrel indult el, s az utócsapat *Kowalewski* vezérlete alatt, melly vele csatlakozandó vala, nem állott 16 ezernél többől. Ezzel merész föladat volt *Karsot* s *Erzerumot* elfoglalni, s a háborut Anatólia szívébe vetni be, hogy az orosz invasió által Törökország ázsiai birtokai ollyformán fenyegettessenek, mint az európai török tartományok lettek

volna Gorcsakoff herczeg által fenyegetve, ha Omer basa nem gyözedelmeskedik, s ha az osztrák seregfőállítás nem kényszeríti a czárt a támadó-háborut védelmivel cserélni föl.

Murawieff csak a bekövetkező tél akadályoztatá meg, hogy csekély erejével a merész föladatot egészen végre ne hajtsa.

Ő előbb Kars elé figyelő sereget vont, igyekezett az erzerumi utra helyezett csapatokkal az összeköttetést kettémetszeni, a magtárokat elrontani, s úgy mozgani, hogy a törökök figyelmét több felé osztsza meg. De július 6-án némely csekély erőt hátrahagyva, maga Karsnak nyomult. *Veli* basa, a török vezér Surb-Oganesből, hol állást foglalt vala, visszahuzódék, hol az ütközetet kikerülve, hol rövid összecsapás után hátrálva. Illy csatározások közt történt, hogy *Suslow* tábornok *Batjur basát* elfogta; míg *Baklanow* tábornok temérdek élelmet és hadszert, melly Erzerumból Karsba indítottatott, kézre kerített, s a megfutamodott *Síri* basának sátrát, szekerét és málháit is zsákmányul nyéré. *Brümmer* tábornok *Engi-Kiöben* szintén nagy öszlet élelemre akadt, mellyet részint elégett, részint az orosz tábor számára használt föl. *Veli basa* Kerpi-Kiöbe vonult, s ott körülsánczolá magát, anélkül, hogy az orosz had dulásait gátolná.

Július 15-kén Murawieff Kars ellen nagy demonstratiót kísért meg, mellynek czélja vala, a sergei számára Gümriből érkező élelmet fedni; mi sikerült is. Július 21-kig mindkét fél pihenni látszott; de a csend és nyugalom alatt Kars naponként szorosabban lön körülvéve.

Ekkor a hadszám és hadállás következő volt :

Murawieff 32 gyalog, 1 vadász és 1 mérnöktesti zászlóaljnak parancsolt. Lovassága 3 dragonyos ezredből, 2 rendes kozák ezredből, egy csapat shirvani basi-bozukból és egy kevés örmény lovas honvédből állott. Ágyuja 80, tábornoka 10 volt. E sereg Kars körül három órányi körben, négy hadtestben volt fölállítva, egészen függetlenül azon hadosztálytól, melly *Unkiar-Duziban* erősített tábornok vont, és Sanli-daghot őrizettel rakta meg.

Ellenben a török sereg két hadtestre volt osztva, *Vasiff* basa fővezérlete alatt. Az *első* hadtest, melly a karsi vala négy hadosztályból állott. Ebből az *első hadosztály* 4500 embert tett *Kmety* vezérlete alatt; a *második* 3000 embert *Izmail bey* alatt; a *harmadik* 4000-et; a *negyedik* 3500-at. Az *első* hadtest katonáinak száma tehát 15 ezerre rugott. Ennek volt föladata Karsot megvédni. Az angol *Williams* tábornok, ki az anatóli sereg újraszervezésére küldetett vala, és *Kmety* mindent elkövettek e hadtest begyakorlására és a megingott fegyelem erősítésére, s nem lehet kétségbe vonni, hogy a karsi 15 ezer fegyveres mind vitézségének, mind pedig kitartásának emlékezetre méltó jelét adta. — A második

hadtest fölött a fővezényletet *Mehemet basa*, erzerumi kormányzó viselte. E hadtest *három hadosztályból* alakult : az *első* hadosztály az *erzerumi* vala, *Takir* basa parancsa alatt, s 15,000 rendetlen katonát számlált; a *második* a *köpri-kői*, 10,000 emberből, *Veli* basától vezetve; a *harmadik* az *alti*, 3000 *Ali basától* parancsnokolt emberrel. A második hadtest összes létszáma tehát 28,000 volt; de ezen öszletnek csak kisebb része vala begyakorolva.

Az oroszoknak sikerült Karsot minden élelemtől elvágni. A pénz- hadszer- és eledelhiány naponként élénkebb panaszokra nyújtott alkalmat, s az oroszok augusztus elején megérkezettnek hívék a perczet egyenesen Erzerum ellen működni. *Murawieff* tábornok megosztá haderejét, s míg egyik fele *Brümmer* tábornok alatt Karsnál maradt, a másikkal *Kowalewski* tábornok július 31-kén Erzerum felé vette utját. *Suslow* tábornok, ki az erivani különcsapat vezére volt, szintén parancsot kapott, hogy a vállalat támogatására délről Erzerum felé közelítsen. *Suslow* Kommandassur nevü falunál egyesült *Kowalewskivel*, hol egy 4000-ból álló de rendezetlen török lovas-dandárt szétszalasztottak. E hirre Veli basa Köpri-kőiből egész seregestől Erzerumba vonult. Az oroszok öt nyomban kísérve, Erzerum környékét beszáguldozták; de vagy e város ostromlását Kars eleste előtt czélszerűnek nem tartván, vagy a *Kowalewskitől* vezérlett sereg számát illy föladatira, a szerzett értesülések után, elégtelennek hívén, — rögtön visszafordultak Kars ellen. A közben *Brümmel* tábornok, ki Kars körülvételével volt megbízva, július 31-kén, Augusztus 4-kén, 7-kén és 9-kén négy sikeres vadászatot tartott az élelmi- és hadszerekkel érkező török csapatkák ellen, s minden közelítést lehetlenné tön. Augusztus 4-kén az oroszok egyszersmind a karsi elősánczok ellen is támadást intéztek; de kétszáz halottat hagyva a harcmezőn, a török ágyutüz elől visszavonulniok kellett. Ugyanekkor Köpri-kőinél is volt ütközet, melly Kerim basa részére hajlott. — Nem lehetlen, hogy e fegyvertények is sietteték *Murawieff* tábornoknak *Erzerumtól* visszatérését. Ez Karsra nézve nem vala óhajtott eset. Mert bizton lehetett tudni, hogy az orosz fővezér minden erejét ellene fogja öszpontosítani; kivált, miután már a városban a nélkülözés nagy fokra hágott, s majdnem az inségig ért, noha Trapezuntból egypárszor sikerült valami kevés gabnát becsem-pészni.

Míg Anatóliát vész fenyegette, míg vagy Kars, vagy Erzerum, vagy tán mindkettő koczkán állott, Konstantinápolyban segéd- és fölmentő seregről csak pipa közt volt szó, csak beszélgetés végett. A ministerek huzalkodtak és cselt szöttek. Katona, pénz, hadkész-

let és ügyes vezér nem volt kéznél. A diván tervek fölött meditált üres kincstárral s tevéketlenségben. Mondák, hogy jó lesz a Dunánál újra kezdeni a hadviseletet; de Ausztria ellenezte, a nyugotiak nem kedvelték, katona sem volt rá: dugába dőlt. Omer basa még julius elején, haragos Achillesként, elhagyta a tábornokot, s Krimből Konstantinápolyba ment, kérve nagyobb hatalmat magának, panaszkodva a megaláztatáson, melyet a nyugoti hatalmak vezéreitől szenved. A szultán kegygyel, kitüntetéssel halmozta el, de tétlen hagyá ülni a fővárosban. Némely török miniszter félt Omer-től, más számított rá; némely idegen diplomata nagynak tartá, más kicsinynek. Kémlették ó török-e, vagy reformer török?, Mehemet Alihoz szít-e vagy Residhez? mit vél Redcliff-ről, mit Touvenell-ről?, — s míg így tölt és mult az idő, Kars városa őrizetéstől éhezni kezdett. Végre szeptember 3-kán a szerdar Várnába ment, hogy onnan *Suchum-Kaléba* kötve ki, egy szedett-vetett török sereg élén szabadítsa meg Anatóliát Muravieff-től és a muszkáktól.

Térjünk vissza Karsra.

Williams, angol születésű tábornok, ki az őrizet parancsnoka volt, naponként nehezebbnek találta sergét s különösen a lovasságot élelmezni. Elhatározá tehát a lovasság nagyobb részének a várból kiküldését. Szeptember 3-dikán este, a basibozukokon kívül, 1200 főnyi dandár hagyta oda Karsot, 3 basától vezérelve s *Dsari* felé indult. Ezt *Ungern-Sternberg* ezredes előcsapata észrevette, s *Locsakoff* alezredes, a muzelman orosz lovasság 3-dik ezredének parancsnoka oldalról tüstént megtámadá a távozókat, kik heves összecsapás után jobbra kanyarodtak, s elvágva látván összekötetési vonalokat futásnak eredtek. Rése hegyek közé futamodott, a perczenként növekedő ellenségtől üldözötten; része az uton tovább száguldott, nyakán hozva a württembergi trónörökös nevét viselő dragonyosokat és Ungern-Sternberg csapatait. A hol szorossá lón az ut vagy házakra találtak, ott igyekeztek a törökök állást foglalni, küzdeni és védeni magokat. Reggelig folyt az üldözés s közben a csata. A török hadoszlop eleje a hegytetőt vágatva meghaladván, *Akhkom* falunál *Schulz* ezredes fegyveresei által fogadtatott, ki egy vadász századdal állta el a bejáratot, s kényszeríté a még életben maradtakat megadásra. A törökök 500 embert vesztettek halottakban és sebesültekben; hulláik egész Kifil-Gyáfuk helységéig voltak az utfélen elszórva. Több mint 400 ló, 3 zászló és sok fegyver esett martalékul. A Karsból szárnyra eresztett dandár maradványai polyvaként szétszórva, uratlanul, inségben bolygottak a járatlanabb helyeken, keresve élelmet és fedelet, s találva könyörülő vagy gyilkoló kezét. Egyeseknek sike-

rült a török sereg különböző osztályaihoz csatlakozni, de a dandár, mint egész, végkép eltűnt a hadtörténetből s nincs említve.

Kars még szorosabban lőn körülvéve. Apró kicsapások a török, s megtámadások az orosz részről napirenden voltak. Az őrizet katonai szellemét nem törheté meg az inség. Remélve fordíták szemeiket *Erzerum*, *Trebizond*, *Suchum-Kale* felé, várván majd innen, majd onnan a mentősereget, vagy olly hadmozdulatokat, mellyek az ostromlók figyelmét megoszthatják, erejét máshová irányozhatják. Mind hasztalan!

September 28 ikán *Vassif* basa és *Williams* tábornokok értesültek kurd kémek által, hogy az oroszok támadáshoz készülnek. A törökök lovasságuknak megapadása miatt kénytelenek voltak előőrseiket belebb vonni, s legszélső előretolt állásuk a *Takmaz-eröd* vala, honnan 29-dikén reggel gyalog kémszemléletet tettek azon hirre, hogy az oroszok előcsapata már meg is indult. Kiküldött zászlóaljuk hamar bukkant az ellenségre, s tüzelés kezdetett. Az oroszok rémítő hurrákkal feleltek az első golyókra, s a *Takmaz-eröd* ellen rohantak. Első hadoszlopuk 5 ezer emberből alakult; mögötte egy halmon 18 zászlóalj 50 ágyuval és két lovasezred várt a jelre, midőn szintén a rohamba vegyülhessen.

Korán reggel volt; az óra alig ütötte el a négyet.

A *Takmaz-eröd* csekély számú őrsége elszántan várta, s retentetes puska- és ágyutüzeléssel fogadta az ellenséget. E pillanattól fél-tizenegyig mindig egyenlő volt a dörej és küzdés. Egymás után jöttek az orosz tartalékok; de nem érhatték el az erödöt. Kezdetben elég volt az ágyu- és puskatűz az ellen visszariasztására; de 8 órakor a tisztikar erélyes törekvésével a sánczokra kezdé vezetni a katonákat. Azonnal keresztül ment a mellvédeken mintegy száz török és szuronysegezve a mászás miatt fáradt ellenségre törvén, visszaverte a halom közepéig. E jelenet hasonló sikerrel többször megújult. Kétszer jutottak az oroszok a gátonyra; tizenegy tiszt öletett meg a török ágyukon. A küzdés alatt az orosz tüzéség sem maradt tétlenül, oldalban fogta célba az őrizetet, és segítették egy csapat vadász által is. De minden támadás közben a mellvédek mögé vonultak a törökök, s ezért aránylag az ágyuzás kevés emberöket ölte meg. Veszélyesebb volt a szurony-harcz.

Végre az őrizetnek fele sebben feküdt vagy holtan. Ekkor vállalkozott három elszánt katona az elszigetelten álló erödből kimenésre, hogy segélyt kérhessen; kettő szerencsésen szabadba jutott, s a már érkező zászlóalljakkal találkozik. E segéderőnek előcsapata tüstént szuronysegezve rohant az orosz czéllövészek ellen; de a kik a lovassággal utját állaták. Az oroszok e pillanatban új támadást intéztek az erödre, s a segélyül érkezett török erő há-

tulsó csapatát is megtámadták, és egészen körül lön fogva *Takmáz*. A török tábor szintén friss csapatokat küldte, mely az oroszokat hátban támadta meg, s a többi erőd is keresztttüzbe fogta őket. A pillanat ünnepélyes volt; a *Takmáz* sorsának eldöntése forgott fen. *Kmety* tábornok felfogta ezt, s összegyűjtven az őrség nagy részét, az oroszokat szuronyszegezve megtámadta. A dühös rohamot a muszkák gyors hátrálása követte, mely vad futássá fajult.

Egyébiránt nem egyedül *Takmáz* védelmével telt el a nap.

Észak felől az Inglis-erőd ellen zudított Murawieff egy hadoszlopot, mely 8 zászlóalj, két üteg és két lovas ezredből állott; de itt sem voltak szerencsésebbek. Az első rohammal az oroszok az erődbe bejutottak ugyan; azonban *Lake* ezredes néhány századdal az őrizet segélyül érkezett, s kiverte a támadókat, kik már három ágyut beszegeztek. Mindez sötétben és ködben történt, s nem csekély zavar közepett. Az oroszok ismét rohamra keltek, s miután csak egy ágyut lehetett ellenök alkalmazni, ismét birtokukba éjték az erődöt, hogy ismét kiveressenek. A diadal és kudarc ezen cseréje négyszer ujult meg. A nap feljöttével tetemes török segély érkezett, a szomszéd tüztelepek nem félhettek többé, hogy a homályban saját katonáikra találnak löni, s az erőd török kézben maradt.

Az oroszok *Karlu-erőd*et is megtámadák; de itt csak ágyuzás és lovassági manőver volt. A *Kucsuk-erődnél* komolyabb összeütközés volt; azonban az ostromlók részéről semmi siker.

A vezér végre általános visszavonulást parancsolt az oroszoknak, kik régi hadállásaikba tértek. A karsi őrizet a lovasság hiánya miatt nem üldözhető az ellent, s később sem léphetett támadólag föl.

A szeptember 29-ki csatán — a török adatok szerint — 5,600 orosz maradt halva, s a sebesültek száma 8000-hez közelíthetett.

Lehet, hogy ez adatok nem egészen hívek; de az orosz is kénytelen elismerni, hogy megveretett és sokat vesztett. A halottak közt találtatik *Baklakoff* tábornok és sok törzstiszt is.

Négy héttel e fényes fegyvertény után, Murawieff táborából következő tudósítás olvasható:

„A szeptember 29-diki roham óta Kars még szorosabban van bezárva mint korábban. Ugy látszik, az ellenség azt várta, hogy a közelgő őszi visszavonulásra fog minket kényszeríteni, s teljesen szabad kezet nyeregni működésre; de ezen remények valóság helyett egészen füstbe mentek annak folytán, hogy földkunyhókat láttak készíttetni. Karsból mind többen szökösnek hozzánk, rongyosan, kiéhezetten, sápadt beteg arczczal. A fővezér számára közelebről épített házikó körül nagy tömbekben állonganak e

szerencsétlenek. Rendszerint mint czirkáló csapatok jönnek a várból ki, zászlóval és tiszti vezénylet alatt. Élénk tüzelést kezdenek előőrseinkkel, mintha utat akarnának törni; de aztán kevés ellentállás mellett magukat elfogatni engedik.“

A szeptember 29-iki győzelem hírére a konstantinápolyi kormány az éhező és segéd nélkül hagyott karsi őrizet számára érdempénzt veretett, s elhatározá *Williams* tábornokot, s néhány más vezért különböző kitüntetésekben részesíteni. Alkalomról is gondoskodott, melly az érméket s a dicséretet elvigye.

Ennél minden esetre valamivel gyakorlatibb ötlete volt *Veli* basának, ki Erzerum felől Kars fölmentésére előnyomult. Serege aránylag csekély s nem különösen fegyelmezett vala; de legalább birt bizonyos fokával a bátorságnak s életmegvetésnek. *Murawieff* korán értesült *Veli* basa szándékáról és *Suffloff* tábornok parancsot kapott tőle az ellenség föltartóztatására. Ennek folytán octóber 29-től november 1-ig kemény csatározások voltak, mellyek folytán *Veli* basa *Hassan-Kaléba* kényszerült visszavonulni.

Erzerumban *Szelim* basa is készített mentő sereget, s kirándulást is tön Karsnak; de közel nem juthata, s derekas ütközetet állani szerény igényü seregével nem vélte tanácsosnak.

Omer basán függött tehát minden remény, — ha volt.

Lássuk : mit tön a szerdár?

Omer Suchum-Kaléba tette főhadiszállását. Szervezé csapatait, mellyek gyarló lábon és mennyiségben voltak. Panaszkodott, hogy a nyugoti vezérek letartóztaták az ázsiai hadjáratra rendelt katonák jobb részét. — Irt a miniszteriumhoz pénzért és emberért; de többnyire eredmény nélkül. Zaklatásait alkalmatlanoknak tarták a török főurak, s mert semmivel csodát nem tehetett, vezéri talentumáról előre rosz hírek hozattak keringésbe.

Október közepe volt már, midőn a szerdár megmozdítá seregét, s Mingrelia határainak tartott. Összes ereje 28 ezer gyalogból és 2 ezer lovasból állott 26 ágyuval. Október 29-dikén könnyű előcsapatai az Ingur jobb partjain mutatkoztak; de a bal partra helyezett orosz őrsék lövései által fogadtatva, visszavonultak. E közben a guriai hadosztályok vezére *Bagratior-Muchranski* herczeg főrejét a *Rucs* melletti álláson vonta össze, hogy mihelyt a törökök az Inguron átkeltek, a védelmi működésre alkalmas tér felhasználásával csatát ajánlhasson nekik. November 6-ikán délben az *Ozarza* mellett levő törökök erős ágyuzást kezdetek a *rucsi* állást védő csapatok ellen, s két órai lödőzés után gyalogságuk egy részét a folyóhoz tolták előre; de az oroszok jól célzott tüzelése azt gyors visszatérésre kényszeríté. Mig e demonstratio tartott, 25 zászlóalj Rucsnál alatt Koki helységnél két helyen kelt át a folyón, s az ott felállított gruziai (georgiai) két zászlóaljat

megettámadá. Mindjárt az összecsapás elején e zászlóaljok ezredei megölettek. *Bagratió-Muchranski* tüstént tartalékot küldött, mi által bizonyos időre a csata helyre lön állítva; azonban hat órai makacs küzdelem után, mellyben a török négyszer nyomatott vissza a folyóhoz, végre kénytelenek voltak a muszkák hátrálni, s mivel a tüzérségi lovak egy része agyonveretett, nagy sietséggel és nem kevés veszély közt, három löveget az ellenség martalékaul hagytak. *Bagratió-Muchranski* tábornok most személyesen jelenvén meg a csatatérre, még szerencsét akart kísérteni, s elöltolta a csernomori 11-dik számú zászlóaljat. A törökök ezáltal föl valának ugyan tartóztatva, de vissza nem vettetének. A sötét éj szüntette meg a küzdelmet. A muszka eltűnt a csataterről; a török pedig az Ingur bal partján hányt sánczai közé ment pihenni. Ezen ütközet nem tartozik a jelentékenyebbek közé a sebesülteket és halottakat tekintve; de mint hadállási harc fontossággal birt, s a többnyire ujoncz török katonákat megismertette a dicsőséggel. Bizalmat öntött Omerba sergei iránt, s lelkesedést ezekben iránta. November 7-kén a szerdár *Szugdidi* falut szállotta meg, előőrseit Dsuma folyóhoz tolvá. Az oroszok *Ziva* folyónál összpontosultak, nem messze a *Rion* torkolatától.

Hadállásából Omer tetszése szerint fenyegethette *Kutaist* vagy a *Rionon* áttörve *Achalczikot*.

De mindez már késő volt Karsra nézve.

Alig tehetett egy mozdulatot Rion felé Omer, midőn Kars, melyet föl akart menteni, november 28-kán capitulált.

Murawieff t. i. többé rohamot nem kísértvén, körülfogva tartotta a várost, mellynek senki segélyére nem jött, kiéhezette az őrséget, s így lön, hogy a synopéi nap után most először ragyogott a muszka táborra a szerencse, de fénye nem a fegyverekre esett, hogy azokat besugározza, hanem a kitartásra. Az őrség éhhalál elől menekült a fogságba. Szigetvárnál másként történt, Marco Botzaris nem lett volna Williams tábornokkal egy nézetben, és Leonidás hősei azt mondták volna: „ma a más világon fogunk vacsorálni“; a ritka kivételeket, kik a legmagasabb fölládozás eszményképei, nem számítva, meg kell vallani, hogy Kars őrsége vitézül viselte magát, a katonának kötelességeit teljesíté, s becsületén nincs homály, csak szerencsésén.

Capitulatioja is kitünőleg tisztos volt.

Feltételei következők :

„1-ső cikk. A vár minden hadikészletével sérületlenül átadja magát. Az átadandó lövegeket nem szabad beszegezni, az ágyutalpagnak és más fegyvereknek s minden készletnek azon állapotban kell maradniok, mellyben jelenleg vannak. A levéltárból sem szabad semmit elvenni vagy megsemmisíteni. A Karst elhagyó csapatok minden erődnél, raktárnál, tárháznál, pénztárnál stb. három emberből álló őrszemet hagynak hátra egy altiszttel. A

törökök bizottmányt fognak kirendelni, mely egy orosz bizottmánynak mindent átadand. A török katonák fegyvereiket letévén Kainly váracshoz fognak menni, hol sorsuk elhatározására fognak várni. A kormányi tulajdon átadása másnap fog megtörténni.

2-dik czikk. A karsi őrség, mely a török főparancsnokkal együtt hadifogságba esik, minden katonai tisztességgel fogja várat elhagyni, s fegyvereit és zászlóit az orosz fővezér által meghatározott helyen fogja letenni. *Kars vitéz védelmének jeléül az őrség minden rangu tisztei megtartják kardjaikat.* Minden fegyverese az őrségnek, kivevén a betegség miatt kórházban levőket, teljes fegyverzetben, dobpergés és lengő zászlókkal fogja a várat elhagyni, de töltetlen puskákkal, s este 10 órakor Gumbat falu romjainál gyűlnek össze. Itt zászlóaljakkint állanak fel egy oszlopban, a tüzérek pedig ezredkint más oszlopban. A rediffek, basibozukok és lazok külön állanak fel fél versztnyi távolságra. Az őrség fegyvereit és zászlóit letévén, s azok előtt megállván, az anatóliai sereg musirja az orosz fővezérhez fog közeledni, s átnyújtja neki jelentését emberei számáról s a hadi készletek állapotáról. Ezután az oroszok szemlét fognak tartani a fogoly tisztek és legénység felett; ezután a foglyok a Csiftli-Csai hidhoz fognak indulni, hol orosz őrség alá jutnak. A hazabocsátott török csapatok Tamry, Katanly és Tosanly helységeken át fognak Erzerumba intéztetni. A Saganluginál elmarad az orosz őrség; a mely török 24 óra mulva a Saganlugon át nem ment, hadi fogoly gyanánt fog tekintetni. A török hatóság kötelezi magát, hogy a betegek számára elegendő számú orvosokat fog hátra hagyni.

3-ik cz. Mindenki magán tulajdona sérületlen marad. Mindenki megtarthatja vagy eladhatja tulajdonát, de elszállítása az ő gondja.

4-dik czikk. A militia (rediffek, basibozukok és lazok) megolvastatván azonnal haza mehetnek.

5-ik czikk. A nem küzdők (irnokok, tolmácsok, kórházi szolgák) szinte azonnal hazabocsáttatnak.

6-dik czikk. *Williams* tbnoknak jogában áll bizonyos számú személyeket kijelölni, kik hazatérhetnek, ezen névsorból kizáratnak az olly katonai személyek, kik valamelyik hadviselőfél alattvalói.

7-dik czikk. A 4-dik, 5-dik és 6-dik czikkben érintett személyek becsületszavukra kötelezik magokat ezen háboru folytában nem küzdeni a czár ellen.

8-dik czikk. Kars lakosainak védelmet ígér az orosz kormány. A fegyverletétel után egy városi küldöttség át fogja az orosz vezérnek nyújtani a város kulcsait, s feltétlen megadást nyilváníat az orosz czárnak.

9-dik czikk. A városi középületek kíméletben fognak részesülni. Az orosz kormány, mely szabályul tüzte magának minden alája rendelt nép szokásait és hagyományait tisztelni, Kars vallási és történelmi emlékeit sem fogja megkárosítani.“

A capitulatio 6-dik pontja az emigransokra czéloz, kiket *Murawieff* tábornok nem akart foglyokul tekinteni.

A vitéz őrséget nagy gyöngédséggel, sőt kiténtetéssel fogadta az ellenség tábora. Kilencz basa, s ugyanannyinál több ezer fegyveres lón rabbá.

A karsi esemény, bár magában sem jelentéktelen; de mégis leginkább *ostentatiói* fontossággal birt.

Fényleni, vakítani, a szerencsét és hatalmat fitogtatni lehetett általa.

Mi a nyugotiaknak minden győzedelme *látványossági* tekintetben, Murawieff tábornokéhoz képest!

Napier a légből röpitett *Bomarsund* köveit nem hozhatta magával el, hogy a *meetingeken* Albion fiainak bemutassa mint az elköltött vér és pénz díját, s mint a szerzett dicsőség tapintható jeleit. Az inkermani csata hőse, Canrobert, és Szebasztopol elfoglalója Pelissier tábornagy, csak néhány száz foglyot nyertek, s örök emlékü győzedelmeiket semmi fitogtatási tárgy sem viheti a tömeg érzékeihez közel, hogy mintegy megtestesüljenek, s még a bárgyuknak is eléjük lépjenek.

A hadiszerencse a szövetségeseket olly diadalemlékekkel nem ajándékozván meg, mellyeket népinnepekre lehessen hurczolni, úgy tetszik, mintha maga is azon eszmének hódolt volna: hogy Nyugoteurópa értelmes és gondolkodó népeinek az ügyérti lelkesedésre nincs triumphalis látmányokra szükségök. De viszont a szerencse szintén az éjszaki és félbarbar csoportok geniusát követte, midőn nekik, hogy lelkesedésök el ne alugyék, Karsnál bőven szerzett dialmenetre való tárgyat. A Metellusok, Cinnák, Mariusok és Scipiók triumphalis pompája, azon fényes, vad és tömeglelkesítő innepek, mellyekre nehéz láncokban hurczoltaték a büszke Jugurta, s mellyek elől öngyilkossággal menekült a büszke de le nem alázható Mitrdates, — szóval, a régi Capitólium diadalmenei, ha legtöbb zsákmányokkal és foglyokkal történtek is, csak olyanok voltak, a minőt Murawieff tábornok tehete, Pétervár utczáira állítván ki a *9 basát*, a számtalan foglyot, zászlót s más diadaljeleket.

Kérdés vala: fogja-e a czár a karsi eseményt a tömeg látványa és rajongása számára kizsákmányolni?

Miklós czár tette volna.

Sándor szelidebb természete visszadöbbsent az illy hatásos jelenetektől, mellyek a harcvágygal együtt a nép vallásos fanatismusát is szélső fokra emelik vala.

Vassiv basa, *Williams* tábornok és a többi fogoly Tifisbe szállítottak; rendes hálaimákon, a szokott ágyulövéseken és procession kívül más tény nem hirdeté a péterváriaknak a november 28-i capitulatiót.

E mérsekletre befolyással lehetett Napoleonnak béke iránti hajlama, s az Ausztriának adott azon értesítés is, hogy a nyugotiak Szebasztopol bevételeivel nem idegenek a békealkudozásokra, ha a czélnek megfelelő feltételek ajánlatnának.

Murawieff Karsot egész tartományostól Oroszországhoz csatolá, t. i. egy nyilatkozat által.

Erzerum ellen nem mehetett a hideg idő beállta miatt.

Mi Omer basát illeti : ez rövid befejezést adott megkezdett vállalatának; mert Kars elestének hírére oda visszavonult, honnan kiindult vala.

A török kormány haditörvényszék elé állítani, s tán árulással is vádolni szerette volna azt, kit segédeszközökkel nem látott el; de a *szerdár* katonai hirtel és a közvélemény még elég varázsszal vevék őt körül : hogy az elmozdítás vagy önkéntes visszavonuláson kívül más megaláztatásra kitéve ne lehessen.

A helyből kifogyva a béke történetét a jövő füzetre vagyok kénytelen áttenni.

Kemény Zsigmond.

KI GONDOLNÁ, KI MONDANÁ. . .

Ki gondolná, ki mondaná,
Hogy e hely csatatér?
Hogy néhány rövid hét előtt
Itt folyt el annyi vér?

Akkor, miként a férfi gond,
Mogorva volt az ég,
Most, mint a kis gyermek szeme,
Szelíd és tiszta kék.

Akkor, mint aggastyán feje,
Hófejér volt a föld,
Mostan, miként az ifjunak
Reménye, olyan zöld.

A légben itt akkor zugó
Golyók röptültek el,
A légben most fejem fölött
Pacsirta énekel.

Láttunk itt akkor a síkon
Véres halottakat,
S hol a holtak feküdtenek,
Most ott virág fakad.

Ki gondolná, ki mondaná,
Hogy e hely csatatér?
Hogy néhány rövid hét előtt
Itt folyt el annyi vér?

Petőfi.

SZESZES ITALOK.

(Johnston nyomán.)

A szeszes italokat vagy a természetes cukorból készítjük, úgy a mint a növényekből kapjuk, vagy a mesterségesből. Lássunk néhányat ez italok közül, a melyeket a világ leginkább használ. Azok készítmódja, vegye, vegy- és élettani hatása a testre többé kevésbé befolyással van életünkre naponként, s ezért lehetlen, hogy azoknak közelebbi ismerete minden műveltebb embert ne érdekelne. Sorban szólunk ennél fogva a sörről, borról s a szeszről vagy pálinkáról.

I. A sör.

Ha a szőlőcukor oldatához vízben egy kevés élesztőt teszünk, nemsokára erjedés következik be. Az erjedés által a cukor három különböző anyagra oszlik szét: szeszre, vízre és szénsavra; a két első benmarad a folyadékban, míg a szénsav gőz alakban pezsegve a légbé száll.

E vegy bomlás következőleg megy véghez. Föltéve, hogy C = carbon, szény; H = hydrogen, köneny; és O = oxygen, éleny.

	C.	H.	O.
1 Szőlőcukor =	12	14	14
2 Szesz =	8	12	4
4 Szénsav =	4	0	8
2 Víz =	0	2	2
Összesen	12	14	14

Szőlőcukor tehát annyi mennyiségben tartalmazza e három vegy-elemet, hogy az az erjedés következtében 2 rész szeszt vagy alkoholt, 4 szénsavat és 2 vizet képes csupán a saját maga anyagából adni. Az élesztő, melly ez erjedést létre hozza, a szőlőcukor bomlása szülte testek egyikével sem egyesül.

A közönséges fehér vagyis nádcukor vízben olvasztva, ha élesztőt adunk hozzá, szintugy erjedésbe megy. Az élesztő azonban előbb szőlőcukorra változtatja át; s ezt bontja aztán föl szeszre víz- és szénsavra. E hatás nyitott edényben és zártban egyaránt megy véghez, a légnék élenye csupán kezdetben szükséges, e nélkül az erjedés meg nem indul, de későbbi hozzájárulása az erjedés tökéletes és gyors lefolyásához épen nem lényeges.

Ha a keményítőt föleresztett kénsavval vagy malátával (a mint a keményítő- s burgonyacukornál előadtuk) szőlőcukorra változtattuk át, s aztán élesztőt adunk hozzá, szinte vegy bomlást

szerved, mellynek eredménye szesz, víz és szénsav. Így készül nálunk burgonyából vagy gabonából a pálinka. Ezen vegy-elvet követik szeszgyáraink.

Azonban az árpa keményítője sokkal bámulandóbb módon képes még magában a szemben átváltozni szőlőcukorra, úgy hogy a gyártás csak annak további vegybontására, szeszre, vízre és szénsavra van irányozva. A kenyérről irt cikkben előadtuk, hogy a gabonaszem főleg keményítőtől és sikerből áll. Víz és egyéb kedvező körülmények hozzájárultával a mag csirába megy; a keményítő és siker rendeltetése, hogy az első tápot nyujtsa, ezt azonban, úgy a mint van, nem teheti, mert a csira nedvében fel nem olvad. A természet gyönyörű háztartásában azonban erről gondoskodva van, mert mind a kettő azon fokban változik kellőleg át, mellyben a csirának fejlődése halad; s még hozzá ez átváltozás a csirának alján megy véghez, épen a hol a táplálék kell. A sikerből többi közt egy fehér test lesz, melly a vízben felolvad, s mellynek neve a vegytanban *diastas*; a keményítőtől pedig szőlőcukor. E miatt édes a kicsirázott gabonaszem.

Mint mondók, a keményítőt egy kevés kénsav czukorra képes átváltoztatni, épen ezt teszi a diastas is: hat a keményítőre, s azt szőlőcukorra változtatván át, a növénynedvben felolvadóvá teszi, épen úgy, mint ezt a növény táplálkozása kívánja.

A maláta-készítő, miként illyenek Angliában nagy számmal léteznek, a serföző és a szesz-páritó felhasználják a csira alkatrészeinek e természetes elváltozását, sőt azon vannak, hogy a diastas hatását nagy mérvben idézzék mesterségesen is elő. Erre legvilágosb példa lesz maga a serfőzés vegytani története.

1. A közönséges vagy maláta-sör, mellyet mi használunk, egészen vagy részben az árpa malátának forrázata. Készítése két különböző vegytani működést kíván:

Először a keményítő átváltoztatását czukorra még a szemben; és *másodszor* a czukor átváltoztatását szeszre (alkohollá). Az elsőre nézve a gabonából malatát csinálunk; a másodikra nézve pedig a malatát élesztő hozzáadással erjedésbe engedjük menni.

a. A maláta. Az árpát először is vízbe áztatják, s ezt róla leöntvén, sötét helyen rakásba hányják, hol megmelegszik, izzad, s nemsokára csirát hajt. A mint a csiralevelek kezdenek mutatkozni, a további fejlődést gátolni kell, s e végből a malatát magosabb hőfok alkalmazása mellett különös kemenczékben gyorsan kiszáritják. E műtét után a maláta édes, tehát czukor van már benne. Nem csupán az árpa, hanem a buza, rozs a zab is stb. képes hasonló módon édes malatát szolgáltatni. Észak-Amerikában e célra a kukoriczát is használják, Dél-Amerikában pedig annak malátájából már igen rég óta főznek sört. Európában legczélsze-

rübbnek az árpa bizonyult be, noha különös nemeit a sörnek rozs- és buzamalátából is szokás helyenként készíteni.

b. A serfőzés. A malátát megőrlik, s langyos vízzel leöntik. Ez kihuzza belőle a czukrot s felolvasztja a diastast. A diastas vagyis az árpában fejlődött természetes élesztő folytatja most az oldatban is szerepét, mert a czukrot átváltoztatja előbb valami oldható mézgává (dextrin) s nemsokára ezt szőlőczukorrá. Ez megtörténvén, vissza alig marad egyéb korpánál, s a forrázatnak édesnek kell lenni.

A diastásra nézve főleg e három megemlítenő: *először*, hogy a legjobb malátában sem képződik több mint 100 fontra 1 font. *Másodszor*, hogy 1 font belőle képes 1000 font keményítőt szőlőczukorrá változtatni; és *harmadszor*, hogy ha a folyadékot, mellyben van, felforraljuk, végkép elveszti hatását a keményítőre.

Az első és második tulajdönt használják gyakorlatban (főleg a pálinka-főzők) annyiból, hogy a malátához keményítőt vagy nyers malátává nem változtatott gabonát is tesznek. A harmadik a serfőző-figyelmét veszi különösen igénybe, a mint t. i. észreveszi, hogy a keményítő czukorrá változott át, azonnal forrásba kell hozni a folyadékot, hogy a diastas hatása megszűnjék. Ugyane forrás alatt a malátából átjött fehérnye (tojásfehér) összefut, s gomolyokban kiválik. Végre ekkor teszik a komlót is hozzá, melly a sörnek bizonyos fűszeres és keserű ízt ad, sőt annak tisztulását is elősegíti. — A főzés ideje, valamint a komló mennyisége változó: függ különösen a forrázat czukortartalmától, és attól, hogy minő sört akarnak készíteni. Az erősebb sörnek, vagy a mellyet soká akarnak tartani, tovább kell főni; ugy szinte a sör színe is határoz, mert hosszú főzés alatt a szín sötétebb lesz; a világosszínű sörnél tehát hosszúra nyújtani a főzést nem szabad.

Be levén végezve a főzés, a folyadékot átszivattyuzzák hűtőkbe, s ott állni hagyják, míg hőfoka 12—14° R-re szállt. Ez a legjobb hőmérsék az erjedésre. A mint ennyire hült más edényekbe jö, hol, a mennyire lehet, ugyanazon fajta sörtől maradt élesztőt adnak hozzá, s erjedni engedik. Az erjedés lassan megy, tart 6—8 napig sőt néha tovább. Ezalatt a folyadékban lévő czukor vegybomlik szeszre és vízre, mellyek visszamaradnak, és szén-savra, melly mint gőz legnagyobbbrészt a levegőbe megy.

E vegyfolyamánál három dolgot kell kiemelniünk:

először, hogy a sör különböző fajtáinál különbözőnek kell lennie a hozzá adott komló-mennyiségnek, s különbözőnek azon hőfoknak, mellynél az erjedés véghez megy;

másodszor, az élesztő egyik sajátága az, hogy izre s egyéb tulajdonokra ahhoz hasonló sört képez, mellyben maga képződött; és

harmadszor, hogy a cukor egész mennyisége soha sem változik át szeszszé. A jó sörnek, noha egyébként átlátszó tiszta és keserű, van ugyan együtt valami édeses íze. A cukornak fele vagy legfőlebb három negyede változik át, a többi megmarad. Ha semmi cukor sem maradna vissza, igen hamar savanyodnék meg a sör már a hordóban.

A serföző kétféle erjedést különböztet meg, *fel-* és *alerjedést* (Ober-Untergährung). Az elsónél föladja magát az élesztő, és igen élénken fejlődik ki szénsav, míg az alerjedésnél a kád fenekére száll, s a szénsav is lassabban képződik. Ámbár a legerősebb sörfajtákat mind alerjedés által szokás előállítani, hogy erősebbek, szénsav-dúsabbak és tartósabbak legyenek, nem kell hinni, hogy felerjedés által jó sört nem lehetne kapni; jó bánásmód jó anyagok és kellő felvigyázat mellett mind a két erjedés képes jó és meg nem romló sört szolgáltatni.

A további részleteket előadni e czikk körén kívül esik, de lehetlen egy rövid szemlét nem tartani azon működés fölött, melly az erjedésnél az élesztőnek, e parányi s csak nagyító üveg alatt kivehető növénynek jutott.

Miként a kénsav és az árpában fejlődő élesztő az u. n. diastas, épen ugy képes a sör-élesztő is a vele érintkezésbe hozott cukrot szétbontani szeszre, vízre és szénsavra. De hogy mi módon történik ez, arról a tudomány mindeddig felvilágosítást nem bír adni. Az eredményt ismerjük, de a kezdet és vég közti állapotról a tudósnak épen olly kevésbé van tiszta fogalma, mint a pusztán gyakorlat emberének.

E három tényező egészen különböző módon viseli magát az erjedés lefolyása alatt. A kénsav mit sem változik mennyiségben, az erjedés befejezése után kikaphatjuk azt egészen ugy a mint hozzátettük; a diastas elváltozik, fogy, s végre elpusztul. A sör-élesztő ellenben szinte elváltozik ugyan, de nem fogy, hanem az erjedés folyama alatt tetemesen szaporodik, ugy hogy ha 1 fontot tettünk oda, 7 font lesz belőle.

Egy francia természetbúvár volt az első, a ki észrevette, hogy a sör-élesztő valóságos növény, melly az erjedés alatt igen sebes fejlődésnek indul, miről könnyen meggyőződhetünk, ha erjedésben levő sörből az élesztőt mikroszkop alá vesszük.

Azonban e növénynek (*mycoderma cerevisiae*) élete és szaporodása az erjedő folyadékban még nem fejtí meg annak viszonyát a cukorhoz. Ezt még nem értjük. Az által, hogy a növény olly roppant sebességgel fejlődik, a cukor is miért szenved változást, holott az élesztő a cukor vegybomlásából eredő egyik anyaggal sem egyesül, — ezt nem tudjuk magunknak megmagyarázni. Se a vegytan, se az élettan nem tud eddig csak némileg valószínű nézet-

tel is előállani e részben. A tudományos nyomozásnak is meg vannak határai; igyekszünk mindenüvé behatni, de sokszor nem sikerül a titok leplet félretolni. Azonban korán sem állíthatjuk: hogy a jövő e részben bennünket tulszárnyalni nem foghat.

A sörnek összetétele igen különböző, a hányféle sört veszünk, annyifélének fogjuk azt találni.

a. Ha mindaddig főzzük, míg száraz lesz, valami szilárd anyag marad vissza, melyet maláta kivonatnak neveznek. Áll ez el nem változott cukorból, a gabona olvadó sikeréből, a komló keserű anyagaiból, s egy kevés ásványsóból. A jó sör 100 részében 4—8 rész, tehát változó mennyiség van. Általában kisebb a világosszínű keserű sörökben, nagyobb ellenben a nehéz édeses fajtákban. Hogy a sör táplál, nagyrészt a malátakivonat jelenlétének tulajdonítandó, s minél tetemesebb ez, annál több benne a táperő.

b. Van azonban szesz is a sörben, s ennek mennyisége is csak olly változó, mint a szilárd részeké. Így van 100 rész sörre számítva:

a könnyű sörökben	1—1½
bajor sörökben	2—3
az angol fekete sörben (porter)	3½—5½
a német Bockbier-ben	4—7
a világos angol sörben (ale)	5—10.

Ez súlyrészben van értve, tehát 100 fontban ennyi font szesz; ha itcze számra vesszük, körülbelül egy negyeddal többre fogna a szesz-mennyiség kiütni.

A malátaival részegítő tulajdona egészen a szesz-tartalomtól függ; s e részben a világos színű angol ale ereje, aránysulya és hatása egészen ugyanaz, a mennyi némely könnyű magyar boré. Van azonban a sörben, — s ez által különbözik a bortól, —

először, a maláta-kivonat táprésze, mely a mint mondók, 4—8 százalékot tesz. A tejben, e példánytáplálékban, egész 12 százalék táprész van, s azonkívül több benne a sajt-anyag, mely mint említve volt a növényssikernek felel meg. A sör tehát ital, és némileg étel. Ha kevés húst eszünk hozzá, pótoljuk, a tejhez hasonlítva, a siker hiányát; úgy hogy a sör kenyér és hus remekül illenek össze, és igen alkalmasak a test erejét szaporítani és fenntartani.

Másodszor van a sörben a komló keserű bódító anyaga. Ezáltal szintugy különbözik a bortól mint táperjeje által. Ez alkatrész lényegét majd egy külön cikkben fogjuk fejtegetni, hol a bódító szereket, melyeket használunk, mind össze fogjuk venni.

2. A kukoriczasör vagy chica. Az árpa vagy malátasör használata igen régi, már a római írók említik a germán nemzetek leírásában; nem kevésbé régi azonban Dél-Amerikában a kuko-

riczasör vagy ottani nevén a chicának használata is. Mindennapi itala volt ez a bennszülötteknek már mielőtt a spanyolokkal érintkezésbe jöttek.

Közönséges készítmódja az, hogy a kukoriczát megnedvesítik, épen úgy mint nálunk az árpát, csiráztatják, s aztán a napon megszáritják. Ekkép kukoricza-maláta lesz belőle. E malátát megőrlik, vízzel leöntik, s állni hagyják míg magától erjedésbe megy. Ez megtörténvén, a folyadék színe barna lett, ize gyengén keserűs, savanyú, de egészben kellemes. Dél-Amerika nyugati partvidékein egyike a legáltalánosabb fogyasztási czikkeknak, az indiánok igen nagy mennyiségben használják. Ritkán lép be az utazó valamely kunyhóba, a nélkül, hogy e kedvelt, s mindig üdén készített italból egy-két korsót ne pillantana meg.

Sierra völgyeiben a kukoriczasör legjobb fajtáját eltérő, de különös módon készítik. A családnak minden tagja, sőt vendégek is, a kiket chica készítésre különösen hívnak meg, a kunyhóban körbe ülnek, mellynek közepén egy nagy edény és egy rakás kukoriczamaláta van. — Minden jelenlevő vesz egy marokkal belőle, mit adagonként szájába tesz, s apróra rág. A megrágottat mindenki a közös edénybe rakja, s ez így megy, míg a társaság az egész rakás malátát fel dolgozta. Látjuk, hogy ott az álkapczákat a társasági összejöveleknél egyébre is szokás használni, mint beszélésre. Az edényben levén meggyűjtve az egész mennyiség, tesznek még holmi apróságot hozzá, vízzel leforrázzák, átöntik saját korsókba s erjedésbe engedik menni. Rövid idő után használható lesz; sokszor azonban nem nyítják egy hamar fel, hanem leássák a földbe több időre, ilyenkor igen erős ital válik belőle, mellytől az ember könnyen megrészegszik.

Bárminő undorítónak lássék is ez eljárás, van annak eszélyes alapja, s mutatja, hogy az ember csupán ösztönszerűleg vagy nyers tapasztalat folytán is rábukkanhat valamely vegy- és élettani elv alkalmazására.

Mi azért változtatjuk az árpát malátává, hogy abban a diastas nevű élesztő fejlődjék ki, melly aztán a cukrot vegybomlásra bírja. A szájban levő nyálnak hasonló hatása van, ez is képes a cukrot szintugy szétválasztani szeszre, vízre és szénsavra, mint a diastas. Azon kukoricza, mellyet ők chica készítésre használnak, nagy szemű; a maláta, mellynek készítése bizonyosan nem igen a tudomány törvénye szerint történik, nem bír elegendő mennyiségű diastassal, melly a szemben levő keményítőt tökéletesen átváltoztatná czukorrá; a nyál hozzáadása mind e hiányon segít: a keményítőt czukorrá teszi, s ezt tökéletesen segíti vegybontani a serfőzés végcéljának 3 terményére.

Minden esetre van ezen nyers, s olvasmányul alig adható eljárás-

rásban a gondolkodó emberre nézve valami meglepő az által, hogy egy szép s igen természetzerű vegy- és élettani elvet lát alapul szolgálni.

Az így készített sört *chica cascada* az az rágott *chica*-nak nevezik, és azt sokkal becsesbnek tartják, mint a mellyet közönségesen csinált kukoricza-malátából főznek. A benschülött azt tartja, hogy vendégének kedvesebb italt nem nyujthat az ó *chica cascada*-nál, mellynek anyagát maga saját fogai közt örlötte meg.

Chicát készítenek egyébből is : árpa, rizs, borsó, szőlő, sőt kenyér stb. képezik olykor az anyagot. Némelly helyen egy érzőkefélének (*prosopis algaroba*) igen édes hüvelyeit, és egy más növénynek (*schinus molle*) gyenge hajtásait, mellyekben valami keserű anyag van, veszik hozzá. Mind a kettőt öreg asszonyokkal rágatják össze, vízzel leöntik, s erjedni engedik. — Ebben ismét érdekes az, hogy az édes nedvet szolgáltatató alkatrészhöz egy keserűt is adnak, épen úgy mint mi, kik az árpalével magában nem vagyunk megelégedve, hanem meg nem mondható idő óta fűszerezük komlóval. Ez azt mutatja, hogy az alapíz az emberi nem olly két messze eső, egymásról mit sem tudó, egészen más körülmények közt élő, s más ég-öv alatt létező, fajánál hasonló.

3. A köles-sör vagy *murva*, *bouza*, kedvencz itala a krimi tatárnak. Készítik kölesből, megerjesztvén, s aztán különféle fűszert meg cersavas anyagot tevén hozzá, mellyektől igen összehúzó s fanyar ízt kap. Ott ez italt *bouza* néven ismerik.

Alsó-Himalaya déli oldalán Sikkimben igen általános a köles-sör *murva* név alatt. A növény magvát több napig áztatják s erjedésbe hagyják menni. Vesznek aztán belőle annyit, a mennyi egy napra vagy egy különös alkalomra elég, leöntik forró vízzel s melegen isszák. Bambus edényekben tartják, ezekbe szalmaszálat dugnak, s azon át szörpölik. Az ital gyenge, kissé savanyus, de mondják, hogy melegen nagyon üdítő hatása van.

Ámbár közelebb nem ismerjük ez italokat, annyit azonban állíthatunk, hogy sajátságuk az : hogy az erjedés még a magban történik, s hogy ott az nem hozzáadott élesztő, hanem saját alkrészei által jó tevékenységbe. Sajátsága továbbá az is, hogy csaknem úgy használják, mint a theát, forrázva. Feltünő végre használatának módja t. i. a szörpölés szalmaszálon keresztül, mellyet szóról szóra föltalálunk (mint a „thea“ cikkben említők) Dél-Amerikában a *maté* vagy *paraguay-thea* ivóknál, de másutt sehol.

4. *Rozs-sör* vagy *quasz*, az oroszoknál van divatban. — Csipős, savanyú, gyakran zavaros ital, melly az imént leirt *bouza*-hoz közel áll. Készül rozslisztból, mellyhez olykor árpalisztet is tesznek, s erjedni engedik. Vegy-alkatáról mit sem tudunk. —

Oroszországban nagyon általános. Reguly szerint a mint uri házaknál készítik finom ital, s főleg nyáron nagyon kellemes, ellenben hosszú megszokás kell, hogy az ember megigya, a mit a köznép készít magának.

5. Tejsör, vagy kumisz. Mint mondók, van a tejben egy sajátnemű czukoranyag, melytől édes ízét kapja, s a melyet tejcukornak nevezünk. Ha ezt feloldjuk vízben, s élesztőt adunk hozzá, erjedni nem fog; ellenben ha a tejben hagyjuk együtt a sajtanyaggal és vajjal, hamar beáll az erjedés, s a tejcukor vegy bomlik szeszre, szénsavra, s kis részben egy különös savra, melyet tejsavnak nevezünk. E sav teszi az aludttej savóját, vagy a vajkészítésnél az irót savanyuvá; ugyanez képződik a savanyított tök, fehérrepa vagy káposzta levében, kellemes savanyúságot kölcsönözvén annak.

A tej átmegy ugyan magától is erjedésbe, de ha élesztőt vagy már savanyodni kezdő tejet adunk hozzá, még szaporábban történik. Az erjedt tej képezi a tatároknál a kumiszt, vagy tejsört. Ők rendszeren lótejet vesznek hozzá, minthogy ebben több a cukor mint a marhatejben.

Készítésmódja következő: a tejet egy hatodrész vízzel föleresztik, adnak hozzá egy darab borjutyomort (mint nálunk a sajt-készítésnél), vagy még inkább savanyu tejet, meleg helyre teszik, s ott 24 óráig hagyják. Aztán jól felkeverik, hogy a túró és savó egyaránt oszoljék szét, s aztán ismét 24 órára félre teszik. Most egy magos edénybe öntik, ott újra jól összekeverik, míg egészen egynemű folyadék válik belőle. Ize kellemes savanyu. Zárt edényben hűs helyen hónapokig is lehet tartani. Mielőtt iszszák, mindig jól felrázzák. Ez ital sajt és vajtartalmánál fogva épen olly tápláló, mint szesztartalmánál fogva vidító; s használata ez utóbbi részben korán sincs összekötve azon rosz következkéssel, melyek bármely más szesz italal rendszeren járnak. Némelly esetben mint rosz emésztés vagy általános gyengülés ellen gyógyszerül is sikeresen használják.

A tejsört páritani (destillálni) is szokták: kapnak belőle erős pálinkát, s mi a kazánban visszamarad, étel gyanánt szolgál.

Szokásban van különben Irföldön és éjszaki Skóciában is az irót addig tartani, míg erjedés által szesz képződött benne, s részegítő tulajdönt vett fel.

A tejsört vegytanilag még senki sem tanulmányozta. De annyit állíthatunk, *először*, hogy ebben épen ugy, mint a malátasörben bőségesen van tápanyag, minthogy a sajt és a vaj benne maradtak; — *másodszor*, hogy a malátasörtől nagyobb savtartalom által különbözik. Különbözik e sav minőségére nézve is, mert

míg ez a malátasörben ecetsav, a tejsörben tejsav. E tekintetben a tejsör sokkal közelebb áll a kölessörhez.

6. Ava, Cava vagy Arva. Mint a chica épen úgy készül a déli tenger szigetein az ava vagy cava nevű ital. Használják ezt a Csenedestenger legtávolibb részein is. Taítiban mértéktelen használata a nép egy részét kipusztította, s a Sandwich szigeteken évekig el volt tiltva. Samoan szigetecsoporton ez az egyedüli részegítő ital, melyet öreg és fiatal, férfi és nő használ nagy mennyiségben. Tonga szigeteken minden ünnepély alkalmával készítik s iszszák; a Fidsi szigeteken pedig naponta készítik reggel a király számára, s ez teszi egyikét az udvaroncok legfontosabb kötelességeinek.

Ava-nak nevezik egy növénynek (piper methysticum) gyökerét, melyet üde vagy szárított állapotban összerágnak. A rágott gyökerre hideg vizet öntenek, ezt darab idő múlva lehuzzák, s az ital kész. Ollyannak, a ki nem szokta, nem kellemes; az európaít a rhebarbarára és magnesiára emlékezteti. A fehérek tudósításai szerint egészen másképp hat, mint a mi szeszes italaink; némelly tekintetben az opiumhoz hasonló, minthogy ideiglenes tompulást, reszketést, öntudatlanságot, arczvonaglást s különös fejkabulást idéz elő.

A Tonga szigeteken a szárított avagyökeret baltával vágják apróra, aztán lehámozzák, s az illetők közt kiosztják, hogy rágják meg. Csak fiatal embereket választanak e műtetre, kiknek foguk jó, szájok tiszta, és nem náthásak; gyakran nők is segítenek. Egyikét a készítés szertartásainak Wilkes angol kapitány ekkép írja le: — a Somu-Somu sziget királya (Fidsi csoportban) sajtáságos ünnepélylyel iszsza az avat. Már korán reggel az első nesz, a mit az ember hall, a király hírnökétől jő, ki ennek háza előtt messze hangoztatva kiáltja, hogy itt az idő, avat készíteni. Erre az egész lakosság igent harsogtatva felel. Mindjárt reá látja az ember, hogy gyűlnék az előkelőbbek, kiki az ő edényével és avagyökerével a köztérre, hol az öregebbek letelepednek a napi dolgokról tanácskozandók, míg a fiatalok az ava-készítéshez fognak. Ezek közt is csak ollyanok bíznak meg, kiknek foguk ép és tiszta; elnyelni a rágás közben valamit a nedvből, keményen meg van tiltva. Az összerágott gyökeret egy edénybe teszik, s nagy szertartással öntenek vizet reá. Ez meglevén, a király hírnöke sajtáságosan nyujtott hangon mondja: *Sevu-rui-a-na*, az az szolgáljatok. Azonban egy darab ideig tart, míg az avat kokuszdióhéjon át öntik; ennek bevégeztével a hírnök újra elharsogtatja parancsát. Most az előkelők egyesülnek vele s beleegyezésüket fejezik kurjantva ki. Egyiköket megbízzák, hogy a királynak nyujtsa át az avat, mire az éneklés vagyis inkább bögés újból megered. A hírnök most a fő-

istent Tava-Sava hívja föl, míg a többi azonkívül távollevő barátjait nevezi, s bálványát kéri, hogy örködjék fölötte és legyen irgalmas iránta. Aztán imádkoznak esőért, a királyért, idegen hajók érkezéseért, gazdagságért és vidám életért. Ezt követi a „mana-endina“ az az amen, amen, mit mindnyájan egyszerre és komolyan mondanak, de nem csak egyszer, hanem különös módon ismételve: eleinte halkan morogva, aztán mindig magosabb hangon, míg végre a legvékonyabb fistulában „O-ya-ye“ szót rikácsolván bevégzik. E vég olyan, mintha mindnyájan a legiszonyubb borzadályt akarnák kifejezni.

Nem csak a köztérre gyültek, hanem a sziget egyéb lakosai is hallatják, amazok lármája füleikhez érvén, a véghangokat, s csak miután ezek az egész szigeten elnémultak, fog a király az ava iváshoz. Ez alatt az előkelők bizonyos szabályszerűséggel tapsolnak, de miután a király elvégezte az ivást, ők a magokét veszik elő, s minden további szertartás nélkül kiisszák. Csak most kezdődnek a napi foglalkozások. Senki sem tenne addig valamit, míg a király el nem költötte ava-ját, sőt idegennek sem tanácsos addig zörögni vagy bármit tenni, míg e szertartásnak vége nincs.

Fel fog az olvasónak mint különös dolog tűnni, hogy a szesz italok rágás által készítése, csak a Csendes tenger szigetein és Dél-Amerika hegyei közt van divatban, másutt sehol. E két vidéken használt nyers anyag különbözik ugyan, és így eltérők a rágás által előidézett változások is, de a végeredmény, t. i. előállítása valami részegítő itálnak ugyan az. Honnan e szokás? hol vette eredetét, a szárazföldön-e vagy a szigeteken? Összefügg-e valami módon a keleti népvándorlással, mely kétség kívül történt a régen-múlt-idők meg nem határozható szakában, és pedig az amerikai szárazföldről a Csendestenger partjai felé? vajjon nem szolgálhat-e feltűnő hasonlat a szokásokban némi ujjsmutatásul az elszakadt népek egykori rokonságára nézve, a hol a hasonlatot a nyelvben és alkatban az idő folyama már rég elmosta volt?

II. A bor.

A magyar ember megissza a theát, meg a csokoládót; szereti a kávé, úgy hogy van a Tiszamentében sok nagy helység, a mellynek törzsökös magyar paraszt gazdái azzal naponként élnek; nem veti meg a sört se: de mind ezeknél fölebb áll előtte a bor, erre van ő utalva, mert a melly föld hordja őt, az termi a bort is; erre van utalva nemzetgazdasági tekintetben is, mert míg az említett italokat külföldről hozza be egészen vagy legnagyobb részét, a bor kiviteli czikk már most is, és azzá válhatik, ha el nem hanyagolja, olly nagy fokban, hogy egyik legdúsabb jövedelmi forrását teendi. Déli-Franciaországban, Spanyolország és Portugalliában már

ötödik évben nem tartottak szüretet, a világ kereskedésének bortárai üresen állanak; mindenki Magyarország felé fordítja szemét, mert tudják, hogy jó és sok bort terem; tőlünk függ megragadni az alkalmat, ez biztosan hasznos hajtó foglalkozás lesz. Ha mi nem igyekszünk a világkereskedésben pótolni, a mit Franciaországgal veszített, korántsem kell hinni, hogy azért a bor-ivók száma csökkenni fog. Épen nem; ennek az a következménye lenne, hogy a kereskedés fő emberei a világ más pontja felé irányoznák szemüket, mellyen a szőlő-termesztést sikeresen lehetne meghonosítani. Nekünk az ilyen helyek fölött mindenestre az az előnyünk, hogy meg van már honosítva, csak emelni, tökélyesbíteni kell!

A szőlő uralmát a főnebb említett országokban a szőlőbetegség fenyegeti. Ezt együtt munkálódva az állat- és növényország terményei idézik elő. Legujabb fölfedezések egyike az entomológiában, hogy egy kis tetű (pediculus vinealis) az oka annak, hogy a szőlőbogyókon bizonyos élősdű növény (oidium Tuckeri) fejlődik ki, melly a szőlőt elöli. Ez mindaddig nálunk, ha voltak is egyes példák, de olly nagy fokban, hogy egész szüretet tett volna semmivé, még nem mutatkozott.

Ezeket előrebozsátva kérdeem, nem kell-e a bor természetével minden tekintetben közelebb megismerkednünk.

Előadásunk fonalán menvén tovább, lássuk mindenek előtt, miben különbözik a bor a sörtől? — *Először* abban, hogy a borban igen kevés van azon táprészekből, mellyekkel minden jól főzött sörnek bírnia kell, s a mellynél fogva a sör éhet csillapít, azon kívül, hogy szomjat olt, és a kedélyt vidítja. *Másodszor* a borban nincs semmi keserű vagy bódító anyag, mellyet a komlóval lehetne párhuzamba állítani. Végre *harmadszor* a szőlőnedvhez nem teszünk élesztőt, csak magától megy erjedésbe, és az ecetsavon kívül (melly a savanyu sörben is meg van), tartalmaz egyéb savat is.

A bor, ha az egész földtekén tartunk szemlét, sokféle gyümölcsből készül, lássuk itt a főbbeket.

1. Szőlő-bor. Ezt nevezzük röviden, s mintegy kitiüntetés gyanánt, bornak. Készül a szőlő nedvéből. E nedvben van kész szőlőcukor, s ha azt a légen állni hagyjuk, hamar és könnyen megy erjedésbe magától. Közönséges nyári időben félóra alig kell, hogy a legtisztább szőlőlé megzavarodjék, s abból gőzhólyagcsák fejlődjenek. Ez az erjedés kezdete; attól számítva vagy 3 órát, már tetemes mennyiségű élesztő gyűl meg a folyadék tetején, valamint benne szesz, mint az erjedés második terménye. Hogy hol veszi magát az élesztő-növénynek csirája vagy magva olly rögtön s annyi számmal, melly elegendő az erjedés erélyes és rögtöni megindítására, mindaddig nincs megfejtve.

A bor összetétele és jósága különböző; ezer meg ezer körülménynek van erre befolyása. A táj éghajlata, az év kedvezése vagy mostohasága, a föld minősége, a szőlő fajtája, művelésének módja, a szüretelés ideje, a nedvkinyomás módja, az erjedés vezetése, az újbor kezelése, annak további ápolása, a pincze hőfoka s egyéb minősége, a bor kora és számtalan egyéb, a borkezeléssel foglalkozók előtt ismeretes körülmény, gyakorol a bor jóságára s általában minőségére befolyást.

Van azonban minden borban :

a) bizonyos mennyiségű szesz vagy is alkohol. Ez nem csak a különféle borokban, hanem sokszor változik a bornak ugyanazon fajtájában is. Kitétszik ez, ha egymás mellé állítunk többféle bort, azok mellé irván terjmértékben (Volummasz) például 100 itcze borban a szesz mennyiségét szinte itcze számban.

	100 itczében.
Port (portugali)	21—23
Sherry vagy Xeres (spanyol)	17—19
Madeira	17—22
Malaga	15—16
bordeauxi	11—15
burgundi	10—12
fehér champagnei-i	10—11
rajnai	8—13
Mosel	8— 9
budai	10—12
kőbányai	9—11
tokaji	11
ménesi	10 ¹ / ₂

b) Van továbbá a borban több kevesebb szőlőcukor, mely az erjedés vegybontó hatása alól kimenekült. Ettől van a bor édes, sőt olykor gyümölcsnemű íze. Igen sok cukor, például a tokaji s egyéb aszaborainkban. Van a pezsgő borokban is, sőt ezekhez a készítésnél cukrot adnak, nemcsak azért, hogy ez által több testet kapjanak, hanem hogy a pezsgést el ne veszítsék, és meg ne savanyodjanak. Nevezetes, hogy a cukor minősége mennyire kimutatja magát a borban, mellyhez adtuk : ha a pezsgő ugyanazon fajtájából veszünk két üveget, az egyikbe kétszer tisztított nádcukrot, a másikba kétszer tisztított répacukrot teszünk, amaz visszaadja a cukornád zamatját és kellemes ízét, míg emeből a répának kellemetlen mellék-ízét érezzük ki. A borban képesek vagyunk ízlő és szagló szerveink által a cukorból jövő legparányibb tisztatlanságot fölfedezni, mellyre magában a tisztított cukorban se a szem, se az orr vagy nyelv nem lett volna képes rájönni.

c) Van a borban szabad sav változó mennyiségben. Ettől van a boroknak jobban vagy kevésbé kivehető savanyúsága. Mint monddók, a sör, a később következő almabor nem kevésbé mint a szőlőbor tartalmaznak szabad savat, csak hogy e sav (legalább annak tulnyomó mennyisége) mind a három italban más.

A sör sava *eczetsav*,

Az almaboré s a köles- és tejsöré *tejsav*,

A szőlőboré *borsav*, melyet attól el is lehet választani, sőt ilyen alakban használjuk is az u. n. pezsgőpornál, mely kétféle papírban adatik, az egyikben levő fehér por savanyu, s ez a borsav (acidum tartaricum, Weinsteinsäure), a másik kissé lúg ízű, s ez a ketted szénsavas natron (bicarbonas sodae).

Borsav tehát kizárólag csak a borban van; azt nem találni a sörben vagy almaborban, ép oly kevésbé mint tejsavat a borban vagy sörben. Az eczetsavról ezt nem mondhatjuk, mert az minden szesz folyadékban képződik, mihelyt kissé nagyon is előre haladt az erjedés. Az t. i. a menete a dolognak, hogy valamint a cukor átváltozik az erjedés folyama alatt szeszre és társaira, ugy elváltozik, ha ilyenkor meg nem akasztjuk menetében, a szesz eczetsavra. Ez a boroknak, ez a sörnek stb. megeczetesedése, ez az elve az ugynevezett mesterséges eczet készítésének.

Éretlen szőlőben, valamint az ilyenből szűrt borban van még egy sajátzerű sav, mely a czitromsavhoz hasonlít, de az érés alatt a bogyóban más anyaggá változik át.

A borsav a szőlőben nem szabadon van, hanem kalihoz kötve, mellyel a borkövet (ketted borsavas kali) képezi. Ez a mint huza-mosb ideig áll a bor a pinczében, abból kiválik, s a hordó oldalaira rakódik. A borok lehuzásánál visszamarad, mint seprő vagy kéreg, tisztátlanítva egyéb anyagokkal. Szárított alakban képezi a nyers borkövet, s ez tisztítva a tisztítottat (cremor tartari), mellyből borvidéken nem jelentéktelen mellékületet csinálhatni.

E szerint állás közben a jó borok vesztenek savukból, s illy arányban növekszik évről évre jóságuk és értékök.

Van még egy különös sav is némelly borban, mely azokat orvosi tekintetben tünteti ki. Gyógyszertárainkban a malagai bort mint orvosságot tartják azért, mert *phosphorsavat* tartalmaz oly mennyiségben, minőben azt hitték, hogy semmi más bor nem tartalmazza. Taval egy hazánkfia (bécsi borkereskedő) unszolására vegytani vizsgálat alá vettek több magyar bort, különösen a phosphorsav-tartalomra nézve is, és ime kiderült: hogy a ménesiben több, a tokajiban pedig *még több* phosphorsav van, s Magyarország borai e részben sem kénytelenek a külföldi borok elöl hátrálni. A malagai helyett bizvást árulhatnak eztán gyógyszerészeink valódi tokajit vagy ménesit.

d) Van minden borban, igen csekély arányban, bizonyos aether (oenanthsavas aether), melytől a bornak saját borszaga van, melyet hosszabb idő után is megérezünk azon pohárban, melyben bor volt. Ezen aethert a vegyész képes a borból kiválasztani, s az így egy igen finom folyadék, mellynek szaga olly erős, hogy csaknem kábulást idéz elő. A szőlőnedvben még nincs meg, csak később képződik az erjedés folytán, és így növekszik mennyisége, minél tovább áll a bor. — Milly erős e folyadéknak szaga, mutatja azon tény, hogy alig van bor, a melyben több lenne mint annak egy 40,000-ed része, és mégis tisztán kiérezzük minden szőlőborból.

e) A bor-aetheren (oenanthsavas aether) kívül van még csaknem minden borban egy más szagos test is, melly annak a sajátosság zamatot vagy bouquet adja. Ez igen jellemzi a különféle körülmények közt termett borokat. Mennyisége még csekélyebb mint a bor-aetheré, és azért vegytani szempontból sem tudunk róla sokat mondani.

A szőlőbor használata felettébb régi. Európa déli, és közép részében a nép megszokott italát képezi számíthatlan idő óta. Méltán tartják a borivó népekről, hogy azoknál nagyobb az életvidorság, és kitartás mint másoknál. A bor, mérsékelten használva, mindenesetre legártatlanabb a szeszes italok közt; gerjeszt, elősegíti az emésztést, vidítja a kedélyt, s üzi a gondot.

Minden világrész közt legtöbbet termel Európa, s itt különösen Franciaország, melly évenként több mint ezer millió frankot vesz be boraiért! Ezt követi Ausztria s itt különösen Magyarország, mellynek a mult századokban virágzó borkereskedése lassanként alább szállt, most azonban ismét új ébredés előjelei mutatkoznak.

Boraink közt itt és mindenütt a világon, hol a jó bort szeretik, első helyen a tokaji aszu áll, utána jő a ménési, s ez után a ruszti. Ezek honunk rendes aszu borai. Az asztali borok közül kiemelendők: a) *fehérék* az érmelléki, somlai, badacsonyi, neszmélyi, magyaráthi, szerednyei, villányi, köbányai; b) *veresek* az egri, visontai, szegszárdi, villányi, budai stb. Ezeken kívül megvannak a szomszéd Erdélynek is a maga igen jeles borai, de a mellyek eddig nem teremnek olly bőségben, hogy az ország határait tetemesb mennyiségben lépték volna át: ilyenek a rozsamáli, dicsőszentmártoni, czelnai, égeni, stb.

A szőlő művelésének módjával, a hol az akarat és szorgalom nem hiányzik, meg lehetünk elégedve. Ez a véleménye a külföldi borászoknak, kik Magyarországot szőlőt bejárták, így találta ezt Hayas József is 1854-ben tett külföldi utazása alkalmával, ki se a Rajna és Mosel vidékén, se Champagne-Bordeaux vagy Bourgoigne

táján olytán módjára a művelésnek nem talált, mely a mienket czélszerűségre nézve felülmulná.

A borkészítése s annak pincézése az, mi nálunk hiányos, mit nekünk ernyedetlenül tanulnunk kell. Nálunk jó bor csak jó esztendőben van, s ilyen jó esztendők voltak: 1805, 1811, 1812, 1822, 1823, 1827, 1830, 1834, 1841, 1846, 1850, 1852, 1854, 1855. A bor észszerű készítésének feladata, hogy mostohább években is javítsunk a szüreten, s további feladata a pinczekezelésnek: hogy a különféle esztendei terméskből egyöntetű italt készítsünk. Oly tanulmány, mely csak elméleti s gyakorlati ismeretek alapján termi meg a foganatos eredményt!

A borkereskedés egyik főkélléke a valódi borszesz, ezt mind- eddig csak Franciaország szolgáltatta, most már a szűk vagy épen semmi szüret miatt azonban alig készít többé, a czikk ára nagyon fölment, s így a hol sok bor terem, alkalom nyílik egy új iparágra, a mely honunkban mindeddig nem létezett. A borszesz- készítő nem a bor jóságára néz annyira, mint mennyiségére. Azon borral is megelégszik, melyért mint borért semmit vagy keveset adnak. E borszesz okvetlen kell azon borokhoz, melyeket messze földre akarunk szállítani, egy kevés, hozzáadva, megóvjá a romlás- tól. Más mint borból készített szesz (legalább a mellyekről az ipar jelenleg rendelkezhetik) azt elrontja, finom zamatjától végkép meg- fosztván. Ilyen borszesz-gyár van keletkezöben Pest mellett Kő- bányán Havas József birtokán. Ha nem kap a világkereskedés elegendő borszeszt: unszolni fogja a vegytant, ez annyi ipar- és kereskedelmi zavar oszlatóját, valami pótszer ajánlatára, s a vegy- tan meg fog felelni.

2. Gyümölcsbor: alma-körtebor. — Ezt nálunk épen nem készítik, levén szőlőborunk mint valami jobb: ellenben Né- met- és Franciaország északibb vidékein, Schweizban, Angliában és Éjszak-Amerikában igen nagy mennyiségben termelik.

Az alma- vagy körtelében már kész szőlőcukor van. Magára hagyva minden élesztő-hozzáadás nélkül erjedésbe megy, elvál- tozván a már említett módon alkohollá. A gyümölcsbornál szinte el lehet mondani azon körülményeket, mellyek a szőlőbor minő- ségére befolyással bírnak, azok szerint az alma- vagy körtebor (cider) minősége is változik, u. m. a gyümölcs fajtája, érettségé- nek foka, az éghajlat, az évjárás, sőt a föld kötani minősége is, miként ezt Normandiában, hol e foglalkozás különösen otthonos, tapasztalták. Mindenki tudja ott, hogy ugyanazon fajta alma me- szes földön más ízű bort ad, mint homok- vagy agyagföldön, s ennek nagy befolyása van a bor becsének megítélésére is.

Minden különbség és finom árnyalatok daczára vannak azon- ban a gyümölcsborokban közös alkotrészek, s általános tulajdo-

nok. Szilárd tápláló rész mint a sörben, bennök nincs, úgy szinte bódító anyag sem. Szesz-tartalmuk vagy 9 századrész, tehát mint valami gyenge asztali borban. Van bennök továbbá tejsav, mi sem a malátasörben, sem a szőlőborban nincs, ellenben megvan a tatárok tejsörében és a bouza nevű ázsiai (köles) italban.

Jellemző a gyümölcsborra, hogy felettébb könnyen savanyodik meg. E miatt nehéz azt eltartani, vagy éppen messze szállítani. Angliában utaztomban többször adattam magamnak a híres devonshire-i almaborból, de soha sem találtam másnak, mint savanyu lörének, mellyre a „híres“ melléknév sehogy sem illik.

Az almán és körtén kívül egyéb gyümölcsöt is használnak e czélra, úgy mint cseresznyét, barackot, ribizskét, csipkeszőlőt vagy pöszmétét (gooseberry wine), epret, szamoczá, bodzát stb.

3. Nyírfabor. A közönséges nyírfának (betula alba) édes nedvéből készítnek Oroszországban (Livland, Esthland), sőt Németországban is a Harz-hegység lakói egy olyan italt, mely némileg a gyenge s édesített borra emlékeztet, de zamatra nézve attól különbözik. A nyírfán e végből lyukat fúrnak, s ebből leginkább február végén és mártius elején nedv foly ki, mellyet csatornák segítségével egy közös edénybe gyűjtenek össze. Most gyorsan befőzik, lehabozzák, olykor egy kevés czukrot tesznek hozzá, s így engedik erjedésbe menni, mi 5—6 nap tart. Szőlőczukor van a nyírfalében, egyebet vegytani tekintetben alig mondhatunk most még róla.

4. Pálmabor. Sok pálmafának a nedve tartalmaz czukrot, s miként előadtuk, többeket használnak czukor-előállításra. Itt ott azonban a meleg tájakon ez édes nedvet erjedésbe engedik menni, mi önként és pedig hamar szokott bekövetkezni, s az eredmény egy részegítő ital, a pálmabor.

Az indiai szigettengeren, a Molukkokon és Philippinákon a gommutipálmából (saguerus saccharifer) készítnek szeszes italt. Sumatrában ezt Nevá-nak mondják s páritás utján ebből nyerik az arrak-ot, a mit nálunk is kaphatni.

A Kokuszpálma (Cocos nucifera) is szolgál pálmabor előállítására Indiában és a Csendestengeren, s azt ott különösen Toddy-nak nevezik. Belső Afrikában ellenben az igen buján tenyésző datolyapálmát fordítják e czélra, mellynek koronája alatt lyukat fúrnak a fába, hogy azon a nedv kifolyjék. E lecsapolást természetesen megsínlik a fák, mit mind növésükön, mind gyümölcsükön észrevehetni, mert ez sokkal silányabb, mint a mi hozzánk jő más vidékről, azonban ott azért még is megeszik.

A Tunishez tartozó Tozar nevű oázon (gyöpsziget a saharai homok tengeren) egy háznál sem hiányzik a pálmabor, s gyakran látni az utczákon tántorgó arabokat. Ezek szigoru mohamedánok,

s a próféta tana elleni kihágásukat avval mentik : hogy nem bort isznak, a mit a próféta tilt, hanem lagmi-t (ez levén ott a pálmabor neve.)

Vegyteni tekintetben a pálmabort még senki sem vizsgálta. Annyit tudunk : hogy a nedv a mint kifolyik, édes s legcekélyebb fokban sem bír részegítő erővel ; de rövid idő mulva erjedésnek indul, szeszes lesz, s utóbb megsavanyodik. Ázsia és Afrika sok helyén az erjedt nedvet pártják, s erős pálinkát kapnak belőle.

Chiliben Amerika keleti partján is honos a pálmabor, azonkívül Kelet-Indiában és Ázsia egyéb vidékein, s a mint mondók, Afrikában is igen elterjedt, úgy hogy, bár mi itt Európában jóformán csak nevérol ismerjük, aligha nem több embernek szolgál naponként derítő italul, mint a szőlőbor.

5. Nádcukorbor vagy Guarapo. Valamint a pálmafák nedve úgy a cukornádé is képes erjedésbe menni részegítő itallá változván át. A négerek guarapó-nak hívják, s nagy becsben tartják. Meg van abban a nádlének minden alkatrésze, kivéve azt a mi az erjedés folyama alatt elváltozik, vagy lecsapódik. Ez ital a cukor-ültetvényeken honos; vegytanilag megismertette azonban még nincs.

6. Agavebor vagy octli, pulque. Mexicóban a nép alsó osztályának kedvencz itala. Készítik az amerikai aloe vagyis inkább agave (agave americana) nedvéből erjesztés által. E növény, melly nálunk is díszlik melegházakban és kertekben, honában minden 10 évben virágozik, s ekkor a virágszárból lecsapolják a nedvet. E végből azt lemetszik és bele csésze alakú homoru mélyedést faragnak, mellynek széléit a külső kéreg képezi. E vagy 2 láb mély és másfél láb széles mélyedésben gyűl meg mind azon nedv, melly a virágzat táplálására volt szánva olly mennyiségben, hogy napjában 2—3-szor is kell kimerni. Hogy jobban hozzáférjenek, egyik oldalon a növény leveleit lemetszik.

A nedv igen édes, és legkevesebb sincs benne azon kellemetlen szagból, mellyet később vesz fel. Aguamiel-nek az az mézvíznek nevezik. Erjedésbe ugyan magától is menne, de sokkal hamarább történik, ha már régebben állott s erjedésben levő nedvből tesznek egy keveset hozzá. Azért az első szüretet félre teszik, 10—15 napig engedik magában erjedni, s a később szedett egész mennyiség közt megosztják minden edénybe öntvén egyaránt. Ez által az erjedés olly gyorsan folyik le, hogy 24 óra alatt már kész az ital. Egy jó agave naponként 6—12 itcze nedvet is ad, még pedig két, sőt három hónapig.

A vegy-változások, mellyek az erjedés folyama alatt történnek, bizonyos tekintetben sajátságosak :

Előszőr : képződik alkohol vagyis szesz épen úgy, mint ha-

sonló esetben mindig. Az ital részegít, s pártítás által pálinkát ad, melyet ott mexikal- vagy aguardiente di maguey-nak hívnak (maguey ott az agave közneve).

Másodsor : képződik benne sav is, mert azt mondják, hogy az almaborhoz hasonlít. E savat azonban különösen még senki sem ismertette meg.

Harmadsor : legnevezeteseb eredménye az erjedésnek, hogy a csaknem egészen szagtalan nedvben igen kellemetlen bűz fejlődik ki, melly a rothadt husra emlékeztet. E miatt idegennek, főleg európainak az ital nincs is inyére; de annyira hűtő és üdítő különben, hogy ha az ember az első undort legyőzte, csakhamar megszokja, s még az európai is megkedveli.

E rossz szagú test maga és a vegybomlási körülmények, mellyek közt az képződik tanulmányozva mindeddig nincsenek ugyan, de annyit állíthatunk, hogy az tán ollyszerű, mint a hal-husban rothadás alatt kifejlődő büzös test, annál inkább: mint-hogy tudunkra növények is vannak, mellyben az képződik. Így a Himalaya környékén növő Saussurea, és a Stapeliák, mellyeket e miatt különösen dögvirágnak is neveznek, mert egészen rothadt hal-szagúak.

A bornszülöttek e nemzeti italnak sok jót tulajdonítanak: erősíti a gyomrot, elősegíti az emésztést, jó álmod okoz és sok bajban meggyógyít. Mivelni az agavet e czélra főleg nagyobb városok mint Puebla és Mexiko közelében szokás, mert a bort soká tartani elváltozás nélkül nem lehet, tehát gyorsan kell rajta túladni. A belőle készített pálinka ellenben tartós, s ezért többnyire pártítják, s így történik, hogy pálinka alakban nagyobb mennyiséget fogyasztanak, mint bor alakban.

7. Mézbor vagy meth. A bornemű italok közül egy legrégebb a mézbor, melly hajdan Németországban is nagy divatban volt. Sőt még egészen tisztába sincs hozva, hogy sör vagy mett volt-e az ő germanok nemzeti itala. A régi skandinávok, mikén, tudjuk, a jövendő élet legnagyobb boldogságai közé számították Odín asztalánál a levert ellenek koponyájából mézbort inni. Még ma is szeretik ezt észak népei, s gyakran isszák az oroszok, lengyelek, nyugati poroszok, svédek stb.

Készítése egyszerű. A mézet vízzel föleresztik, főzik és átszűrik; tesznek aztán hozzá (noha magától is erjedne) egy kevés élesztőt vagy malátát, s beállítják mérsékelt meleg (15—20° R.) helyre. Az erjedés tart két három hónapig, mi alatt a hordót folytonosan szükséges feltölteni. Eltelvén ez idő, a folyadékot lefejtik, derítik, tesznek itt ott fűszert hozzá, s a pinczébe állítják.

A fiatal mézbornak tisztán van méz íze, jele, hogy a cukor mind nem szenvedett vegybomlást. Idővel ezt elveszti, s javul

annyira, hogy a jól kezelt ó mézbort a legjobb spanyol borokhoz lehet hasonlítani, a szesztartalmat kivéve, melly olly nagy mennyiségben soha sincs benne. Illyen mézbor aztán hasonlít vegytani tekintetben is a szőlőborhoz, s általában a legegészségesebb és legkellemesb italok egyikének mondható.

8. Burgonya- vagy keményítőczukorbor. Az előadat-takból világos, hogy erjedés által a burgonyából s általában a keményítőtől is lehet szeszest italt készíteni. E végből a keményítőszörpöt vízzel fölereszttik, hozzá egy kevés fűszert s tán ollykor gyümölcsnedvet (cseresznye, ribiszke stb.) adnak, s erjedésbe hagyják menni. E módon lehet iható bornemű folyadékot készíteni, melly idővel mindig jobb és jobb lesz. Szileziában ezen eljárás szerint csakugyan készítettek is utánzott magyar borokat és madeirát, mellyekre vevő és fogyasztó is akadt!

Szerintünk azonban sokkal czélszerűbb volna a keményítőczukrot (miként több helyen csakugyan ugy is van) a mostohább évek szüretei javítására, mint valódi termények utánzására, s így ezek hitelének lerontására fordítani. Drezdában Havas József legújabb utazási munkája szerint a vendéglők borlapjain legalább ki van téve „valódi tokaji“, „nem valódi tokaji“, s ez így megjárja, de Drezdán kívül találta-e már valaki a becsületességnek e nyilvánulását?

III. Szesz és pálinka.

Ha az ember a leirt szeszest folyadékok közöl akármellyiket nyitott edényben tüzre teszi míg forni kezd, abból vegyest vízgőzzel a szesz elszáll, s a levegőben eloszlik. Ha ellenben annyira zárt edényben visszük e kísérletet véghez, hogy a gőz egy csövön keresztül mehessen el, s ezen át hűvösen tartott edénybe bocsátjuk, a szesz ismét folyó állapotot vesz fel s vele együtt több kevesebb víz. Ezen munkát *páritásnak* (destillálásnak) mondjuk. *)

Azon készületnek, mellyben a páritást véghez viszik lényegesen két részből kell állani: *első* a kazán, mellybe a páritandó anyagot tesszük, *második* a hűtő, mellyben a gőz megsűrűsödik ujra folyó alakot vevén fel. — A kazán alá tüzet csinálunk fával, szénnel, turfával stb.; a hűtőt pedig rendszeren hideg vízzel vagy jéggel vesszük körül, hogy minden része a rajta keresztül vonuló gőznek képes legyen folyó állapotot venni fel.

Gyakorlatban a páritó készülethez minden folyadéknál, melyet páritás alá akarunk venni, más apró módosítást kell tennünk,

*) Közönséges szólásmód szerint destillálásnak mondják azt is, ha a folyadékot likacsos kővön bocsátják át. Ez csak szűrés (filtrálás). Szűrni lehet ruhán, szítán, papíron, kővön, homokon, szénporon át stb.

ha azt akarjuk, hogy a lehető legtöbb szeszt, a lehető legcsekélyebb költséggel nyerjük ki. Más készüllet kell annak, a ki gabonából vagy burgonyából, más annak a ki borból, serböl, nádczukorból stb. akar szeszt gyártani.

Mind ezen készülletek megegyeznek abban, hogy a melly szeszt velök ellőállitunk, abban több kevesebb víz s egyéb, a feldolgozott anyag minőségéhez képest különböző, mellékrész van. Egészen tiszta szeszt vagyis tiszta alkoholt a vegyész állit elő a gyárák szeszéből az által, hogy attól a mellékrészeket, s különösen a vizet fíradtságos módon elválasztja.

Lássuk mint néz ki a maga tisztaságában e test, mellyet keverve más anyagokkal a borban, sörben, pálinkában annyiszor élvezünk? — Ez egy szintelen folyadék; szaga kellemes, átható; íze égető. Könnyen gyúl, s halvány lánggal ég. Részegítő, sőt kábító a legnagyobb fokban, az emberi szervezetre így a maga tisztaságában föltétlen méregként hat. A víznél könnyebb körülbelöl egy ötöddel. Azon edény, melly, ha vízzel van tele, 1000 gránt nyom, csak 792 gránt fog nyomni, ha tiszta alkohollal töltjük meg. Azért azt mondjuk: a tiszta szesz aránysulya 792, a vízé 1000 levén vagy 0,792, ha a vizét egységül = 1 vesszük. — A tiszta alkoholt vegyészeti czélokra használják, a közönségest pedig az ipar különféle ágaiban, sőt háztartásunkban is alkalmazzuk, ha szobában akarunk magosabb hőfokot kis mértékben előidézni gyorsan és tiszta módon, például kávé, thea főzésnél stb. E közönséges alkoholban tetemesb mennyiségű víz van.

A szesz italokban, mellyek divatban vannak a szesz tartalom változó; lehet azonban általában fölvenni, hogy fele szesz, más fele víz s egyéb mellékrészek. Ezen mellékrészek illó testek, mellyek a páritás alá vett anyagból ugyan együtt átmennek a szeszszel és vízzel, és annyira sajátosságos jelleműek, hogy rólok a nyers anyagra könnyen reáismerhetni, sőt miattok a különféle szesz italoknak különféle nevek is van. Cognac-nak (Franz Brantwein) mondják, a mit a borból huznak le; rumnak, a mit a melasse-ból; arrak-nak, a mit a rizs vagy pálmaléből. Burgonya adja a közönséges vagy burgonyapálinkát, rozs a rozspálinkát. Szilvából kapják a szilvoriumot; a szőlő-sajtolásnál megmaradó csutkákból a törkölypálinkát stb. — Ollykor tesznek a pálinkához vagy a páritás előtt vagy utána különféle fűszereket, mi által az íz módosul, s a készítmény egészen új név alatt mutatattik be a világnak.

A páritás. — Ámbár minden ollyan folyadék, melly erjedés által készült, páritva szeszt ad, más mégis az eljárás az erjedés vezetésénél, ha a végezel pálinka-készítés és nem sörfőzés vagy borsziürés. Láttuk ugyan is:

Először, hogy a sörlében meglehetősen mennyiségű cukor maradt változatlanul meg. Az erjedés folyama megakasztatik mielőtt a cukor egész mennyisége elváltozik, azon okból, hogy a sör ízét javítsa, s azt a pinczében eltarthatóvá tegye savanyodás nélkül. A pálinkafőző ellenben lehető legtöbb szeszt akar kikapni, azért ő az erjedés folyamának gátot nem vet, hanem tökéletesen véghez hagyja menni. Ha cukor maradna vissza, az reá nézve végkép veszve volna, innét az ő feladata úgy vezetni e munkát, hogy minden cukor szénsavvá és alkohollá változzék át, mi nem kevesebb gondot és nehézséget okoz, mint a sörfőzőnek vagy borásznak, ha minden tekintetben jó eredményt akarnak.

Általában azt tartják, hogy a gabonamalátából főzött pálinka a legjobb. A gyárnok haszna megkívánja ellenben elégszer, hogy a malátával nyers gabonát vagy burgonyát vegyítsen. Ennek okát érdemes lesz még egyszer felvilágosítani. Láttuk, hogy az árpa csirázásakor kifejlődő természetes élesztő vagy tudós mű-nyelven a diastas az, a mi a gabona keményítőjét aztán cukorrá változtatja.

Mondottuk, hogy 1 rész diastas 1000-szer annyi súlyrész keményítőt bír átváltoztatni. A jó malátában azonban csak 100szor annyi van, mint diastas, ez tehát még 10-szer annyi keményítőnek képes megfelelni. Ez okból lehet a malátához tetemes mennyiségű keményítőt akár őrlött de nem csiráztatott gabona, akár burgonya alakban tenni azon biztos kilátással, hogy ezt a maláta természetes élesztője szinte cukorrá változtatja át.

Ezt cselekszi a pálinkafőző is, ha azt rozsból vagy egyéb gabonából készíti. Haszna az, hogy a malátakészítés fáradságát és költségeit meggazdálkodja, s az avval összekötött veszteséget (8 percent) is elkerüli. 100 font árpa csak 80 font malátát ad; ebből 12 a szárítás alatt elillanó víz, s a többi 8 tulajdonképen a maláta készítési veszteség. A pálinkafőző szinte vehet olcsóbb anyagot a malátához, mint a miből ez készülhet. A pálinka, melyet e keverékből kap, korántsem olly jó, mint a melyet a tiszta maláta szolgáltatna. Itt nálunk s Némethonban mindenkor keveréket használnak. Irföldön tiszta malátából pártják az ő whisky nevű nemzeti pálinkájokat.

Gabonából sokkal ritkábban főznek nálunk pálinkát mint burgonyából. Ez onnét van, mert ugyanazon földterület ebből többet terem, mint amabból. Nincs ugyan a burgonya pálinka olly becsben, melyben a gabonapálinka, de ha gondosan van vezetve, a főzés különbséget alig lehet tenni. Rosszul sikerült főzés alatt sok fusel-olaj fejlődik ki, mit azonban most már több módon el is tudunk távolítani.

Honunkban (Galgóczy mezőgazdasági statisticája szerint) legtöbb szeszgyár van a nagyváradi kerületben, különösen Aradban,

Szathmárban és Szabolcsban. Alaptökéjük összesen 874,000 ft, foglalkoztatnak 1182 munkást, előállítanak 17,726 akó szeszt, melynek értéke másfél millió forintot meghalad. Vannak aztán a többi kerületekben is itt-ott elszórva s néhol nagyszerűen fölszerelve. Azonban önálló s kellőleg fejlődésnek induló üzlet gyanánt sehol sem virágzik, azt vagy mint járulékát tekintik a mezőgazdaságnak, vagy többnyire zsidó kézen van hasznabérben, s így semmi felsőbb gyári igénynek meg nem felel. — Egy angol szeszgyárnak s egy honunkbelinek kezelését összehasonlítva a tökély foka közti örvény igen nagynek mutatkozik. Nálunk tudtommal egyetlen szeszgyárban sincs bevezetve a pálinka tisztítása azon olajnemű testtől, melyet a közéletben csak fuselnek mondanak, s a melly miatt semmi finomabb alkalmazásra nem fordítható. Külföldön nemcsak hogy e tisztítást véghez viszik, hanem a visszamaradt fuselt is birják értékesíteni. Ujabb időben Bécs táján telepedett le néhány francia technikus, kik a legnagyobb haszonnal viszik e tisztítást véghez. Cognac hiányában, sőt e mellett is minden közönségesebb borhoz, a melyet messze akarunk küldeni, tisztított pálinka kell; kell továbbá az illatszerek készítéséhez stb.

A pálinka hatása. A tiszta pálinka nem egyéb, mint szesz (alkohol) keverve vízzel, és igen kevés illó olajokkal, melyeknek hatása szervezetünkre külön tanulmányozva, mindeddig nincs. Minthogy pedig a szesz szényből, könenyből és élenyből áll, semmi olyan nincs abban, a mi testünk táplálásában részt vehetne, miként ezt állati s növényi eledelünk tenni képesek. A mit rendszeren hozzáadnak a pálinkához, tápanyagnak szinte nem tekinthető; legtöbbször cukor jő bele, mellyről már láttuk, hogy a test erejét magában nem képes fentartani. A pálinkát tehát inkább izgató, melegítő szernek kell tekinteni, épen úgy mint a bort, sőt a sört is, mellyben van ugyan tápanyag, de olly csekély arányban, hogy fogyasztásának okát ennek rovására tenni nem lehet.

Ebből azonban nem következik, hogy a testalkatra a pálinka használata jótékony hatással nincs. Sőt inkább biztosan mondhatni, hogy csekély mértékben véve :

Először a testet közvetlen melegíti, s azon változások által, mellyekkel a vérbe átmegy, a szénsav és víz részét pótolja, mit mint az élet fő kellékét a tüdők által folytonosan ismét kielegünk. E részben valóban állíthatjuk, hogy bizonyos tápszereket, például keményítőt vagy zsiradékokat pótol. Egy pohár pálinka s hozzá kolbász vagy füstölt hus olly vegyületet adnak a gyomorban, mint a kenyérben együtt levő keményítő és siker, mi minden esetre jeles tápszernek ismertetik.

Másodszor kevesebbíti azon anyagok veszteségét, a mellyeket részint a tüdők, részint a vesék által választunk ki. Módjával élvén

vele, épen úgy mint a kávé vagy thea kisebbíti a zsír- és sejtanyag természetes veszteségét. Más szóval a vele élők képesek testök erejét és tömegét csekélyebb mennyiségű táplálékkal is fentartani. Ezenkívül elősegíti és könnyíti az emésztő szervek munkáját, a mi gyenge gyomruaknál mindenestre tekintetbe veendő.

És így általában a szeszes italok is, ha csak különös okok miatt a természet meg nem tűri, öregebb és gyöngébb egyéneknek valók, kiknél a kövérség és sejtanyag fogyni kezdenek, az az a kiknél az emésztés lankadtabb, úgy hogy a sejtszövet természetes veszteségét elegendő gyorsasággal pótolni nem bírja, sőt az illyeknél használata jótékony befolyást gyakorolhat.

E veszteség a test anyagában vagyis súlyában egyik legközönségesb következése a közeledő vénységnek, s általános jele, hogy az élet kialvó félben van. Illyenkor vagy nem vesz már be elég tápot a gyomor, vagy nem bír annyit megemészteni, a mennyi a testből naponként vesz. Szeszes italok mértékben használva az anyag napi veszteségét kisebbítik. Ugyanegyütt izgatólag hatnak az emésztő szervekre, s így élethosszabbító szer gyanánt működnek. E miatt nevezték a költők már régóta a bort az öregek tejének, s a tudomány ez állítás helyességét elismeri. Mert ha nem is táplálja az öreget úgy mint tej a csecsemőt, de minden esetre sokat használ neki az által, hogy erejét fentartja, s a test fogyását hátráltatja. Az ifju — és férfikori mértékletesség egyik legszerencsésebb következése az, hogy minél későbben támaszkodunk a szeszes italok segítségére, annál kevesebbé marad el ezek jótékony hatása.

Azonban mindez nem menti ki a mértéken tuli használatot, vagy azon erkölcsi rosztat, melly ennek okvetlen következése. A fenn elősorolt jó hatást csak a mérsékelt használat idézi elő. Sajnos azonban, hogy ez italok olly csábítók, olly könnyen reájok lehet szokni, hogy legtöbben nem képesek azok használatában a kellő mértéket maradandólag megtartani. Hol egyszer beharapódzott a szeszes italok túlságos használata, ott forrásává válik csakhamar minden nyomornak, fajtalanságnak, minden bűnnek s erkölcsi végpusztulásnak!

Egy német író (Engel) ezt mondja „több országban, különösen Európa északi részeiben a pálinkát, mint izgató szert, némileg a tápszerekhez számítják. Mint illyen, a bor és sör mellett áll. Azonban mind a három itálnak meg van a maga saját jellemző hatása a szervezetre, melly a szellemi életre mélyen behat, s fennen hirdeti, hogy e szeszes italok egyebek mint csupán alkoholnak keveréke vízzel. Hol egyike ezen italoknak honos, a népen meglátni bélyegét. A bornak és sörnek meg van a maga hazája; a pálinka cosmopolita, az egész világon honn érzi magát; hasonlóan némileg a zsidókhoz.“

A bor eleveníti a szellemi erőket, anélkül, hogy mértékkel élvezve, károsan hasson a test egyéb működéseire. A sör bármelyik neme is utána áll e részben. Mérsékkel használva csaknem közönyös a lélekre épen úgy mint a testre; de mint kellemes, egyttal tápláló s üdítő szer megérdemli, hogy gonddal készítsék. Túlságosan használva szellemi nehézkességet, daczosságot, s minden felsőbb érdekek iránti tompulást idéz elő. Legalsóbb fokon a pálinka áll. — Tagadhatlan, hogy rendes mértékben véve az erős testnek, melynek ereje csak pillanatra van valami rendkívüli megerőltetés következtében kimerítve, üdeségét rögtön visszaadja, úgy mint azt csak hosszabb pihenés tehetne volna; de az a baj, hogy hamar szokássá válik, s használtatik máskor is, midőn hason körülmények nincsenek jelen. Mint szokásos ital, előidéz szellemi tompulást hajlammal nyerseségre; aláássa a test erejét és jóllétét, mihelyt megszününk ezt észszerű táplálás által támogatni. Erőtlenség jellemzi a pálinkaivónak szikár alakját. Liebig igen szépen mondja vegytani levelei egyikében „az elszegényülést és nyomort a sok helyen túlságossá lenni kezdő pálinkaivásnak tulajdonítják; ez tévedés. A pálinka használata nem az oka, hanem következése az inségnek. Kivétel a szabálytól, ha egy jól táplált ember pálinkaivóvá lesz. Ha ellenben a munkás kevesebbet keres, mint a mennyi a neki szükséges eledelre kell, hogy erejét újra visszanyerje, a rideg kérlelhetlen kényszerűség bírja őt rá, a pálinkánál keresni menedéket; neki dolgoznia kell, de a nem elégséges táplálék miatt naponként hiányzik bizonyos mennyiség erejéből. A pálinka, az idegekre hatása következtében, megengedi neki a hiányzó erőt, de teste rovására kiegészíteni, megengedi azon mennyiséget ma használni föl, melyre a természet rendje szerint csak holnap került volna a sor; nem egyéb az, mint az egészségre kibocsátott váltó, melyet untalan hosszabbítani kell, mert nincs pénz beváltani; a munkás a tőkét fogyasztja a kamatok helyett, s így előbb utóbb testének bukása következik be.“

Azon kérdésre, hogy mértékletes élés tiszta és nem hamisított pálinkával minő káros hatással van, következőleg lehet válaszolni: a tiszta szesz vagy alkohol, miként mondvá volt, mérég, vegytani szempontból tehát a pálinka föleresztett mérég, az az tartalmaz olyan testeket, melyek az egészségre károsan hatnak. Azonban tudva van, hogy legjobb orvosságaink is mérgek. Így áll a dolog a pálinkával is. Kellő időben és kellő mértékben élvezve, jót tesz a gyomoroknak, s melegíti a tagokat. Ellenben valamint egyéb mérégnél is meg van, hogy ha folytonosan élünk vele apró adagokban, a gyomor utoljára megszokja, hatása ellen eltompul, úgy a pálinka is megszünik mindennapi használat által orvosság gyanánt hatni, s a vele élőknek mindig többet és többet kell belőle használni, hogy

kezdetben tapasztalt jó hatását észrevegye. Ez által iszákos lesz; a folytonos inger a gyomor tevékenységét alászállítja, a szesz göze gyöngíti az agyvelő idegeit, s azon nehézséges állapot következik be, melyet pálinkaivó embereken bizonyos idő után megláthatni. Ha tehát hébekorba a körülményekhez képest egészségünkre válhatik egyrészt a pálinka-ital, úgy másrészt annak szakadatlan használata mindig káros következéseket von maga után; s így a kézi munkást, kinél az említett kivételi esetek csaknem mindig előfordulnak, csak sajnálni lehet, mert ő némileg kényszerítve van egészségét aláásni.

Honunkban is, hol látjuk a pálinka-ital következéseit legsiralmasabb alakban előtünni? Ott, a hol a legnagyobb erőmegfejtés mellett sem képes az ember magának elegendő táplálékot, s néha egykét búfeledtető órát szerezni. A bányásznapnál e baj igen mély gyökeret vert! Az a kemény és szomorú keresetmód az embert mindig kivételes állapotba helyezi, melynek sajnos következései tán kiirthatlanul állottak be. A felső megyékben, hol a népnek kevesebb módja van termelni vagy keresni, szintén több jelenséget látni e bajnak, mint az alsóbb áldottabb vidékeken.

Külföldön próbáltak e rösznak gátot vetni különféle módok által, nevezetesen sokat bíztak az ugynevezett „mértékletességi egyletekben.“ Kezdetben mutatkozott is némi eredmény egészben és egyeseknél. Látni lehetett vasárnapokon délután a népet, melly az előtt ilyenkor a csapszékben mulatott és ivott, a házak előtt ivás nélkül, csupán beszélgetve s mulatozva tölteni idejét. Én abban az időben utaztam Németország több északi vidékén, s mondhatom mennyire feltűnt vasárnapon a különbség olyan helységek közt, mellyekben a lakosok már beléptek az egyletbe, és a mellyekben még ilyen egyletek nem jöttek létre. Hallott ugyanott az ember igen épületes példákat is egyes megtért iszákosokról, kik mértékletességök következtében nemcsak hogy a nyomor martalékai megszűntek lenni, hanem a krajczárokból forintokat csinálván össze, jólére vergődtek. — De mindez nem tartott sokáig. A mértékletességi egyletek ügye divat dolog volt, most már elavult. — Elég legyen erre Irföldet fölhozni. Annnyira nem aljasodott iszákosság következtében tán sehohly egy nép el, mint ott; és mégis a mértékletességi egyletet sem vitte sehohly senki olly virágzásra, mint ott Pater Matthew. Lássuk azonban a végeredményt: 1842-ben 8 millió ember között egyre egyre körülbelül 5 itcze pálinka esett, s 1852-ben 6 és fél millió lakoságnál egyre 10 itcze!

Rendőrségi vagy nemzetgazdasági intézkedések, például eltiltása az apró főzéseknél, megszorítás az eladásban stb. szintén bajosan vezetnének eredményhez mindaddig, míg a munkásra nézve az valódi életszükség! — Gyökeres orvoslás kell annak, a mi

másban aligha kereshető, mint a virágzó mezőgazdaságban, mely aztán olcsó és bő táplálékot képes nyújtani a nép legtöbb osztályának. Másutt is azt tapasztalni, a mit honunkról megjegyeztünk, hogy az iszákosság leginkább a szegény sorsúaknál, kik munkára szorítvák s elegendő táplálék nélkül kénytelenek ahhoz fogni, harapódzik el. Angliában sem lesz iszákos, a kinek minden nap meg van a rost-beef-je a fazékban és hozzá kenyere; ellenben hajborzasztó eseményeknek szemtanúja az ember egy szombati napon este csak magában Londonban, ha azon utcákra megy, melyeken az akkor kifizetett gyári munkások vonulnak haza, ha pálinkás fővel járni lehetne! férfiak nem kevésbé mint nők lettek ott e mondhatni önként kifejlődött mértékletlenségnek áldozatai. Az erkölcsi süllyedésnek illy fokát tán egyik pontján sem láthatni a világnak.

A szeszes italok hamisítása. Az erjedés által nyert italok ereje természetesen a kifejlődött szesztől függ. Gyakran tesznek azonban hozzájuk csalásból kábító és mérges testeket, hogy az által tetszőleg az italt mintegy erősebbé, szeszdúsabbá tegyék.

A sörbe Németországban, hol ártatlan hol ártalmas szereket tesznek, részint hogy a komlót megtakarítsák, részint hogy az italt részegítővé tegyék, ha önmagától az nem volna. Illyenek a fenyőfának (*pinus balsamea*) gyenge ágai, üröm, tárnic, keserfa (*quassia*) földpe és egyebek. — Ezek legalább nem mérgesek, de a komlót helyettesíteni semmi esetre nem bírják, sőt mindig valami idegen ízt kölcsönöznek az italnak. A malátát burgonyával, szörppel, czukorrépával, borókával, zöld borsóval s más egyebekkel szokták pótolni, mik szintén nem mérgesek. Ellenben északi Németországban tesznek olly növényeket is csalásból hozzá, melyekben kábító anyagok vannak, illyenek a *ledum latifolium*, és *ledum palustre*; még jobban lehet kárhozatni a *Lolium temulentum* vagy szédítő vadóc használatát, mert e fű fajnak magva valóságos méreg. Bajorországban aloe befőzött levét teszik a sörhez, hogy a gyenge főzetet erőssé tegyék, holott ez, mint tudva van, az emésztő szerveket igen megragadja, s erős hashajtó. Így tudjuk, hogy Angliában, Svéd- és Oroszországban s egyebütt is használnak a sörhez lélekismeret-nélküli emberek vétkes haszonlesésből idegen mérges keverékeket.

A bort is hamisítják. Persiában mákfejeket tesznek bele, hogy kábítóbb legyen. Palestinában tömjént tettek főleg azon borba, melyet halálra ítéltnek nyújtottak, hogy attól elkábuljanak. A régi Görögországban tengervizet tettek bele körülbelül 1 rész 50 rész borhoz, hogy az emésztést elősegítsék, hatását a fejre gyöngítsék. — A legveszedelmesb hamisítása a bornak vagyis

jobban mondva mérgezése ólomcukorral (eczetsavas ólom) történik, melyet a savanyú borhoz adnak, hogy némileg édesebb legyen. Ez azonban már több idő óta nem fordul elő, minthogy most ugyanazon célért értik a borkezelők ártatlan szerek által is elérni. — Jelenleg a borhoz szeszt adnak, ha erősebbé akarják tenni, meszet vagy közönbös borsavas kalit stb. ha savának túlmennyiségét akarják eltávolítani. Édessé teszik czukor, méz, szörp, must, apró szőlő, burgonyacukor által stb. Az akószámot szaporítják vízzel, alma-körteborral stb. Festik bodza-bogyóval, vörös-répával, borszönfával stb.

Végre a pálinka is fordul elő hamisítva. Czelja e hamisításoknak vagy a mérték szaporítása vízzel, vagy hogy az ugynevezett gyöngyözést idézzék elő benne, vagy hogy bizonyos égető ízt adjanak annak. — A víz nem árt az ivónak, csak iparos tekintetben rontja a pálinkát, mert a víznek bizonyos túl mennyiségével némelly célra nem alkalmas. Ezt azonban a szeszmérő (arómeter) könnyen kimutatja.

Ha a pálinkából üvegben felrázva sok apró léghólyagcsa vagyis gyöngy száll föl, azt a közönséges életben jóságnak tulajdonítják. Könnyen lehet azon ezt bizonyos szerek által, például szikso vagy murokrépa-lé által eszközölni. Ez az egészségnek nem árt, hanem árt a vevőnek, ha meghagyja magát csalni. A szeszmérő itt is kimutatja a hamisítást. — Máskép áll a dolog némelly mérges növényekkel, melyeket hozzá tesznek, hogy az ital gyöngyöségét palástolják. Ilyenek a capsicum annuum vagy török paprika, melyeket kis mértékben fűszerül használunk, de nagyban méreg; ilyen a nálunk vadon növény daphne mezereum vagy farkas boroszlány, melynek kérge holyaghuzó szereink egyik leghathatósbika. Ezek és ezekhez hasonló keverékek a pálinkában igen kártékonyan hatnak a belekre, s különféle betegség okaivá válnak. Ezen szereket igen nehéz vegy-uton kimutatni; itt ismét, mint sok más hasonló esetben a nyelvre vagyunk utalva, mint izlő szervünkre: ezen a feloldott növényrészek sokkal erősebb égést idéznek elő, mint a tiszta szesz, s nem is enyészik el az íz olly hamar mint ezé. Angliában a boróka pálinkához kálmost, malagueta-borsot és egyebet tesznek.

Ásványos mérgek közül leggyakrabban találni pálinkában a rézvitriolt (kénsavas réz). E mérget, mely hányást, kolikát, sőt halált is okozhat, azért teszik bele, hogy fanyar, összehuzó ízt kapjon, s erősen fejlődjenek benne a gyöngyök. Nem készakarva a grinspán vagy eczetsavas réz jó bele a rézből készített páritó edényekből, ha ezek tisztán tartására kellő gondot nem fordítanak. A rezet könnyű kimutatni. E végből veszünk a kérdéses pálinkából egy üvegcsobe keveset, adunk hozzá egy csöp szín-

telen lenmagolajt, s jól összerázzuk. Ha van réz benne, az olaj kékeszöld lesz.

A kábító és mérges növénytestek sajtáságos befolyásáról tesztünkre a következő cikkekben lesz szó.

Szabó József.

JÓ TETTÉRT JÓT VÁRJ.

(Angolból.)

I.

1780. évnek egy nyári estéjén, tüzes szemű fekete paripát ülő s kitünően deli ifju lovagolt egy falusi kastélyból levezető fason végig s az országútra kiérve, sarkantyúba vette lovát és az útszél gyepén vágatni kezdett.

A kastély, honnan az ifju jött, a vadregényes Skótország Lanark megyéjében, a Falder patak partján feküdt, kelet- és észak-felől meredekség által védetten, mit más országban bizonynyal hegynék neveztek volna, de a hegyvölgyes skót földön csak Falder-dombnak hívtak. A kastélyhoz tartozó birtok nem valami nagy uradalom, tulajdonosának neve Cleghorn György s ennek ismét egy szép leánya volt, kit a lovagló ifju szeretett s atyjától imént kért meg.

Harburn Károly (ez volt az ifju neve) szép és nyílt arcvonásainak megnyerő kifejezésével s férfias viseletének kellemével közkedvességet vívott ki magának. A ki csak reánézett, kezét óhajtott fogni véle. Minden ember szerette őt, kivéven azon apákat és anyákat, kiknek egyetlen gazdag leányuk volt, s ezt csekély vagyonu fiutól féltették.

Szerencsétlenségére az öreg Cleghorn György is ezen apáknak volt egyike s a kérőt nem igen kedvező válaszszal utasítá el. Épen e válasz fölötti töprenkedő gondolataiba merülten lovagolt az említett estén Harburn Károly s körülbelől így okoskodott :

— Ha egyszerűen és tisztán „nem“-et mondott volna az öreg zsugori, tudnám hanyadán vagyok; de beszédének se füle nincs, se farka. Ha, ugymond, hét éven át Dumbarton leszek s Nancy ugyanannyi időn át Ailsa Craig, akkor nem tagadja meg beegyezését. Már pedig Dumbarton és Ailsa Craig két nagy köszirt, melly soha sem fog egymással egyesülhetni s mind a kettő granitból van, míg Nancy és én hús és vér vagyunk, s nem csupán csont és bőr, mint jó maga. De hiszen majd túljárok én eszén; ha másként nem megy a dolog, tudta nélkül veszem el Nancyt, s tehet aztán az öreg a

mit — — Ho hó! kis fiú! kiáltott ekkor felrezenve gondolataiból, s hirtelen rövidebbre fogva a kantárszárát, mert paripája tüszöggni és ágaskodni kezdett. — Mi baj kis emberem? Megvert tán valaki, hogy olly hangosan rísz?

Mintegy tíz éves kicsi fiú ült az útszél gyepdomborulatán, s olly keservesen sírt, mintha szíve akarna mindjárt megszakadni. Több darabra törött fa-szekrényke, víska veres keszkenőbe kötött pár foltos bakancs, néhány köteg czérna, csorbafogú fésű s több illynemű apró czikk hevert előtte az ösvény porában, de összeszedésükre gondolni sem látszott.

— Hallod-e? kérde Károly; mi bajod történt, s miért vagy illy nagy búbánattal?

A fiúcska levette ökleit szemeiről, mellyeket fejében mélyebbre tolni igyekezett, s látható lön kétségbeesett, könnyektől mocskos és eleinte ijedt arca.

— Két ember, zokogta válaszul, megrabolt s minden vagyonomat elvitte.

— Ez mindössze sem lehetett sok, mondá Károly — s majd csak akadnak jó embereid, kik ismét felségítnek.

— Nincsenek nekem jó embereim; felelte a fiú, kinek arca különben igen nyílt- és becsületesnek látszott — nem is voltak soha, s azt hiszem nem is lesznek soha.

— Ej dehogy nem lesznek, mond el csak eseted s talán majd tehetünk érted valamit.

— Tegnapelőtt indultam el Glasgowból áruszekrényemmel. —

— Hogy tettél szert áruszekrényedre, s mi volt benne?

— Megzsugorgatott pénzen vettem a szekrényt. Én árva vagyok — az az hogy lelencz, mert egy particki mezei gazda földjén találtak; négy éves koromig borjúótlban laktam, s ezután a földekre jártam kereplővel varjakat ijeszteni. Öt garast kaptam ezért hetenként, s mindennap főtt burgonyát ebédre. Így azután lassanként megtakarítottam néhány forintot. A mezei gazda neve Douglas volt, karom pedig horgonyforma bélyeg *) látható, s ekként lön nevem Douglas Brand; ezenkívül a pap, ki megkeresztelt, fél tallérral nyitott számomra adakozást, és midőn — a múlt hónapban — tiz éves lettem, azt gondoltam, itt az ideje, hogy a világba menjek szerencsét próbálni. Tudok olvasni, írni, számolni, tudom könyv nélkül az Uj-testamentomot, meg a kis katekizmust, meg a kis-tükört, és így azután a megtakarított összegből a tisztelendő ur segélyével vettem egy csomó kést, és fésűt, és czérna-kötegeket, és gyűszűket, és ollókat, és tűtokokat, varró-vánkosokat, tárczákat, levél-papirozt, pecsétviaszt, tollakat és három kefét. Negyven

*) Bélyeg, angolul brand.

forint, kilencz garas- és két krajczáromba került mindez, és most oda van! Két magas kaszás ember kérdezte, mit árulok, s midőn szekrényem előmutattam, mindenemet elvették, öt kést, tizenhat gyűszűt, husz köteg czérnát — — s nagy veszteségeinek előszámlálásakor a fiú ismét keserves sírásba tört ki.

— Mennyi pénzzel lehetne helyre ütni károdát? kérde Károly.

— A vételárt érti ön, vagy azt is, a mit már nyertem rajta? kérde viszont a fiúcska, míg szemei kereskedelmi vállalkozás szellemétől ragyogtak.

— Természetesen a vételárt. Mennyit adtál el a negyven forint, kilencz garas és két krajczáron vett árukból?

— Tíz forint tizenöt garas árút; mondá a fiú; s portékámnak még csak tized részén adtam túl, de a rablók megtalálták a pénzt bakancsom talpán — soha sem hordok többé bakancsot, mert ez valóságos vesztegetés — és mind elvették. Egyetlen fillért sem hagytak.

— Szegény ficzkó! Szólt Harburn Károly. Im talán egész életedre tönkre vagy téve, és nincs senkid, ki felsegítené. Na de se baj; nem vagyok ugyan gazdag ember, de megosztom veled, a mim van. — Ezt mondva elővette erszényét, mellyben kilencz arany volt, s ebből négyet e szakkal adott át a fiúnak: — Mondám, hogy megosztom veled a mim van; de ez nem könnyű dolog, mert a mint látod kilencz aranyom van, s egyikünk sem tud váltani.

— Talán feldobhatnók a kilenczediket fej- vagy írásra? kérde Douglas Brand, de olly halkal, hogy e szavait jótévője nem hallhatta, ő maga pedig elpirúlt e szerénytelen indítványa miatt. — Ó mivel hálálhatom meg jótéteményét, mellyel boldoggá tett, folytatá; hálám határtalan lesz, imádkozni s éltem fogytaig emlékezni fogok önre.

— Használd fel jó szerencsédet kis barátom; mondá Harburn; mindössze csak ezt kívánom. Megállj; mondád, hogy imádkozni fogsz értem; jó, tedd meg ezt mindjárt ártatlan fiam; térdelj le, tedd össze kezeidet s imádkozzál, hogy én ha kell hét éven át Dumbarton legyek, s végre Ailsa Craiggel egyesülhessek.

Sajátszerű jelenet következett most. Harburn Károly lóháton, levett kalappal kezében, s ájtatosan meghajtott fővel; Douglas Brand pedig az országuton térdelve s behúnyt szemekkel és összefont ujjakkal imádkozva Dumbarton és Ailsa Craig egyesüléseért; mit ő nem értett ugyan, de azért imája komolyan és őszintén szállott fel hálás szívéből, mert hitte, hogy e két meredek kőszirt jótévője boldogságával valami módon kapcsolatban áll.

— Soha, soha sem fogom e jó urat elfelejteni; mondá a még

mindig térdelő fiú, midőn Harburn gyorsan hazafelé nyargalva már eltűnt szemei elől — ó de jaj nekem, nem is kérdeztem nevét. Bár csak megkérdeztem volna. Na de Dumbartont és Ailsa Craiget semmi esetre sem felejttem el. — S ezzel az ismeretes két közsírt nevét szeletke papirosra írta fel, s ezt gondosan összehajtva eltevé.

Másfél mérföldnyi gyors haladás után a fekete paripa ösztönszerűleg fordult egy szűk völgybe, hol erdőlepte magas hegyek között a vidék egyre vadabbá vált, míg, a lezuhogó patak partjait követve, lovasunk egy más déli fekvésű zöld pázsitos völgy nyílásához ért. Itt, felkanyarodó ösvény vezetett egy csinos falusi lakhoz, mellyet tövér gyümölcsös- és virágos kert vett körül. A lak tornáczán korosabb hölgy állott, s már messziről integetett kendőjével az érkező lovas felé, ki paripájáról leszállván, nem sokára anyjával karöltve sétált a kertben.

— Mielőtt kérdezném, milly szerencsével jártál, szolt Károly anyja, el kell mondanom, hogy távolléted alatt megjött a levél, melly hadnagygyá neveztetésed jelenti. Egy hét múlva mened kell.

Ezen időkben, midőn az amerikai forradalmi harczban legény kellett a gátra, képzett ifjak azonnal tisztí ranggal léphettek az ezredbe, s épen illy Amerikában harczoló ezred volt az, mellybe Harburn Károly hadnagygyá lön nevezve. — Tudta ugyan, hogy anyja keservesen fogja őt nélkülözni, de más részt gyávaságnak hitte a tétlen honmaradást akkor, midőn a hazának minden erős karra szüksége volt. Ezenkívül Cleghorn Nancy körül mulató éber álmaiban öntetszőleg látta magát vállrojtos egyenruhában, csörgő karddal és sarkantyúsan. Nancy zsugori atyja azonban ezen időés tér távolságra számított, midőn az ifjak egyesülhetésének feltételeül a hét évi várakozást tűzte ki.

— Egy hét múlva? kérdé Károly; így tehát kedves anyám még hét boldog nap áll előttünk, s e hét napnak egyetlen óráját sem engedjük elborúlni.

— S ennélfogva nem is akarsz szólani ugy-e, mai látogatásod eredményéről?

— Sőt inkább a történeteknek egy betűjét sem fogom eltitkolni. Az öreg Cleghorn még mindig a régi érzéketlen malomkerék, de Nancy hü, szilárd és hajthatlan, mint az aczél. Azt mondá, hogy ha hivatal nélkül nem élhetünk meg, majd fest ő képeket s szerez elég pénzt. S milly gyönyörűen fest ő, anyám! Milly talált hasonlat, milly tökély! Engem fekete Angus paripámon ülve festett le; fogadni mernék, hogy ha öreg szolgálkánk Tamás látná ez arczképet, kalapot emelne előtte, élőnek vélve azt!

— De a festészet igen bizonytalan keresetmód, s ezen kívül nem is egészen illő foglalkozás egy — —

— Ah, ez ismét a családi büszkeség szava. Én nem látom át, miért ne volna a festészet ép olyan nemes foglalkozás, mint az ügyvédség, vagy kard-forgatás. Aztán hiszen erre sem szorúlnánk. — Glen Bara birtokunk, ha nem is hoz nagy jövedelmet, de azért csendesen és boldogan megélhetnénk belőle; olvasnánk, festenénk, sétálnánk és lovagolnánk és gazdálkodnánk — csak hogy az öreg Cleghorn erről mit sem akar tudni s azt kívánja hogy — —

Károly ekkor nagy keservesen elpanaszolta édes anyjának Cleghorn György badar válaszát Dumbartonról és Ailsa Craigról, s a hét évre kitűzött várakozási határidőről. Az anya természetesen méltólag boszankodott az ovatos szükkeblüségen; egész héten át folytak a határidőnek három négy évvel megrövitésére tett kísérletek; de sikertelenül, az öreg Cleghorn öszvér makacssággal utasított vissza minden kérelmet s Harburn Károly a kitűzött napon Londonba és innen Amerikába utazott ezredéhez, Nancy kisded arczképével kebelén; míg az ő életnagyságú képmása, a mint fekete Angus paripája hátán ül, Nancy birtokában maradt, pótlag a kép alsó szögletébe irván elébb a szerelmesek neveit képviselő Dumbarton és Ailsa Craig szavakat s ezek alá az évszámot, 1780.

Hosszúra terjedne itt Harburn Károly amerikai tetteinek elősorolása s részletes elmondása annak, milly jelesül viselte magát a csatákban, miként kapta halantékán a kardvágást, melly őt olly érdekessé s szépségét férfiasabbá tette; miként mentette meg ezredese leányát a vad indiánok kezeiből, kik őt először felkonczolni, aztán megenni akarták; miként nyerte el a veszélyes, de kitüntető canadai parancsnokságot; miként történt az, hogy Amerikában időzése olly hosszúra terjedt stb.

E helyett, történetünk lényegéhez ragaszkodva, csupán azt említjük meg, hogy két három évi távollét után anyjától a következő, s egy hónappal elébb irt levélre czélzó sorokat vette: „Ezóta remélem enyhült fájdalmad, mit múltkori szomorú tudósításom okozott. Valóban, én mindig csodáltam, miként tetszhetik neked annyira Nancy — de hiszen az izlés különböző. Múlt vasárnap olly szép volt az idő, hogy a Falder-i templomba átkocsizni mertem. Az új pap szónokolt, de olly furesa kiejtéssel, hogy ha ifju korom egy részét a felföldön nem töltöttem volna, talán egy szavát sem értem. Ez alkalommal láttam először Nobbs őrnagyot is. Sárga bőrű ember, harmincz estzendőt szolgált India egy tartományában, mellynek nevét kimondani sem bírom. Mondják, hogy igen gazdag. Nancy egész életnagyságban s cifra egyenruhában festé őt le. A képmás itt marad, s az ebédlőben fog függeni; a házaspár

pedig egy hajón töltendi a mézes heteket, melly jövő héten indul Liverpoolból. A menyasszony igen boldognak látszik, s remélem, hogy e levél téged is annak talál, édes fiam stb.“

Az első levél szörnyen leverte Károlyt, de e második vétele után olly túláradozó kedvesapongást mutatott, hogy az ezredben híre terjedt, miszerint báróságot s százezer forint évi jövedelmet örökölt. Minden közel- és távoleső tánczvizalomba elment, feltűnően udvarolt és hódolt minden nőnek, megvetőleg beszélt a nőhüségéről és szerelemről, egy illy alkalommal vadúl felkaczagott s azután könnyekbe tört ki. Azután a szöke fürtű, kék szemű, piros ajkú női arczképet, mellyet eddig éjjel nappal keblén viselt, félretette s azt mondá, hogy ez egy ifjan elhalt nagynénjének arczképe.

II.

E század elején egy ajacciói ügyvéd fia, névszerint Bonaparte Napoleon, Európában nagy zavart csinált. Több trónt felforgatott s ismét helyre állított, megváltoztatta a hatalmak súlyegyenét, a világot rettegsben tartá s a „Brand, Bustle és társa“ czimű kereskedő házat, melly seregének élelmi szereket és készleteket szállított, rendkívül meggazdagítá. Valahányszor csak e kis korzikai kalandor új hadjárathoz fogott, a forintoknak milliói ömlöttek e tekintélyes szállítók zsebeibe.

Brand ur London legelőkelőbb részében lakott, s ha kikocsizott, két inas ült mögötte a bakon. A főnemesség kissé megbotránykozott ugyan abban, hogy olly fényes család ivadéka, mint Brand ur, kalmársággal foglalkozik, kibékült azonban a gondolatlat, fontolóra vevén üzletének roppant jövedelmességét. Ha Brand ur a sódart és marhahúst mázsaszámra mérte volna csak, a botrány helyén leendett; de miután ő egész hajókat töltött meg sódarral s más hajókat ismét élő vagy beszózott marhahússal, s miután ezekért egyszerre százezreket vett fel: nem volt a kereskedők osztályába sorozható s hatalmassággá és Anglia kimeríthetlen gazdagságának képviselőjévé lön.

Ha egyébiránt Douglas Brand urat máskép — például Snooks Brand urnak hitták volna, senkinek sem jutott vala eszébe azon csodálkozni, hogy ő ökrökkel és sertésekkel kereskedik. De néhány év előtt alkalma nyilván az ős származású Douglas család fejét tetemes kölcsönnel segíteni ki a bajból, e hálás főnemes több levelet irt neki, mellyben a közeli rokonságra hivatkozva, a kamatfizetés határidejének meghosszabbítását kérte; s miután ezen elágazott család több ifjabb tagja is hasonló segélyért folyamodva, hasonló elismerést nyilvánított: végre köztudomásúl lön, hogy Douglas Brand ur a hercegi Douglas családnak vérrokona. S így,

midőn ezer nyolczszáz tizenötben Douglas Brand, ki a kereskedést igen kicsinyben kezdte, de szorgalma és ügyessége által fokonyként nagyobb- s a háborús idők alatt szerencsés nyereszletekkel végre roppant vagyont szerzett magának — bárói rangra emelkedett, mindenki meg volt győződve, hogy a hullámok ura, Anglia a valódi érdemet méltányolni tudja.

A waterlooi ütközet után Douglas ur felhagyott a szállítással s jószágokat vett össze. Több milliónak ura, kinek barátságaért a hon első emberei vetekedtek, a világ minden kényelmét élvezhette, a parlament s a legfényesebb pálya tárva állt előtte: és még is — különös dolog! — ő mindezek után nem vágyott s lelke előtt szüntelen egy Lanark megyei tájkép és ezen egy ifju lovas alakja lebegett, ki néki bizonyos alkalommal nagy szolgálatot tön. A lovas arczára s külsejére igen jól emlékezett, de nevét, ha tudta is valaha, végkép elfeledte. Harminczöt év múlt el azóta, s illy hosszú időköz múlva magát az egész eseményt is elfeledhette volna: de nem, ott állt még most is szemei előtt a Falder-domb, a gyepszegélyes hosszú országút, a holló fekete paripa, a deli lovas és a négy arany! S egy napon a hirlapokban a következő figyelmeztetés jelent meg: „Ha azon uri ember, ki 1780. évben egy szerencsétlen házaló fiut nagylelkűen felsegitett, még él s Dot és Carry londoni kereskedő háznál jelentkezik: részére némi kedvezőről fog értesülhetni“

Ó Harburn Károly, miért nem olvassz te hirlapokat? avagy mi hasznát vennéd, ha végtől végig olvasnád is azokat? kevésbé kalandos volt-e életed, mint Douglas Brandé? Emlékező tehetséged jobban megtartotta-e frissességét, mint az övé? A házaló fiúnak és nagylelkű segélynek te már árnyékára sem emlékezel; hallhatnád te e történetet s nem ismernél magadra, mint abban szereplőre. Sok jót tettél te azóta s kevés hálát tapasztalál, és most szíved elkeményedett, nem hiszesz többé a ki nem ábrándult ifju szív ösztönszerű mozzanataiban, és ha hallanád, hogy egy fiatal ember szük erszénye tartalmát siránkozó házaló fiúval osztá meg, ezt mondanád: „Be nagy bolond volt! Fogadni mernék, hogy koldús lesz belőle vénségére s meg is érdemli a dőre!“ — S alkalmasint illy szellemben oktatód saját fiadat is, a második Harburn Károlyt, ki most tizennyolcz éves, katona ifjoncz s ha nem szebb, ép olly szép mint atyja volt, és ép olly jó mindenki iránt, olly derült, olly reménydús, mint tenmagad valál ezer hétszáz nyolczvan év azon augusztusi estéjén, midőn a fekete Anguson haza lovagoltál s annyira el voltál telve Cleghorn Nancyért égő szerelmeddel!

Harburn őrnagy remete életet élt Glen Bara-i szegényes régi házában. Neje, ezredesének leánya, tizenhat év előtt halt el, s ha

téli estéken kandallótűz előtt ülve a múltrol gondolkodott, az egykor olly hön szeretett Nancynek s a később nőül vett canadai szelíd leánynak vonásai szintén összevegyültek emlékében. Esméi örömet mulattak a régi boldog jó időkön, s nem egyszer járta be illy visszarepülő ábrándok közt a Falder-völgyet. Cleghorn Györgyöt régen eltemették s a jószág most Nobbs keletindiai kapitány tulajdona volt, Nobbs Hildebrand örnagy egyetlen fiáé, ki májbajban húnyt el s végrendeletében meghagyta, hogy neje-festette arczképét születéshelye községházában függeszék fel.

1815. év augusztusában Harburn örnagy hegyet völgyet be-
lovagolva történetesen a Falder-kastély fasorába ért s figyelmét különösen magára voná a zaj és sürgés forgás, melly e rendesen csendes és elhagyott lakból hangzott feléje. Minden ajtó, ablak tárva nyitva, az udvaron póstakocsi, a szobákban szék, asztal, pamlag, szekrény, minden éllel állt, s a telket idegen emberek lánczczal és lépésekkel mérték fel. Az örnagy leszállt lováról s harminczöt év óta először lépett a jól ismert házba. Itt minden a régi állapotban volt még, csupán ő, egyedül ő változott meg. Ott állt az öreg zongora, a magas hátú cserfa székek, a faragványos szekrények s közöttük ő, a görbedt termetű, homályos szemű, szorult mellű, kopasz s az öreg zongoránál is lehangoltabb és a bútoroknál is kopottabb Harburn Károly, kiben senki sem ismerne többé a vidám tekintetű deli fiúra, ki e szobákban egykor olly boldog volt.

E látogatás nem hatott reá kellemesen, s egyet fordulva, távozni készült. A postakocsi befogottan már a kapunál várakozott, s épen egy széles hátú terjedelmes nő iparkodott beléhatolni. Fején esernyőnek beillő kalapot s vállán fekete bársony köpenyt viselt, bár a hévmérő árnyékban is tizenyolez fokot mutatott; s e szavakat rikácsolá ki a hintóból: „A keretbe foglalt képeket hozzám kell küldeni Cheltenhambe, hol majd árverést fogunk tartani.“ Ezután szobaleánya hágott a kocsiba, s ott az egymásra halmozott csomagok tetejére ülván, a kocsi elindult, Harburn pedig paripáját átvenni ment.

— A mint látom itt nagy dolgok vannak készülöben? kérdé a kantárszárat fogó embertől.

— A bizon uram; a régi nép elpusztúl s a londoniak seregestől jönnek és egész Lanark megyét elfoglalják.

— El van tehát adva e birtok?

— Hát még ezt sem hallotta? kérdé a napszámos, szinte lenézve tudatlanságaért az öreget. — Báró Douglas Brand vette meg azt s az öt mérföldnyi területben körüle fekvő földre a birtokosokkal alkuban áll. Ide uj nagyszerű kastélyt akar építtetni; az öreg asszonyság épen most ment el örökre, eladott házából.

— Minő öreg asszonyosság? tudakozá Harburn őrnagy.

— Hát Nobbsné asszony; ő az öreg Cleghorn Györgynek volt leánya, s egy sárga emberhez a távol Indiákba ment nőül. Ennek arczképe még most is ott függ a kandalló fölött az ebédlőben s azt tanúsítja, hogy Cleghorn Nancynek nagyon furcsa izlése lehetett.

Harburn őrnagy nem folytatta tovább a beszélgetést és különös benyomásokkal lelkében haza felé lovagolt. Hallotta Nancyje rikácsoló hangját, látta tagbaszakadt két mázsás alakját: a múlt ábrándjai szerte foszlottak, s midőn haza ért, első teendője volt elégetni a szöke fürtű, kék szemű, piros ajku arczképet, melyet íróasztala rejtett fiókjában tartogatott, s szerelmére emlékezve gyakran elővett.

Báró Douglas Brand látni óhajtván Lanark megyei új birtokát, s különösen a Falder-dombot, mellynek tövében későbbi szerencséje hite szerint megalapítva lön: ezen, sorsára nézve határozó esemény évnapján az emlékezetes országúton haladott hintaja, s ő ezt előre küldve, gyalog ment az ösvényen. Jobbra és balra és körül tekintgetve, végre felismerni hitte a helyet, hol a két ember kirabolta őt, hol minden vagyona összezúzva hevert lábainál, s hol a fiatal lovas kárát kipótolta. A gyepes magaslat még most is ott domborúlt a patak partján; Brand ur megállapodott, leült a pázsitos helyre s arczát kezeivel elfödve, gondolatokba mélyedt a múltról s az azóta lefolyt évekről. Nem hallott, nem látott semmit; mozdulatlan ült, kezei arczára tapadtak.

— Talán roszul van ön, uram? kérdé egy szelid hang az országútról.

— Épen nem; szólt felkelve s megindulását mintegy szégyelve Douglas Brand; csupán pihentem kissé, miután egy órán át a gyönyörű tájat szemlélve gyalogoltam. Hintómat előre küldtem.

— Az utkanyarulatnál vár az önre; mondá Harburn őrnagy, visszarezzentve az idegen hangjának hidegsége s hintójának fitogtatása által. Megemelinté kalapját s tovább lovagolt. Pedig ugyanazon a napon e második figyelmeztetés jelent meg a lapokban: „Azon uri ember, ki 1780-ban a Lanark megyei országúton egy házaló fiút nagylelkűleg felsegített, alkalmasint meghalt már; de ha maradt fia s ez Dot és Carry londoni kereskedőknél jelentkezik, részére némi igen kedvezőről fog értesülni.“

— Rögton lefizetnék neki kétszázezer forintot; gondolá Douglas ur, midőn hintájába lépett — s ha Mary megtetszenék neki, ki tudja, mi történhetnék még.

Említsük meg e helyt, hogy 1800-ban a már akkor is gazdag szállító egy számüzött spanyol nemes leányát vette nőül, kinek

jószágait az akkori kormány elkobozta, de a trafalgari ütközet utáni új kormány évek múlva ismét visszatda, mi Douglas Brand vagyonát tetemesen növelé. E korán elhúnyt nejétől maradt imént említett egyetlen Mary leánya.

Az új birtokos nagy tervekkel jött Lanark megyébe; roppant kastély építéséhez fogott s körüle ezer meg ezer holdat alakított vadas-, angol- és dísz-kertté, megvevén nagy áron a szomszéd kisebb birtokosok telkeit és földjeit, hogy ezekből terjedelmes uradalmat alkosson. E kis birtokosok közt csak egy volt — Harburn őrnagy — ki Glen Bara nevű pár száz holdnyi jószágától megválni nem akart, bár felhíva lön, hogy maga határozza meg árát. Családja bírja ezt négy század óta, mondá, s nincs olly becsülettel kérhető ár, mellyel az ősi földet megfizetni lehetne.

E makacskodás dühbe hozta Douglas Brand urat. Ő, ki pénzével mindent keresztül vitt eddig, a mit akart s most egy büszke vén őrnagy fogjon ki rajta, ki hozzá képest nyomorult koldús?! Addig fenyegetődött, addig kereskedett, míg végre nyomára jött, hogy Glen Bara birtokosa néhány év előtt bizonyos összeg pénzt vett e jószágra egy barátja részére, ki a csatában elesett s e pénzt soha sem fizette vissza. Douglas Brand ennek rendkívül megörült, a kötelezvényt a hitelezőtől megvette, az őrnagynak levelet irt, hogy a pénzre szüksége van, s ha nem fizet, pörbe idézi. És az őrnagy, ki ekkor még görbültebb, még csúzosabb, köszvényesebb és szorultabb mellű volt, s a pörös ügyekhez mit sem értett, e levél vételén mód nélkül elkeseredett, lázba esett, több napon át félrebeszél, s aztán úgy elgyöngült, hogy a kovács, ki egy megsántult lovat orvosolni jött át, nem sokat adott életéért, s úgy vélekedett, hogy nem ártana Károly urfiért küldeni, sietne haza beteg atyjához.

III.

Három év múlt el, mióta Douglas Lanark megyében megtelepedett. Ismét a kedves meleg augusztusi nap sütött az égen, s mig az öreg Harburn őrnagy Glen Barában betegen sínlett, a báró nagyszerű új kastélyának egy termében térkép előtt ült, uradalmának térképe előtt, mellyen a Douglas-féle jószágba alkalmatlanul szögellert az egyetlen alakú apró Glen Bara terület.

A báró boszúsan ütött erre öklével, s így szólt: — Egy hét alatt enyémnek kell lenned. Majd kibecsülöm én telkéből és házából azt a rátartó őrnagyot. Ha eladni nem akarja, törvény útján foglalom el birtokát. — S mintha szándékának ezen erős nyilatkozatával az ügy már elintézve volna, fölkelt s ujan rendezett kertje- és ligetének megtekintésére indult. A gazdasszony szobája mellett elmenve, innen beszélgetést hallott kihangzani.

— Soha életemben sem láttam ennél szebb embert; szólt a gazdasszony; mit tart ön róla, Mary kisasszony?

— Szép, de a paripa talán még szebb. Gyönyörű fekete állat. Hol szedte ön e képet?

— Sok egyéb hánytvetett lom között egy sötét kamrában találtam, hol azt az elébbi birtokos szándékosan hagyta. Meglepett a deli ifju szépsége s ide ragasztottam a falra. Mit szólna Mary kisasszony, ha ehhez hasonló fiatal ember jönne ház-tüzet nézni?

— Maga vén bohó; szólt közbe a belépő Douglas — s te Mary mit hallgatsz illy döre fecsegésre.

— Hiszen édes atyám, mondá Mary, ez itt csak festett képe egy fiatal lovasnak és —

De e szavaknál Mary szép ajkain megakadt a hang s megdöbbenve kérdé :

— Édes atyám, az Istenért mi baja? rosszul érzi magát?

— Ki festette ezt? kérdé Douglas ur, az arczképre meredve. Ugyanazon alak és nézellet! Hálátlan voltam e? Elfeledtem e önt? Nem! pillanatra sem! Jöjjön, megosztom önnel mindenem!

— Atyám, édes atyám! mit jelentsen ez?

— Azt jelenti, hogy im itt van ő, ugyanazon férfiú, kit negyven év óta keresek. Ki ő? mi a neve? tízezer forintot annak, ki hozzá vezet!

— Az évszám itt van a kép alsó szögletén; mondá Mary — ezer hétszáz nyolczvan, s fölötte a fehér festékkal irt nevek : Dumbarton és Ailsa Craig.

— Emlékezem; kiálta fel Douglas — imádkoztam e két köszirt egyesüléseért. Elfeledém a neveket, de most minden tisztán áll előttem. De ki arczképe ez? A ki ezt nekem megmondja, dús jutalomra számolhat.

És még egy órahoszat nézte az öreg Harburn Károly ifjúkori képmását, a mint ezt hajdan, hollófekete Angus paripáján ülve, Cleghorn Nancy lefesté s később, mint Nobbsné a lomok közé vetette. Miután rendeleteket adott ki a kép eredetijének felfedezésére, hintójába fogatott s szórakozás kedvéért leányát is magával vitte a sétakocsizásra.

Ezalatt Harburn örnagy testi és lelki bajokkal küzdve fekiüdt ősi lakának egy pamlagán, s az ablak előtti hegyre meredve, az ezen át-átvonuló árnyakat szemlélni látszott. De eszméi másutt tévedeztek. Ifju nejére gondolt, kit Canadából hozott, s ki már olly régen fekszik künn a temetőben. Aztán ismét a Falder-kastélyt mutatta neki képzete; a küszöbön Nancy bucsúzott tőle s édes tekintettel és meleg kézszerítással igyekezett őt kárpótolni atyja hideg viseletéért. Majd a ligetben sétáltak s hűséget fogadtak egymásnak; aztán egy széles hátú terjedelmes nőt látott a póstako-

csiba törekedni és egy ügyvédtől érkezett levele, melyben házából való kidobással fenyegetik őt.

— Itt akarok és fogok meghalni, s nem másutt; kiáltott fel hirtelen. Fiam, Károly fiam!

A mellékszobából huszonegy éves ifju lépett ki, s a pamlaghoz a beteg elé térdelt.

— Eredj fiam, szólj ez, lovagolj át Falder-kastélyba. Mondj meg annak a gazdag embernek, hogy büszkeségem megtörött, s nevemben kéred őt, engedje meg a haldoklónak, hogy ott halhasson meg, hol apja, anyja, ősei éltek és haltak meg. Kérdd, ne tagadja meg ezt tőlem; nem sokáig kellend várnia. Menj, siess, nyergeltesd meg a feketét. Két óra mulva hon lehetsz.

Báró Douglas Brand szóltanul ült a hintóban Mary leánya mellett. Milly szép leányka volt ő! A spanyol szemek andalúziai napsugárt árasztottak arczaira. S nem csak szép, de jó és kedves is volt Mary, s e perczben atyja hangulatán csodálkozott. E keményszívü ember egy kép látásán annyira megilletődött. Boldog visszaemlékezésekben merengett, s leányának múltja történetéből annyit mondott el, mennyit büszkesége sérelme nélkül elmondhatott. Megemlíté, hogy az országút egy pontján jó szerencse érte őt, melly későbbi gyarapodásának alapjává lön. Az eseményt magát nem mondá el, de megállítá a hintót s kiszállva ebből, leányával karöltve ment az ösvényen, s midőn a gyepdomborulathoz ért, hol az emlékezetes napon sirva ült — — gyors lódobogás lön hallható. A közelgő lovas a hölgy iránti tekintetből lassítá lova lép-teit s Douglas Brand ur a lovasra pillantva, tökéletes másolatát látta ama jelenetnek, mellynek emléke annyi év óta szívében fész-kelt. Ugyanazon nemes vonású ifju, ugyanazon jóság kifejezése az arczon, ugyanazon deli termet. A fekete paripa csendesen haladtott előre.

— Az Isten szent nevére! kiáltott utána Douglas Brand, — mondja meg, ki ön? Ön alakja engem évek óta kísért, azon órától kezdve, melyben a négy aranyat adta a koldús házaló fiúnak, a jelen perczig, melyben báró Douglas Brand vagyok, s a megyének fele az enyém!

— Tehát ön báró Douglas Brand? kérdé, lováról leszállva Károly, — épen önhez készültem, egy igen alázatos kérelemmel.

— Nem, nem! szólj ez csaknem magánkívül; semmi kérelem, ez engem nem illet.

— Talán a kisasszony lesz olly kegyes — mondá Károly Maryhoz fordulva — felhasználja befolyását szegény atyám érdekében. Ő halálos ágyán fekszik báró ur; nyomorban, elhagyottan s kivülem senkije sincs. Minden kérelme abból áll, hogy házában

halhasson meg. Ó ne vesse ki őt onnan még néhány napig, míg talán élni fog!

— Ön atyja? ön atyja? Igen! közel negyven év előtt történt. Neve?

— Az a mi az enyém : Glen-barai Harburn Károly.

— Ezen ut Glen Barába visz; felelte Douglas Brand; mi önnel megyünk. Magam akarom e régi vágyamat teljesíteni.

— Atyám; szólt Károly, halkal nyitva be a szoba ajtaját — ne izgúljon fel e hír hallásán : báró Douglas Brand és leánya látogatni jöttek.

— Ó zsarnok, köszívü ember; látni sem akarom őt! mondá az örnagy, fejét a pamlagról felemelve.

— De ő bánja tettét, ő megváltozott; szólt maga a báró, a beteghez lépve. Mi már találkoztunk az életben. Nem az én hibám, hogy másodszor csak most találkozunk.

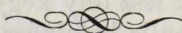
— Meghalhatok e házamban? kérdé az örnagy, ki látogatója szavait nem érté.

— Ha van kincs, mi életed megmentheti, ha gond és ápolás napjaid számát növelheti, nem fogsz meghalni leghívebb barátom és jótevöm. Végre feltalálalak tehát. Nem emlékezel, miként imádkoztunk együtt az országuton, a Falder-domb alatt, hogy az ég Dumbartont Ailsa Craiggel egyesítse?

Az örnagy arca felsugárzott, ajkain mosoly vonult el. — Emlékezem, szólt egyszerre, minden tisztán áll előttem. Fekete Angus paripámon lovagoltam hazafelé. Egy kis fiút nagy bajban találtam. Segítettem rajta. És Nancy, nem hinné ön uram, hűtlen lett és Nobbs nevü vén tuskóhoz ment nőül; három év előtt a Falderkastélyban láttam őt. Ő Ailsa Craig volt. Mi soha sem egyesültünk. S így az ima sikertelen volt.

— Talán nem; mondá Douglas ur Károly-és Maryra tekintve; én az egyesülést még lehetségesnek tartom. De addig is, egészség helyreállítása első gondunk legyen. Glen Bara ment lesz minden adósságtól, mint ama napon volt, mellyen birtokodba vetted. Az összeg, mellyet előlegeztél, nagy kamatot hajtott. Előpénzül fiadnak holnap kétszázezer forintot fogok lefizetni — a többire nézve Mary leányomat zálogul lekötni kész vagyok.

Bérczy Károly.

FÖLSERDÜLT LEÁNYOK

TESTI NÖVELÉSÉRŐL.

(Anyák számára.)

Leányoknál a 14-dik évben többnyire be van fejezve a test növése, s az ép és jól kifejlett test részeinek különféle működései rendesen mennek véghez; a nembeli jellem most jut teljes kifejlődésre. E változások közönségesen hatással vannak mind a kedélyre, mint az egészségre nézve; a leányok csöndesebbek, magokba zárkóztak és félénkek lesznek, többféle bajok jelennek meg és egy bizonyos időszakos betegeskedés mutatkozik nálok. Minthogy ezen, a nembeli kifejlődésből származó változások a nő egész életére nagy fontossággal bírnak, nem tartom fölöslegesnek a szorgos anyákat azon káros befolyásokra figyelmeztetni, mellyek leányaikat a 14-dik évtől fogva a 21-ig érhetik; s e criticus időszakra némi orvosi tanácsokkal is szolgállok nekik.

Minden szerető szülő azt kívánja, hogy leánya a tökéletes női kifejlődést érje el, hogy ép lélekkel, tiszta észszel és annyi erkölcsi erővel birjon, hogy mindazon áldozatokra képes legyen, mellyek tőle későbbi korában megkivántatnak. E tulajdonságok gyermekségtől fogva fokenkénti fejlődésben vannak ugyan: de csak most érik el tökéletes kifejlődésüket. Ezen korában éri el a leány egész kedvességét, testi szépségét, észbeli jellemét és szíve teljes erejét. Ha a nembeli kifejlődés hiányos, a test táplálása szenved, a bőr halavány, sárgás vagy zöldes színű, mint a sápkórnál; ellenben ha túlságos, izgatása által görcsös rohamokat vagy más mérsékményi kicsapongásokat szülhet. Az anyának tehát egy fő kötelessége arra ügyelni, hogy leánya kifejlődése alatt testi és lelki épességét megtartsa, és hogy ezt tehesse, a nembeli kifejlődés felől helyes ismérteket kell szereznie.

Különféle nemzeteknél és országokban tett orvosi tapasztalások szerint bizonyos, hogy a nembeli fejlődés jelenségeinek korai vagy későbbi megjelenésére az anyáknak nagy befolyások lehet. Vannak az égaljon kívül más okok, mellyek e jelenségeket előmozdítják; ilyen a test csekélyebb ereje s az idegrendszer aránylagos nagyobb kifejlődése. Ha az anyák a szükséges testi mozgásokat leányaiknak megtiltják, őket bő eledel mellett meleg szobákba zárják, idegeiket zene és regények olvasása által fölizgatják, siettetik a nembeli fejlődést; szinte ugy hátrálhatják azt ellenkező bánásmód által, ha a leánynevelésről egy más alkalommal *) ajánlott

*) L. A Magyar népkönyve II. köt. 353—5. l.

szabályokat követik, és ha leányaikat növelésök idejében olly módon elfoglalják, mint a szegényebb osztályuak közönségesen tenni szokták.

Azon anya, ki leánya jövő jólétét igazán szíven hordja, mindenkép azon lesz, hogy a teljes fejlődés megjelenését továbbra halaszsa, és ezt kétféle okból teszi: 1) hogy leánya hosszabb életű lehessen, 2) hogy egészségesebb legyen. Köztudomásu tény, hogy a nők hosszabb életűek Norvégiában, Svéd- és Oroszországban, általában hideg tartományokban, mellyekben kifejlődésüket későbbben érik el, mintsem a meleg éghajlat alatt. Szintezt mutatja nálunk is az orvosi tapasztalás, melly szerint a később kifejlődött nők egészsége általában véve állandóbb szokott lenni. Ebből kitetszik, mennyire hibáznak azon szülők, kik leányaikat minél hamarább kifejlödve szeretik látni, mert a leánynövelés igazi mesterseége abban áll, hogy kifejlődésök a lehető fő polczra vitessék, a mit legbiztosabban azáltal érhetünk el, ha a nembeli kifejlődés idejét minél továbbra halasztjuk.

Az első mód, melly e czélra vezet, abban áll, ha a leányokat minél később vezetjük be a társaságba. Legjobb, ha tovább maradnak iskolai fegyelem alatt, minek azon jótékony következése van, hogy magokat még *gyermek-szobában valóknak* tekintik, ez alatt az értvén, hogy okszerű életmód mellett az álomra és fölkelésre való idejüket jól felosztják, a testi mozgásra az alkalmas időt megválaszják. Szükség továbbá ügyelni, hogy a leánygyermek szobájában lágy pamlagok és karszékek, mellyeken órákig heverhetnek, ne legyenek, izgató regényeket ne olvassanak, s ez időszakban színházba is ritkán és válogatott színművek előadására járjanak. Vannak ugyan családok, kiknél a leányok gyermekségöktől fogva az anya szobájában üldögélnek, és tátott szájjal hallgatják az idösek minden beszélgetését, söt elég együgyüen közbe is szoktak szólani; ezen anyák nemcsak azáltal vétnek, hogy az öket látogató barátjaikat untatják, és hogy gyermekeik azon gondolatra jönnek, miszerint a pletykaság a társaságos életnek fő feladása, hanem azáltal is, hogy a gyermekeknél sok időelőtti eszmék és érzelmek gerjednek föl, mellyek eszökre, képzö tehetségökre és az által a test működéseire is károsan hatnak. Az angol nők általánosan elismert előnyei: erős testalkatuk, ép ítélö tehetségök és szilárd jellemök főleg a nálok szigorúan követett szabályszerű gyermekszobai fegyelemnek tulajdonítható. Azért óhajtom, hogy ezen fegyelem nálunk is lehetőkép sokáig fentartassék, különösen ollyan leányoknál, kiknél általános gyengeség vagy a fejlődési tünemények mellett fájdalmas érzések mutatkoznak. Különösen szívökre kötöm ezeket azon anyáknak, kik leányaikat további életökre erősíteni akarják, s a kik azoknak

egészségét többre becsülik a felingerelt és számos bajokkal terhelt életnél.

A kifejlődés idejét minden szorgos anya előre láthatja mindazon jelenségekből, mellyek ekkor leánya egész viseletében és főkép kedélye változásában észrevehetőek, mind tulajdon tapasztalásából. S mihelyt azt közeledni látja, kötelessége leányát az ekkor mutatkozni szokott élettüneményekre előre figyelmeztetni.

Vannak esetek, midőn a fejlődési jelenségek a szokott határidőnél több évvel későbbben vagy rendetlenül jönnek elő. E miatt kár aggódni és semmi esetre sem szabad orvosi tanács nélkül valami gyógyszerrel élni. Mig a leány jól érzi magát, nincs szükség gyógyszerre; mihelyest roszul érzi magát, orvoshoz kell folyamodni. Illyenkor a baj bővérüségből vagy általános gyöngeségből, sápkórból eredhet, és vagy gyengítő vagy erősítő gyógyszert kíván, miről csak az orvos hozhat alapos ítéletet.

A fejlődési jelenségekre nézve leggyakrabban mutatkozik rendetlenség olly intézetekben, hol az előkelőbb családok leányai növeltetnek. Általában tudnunk kell, hogy érzékenyebb leányoknál minden nevezetes változás a lakásra vagy életmódra nézve nagy változásokat s rendetlenségeket okozhat az érintett jelenségekben az egészség kára nélkül. Így történik például gyakran, ha a leány a falusi életet városival cseréli föl, vagy ha a városi leány falura megy. Meglehet, hogy illyes háborodás meghűtésből vagy valamelly más betegségből is származik. Mindezen esetek az orvosi mesterség legsúlyosabb föladásai közé tartoznak. Ovakodjék illy esetekben az anya maga kuruzsolni.

Általában minden élettünemények rendesen mennek véghez, az ollyan nöknél, kiknek testalkatása fogyatkozások és a szabad légben való szüntelen munkásság által meg van edzve. Nem így az ollyan leányoknál és asszonyoknál, kik a gazdagság kényelmei közt nőttek fel, és kiknek ingerlékenysége a test általános gyöngeségével párhuzamban van. Esés, ijedség, rendkívüli kifáradás is veszelyes eredményü lehet fejlődő leányoknál.

Ruházat. A női ruházatban orvosi szempontból különösen két hibát kell kiemelni: először, hogy elégtelen, másodsor, hogy czéliránytalan. Gazdag fiatal nők szinte ugy szenvednek a ruházat hiánya által, mint a szegény koldusok leányai, mert a divat szintugy zsarnokoskodik, mint a szegénység, s nem ritkán hasonló bajokat idéz elő. A mell felső részét ollykor olly keveset fedik be és főleg midőn könnyü öltözetben estveli társaságokba vagy a színházba járnak, vagy onnan jönnek, sokszor léghuzásban állanak, hogy igen kívánatos volna, ha a gondoskodó anyák leányaikra e tekintetben jobban vigyáznának, s a divatot annyiban nem követnék, a mennyiben az a dietetica szabályaival ellenke-

zik. Hibás szokás, hogy a serdülő leányokkal a nádrágokat is, mellyeket a gyermeki kortól fogva állandóan viselnek, épen a fejlődés idejében le szokták tenni, és azáltal az altest meghűtésére alkalmat adnak. Czélszerűbb volna, ha a miveltebb nőknél divatozó nadrág viselése mindinkább közönségessé válnék.

Elég erre könnyü gyapotkelmét használni, s elég, ha e ruha csak térdig ér is. Ez által eléggé különböznék a gyermeki kor ruházatjától; s a fiatal nők nem idegenkednének talán viselésétől.

A most közönséges divatban lévő hosszú ruhák szintén komoly megfontolást érdemelnek. Sáros utczákon városainkban vagy nedves mezőkön, falun igen könnyen megáznak, és ha ilyen nedves állapotban órákig fenmaradnak, a lábakat is megnedvesítik, és meghűtésre vagy egyéb bajra adhatnak alkalmat.

A füzővállak (corsets) ellen, mellyek tulajdonkép az aszszonyi ruházat alapját képezik, mind nevelők, mind orvosok részéről annyi kifogások tétettek, hogy azokat itt előszámlálni feleslegesnek tartom; hasztalan is minden ellenvetés, mig nőink a most divatozó ruhákat viselik, mellyek lehetőkép szűkre szabva haicsontok által illesztetnek a testre, ezek által tehát szinte annyit árthatnak, mint a nem jól szabott, főképen felette szűk füző-vállak. A szoros befűzés ellen azonban szükségesnek tartom komolyan felszólalni, mert ez lényegesen árt az egészségnek, az oldalbordák összeszorítása által meggátolja a tüdők kitágulását egyrésztől, másrésztől a rekeszizom (diaphragma) az altest felé nem mozoghatván, a máj működése, és így az emésztő tehetség félbeszakasztatik, és azáltal szűkmellűség, szívdobogás, emésztési bajok és különféle ideges betegségek támadnak. Számos tapasztalás bizonyítja, hogy a szerfeletti fűzés tüdőorvadást is idézhet elő. Azt is láthatjuk, hogy a levegőnek a vérré való hiányzó befolyása által, melly a fűzés által eszközöltetik, a hátgerincez gyöngesége és görbedése származhatik. Azonkívül nem ritkán támadnak ilyen pánczél nyomása által a mellestont benyomások, az emlőkön behorpadások és mindenféle daganatok.

Mozgás. Tartós és többféle testi mozgásokra nagy szükségök van a megnőtt leányoknak, különösen azért, hogy szervezetök azon részei erősödjenek, mellyek fejlesztésök idejében leginkább igénybe vétetnek; ezáltal legbiztosabban mellőzhetjük a végtagok ezen korszakban uralkodó fájdalmait és a kegyetlen fejfájásokat, mellyben sok leányok szenvednek. Nagyobb sétálásokra, kivált reggeli vagy déli órákban, tiszta levegőben és az élesztő napsugárök jótékony befolyása alatt, kifárad a test, és ez képezi a legüdvösebb gyógyszer a fennevezett bajok ellen. Azonban az erő túlságos megfeszítése, a szerfeletti elfáradás inkább ártalmas, mint hasznos, azért azt kerülni és a józan mértéket mind a mindennapi közön-

séges *sétáknál*, mind az időnként előforduló *testgyakorlatoknál* meg kell tartani. Az utóbbiakat fiatal leányoknál csak nagy ova-
tosság mellett szabad megengedni, mert megtörténik, hogy egy
ugrás, esés vagy igen nagy lépés bajt okozhat. Minden esetre ke-
rülni kellene leányoknál az olyan testgyakorlatokat, mellyek, a
nélkül, hogy a test azok által valamit nyerne, a kezeket, különö-
sen a tenyereket szerfölött kifeszítetik. Semmit se szabad ten-
nünk, a mi által valamely testrész szép csinos alakjából valamit
veszíthetne. E tekintetben a legalkalmasabb és a leányoknak ál-
talanosan legkedvesebb mozgás a *tánczban* áll; csak azt kell saj-
nálunk, hogy közönségesen olly helytelen órákban, t. i. az álom-
nak szánt éjeleken, s olly meleg és szűk teremekben gyakorolják,
hogy az abból származó káros befolyások felülmulják a nyeresé-
get. Van még egy más mozgás neme, a *lovaglás*, mellyet főkép
az angolok a nőknek szinte úgy ajánlanak, mint a férfiaknak.
Ez egészséges és kellemes testmozgást ennél fogva mi is csak
ajánlhatjuk a lovagló helyeken történendő előleges gyakorla-
tok után.

Álom. Mig a test nem végezte be tökéletes kifejlődését, nem
szabad azt szerfelett megerőltetni. Ezen egyszerű és könnyen fel-
fogható elvet nem fontolják meg és nem is követik, főkép azon
magosabb rangú szülők, kik már 15—16 éves leányaikat több éje-
leken egymásután bálókba vezetik és a farsang végén mutatkozó
lankadtság, behorpadt arcvonásoktól és sápadt színtől sem ret-
tegnek, és nem látják által, hogyan fog majd kinézni leányuk négy
év múlva, azon időben, mikor az erőt és ifjúságot tulajdonkép
képviselelnie kellene, mit tenne is, ha szüleinek több értelme és ke-
vesebb hiúsága lett volna. Soha se felejtjük tehát, hogy a fiatal
korban lévőket nem szabad megfosztani a szükséges álomtól, és
hogy számukra nem annyira tollas ágyak, mint lószőrrel tö-
mött matrácok és párnák ajánlhatók, évenként egyszer kétszer
fölnyitva, lazítva, széttépve és a napon vagy kemenczén szárítva.

Fürdők. Ezeknek használata nemcsak a tisztaság tekintetéből,
hanem főkép azért szükséges, hogy azok által lehet a bőr felü-
letén történt elválasztásokat eltávolítani, a test egészségét és friss
fiatal kinézését biztosítani, s az idegrendszerre felette jótékonyan t.
i. nyugtatólag hatni. — Ezen jótékony hatást nem annyira meleg
vagy szerfölött hideg vízben, mint langyos vagy hives (10—16
foknyi) fürdőkben tapasztaljuk, az utóbbiakat különösen gyengült
egyéneknek ajánljuk, mint egyik legjelesebb erősítő szert. Kiki
meggyőződhetik nyáron a szabad folyamban használt fürdés eb-
beli hatásáról és tapasztalhatja, mennyire növekedik általa a test
izomereje, mennyire nő étvágya, javul egészsége, sőt lelki tehet-
sége is.

Hideg vízből álló *zuhanyokat* fiatal leányoknak az orvos tudta vagy tanácsa nélkül nem szabad használni, mert azok szerfeletti benyomások nélkül könnyen ártalmasok lehetnek; ellenben a test hideg mosását reggelenként mindenkép ajánlhatni, utána a bőrt jól le kell dörzsölni. Hol izgatólag kívánunk hatni, a vízben egy maroknyi só-t kell felolvasztani.

Észbeli kifejlődés. Az élet ezen korszakában a leánygyermek annyira képes tanulásra, hogy az ember később korban ketőztetett szorgalommal sem tanulhat annyit, mint ekkor; a most elvesztegetett idő pótolhatatlan. Ez észrevétel mind a két nembelieket illeti, noha foglalatosságaiuk mindinkább különböznek egymástól: a fiú az életbe készül kilépni, és ott keres magának munkát, a leány pedig rendeltetését a házi körben találja, s még a fiú szellemi kimiveltetését a klasszikai és matematikai tanulmányokban szerzi magának, mellyekhez mostanában a természettudományok is járulnak, a leányok szellemi működése szűkebb körre szorítkozik, mindazáltal óhajtanók, hogy ez életkorban szigorúbb tanulmányokra is szoktassák őket, mert meglehet, hogy csakhamar házasságra lépve, illy tanulmányokra nem lesz többé alkalmuk.

Az észbeli kifejlődés tárgyaiba mélyebben nem avatkozván, csak azt jegyzem meg, hogy az egyoldalúságot kerüljük, és minden lelki tehetség egyezményes kifejlődésére törekedjünk, főképen azon legyünk, hogy az ítélő tehetség minél tökéletesebben kifejlődhessék, hogy az érzelmeket kellőleg fékezhesse, mellyek különben, ha hibás irányt követnek vagy túlcsapongók lesznek — főképen magosabb rangú leányoknál — szomorú következményeket szülnének; a szegények leányainál az ebbeli kicsapongásokat a szegénység, inség és nehéz munka eléggé visszatartóztatja.

Mindenek előtt tanuljanak a leányok önmegtágadást és türelmet a legérzékenyebb fájdalmak iránt is. Az akarat szilárdítására legjobban vezetheti tulajdon anyjok szóval és példával. Mennyi hasznát veendik ezen erénynek az élet sokféle viszontagságaiban, nem fejtegetem itt bővebben, csak az egyet említem, mi hatalmas befolyása a betegségek gyógyításánál, mellyeknek a női nem különösen alá van vetve!

Az egészség minden nevezetesebb változásánál tanácsos a tanulást félbeszakasztani, vagy legalább kevesebb szigorúsággal folytatni, szintugy szükséges olyankor minden alkalmat kerülni, mellyben meghűtés történhetne, bálokat vagy más esti mulatságokat ne látogassanak leányok azon állapotban, midőn a táncz általi fölhevülés, a fagyalt vagy más hideg italok árthatnak nekik, utra, különösen vasuttra ne menjenek, midőn a tartós rázkodtatás könnyen veszedelmes következtéseket vonhatna maga után. Azon-

kivül a szülők részéről megkívántatik, hogy leányaik iránt ez időben, midőn nem annyira gonoszságból, mint az öntudat és akarat gyengeségéből vétének, szelidséggel páruult szigorral viseltessenek; míg teljes erejüket meg nem nyerik, gyöngéd bánásmóddal többet eszközölhetünk, mint hosszas okoskodás vagy pedig durva indulatoskodás által, mellynek csak azon sajnós következése lehet, hogy a még eléggé ki nem fejlődött jellem mindenkorra elferdítethetik.

A fiatal leányok *erkölcsi nevelését* tekintve minden módon a lelki tisztaság fentartására kell igyekeznünk, mert az erősíti a még tökéletesen meg nem érett szervezetet, az ruházza fel tulajdon méltóságával és a szerénység színe alatt azon bájt kölcsönzi a nőnek, melly annak nélkülözhetlen és minden egyéb testi és lelki kecsémél többet erő és tovább tartó kincsét képezi. Csak ezen benső tisztaság által érheti el az észnek tökéletes kifejlődését; mennyire kell tehát minden szülőnek és növelőnek felvigyázni, hogy leánya vagy tanítványa e tekintetben semmi csorbát ne szenvedjen. Megtörténhetik pedig az nem csupán társalkodás közben a mindennapi életben, hanem olly élvezetek alkalmával is, mellyek tulajdonkép az ész és kedély nevelésére vannak szánva, de ezen célznak nem felelnek meg mindenkor, értem a színjátékokat és a regények olvasását; azért okvetlenül szükséges szorgosan megválasztani a leány társalkodóit, s szintugy megis kell határozni minő színműi előadásokban részesülhet leánya, és minő könyveket olvashat; a most közdivatban lévő és annyiféle kiadásokkal és fordításokkal kecségtető francia regényeket többnyire tiltani kellene minden fiatal olvasónak.

Ezen időkornak tulajdon *betegségei* közt van egy, mellyet itt különösen megemlítek, mert ezen korban jelenik meg főképp; s a melly, ha az életet közvetlen veszélybe nem ejti is, a vele összekapcsolt sokféle bajok által mind a fiatal leányok, mind a házas nők élete nagyobb részét elkészeríti, értem a számtalanszor előforduló és nem annyira orvosi gyógyítás, mint anyai gond által elmellőzhető kór állapotot, a sápkórt.

A sápkór (chlorosis) a nedvek hibás vegyületéből származik, különösen a vér bizonyos létrészeinek hiányától, mellyek leginkább szolgálnak a test táplálására. Találtatik ezen állapot növényeknekél is, sőt mesterségesen is hozzuk azt elő bizonyos főzelekeknel és salátanemeknel, hogy gyöngébbek és izletesebbek legyenek.

Fiatal leánynál e sajnós állapothoz, melly már az arcz színén feltűnik, szívdobogás, bágyadtság és rendetlen étvágy is járul. Sokkal terjedtebb ezen baj, mint közönségesen gondoljuk, különösen nagy városokban; néhol (p. Londonban) a nők két harmadré-

sze inkább vagy kevésbé szenved e bajban. Nagy részök nem is gyanítja baját és csak közelebbi vizsgálatra tetszik ki, hogy erejük kellelténél gyöngébb, egészségök hiányzó és minden előforduló kórok által megzavarható. Illy egyének főképen hajlandók hátgerincz-görbvedésekre s az aszkór lappangó csirái nálok fejlődnek ki legkönnyebben. Vannak még más betegségek is, mellyek, mint a guta-ütés, a fiatal életnek rögtön véget vetnek; ilyen a sápkóros leányoknál nem ritkán előforduló átlukasztó gyomorfekély, melly a látszólag egészséges személyt néha rövid időn sirba döntheti.

Mint hogy a sápkór városokban, kivált a magosabb rangúaknál olly gyakori: méltán következtetjük, hogy az főkép a nők fejlődése alatt történt hibákból, különösen a táplálás, mozgás és tiszta levegő hiányaiból, a szoros fűzésből és más dietetikai bünökből származik. Mind ezen nevezett okok által meggátoltatik a lehellés, hiányzik a vérenek a levegő élenye által történendő szabályos átváltoztatása; és így a test szövetei és minden szervei táplálására és élesztésére rendelt vér silány és elégtelen marad. Mind ennek elkerülésére szolgálhatnak a fenemlített életmód szabályainak pontos követése, különösen a test mozgását illetőleg sokszor szigorúan kell föllépnünk, hogy a sápkóros betegek makacs lomhaságát legyőzhessük. Nehezebb esetekben azonkívül a végtagokat naponként kétszer vagy pusztá kézzel, vagy puha flanelruhával dörzsöltetjük. A mellkitágítására leginkább szolgál a fenszóval olvasás és éneklés, különösen ha a szabadban is gyakorolják; nyáron főképen erősítőleg hat a fürdés és úzás folyóban vagy tengerben; legtöbb esetekben használ a jó, tápláló főkép hús-ételekből álló életrend, mellyhez egy kis pohár jó bort vagy sört is adhatunk. Gyógyszerekről nem levén feladatomban itt értekezni, azoknak használatát mindenesetre orvos rendeletére bízván, csak röviden említem, hogy vannak befolyások, mellyek a sápkóros állapotot mind az állatoknál, mind a növényeknél megváltoztatni képesek; ilyenek a jobb táplálás, a szabad légfolyam és a vas. Az utóbbinak az a tulajdonsága van, hogy még az olvadékával locsolt sápadt (chlorofikus) növény színét is természetessé változtatja által.

Ifj. Bene Ferencz.

Ö S I D Ő K B Ő L.

Már három nap, három éjjel
 Harmatozik a fű vérrrel;
 Hogy a harc, e vad sebzett mén:
 Nagy végsőt rúg ina metsztné;
 S pártos kun had felkonczolva,
 Vagy szétszórva mint a polyva.

Együtt fekszik barát s ellen
 Nem fenekszik egymás ellen:
 Hallgat a kürt, — s elmaradt szét
 Kelevéz, kard, behorpadt vért,
 S üres puzdra; — nyillal telve:
 Mérge kigyó szája, nyelve —.

László jár a csatatéren,
 Meg-megállva minden lépten:
 A mint erre, arra ösmér . . .
 Vajh mért hullt e sok rokonvér!?
 S lelke, arca elsötétül:
 Vesztesség a nyereségből!

Hajdan, a kun, homokpusztán
 Mint ér bolygott, alig futván;
 S magyar nemzet, a melly volt már
 Hét forrásból, harsogó ár:
 Felvevé az elveszendőt . . .
 — S im partot tör mikor megnőtt!

Nyugtalan nép! porba' fekszel . . .
 Mit tegyek: hogy jobbra kelj fel?
 Hogy szelidülj, szóra hallgass,
 Ne barangolj mint a farkas . . .
 — Töpreng László, — úgy sem . . . így sem . . .
 — *Meg kell őket telepítnem!*

A király, míg így határoz:
 Vissza kerül sátorához;
 Hol felé, a vert kunoktul
 Követség tart s kérve fordul;
 Kérni . . .! hah, ez milly gyalázat . . .!
 Büszke kun szív reszket, lázad.

Követség szól, — a király hall,
 — Nézve szüró pillantással, —
 Jobbján délczeg hősök állnak,
 Lelke, lángja táborának;
 Balra foglyok, ketten-ketten,
 Talpig lánczban, talpig sebben.

„Békét kérünk király! — ajkad
Kész a szóval, (bár még hallgat,)
 Mint a kézív megvont húrja :
 Hogy a vesszőt el-kirúgja;
 Mi az : — hányd meg jó előre —
 Szó kimondva, nyíl kilöve?!

Vér vagy sarcz kell? e fogolyhad
 Hútsa boszúd, ölhetd, fojthatd!
 Kincset mér a kun cseberrel . . .
 Vagy ha kedved tartja : szedd el
 Ifjainkat, szüzeinket . . .
 — Győztél, — szabd meg a mi illet!

De ha tovább menve ennél,
 Czelod : hogy *megbélyegeznél,*
 Ósgunyánkból kifordítva,
 Szakálunkat megcsonkítva . . .
 — Öseinkre! kik elhunytak :
 Még *egy* harcza lész a kunnak!“

,Nincs, — mond László, nyugton, gyorsan, —
 Kincsre éhem, vérre szonjam,
 Ki foglyul van : elbocsátom . . .
 (Foglyok vélik : hogy csak álom :
 A mint békó, láncz kezökrül
 Mint a haraszt földre zördül.)

Szüzek, ifjak, — nép virága —
 Nem kerülnek szolgaságra;
 Az marad melly volt, az öltöny,
 S kun szakála nagyra nőjön! —
 Nem sarcz, nem vér s iga rátok . . . ;
 — Kevés a mit én kívánok :

Melly *ma* porrá lész a tűzön :
 Sátor helyett ház épüljön!
 Tartós, délnek, sorba szépen,
 Kúttal, fákkal közelében;
 Élni, — s halni majd idővel,
 Kell *szántó* föld s *temető* hely!“

Ennyi, nem több? örvend a kun
 Frigyre lépven, e jó alkun;
 S messzevágó czélt nem értve :
 Magyaráságnak nincs inyére . . . ;
 De a László lelke, — látván —
 Felderül mint a szívárvány.

Tompa.

DOHÁNY.

A szeszes italokhoz, mellyeket használunk, közel állanak azon narcoticus vagy bódító anyagok, mellyeknek élvezetét megszoktuk. Sok tekintetben érdekes vizsgálni, minő szerepet visznek e bódító anyagok a közönséges életben minden népnél.

Míg természeti szükségéit és vágyait teljesen kielégítheti az ember, három különböző fokozaton megy által.

Mindenek előtt teste fentartásáról gondoskodik. Erre nézve általában az egész világon a hús és kenyér képezi a legfőbb tápszert. S mindazon számtalan különböző alaku állati és növényi élelmi czikkek közt, mellyekkel a föld különböző népei a polgáriult élet ama két fő tápszert pótolják, bámulatos hasonlat mutatkozik vegytani összetételre nézve. Ugyanazon siker, keményítő és zsiradék táplálja a testet mindenütt és majd mindig azon egy arányban, — úgy hogy csodálkoznunk kell azon általánosnak mondható ösztönön, mellynél fogva az éghajlat és növényzet annyi változatosságai mellett is, mindenhol és minden időben rá vitte az embert a tapasztalás, hogy fő élelmi szereinek vegytani minőségét a legszebb és legjobb módon teste szükségéhez tudja alkalmazni.

Ha főbb tápszereiről gondoskodott az ember, kedélye olykor levert állapotán akar segíteni, elüzendő fejből a nyugtalanító gondolatokat. Az erjedés által nyert szeszes italokat használja e végett; s itt újra föltűnik előttünk, hogy a gondüző szerek vegytani alkatrészei szintén ugyanazok mindenütt. Vad és mivelt, közel és távol népek — a hajléktalan nomád, megtelepült földműves és ipariüző város lakó — egyiránt rájöttek ösztönszerűleg a szeszes italok erjesztés általi készítésére. S bármelly anyagot használjanak e czélra, akár a pálmafa toddyját, az agave pulque-ját, a czukornád nedvét, a mézszörpöt, a szőlő mustját, az alma és körte kisajtott nedvét, akár a gabona malátájának forrázatát vagy a lótejet, mint a tatárok, — mindenik esetben szesz (alkohol) fejlődik ki az erjedés által, s attól van az ital részegítő ereje.

Vége az érzéki élvezek szaporításán is igyekszik az ember. Olykor egész a tulságig megy e törekvésében. A bódító vagy narcoticus anyagokat használja e czélra. S különös, hogy ez anyagokból is minden vidéknek, minden népnek meg van saját, hazai vagy honosított, terméke; úgy hogy az emberiség egyetemes ösztöne egy vagy más uton bizonyára e részben is általános vágyat avagy szükségét törekszik kielégíteni.

Közép-Amerika ős lakosai már összegöngyölték a dohánylevelet, s füstje könnyű mámorában álmodozták keresztül az életet,

jóval előbb Kolumbus születésénél, s mielőtt sir Walter Raleigh gyarmatosai Erzsébet fényes udvara körébe bevitték. A cocalevel, mely most a perui öszvérhajtónak élvet és erőt ad, már a legrégebbi időkben szintugy ráécsálták azon hegyeken a benszüllött indiánok. A mákony (opium) és kender s az areka-pálma gyümölcsének használata a keleti népeknél mesésen régi időkig megy vissza. Ugyanezt mondhatni a Délitenger és ind Archipelagus szigetein termő borsfajokról, s azon redőszíromról (*Datura*), melyet az Andes és Himálaja lejtőinek lakói használnak; míg északi Európában a komló s Sibiériában egy mérges gomba, a légyölő galócza (*Agaricus muscarius*) van használatban réges régi időktől fogva.

Mint részegítő italaikat, úgy kábító szereiket is különböző növényekből veszik a népek a világ különböző részeiben. Míg azonban az erjedés által nyert italokban mindenütt ugyanazon szeszt avagy alkoholt találjuk föl: minden narcoticus szer saját bódító anyagot foglal magában. A szeszese ital, bármely forrásból eredjen, majd mindig ugyanazon hatással van az emberi testre: míg a narcoticus anyagok közül mindenik sajátos hatást von maga után. A dohány, mákony és a kender, s a coca, komló és légyölő galócza — mind bódítólag hat az emberre, de mindegyik különbözőleg, saját módja szerint.

A világ legnagyobb részén el van terjedve az érintett kábító anyagok közül a dohány. Ezt használja legtöbb ember. Aztán alkalmasint a mákony következik, s a kender áll harmadik helyen.

A dohány Amerika melegebb részein honos. Kétség kívül e világrész különböző tájain, jóval előbb, mint az európaiak fölfedezték, már művelték és használták e növényt a benszüllöttek. — 1492-ben dohánylevél-tekeréseket szíva találta Kolumbus főnökeit; s mikor 1519-ben Korteiz Mexikót elfoglalta, szintén föltalálta ott ezen szokást. Amerikából a spanyolok hozták át a dohányt az iber félszigetre, — mely évben, nem tudni bizonyosan. 1560-ban Nicot vitte át Franciaországba, a kitől származott növénytani neve (*Nicotiana*); s 1586-ban Drake Ferencz és Raleigh Valter gyarmatosai honosíták meg az angol földön. Törökországba és Arabiába a XVII. század elején vitték be; noha némelyek sokkal előbbi időkre teszik Keleten használatát. Jávában 1701 körül ültették először e növényt. Ez időtől fogva mind művelése, mind használata földünk népesebb vidékeinek nagy részén elterjedt. Erdély bizonyosan a törököktől tanulta el a dohányozást a XVII. század közepén; onnan szivárgott át Magyarország keleti részeibe; míg a nyugoti megyékbe a németektől is átjöhett, a kikkel a svékusok ismertették meg. Biztos adataink vannak, hogy a XVIII. század kezdetén már nagyban termesztették a dohányt hazánkfiái.

Amerikában most már Canadában, Ujbraunschweigban, az összes Egyesült államokban, a nyugoti partokon a délszaki szélesség 40 fokáig, Brasiliában, Cuba, Trinidad s a nyugotindiai szigeteken mindenütt tenyésztik a dohányt. Afrikában a Vörös- és Földközítenger mentén, Égyiptomban, Algirban, a Kanariai szigeteken, a nyugoti partok hoszában a Jóreményfokánál, s a száraz számos belvidékén termesztik. Európában majd mindenütt haszonnal művelik, s Németország, Belgium és Hollandia, Francia- és Magyarország egyik fontosabb gazdasági termékét képezi. — Ázsiában szerte találkozunk művelésével egész Törökországban, Perzsiában, Indiában, Tibetben, Chinában, Japánban, a Filippini szigeteken, Jávában, Ceylonban, s Ausztraliára és Ujzélendra is kiterjedt immár. Valósággal majdnem ugyanazon fokon áll a dohány a narcoticus anyagok közt, melly a burgonyát illeti a tápszerek között. A legnagyobb kiterjedésben művelik, mert legkönnyebben kiállja az égaljak változásait. Az egyenlítőtől az 55 szélességi fokig könnyen tenyészik; de leginkább a 35 fokon belül az egyenlítő két oldalán. Legjobb fajait az északi szélesség 15 és 35 foka közt találjuk.

A dohány használata szintolly általánossá lett, mint művelése. Az egy sőt kivéve, alkalmasint semmit sem fogyasztanak olly mennyiségben az emberek. Csak a thea versenyezhet még vele; a mellyet alkalmasint többen élveznek, ha művelése nincsen is a földön annyira elterjedve, mint a dohányé. — Amerikában minden alakban és mindenütt fölhaláljuk; fogyasztása rendkívüli. Európában minden rendü és rangu férfiaknak általános enyhítő szere, gondüzője a pipa, szivar és burnót Archangel hó-lepte mezőitől Castilia verőfényes síkjáig, s az Ural aranytermő hegyeitől a zöld Erin tiszta tengeréig. Hiában kárhoztaták már régibb időkben az erkölcs-bírák, s tiltották a fejedelmek; hiában adott ki ellene bullát VIII. Orbán; hiában büntették Oroszországban (1634.) orrlévágással a dohányozást, s Erdélyben jószágvesztéssel is (1689.) e növény tenyésztését, miután nagy pénzbüntetéseket (1670, 1683, 1686, 1688- és 1689-diki törvények) szabtak használatára: — a tilalmak és üldözések csak ingerelték az ujságvágyat, csak növelték a kísértetet, megismerkedni a csábító növény erejével.

Törökország és Perzsia papjai és szultánai Keleten is vallás elleni bűnnek, istentelenségnek nyilvánították a dohányozást; még is a törökök és perzsák a világon a legerősebb dohányzók. A keleti embernek nem fogy ki szájából a pipa. Indiában minden osztály, mindkét nem szenvedélyes dohányzó. A siamiak a dohányt rágják, egyszersmind pipáznak. Chinában olly általános e szokás, hogy 8—10-ik évtől kezdve minden nőnek öltözetéhez tartozik selyemből egy kis pipa- és dohányzacskó.

A dohányozás e rendkívüli elterjedéséből azt következtették többen, hogy Ázsiában, főleg Chinában, régebben ismerték a dohányt Amerika fölfedezésénél. „A chinaiak közt, — írja egy híres természetvizsgáló, Pallas, — valamint a mongol törzsek közt, kik amazokkal leggyakoribb érintkezésben állanak, olly általános a dohányozás, hogy egyik nélkülözhetlen életszükségnek látszik lenni; a dohányzacskó, melly oldalukon függ, annyira öltözetük kiegészítő része; pipáik alakja, mellyet a hollandok mintául vettek, olly sajátosságos; a sárga dohánylevelek elkészítése, mellyet csak darabokra tépdesve tesznek zacskójukba, elannyira különös: hogy lehetetlen föltennünk, miszerint Amerikából, és pedig Európán keresztül ment legyen hozzájuk e szokás; főleg ha meggondoljuk, hogy Keletindia, hol a dohányzás nincs annyira elterjedve, fekszik Perzsia és China között.“

Pallas ezen nézetét kitünő növénytudósok is támogatták. Így például Meyen. „Sok ideig, ugymond e természettudós, azt hitték, kiválólag az amerikai népek sajátossága a dohány használata és művelése. E nézet alaptalannak mutatkozott, miután Chinával és Indiával közelebről megismerkedtünk. A dohány használata a chinai birodalomban rendkívül el van terjedve, s a dohányozás szokása a legmesszebb korba megy vissza. Réges régi szobrászati műveken már ugyanazon pipák ábráit látjuk, mellyeket most is használnak. Mindeddig azonban még nem ismerjük azon növényt, melly a chinaiaknak a dohányt adja; csak Keletindiában tenyész vadon. Annyi bizonyos, hogy a kelet-ázsiai dohány merőben különbözik az amerikai fajtoktól.“

Ujabb utazók tudósítása szerint Tibet keleti, és China nyugoti részein a „*Nicotiana rustica*“ leveleit használják. Izére és illatára nézve hasonló e növény a legfinomabb szíriai dohányhoz, mellynek ugyanollyan levele van. Közép- és Déli-Indiában pedig a „*Nicotiana tabacum*“, vagy virginiai dohány van elterjedve; s India északi részein megint a „*Nicotiana rustica*.“

A *Nicotiana rustica*, vagy a magyar fűvészkönyv szerint, *kupa dohány* kisebb növény a virginiaianál, csak 3—5 lábnyira nő; levelei rövidebbek és szélesebbek, virágai meg kisebbek, kerekded és nem hegyes karélyokkal. Más dohányfajoknál kevesebbre becsülik. Leginkább Orosz-, Svéd-, Német- és Franciaországban, Irföldön és Hanoverben tenyésztik. Hazánkban is el van terjedve. 1570. körül hozták Amerikából Angliába. Chinai válfaja kisebb az Európáinál.

Ha valóban ugyanazon növény, a mellyet China nyugoti részein művelnek: Meyen állítása sokat veszít súlyából; s csak használatának a chinaiak közt rendkívüli elterjedése és nagy régisége szólana még a mellett, hogy nem közvetve Amerikából jött

az Kelet-Ázsiába. Az újabb írók ennél fogva egyértelműleg azon nézetben vannak, hogy a dohányt Európából európaiak vitték által a távol kelet különböző tartományaiba. Nem olly bizonyos, mint némelyek hiszik. Alkalmasint közepén áll az igazság, melly szerint a dohány fajai egyaránt honosak Ázsiában és Amerikában, s csak használatát tanulta Európa az új világtól.

De bármel melyik nézethez csatlakozzunk Keletet illetőleg, mindenesetre a legkülönösebb tények egyike, hogy olly bámulatos gyorsasággal elterjedt a dohány művelése, olly iszonyu mértékben növekedett fogyasztása azon tartományokban is, mellyekről bizonyosan tudjuk, hogy Amerikából hozták be. 1662-ben Virginia, a dohány legkedveltebb hazája az Atlantitenger amerikai partjain, csak 60,000 font dohányt termesztett, s még 1689-ben sem vitt ki többet 120,000 fontnál. Azóta, 160 év alatt, majdnem kétszer annyi millió fontra emelkedett termesztése, mint a hány egyes fontot termelt azelőtt.

Az északamerikai Egyesült államok dohánytermelését jelenleg mintegy 250 millió fontra tehetni évenként, melly öszletből mintegy 125 millió fontot visznek ki, 10 millió dollár értékben. A belfogyasztásból körülbelül 5 font esik egy főre. Még nagyobb aránylag Nyugotindia termelése, hol Cuba legalább is 12, Portorico 5, Haiti 2 millió font kitünő jóságú dohányt ad évenként. Délamerika is meglehetősen sokat termeszt; ugy hogy 15—20 milliót viszen ki csupán Brasilia.

Európában mindenek előtt Angliát kell említnünk, a melly sok ideig egészen egyedül kezelte a dohánykereskedést. Fogyasztásáról pontos adataink vannak. 1689-ben az összes bevétel csak 120,000 font virginiai dohány volt, miből egy részt még ujra ki is vittek. Most már 30 millióra megy a fogyasztás Nagy-Britanniában, nem is említve a mit a 3 shillingnyi magas vám kikerülésével csempésznek be. S a fogyasztás még mindig növekszik évenként; 1841-től 1851-kig negyed résznyivel növekedett. Az előbbi évben $13\frac{1}{2}$ unczia esett egy főre, 1851-ben már 17. Ez öszletből azonban, valamint a theánál és szesz italoknál, aránylag sokkal több esik Angliára, mint Irföldre. Az 1853-diki összes dohányfogyasztásból 24,940,555 fontot tesznek Angol- és Skótországra, míg Irföld fogyasztása csak 4,624,141 font. E bevétel után 1853-ban 4,751,760 font sterlingre ment a vámjövedelem, melly fogyasztási adóból 3 shilling 4 d. jut egy főre.

S a dohányfogyasztás Angliában még csekélyebb, mint a többi európai országokban. A dohányozás és burnót-szívás ugyanis korántsem annyira divatos ott a magasabb körökben. Franciaország, évenként mintegy 30 millió font dohányt termeszt; s még 15 millió fontnyit be is visznek. A kivitelt leszámítva körülbelül

1½ font esik egy főre. Hollandiában különös gonddal üzik a dohánytermesztést, s legalább 6 millió fontra tehetni az évi termést. Bevisznek 14 millió font körül. E termelésből és bevételből két harmad résznyit leszámítva a kivitelre, 4³/₁₀ font esik egy főre. Belgium termelése 3 millió, bevitele 12 millió font, a miből 1½ millió fontot viszen újra ki; s a fogyasztás fejenként 3²/₂₀ font. Poroszország 1850-ben több mint 30,000 holdon ültetett dohányt; s az összes német vámszövetség 90—100,000 porosz holdon tenyészt, melly körülbelül 600,000 mázsa évi termést ad, miből 2 font esnék egy főre. Azonban a bevétel is rendkívül sok. 1851-ben 334,253 mázsa dohányt vittek be a vámszövetségbe. Viszont a kivitel is tetemes, főleg Ausztriába, Schweiczba, Olaszországba, sőt még Amerikába is, a honnan, szivar alakban, megint visszakerülnek, mint valódi amerikai áruk. 14 éven felül 10 millióra tevéen a vámszövetség lélekszámát, egy főre 8½ font dohányfogyasztás jut. Magyarország termelése jóval fölülmulja a vámszövetség termelését. Fényes Elek statisticájából olvassuk, hogy 1728-ban a cs. kir. dohányrakhelyeken levő dohányt összeszámítván, e közt 408,604 font magyar levelet találtak. 1818—1827-ig közép számmal évenként 47,277 mázsa volt a magyarországi termelés; melly öszlet, az idézett mű szerint, 1842-ben már legalább is 400,000 mázsára emelkedett. 1849 után dohánytermesztésünk nagyon hanyatlott, 1851 óta azonban mindig több több földet látunk dohánynyal bevetve. 1854-ben 48,884²/₃: katasztralis holdon (1 hold = 1600 □ öl) termesztettek dohányt Magyar- Horvát- és Erdélyországban; s az összes termelés 481,478⁴/₃: mázsára emelkedett. Ezen termésért 3,924,522³/₄ pengő forintot fizetett a dohánybeváltó hivatal. E szerint egy mázsa dohányért 1854-ben átlagosan véve Magyarországon 8 frt 6⁶/₁₀ kr, Erdélyben pedig 9 frt 45⁶/₁₀ kr. esett pengő pénzben. Leghíresebb és legdrágább hazánkban a csetneki dohány Gömörben.

Olaszország 3 millió font dohányt tenyészt; Görögország mintegy 2 milliót, miből 2 font jut egy főre. Törökország szintén sok dohányt termel, s többet viszen ki, mint be. Oroszország termelése mintegy 21 millió font, bevitele 4—5 millió évenként, fogyasztása fejenként csupán ½ font. Dániában 1,23, Svédországban meg 1,15 font esik egy főre. Mennyit természet Ázsia, hol különösen Java és Manilla fontos kiviteli helyek, nem tudjuk biztosan, valamint Afrika termelését sem, melly maga elfogyasztja, a mit természet. Ujában Ausztráliába is bevitték a dohánytenyésztést s nagy előhaladást tesz. E kedvelt narcoticus anyag összes termelését és fogyasztását ez adatokból következtetve az egész földön 2 millió tonnára vagy 4480 millió fontra bizvást tehetjük, miből 70 unczia esik egy egy főre az összes emberiségből. — E

nagymennyiség művelése legalább 8 millió (porosz) hold legjobb minőségű földet igényel. Roppant szám; de még inkább el kell bámulnia az olvasónak, ha egyébféle termékekkel veti azt egybe. Csupán ez egy kábító anyag évi termése majdnem annyit nyom, mint a mennyi búzából 10 millió ember megélné évente.

Mi a dohány különböző fajait illeti: némely írók több mint 40-féle fajt állítottak föl, mellyek azonban többnyire csak válfajok, úgy hogy alig lehet összesen 3— legfőlebb 4 fajnál többet venni föl. Ezek: 1, a *virginiai* vagy a magyar fűvészkönyv által ugynevezett *közönséges dohány* (*Nicotiana tabacum*), mellynek megint sok al- és válfaja van. Levelei hoszúkás láncások, megnyult tölcseres bokrétájának fogai élesen hegyezettek. 2, A *kapa dohány* (*Nicotiana rustica*), mellyről már fenebb szóltunk. Szintén sok válfaja van. 3, A *marylandi dohány* (*Nicotiana macrophylla*), vöröses összeránczolt virágokkal, mellyet hazai dohánytenyésztőink csak a *Nic. tabacum* válfajának tartanak. 4, A *perzsa dohány* (*Nicotiana persica*), mellynek ismét saját válfajai vannak.

A dohány válfajainak sokasága szintolly érdekes gazdasági és vegytani szempontból, mint növényteni tekintetben. Egy részről ugyanis az ugyanegy helyen, hasonló körülmények közt termesztett dohány jósa a mivel növény válfaja szerint különböző; s azon vegytani alkatrészek vegyaránya is, mellyektől a dohány jósa függ, változik a fajjal vagy válfajjal.

Egyéb körülmények szintolly tetemes befolyással vannak azon tulajdonokra, mellyek a dohány becsét növelik. Az éghajlat, föld, művelés, trágyázási mód, a dohánylevelek leszedésének ideje, szárítási módja, kezelése, a piacz távolsága, a hova eladni viszik, s a melly uton és módon használatra elkészítik, — mindezen viszonyok, mint tudjuk, befolyással vannak a dohánylevél jóságára. Mivel e föltételek olly rendkívül változók, természetesen csak kevés olly hely van, a hol a legjobb termék előállítására mindazokat egyesülve találónk. Ugyanaz az eset a dohánynyal is, mint a borral, theával és kávéval; nem csak ritka és gyér helyen fejlík ki kellő tökélyre, hanem e gyér helyeken is szűk határookra van szorítva.

A legkitünőbb dohány Amerikában, s talán az egész világon, Cuba szigetén terem, s a legjava itt is csak „Vuelta d' Abajo“ keskeny kerületében. Közel áll a cubai dohánnyhoz, melly a Philippini szigetek egyikén (Luzon) tenyész, s a mellyből csinálják a híres „Manilla“-szivarokat. Igen finom és erős dohánnyt természetnek Cadoe vidékén Javában; fölvaltva tenyésztk rizszsel, és pedig trágya nélkül a legjobb talajon. A hindusztáni dohánnyfajok közül kitünő a „bilsach“, Malva tartományból, és a „kaira“, mellyet Guzerat tartományban termelnek. Mindezek csak a virginiai vagy

közönséges dohány válfajai, melly faj Európa főbb dohánytermesztő országaiban is leginkább el van terjedve. Chinában és Tibetben egy különösen szelíd természetű kellemes zamatu sárga dohányt magasztalnak a többi fajok fölött; de a lhassai piacon, alkalmasint nagyobb ritkasága miatt, sokkal jobb ára van a kevesbé jó keletindiai dohánynak, úgy hogy 15 pengő forintot is adnak fontjáért. Nyugoti Ázsiában a latakiai dohányt dicsérik leginkább, a régi Laodiceaban (Szíriában), és a sirászit Perzsiában. Az előbbeni, valamint a chinai dohány, a kapa dohány (*Nicotiana rustica*), s az utóbbi a *Nicotiana persica* válfaj. A milly távol vannak egymástól e legjobb dohányt termő pontok: oly csekély kiterjedésű, mint érintők, művelési terök. Ugy tetszik, hogy a jóízű és illatu levelek érlelésére multhatlanul meleg nyárra van szükség. A mérsékelt és hideg égálfak alatt természetű levelek rendszeren érdesek és csipősek, mintha több narcoticus alkatrészek volnának bennök, a miktől függenek főleg a dohány tulajdonságai. Milly különbség van a különböző vidékről került dohányfajok árára nézve, mutatja az angol piac. — Ide iktatjuk a következő jegyzéket:

a canadai dohány fontja	4 d.
a kentuckyi „ „	6 „
virginiai „ „	7 „
marylandi „ „	9 „
st. domingoi „ „	8 „
török „ „	9 „
columbiai „ „	10 „
cubai „ „	18 „
havannai „ „	42 „

Érdekes a hollandi dohány kereskedési története. Geldern tartomány — az ugynevezett Veluwe — lapályain mintegy 2 millió fontnyi dohányt természetnek évenként. Ennek felét Franciaország veszi meg részint szivarnak, részint burnótnak. A többi részét Amerikába, sőt Cubába is viszik. Különösen szivarboritéknak használják ott az európai leveleket, mire finomságuk és simaságuk miatt különösen alkalmasok. A chinai dohány is nagyon keresett e célra.

A világ majd minden vidékén, minden országában három különböző alakban használják a dohányt: bagónak, pipába és burnótnak. A bagó- vagy dohányrágás mindenesetre a legutaltosabb használati mód, ritka is európai szárazunkon, s csak a nép legalsó osztályai közt van szokásban. Annál szokottabb a matrózok vagy tengerészek közt. A pipázás a hajó fedezetén veszélyes s annálfogva rendszeren tiltva van, míg a burnótozás sokba kerül és

kényelmetlen, mindamellett, hogy a narcoticus szer utáni vágyat teljesen nem is elégíti ki. — Így a bagó egyedül lehetséges s ez okból menthető módja a dohány használatának a matrózokra nézve.

Északamerika egyesült államaiban, főleg a déli és nyugoti részeken, a nép minden osztálya között annyira közönséges a dohányrágás, hogy a mívelt európai utazó már ez egy okból ellen-szenvet kezd érezni az amerikai szokások ellen. Nem is említjük azon undorító mellék-körülményeket, mellyekkel a bagózás jár. — Izlandban annyira divatos a bagó és burnót, mint másutt a folytonos pipázás. Északi Svédországban mindjárt észreveszi az utazó, hogy kocsisa időnként jókora adag burnótot töm — nem az orrába, hanem a szájába. Az izlandiak szaruban tartják a burnótot, mint nálunk a lőport, s ha burnótot akarnak szívni, hátravetik fejüket és jókora adagot ráznak orrukba a burnótszaruból. Aztán egész illendőséggel megkinálják szarujokkal szomszédukat, a ki megint tovább adja, mint nálunk a burnót-szelenczét.

Hasonló szokás van a skót felföldön, a hol tehénszaruban hordják a burnótot; csakhogy a skót felföldi kalánnal szolgáltatja orrának a kedvelt port, míg az izlandi nem csinál annyi teketóriát. Északi Nagybritannia celta-skandináv lakosai azonban szint-ugy szeretik a burnótot, mint Izland, Norvégia és Svédország lakói, s szintolly vendégszeretőleg jár körül társaságokban a tehénszaru. A régi rokonság és közös eredet még e szokásban is nyilvánul. Ugyan-e szokás egyébiránt Kis-Oroszországban is divatozik, a mint Gogol genre-képeiben olvassuk.

Lelkiismeretlen serfözök ittamott a sör meghamisítására is használják a dohányt. A szegény napszámos, a kinek legfőlebb egy pohár sörré valója van estenként, szereti ha erősebb italt kaphat e csekélységért, a mi fejébe is száll. Illy tulajdonságot ad a sörnek, ha komló helyett dohánylevelet adnak hozzá, vagy a dohány szesz kivonatát. Gyakori szokás főleg Angliában; s ez alávaló hamisításon nem is segíthetni, míg a nép alsóbb osztályának ez ár-talmas keverékkel ízlik legjobban a sör.

A burnótozás nem olly régi, mint a pipázás. Spanyolországba vitték be először 1620 körül. Innen ment Olasz- Francia- és Németországba, s végre Angliába. Legtöbb burnót fogy el Portugálban, a hol régi időktől fogva mindenki magával hordja a burnót-szelenczét.

De leginkább el van terjedve, és pedig jelenleg az egész földön, a pipázás. Egyiránt élvezetül szolgál a pipadohány a samojednek a Fejértenger partjain és déli Afrika lakosának; szintolly kedvtel-
léssel eregeti a dohány kábitó füstjét a Missouri sziklás partjain a vörösbőrű indián, mint a sötétbarna maláj a világ más részén.

Mind pipába, mind bagónak különböző alakban szokták a dohányt elkészíteni, s különféle nevek alatt árulják. A világkereskedésben főleg a következő fajtákat kedvelik: a száraz dohánylevelek durva elaprózását, mellyet kanaszter-dohány név alatt ismernek; a megnedvesített s összenyomva finom darabokra vagy száalacskákra vagdalt, ugynevezett vágott dohányt. Melaszszal vagy szörppel édesítve csomókba is szokták összenyomni a dohányt, melly „cavendish“ vagy „négerfő“ név alatt ismeretes, s a mellyet egyiránt használnak bagónak és pipába. A szivarokat szárított dohánylevelekből csinálják, mellyeknek kiálló gerinceit levágták. Hogy jobban égjenek, néha gyöngé salétrom-oldattal meg is szokták fecskendeni. Az ekkép elkészített dohányt aztán vékony tekercesekbe göngyölik kézzel, és levéltakaróval borítják be. A készítésnek sok különféle módja van az alakot illetőleg; legszokottabb nemei a szivaroknak, a mellyek mindkét végökön megvékonyulnak, és a mellyeknek egyik végök sokkal vastagabb és egyenesen el van metszve, mint a Manilla-szivaroknál.

A pipába való dohányt következőleg készítik el:

Miután a dohányleveleket különböző jóságuk szerint külön osztályozták, vagy lemetszik kiálló gerinceiket, vagy rajtok hagyják, mint a közönségesebb fajtáknál. Aztán a dohányfajokhoz képest különféle anyagokkal készített lével áztatják meg, vagy — a mint mondani szokták — bepáczolják. Aztán megvágják és hirtelen megszárasztják. Miután minden dohánygyárnak meg van saját pácza: a dohányfajtáknak nincs szere száma, habár a dohányíznek minden idegen adalék fölött éreznie kell. Ez okból, igen okosan, a finomabb dohányfajoknál a páczolást egészen el is kezdik hagyni.

A burnóthoz a szárított leveleket vízzel fecskendik meg, s halomra rakva meleg helyen 1—6 hónapig erjedni hagyják. Ezen erjedés alatt a dohánylevelekben először is „nicotin“ és illó lúgsó (ammoniak) fejlődik ki, aztán víz és eczetsav. Majd apró, vászon zacskókba tömik a leveleket s megszárasztják, mialatt egybe csomósodnak. E csomókat hoszasb idő mulva finomabb vagy durvább porrá őrlik, melly aztán sóval meghintve és megnedvesítve zárt edényekbe jő. Itt újra erjedésbe megy, s ekkor fejlődik ki a burnót saját szerü, kellemes illata és ereje. Kétféle burnótot különböztethetünk meg, a nedves fajtát (tabac rapé), melly csupán a gyöngédebb levélrészekből, s a száraz burnótot, melly a dohánylevél rostjaiból, idegeiből és gerinceiből készül. Az előbbi fajta inkább közkedelésben részesül, s a burnótszivók különböző izléséhez képest még erős illatszertanyagokat is tesznek belé.

A burnót illata és jósága nagyrészt a dohány minőségétől függ, a mellyből készítik. Függ továbbá a levélrészekről, mellyek-

ből áll, az idő hosszúságától, a meddig erjesztik, a hőfoktól, mellyen megszarítják stb.

A dohány hatása, bármely alakban használjuk, majd mindig ugyanaz, csak fokozatára nézve különböző. De bármennyire elterjedt legyen használata : csak igen kevesen tudnának határozottan számot adni arról, minő hatással van rájuk a dohány, milly nemü élvezet meritnek naponként használatából, miért kezdtek el dohányozni, s miért nem mondhatnak többé le arról. Többnyire csak amugy fölületesen gondolkodnak e kérdésekről az emberek ; alig jut eszébe egynek kettőnek, észlelni és vizsgálni azon érzéseket, mellyeket a dohány narcoticus hatása benne előidéz, s a ki észlelte is e hatást, képes-e szintolly hiven elmondani, minő volt az.

A rendes dohányzóknál, mond Dr. Pereira, a dohányozás, ha tulságosan nem üzik, először előmozdítja a nyál elválasztását, s aztán szomjuságot okoz. E fölött enyhítő, nyugtató hatással van a kedélyre, minélfogva minden osztály, mivelte és vad állapotban levő, egyképen vágyik utána. A tulságos dohányozás azonban, vagy azoknál a kik nem szokták meg, rosullételt, hányást, némelly esetben hásmenést, általános reszketegséget, görcsöket, bódultságot, szélhűdést, merevültséget, sőt halált is okozhat. Vannak esetek, hogy a kik 17—18 pipa dohánnyt egyszerre kiszívtak, ülőhelyökben halva maradtak. Némelly testalkat épen nem szenvedheti semmi esetben. Ellenben mind Pereira, mind Christison és más természetvizsgálók egyértelműleg állítják, hogy a dohányozás általában nem von maga után ros következményeket. Egy másik híres vegytudós, kit igen érdekes orvosi és természettudományi kísérletei miatt nagyrabecsültek kortársai, Dr. Prout, ellenkező véleményen van. „A dohány, ugymond, általában megzavarja az érzést, s különösen a czukorféle anyagok föl vételét, assimilálását. Némelly embereknél szertelen használatá követeztében bizonyos ártalmas vagy mérges anyag (alkalmasint valamelly savany természetü) fejlődik ki, mint vérök sötét vagy ollykor zöldes sárga s általában egészségtelen színe mutatja. A sajátóság altesti bajok sem ismeretlenek előttünk, mellyek a tulságos burnótozás folytán szoktak bekövetkezni, s gyakran gyógyíthatatlan gyomor- és májbetegséggel végződnek. E fölött az erős dohányzók, főleg rövid száru pipák vagy szivarok használata mellett, szájfekélyre is hajlandók. Azonban szintaz az eset a dohánynyal, mint ételünk és italaink különböző ártalmas anyagaival ; az erős és egészséges emberek aránylag sokkal kevesbé sínylik meg, míg a gyöngé és beteges testűek a mérges hatásoknak áldozatul esnek. Annyi bizonyos, hogy ha mindig józan értelmünk tanácsára hajlanánk, rég száműztük volna körünkől azon, egészségünkre ártalmas anyagot, melly minden alakban ellenszenvre talál azoknál,

a kik nem szoktak azzal élni.“ — A józan észre hivatkozás Prout részéről kissé erős dolog. Locke, a híres bölcselekedő, azt mondja : „Az ember mind a kenyér, mind a dohány nélkül ellehet. De az ész azt javasolja, hogy legalább izeljük meg, s a megszokás izletessé teszi.“ — Szóval a dohány ellenei sem merik egyáltalában ártalmasnak mondani mérsékelt használatát.

A bagózásnak ugyanilly hatása van; de az égő dohány gőze áthatóbb, s gyorsabb és erősebb hatású, azon nedvnél, mely a dohányból a szájból ide s tova forgatás és rágás következtében kimegy. Szintezt mondhatni a burnótról, csakhogy csekélyebb mértékben. — A dohány ugyanazon hatása, mely a pipás ember szájában a nyálazást megindítja, a tüszentési inger és az orr-hártyák nyálkájának elválasztása által jelentkezik a burnótszivás után. A szertelen burnótozás azonban előli a szaglás érzékét, megváltoztatja a hangot, s néha emésztési gyöngeséget és étvágyhiányt is idéz elő. Ritka esetben szélhüdeztől és tébolyodástól is tarthatni.

A dohány, mint Pereira mondja, enyhítőleg, nyugtatólag hat a kedélyre. Innen általános használata. S kétségkívül mind az apró kedélybajok, mind az élet súlyos gondjai ellen alig lehet jobb vigasztaló szert találni a dohánynál, mellynek rendes használata semmi utóbajt nem von maga után, s a mellyhez mindenki könnyen hozzájuthat. Nem csoda, ha millióknak telik abban kedvök, s ki lenne olly szívtelen, hogy e vigasztól, csupán különös szeszélye kielégítése végett, másokat meg akarjon fosztani? Természetesen nem mindenki érzi e nyugasztaló hatást; a testalkat minőségétől sok függ e részben; de a ki nem érzi azt, nem tagadhatja meg, a mit milliók egyhangulag állítanak, a kik saját tapasztalatuk után tesznek tanuságot e hatás felől. A testalkat minősége különösen az európaiaknál olly nagy különbséget tüntet föl a dohány hatására nézve, hogy sokan egyáltalában nem szenvedhetik, míg mások a legnagyobb élvezet találják abban s nem élhetnek a nélkül. Másutt, mint például Északamerikában, egész vidékeket szorosan meg lehet különböztetni a dohány hatása szerint. A legmíveltebb államok, például Uj-Anglia és Uj-York általán véve kevesbé kedvelik a dohányt; legalább ez államokban az emberek jókora száma, mintegy titkos kötelék által füzve egybe, mindent elkövet, hogy a dohánynyal életét korlátozzák, megszüntessék, s kötelező szabályt is hozzanak létre az ellen. A nyugoti és déli államokban viszont egészen el van terjedve, s a ki New-Yorkból ezen államokba utazik, a dohány használatának minden alakjával, a legundorítóbb módjaival találkozik. Némelly vidéken, a hol a népesség nagyobb része komoly, vallásos emberekből áll, talán csak erkölcsi okokból kárhoztatják a dohányt; másutt ellenben, a hol nem

olly mély elmű a nép, kedvelik. Így Oroszországban az ó-hitűek felekezete az ördög termékének tekinti a dohányt, holott különben az egész nép között el van terjedve. Föltűnő dolog, hogy míg Európában, általán véve a világ polgárisult részeiben, elegenden vannak, kik semmi alakban nem használják a dohányt, keleten és a miveletlenebb népeknél ez esetet alig vagy épen nem tapasztaljuk. Törökországban, Perzsiában és Chinában mindenki dohányoz, s eszébe sem jut senkinek, valami természetlen avagy ártalmas dolgot látni abban. Amerika indiánjai közt szüntelen sorban jár a pipa, a nélkül, hogy közölök csak egy is ki akarná magát vonni ez élvezet alól.

Megannyi rendkívül érdekes tény. Megérdemlik, hogy nyugottan és körülményesen megvizsgáljuk. Az éghajlat rendre hat a testalkatra és kedélyre. Alkalmassint illy különböző hatással találkozunk Északamerika érintett két részében is. S e különbségek szerint a dohány alkatrészeinek is szükségkép különbözőleg kell hatniok. Meglehet ez okból, hogy a helyi körülmények szerint a dohány elleneinek és védőinek egyiránt igazuk van, habár merőben ellenkeznek is egymással.

Sok vidéken, és pedig nem csak Északamerikában, azon erkölcsi okot is föl szokták hozni a dohány ellen, hogy szomjuságot okoz, szertelen ivásra kész, s így az ittasságot és e vétek minden rossz következményeit előmozdítja. Ez állításban itt amott tagadhatlanul van némi igaz, de különös ellentétben áll azon hatással, mellyet az ázsiai népek tulajdonitnak a dohánynak. — Miután ugyanis, tanuságuk szerint, nem csak könnyedén izgat és földerit a dohány, hanem egyszersmind enyhít s a borivást épen nem vonja maga után : többnyire a részegítő italok teljes és tökéletes pótszerének tartják, a melly italokra különben már henye életök unalmának elüzése végett is ráadnák magokat. Layard, a híres utazó, igazolja e nézetet; s Crawford, a ki sokáig élt keleten, szintén megjegyzi, hogy kétségtelenül a dohány nagyobb mértékben élvezésének kell részt tulajdonítanunk Ázsia és Európa különböző népeinek különös mértékletességét.

E szerint Észak-Amerikában szesz italok mértéktelen használatára ingerel a dohány, Ázsiában meg visszatartóztat azoktól, pótolja azokat. Mi sajátságosan bonyolultaknak kell lenniök e különböző hatások okainak! Az éghajlat, testalkati minőség, kedélyállapot, erkölcsök, szokások megannyi tényező, melyeknek különös eredménye folytán egyik és másik vidéken ugyanazon narcoticus szer hasznos vagy ártalmas befolyással van a néptömegre.

Erkölcsi befolyását mellőzve, a dohány physiologiai hatását az emberek többségére nézve a következőkben állapíthatni meg :

Első és legnagyobb hatása a testre általában enyhítő, megnyugtató, csillapító.

Második, csekélyebb és utóbbi hatása abban mutatkozik, hogy izgat, éleszt s a gondolkodó tehetségeknek erőt és határozott irányt kölcsönöz.

Vegyészai alkatrészei közül különösen mellyik hatásának tulajdoníthatni, hogy az agyra és idegekre olly nyugtatólag hat, s hogy olly kellemes álmodozást idéz elő, legfőlebb is csak gyanitnunk lehet. Madden szerint abban áll e mámorélv, hogy ha egy pipa dohányt kiszívtunk, teljesen gondolat nélküli állapotban vagyunk egy ideig. — Ha a töröktől kérdjük, miről gondolkodott hoszas pipázása alatt : mindig azt feleli : semmiről; s alkalmasint semmiféle gondolat sem foglalkoztatá különösen lelkét; vagy inkább a fölmerülő gondolatok szintugy elszállanak nyomtalanul, mint az eregetett füstfelhőcskék. A török nemzet jellemét tekintve, nagyon megfoghatni e gondolatnélküli révedezést.

Mindenesetre különös sajátsága a török vagy keleti lelki állapotnak, hogy a dohány ott szendergésbe meríti a szellemet, míg a testet ébren és elevenen tartja. Az európai tudós dolgozó-szobája az ellenkező esetre mutat példát. A pipával szájában, füstfellegtől véve körül, még egyszer olly könnyen dolgozik, mint különben, s ugy tetszik, mintha épen a narcoticus föllegekkel együtt támadnának legjobb és legmélyebb gondolatai. Van rá eset, hogy egy némelly tudós nem is tud dolgozni, míg rá nem gyujt. Fölváltva mereng és gondolkodik, s míg teste nyugvó, mondhatni érzéketlen állapotban van : lelke éber és mindinkább fölfokoztatik működése. A lélek mintegy lerázza a test súlyos bilincseit, s korlátlan röptöt nyer a dohány élvezetétől. Kétségkívül nem mindenki érez illy rendkívüli hatást. De itt is föltűnnek kelet és nyugot ellentétei.

A dohányban vagy a dohány füstjében három főbb anyagot vagy vegytani alkatrészt találunk, melyektől származnak különböző hatásai összesen : bizonyos illó olajt és illó lúganyt (alkali), melly két alkatrész magában a dohány levelében van, és bizonyos kozma olajt, melly égésközben fejlődik a pipában vagy szivarban.

Lássuk ez alkatrészeket sorban :

a) Illó olaj. Ha a dohánylevelet vízzel megnedvesítjük s lepároltatjuk : bizonyos illó olajat vagy zsiradékot nyerünk, melly fenúszik a vizen, s a mellynek dohány szaga és keserü ize van. A szájra és torokra hasonló hatással van, mint a dohányfüst. Orrunkat tüszkölésre ingerli; s ha bevesszük, szédülést okoz, hányásra ingerel. Kétségkívül tehát ezen zsiradék a dohány egyik alkatrésze, mellytől rendes hatása származik. Annál különösebb, mert egy font dohányból legfőlebb csak két szemernyit nyerünk a le-

pároltatás által. De épen illy csekély mennyiségű vegyrészekről függ legfontosabb gyógyszereink legerősebb hatása.

b) Az illó lúgany (alkali.) Ha a dohánylevélre némi kén-savval föleresztett vizet töltünk, s lepároltatjuk : a vízzel együtt kismennyiségben bizonyos illó olajos, színtelen, lúgos folyadék is megy által, a mely nehezebb a víznél, s *nicotin* név alatt ismeretes. Dohány szaga van, erős, csipős ízű, s rendkívül narcoticus és mérges természetű. E tekintetben a nicotin nem igen enged a kéksavanynak ; egyetlen csöpp elég megölni a kutyát. Gőze olly rendkívüli erejű, hogy egy csöpp elgőzölgése is megnehezíti körül a lélekzést. A száraz dohánylevélben mintegy 2—8 százalék közt változó ez anyag mennyisége.

A tett kísérletek szerint a havannai és marylandi dohányban 2 százalék, a kentuckyiban 6, a virginiaiban közel 8, s a francia dohányban 6—8% a nicotin. Egyébként mindig igen ritka eset, hogy 100 font dohánylevélben 7 fontnál több nicotin legyen. A ki tehát 100 szemer dohányt fogyaszt el, legalább 2, sőt több szeményt szívhat föl szájába e legveszélyesebb méregből. Az égő dohány hőfokánál csekélyebb hőfok mellett is elszáll gőz alakban a légbe; minélfogva a dohányfüstben mindig benne van ezen mérég. Száz szemer lassan égő virginiai dohány füstjéből $\frac{3}{4}$ szemer nicotinnál többet fogott föl Melsen; s ez arány a dohányfajjal, az égés gyorsaságával, a pipa alakjával, hosszúságával és anyaga minősége szerint változik.

c) Kozmás olaj. Az érintett két illó anyagon kívül azonban, mely a dohánylevélben már a természettől meg van, még egy másik olajos minőségű anyag is fejlődik ki, ha a dohányt göreben át lepároltatjuk, vagy elégetjük, mint a pipában. Ezen olaj igen hasonlít ahhoz, a melyet szintén illy módon nyerünk a piros gyűszűvirág (*Digitalis purpurea*) leveleiből. Igen csipős, rendkívül kellemetlen ízű, bódító és mérges. Ha egy csöppet csöppentünk belőle a macska nyelvére, azonnal rángatózni kezd, s két perc múlva vége. A hottentották azzal ölik a kigyókat, melyek azonnal megdöglenek e nedvtől, mint valamely villany-ütésre. Épen úgy hat e mérég, mint a kéksavany.

A dohány kozmás olaja legalább kétféle anyagból áll. Ha eczetsavval (eczettel) kimossuk, elveszti mérges hatását. E szerint valamely ártalmatlan olajnak kell abban lennie, egy mérges alkalis anyaggal, mely utóbbi az eczetsavval vegyül és elenyészik. Ezen mérges anyag minősége és vegytani tulajdonságai még nincsenek eléggé megvizsgálva. Illyen mérég lehetett, a melynek valódi vagy képzelt hatásáról beszélteti Shakspeare „Hamletben“ a lelket :

— — midőn a kertben alvám,
 A biztos órán nagybátyád jöve,
 Beléndek-nedvet hozva egy pohárban, és
 Fülembé tölté a veszély
 Nedvét, a mellynek sikere
 Az ember vérivel olly vitában van,
 Hogy kénesőként gyorsan átszökik
 A test nyilásin s legkisebb erén, s meg
 Dermesztí, mint a tejbe ejtett altató
 A tiszta híg vért. stb.

Határozottan párolatról (distilment) szól a költő.

Az előadott három vegy-alkatrész egyesülve idézi elő az ismert hatásokat, mellyek a dohányozás rendes eredményei. Mindhárom benne van különböző arányban az égő dohány füstjében. Egyéb körülmények közt, mint érintők, a pipa alakja összeállítása sines befolyás nélkül a füst alkatrészeire nézve. Így a török és ind pipákban, hol a dohány csak lassan ég s a füst vizen megy által, jóval tetemesb mennyiség marad hátra a mérges gőzökből, míg sokkal kellemesb és szelidebb természetű, a mi a szájba megy. A német porzellán-pipák alsó része nagyobb részint fölfogja az égő dohány olajos és egyéb égésközben fejlődött anyagait; s a kis orosz pipák hosszú szárának ugyanaz a hatása. A hollandi és angol agyag pipák kevesebbet tartanak vissza ez anyagokból; még kevesebbet a tibeti vas- és rézpipák; míg a szivar, főleg ha végig kiszívják, közvetlen a szájba rak le minden anyagot, melly égés alatt kifejlik.

Minél gyorsabban ég a dohány, s minél hamarább szívják a füstöt, annál több mérges anyag megy a szájba, s ha még a nyálat is visszatartja a dohányzó, a legnagyobb hatást gyakorolja idegrendszerére ama három narcoticus alkatrész. Ez okból épen nem csuda, ha olly emberek, a kik erős szivarozáshoz szoktak, nem könnyen szokják meg ismét a sokkal ártalmatlanabb pipázást, ízetlennek találják azt, s legfőlebb is csak a kurta száru pipa nyujt nekik még némi élvezet. Az illy emberek folytonos kábultságban, narcoticus ittasságban élnek, melly végre a vas egészséget is megtámadja. A bagó-rágó, mint a mondottakból kitetszik, nem érezheti a mérges olaj hatását, melly olaj a dohány égése közben fejlík ki. Csak az illó olaj és a nicotin van rá hatással. Ezek azonban, ahhoz képest, a mennyit önkéntelenül lenyel belőlök, csökkentik étvágját s lassanként emésztési erejét is gyöngítik.

Ugyanezt tapasztalhatni a burnótozóknál; csakhogy ezekre nézve a narcoticus anyag hatása jóval szelidebb. Az első fülesztés alkalmával, mellynek szükségkép alávetik a burnótnak való dohányleveleket, valamint a másodsorikor, a melly után elaprózzák, jókora adag nicotin elszáll avagy vegybomlík. Azon ammo-

niak, mely e fülesztések által áll elő, nagy részint e vegy bomlás eredménye. A mesterséges festés vagy pörkölés is elenyészeti a természetes illó olaj egy részét a száraz burnóthoz használt dohányból, s azzal együtt megint a nicotinból is elvesz egy kevés. A burnótban e szerint, főleg a szárazabb fajtában, sokkal kevesebb hathatós alkatrész van, mint magában a dohánylevélben. A legjobb fajtában is csak 2 százalék nicotin van, miután teljesen elkészül, csinálják bár a legerősebb virginiai dohányból, melyben 5—6 százalék a nicotin.

Már főnebb érintők, hogy a nyers dohánylevelet jellemző felöltő sajátságok egyes vidékek terméke szerint rendkívül változók s annál fogva mindenütt különbözök. Mindezen különbségeket a dohány jóságára, ízére, erős vagy gyöngye voltára stb. nézve azon mennyiségből magyarázza a vegytudós, a mint az érintett alkatrészek megvannak benne; s bizonyára érdekes dolog, hogy a rég ismert ízlet-különbségek okát a tudomány mutatta ki először kézzelfoghatólag. Megmutatta, hogy a természetes illó olaj a zöld levélben még nincs meg, csak a száradás alatt képződik; honnan tudhatjuk, miért van olly igen nagy hatással a szárítás és páczolás módja a szárított levél jóságára és erejére. Kimutatta továbbá a tudomány, hogy a mérges nicotin-tartalom legkevesebb a legjobb havannai levelekben, s legtöbb a virginiai és francia dohányban. Ez az oka, hogy a szivarozó, kinek az égő dohányból elszálló anyagok mind közvetlen szájába mennek, annyira elsőséget ad a havannai szivarnak. S ha végre meggyőződünk affelől, hogy a dohány két mérges alkatrésze illékony természetű, s lassanként elszállong a levegőbe: könnyű belátnunk, mi az oka, hogy a jól elkészített dohánylevéllel, s a készen hozzasabb ideig tartott szivarral ugyanaz az eset, a mi a jó borral, mindig jobb és több értékűvé lesz idővel.

A kisebbszerű ízletbeli sajátságok, a különösen kellemes zamat, illat némelly dohány-fajtában alkalmasint egyéb illatos alkatrészeketől függenek, melyek nem olly hathatós természetűek, s általában csekélyebb befolyással vannak a dohány minőségére, mint a fentebb előadott lényeges alkatrészek. A növénylevelek illatára több körülmény van hatással, mint a földminőség, melyben a növény tenyész, s a trágyaszer, mellyel a földet a növény alá készítik. Az európaiak e tekintetben durvább érzékűek ugyan, s nem bírnak olly éles észlelő tehetséggel, mindazáltal figyelmüket sem kerülhette el, hogy például a sertétrágya különös melékízt ad a dohánynak. A drúzok és maroniták ellenben, a Libanon környékein, olly finom érzékkel bírnak, hogy a dohány ízéről és illatáról azonnal megmondják, minő trágyát használtak tenyésztésénél. Szíria hegyes vidékein s kelet más tájain becsesebb azon

dohány, a mellynek földét kecsketrágyával készítik el. Kétségtelen ugyan, hogy az erős trágyázás rendszeren árt a dohány ízének : a dohánytermesztő mindazáltal nem sokat gondol e körülménnyel, ha nem maga számára termeszt. — A pfalzi dohánykertész csak arra néz, hogy minél nagyobb, szivarboritéknak minél alkalmasabb leveleket növeljen.

Olly államokban, hol a dohányra vetett nagy adó e fogyasztási cikk hamisítására ingerül szolgál, különböző módokon mesterséges dohányt készítenek, a mit aztán nagymennyiségben kevernek gyakran az igazi dohány közé. Többnyire czukoranyagokat, szörpöt, mézet stb. használnak a hamisításhoz; melly uton kettős célzt érnek el : szaporítják a dohány súlyát, s kellemesebb ízt adnak annak, vagy elnyomják idegenszerű ízét. A hamisított dohányban rendkívüli mennyiségben van olykor mindenféle idegen anyag. Ide tartoznak különböző növények, például a fehér czékla vagy burgundi répa levelei, mellyekkel e czélra kereskedést is üznek, mint szintén a bikk-, diófa, rabarbara, káposzta, rózsa stb. levele; továbbá a moh, korpa, maláta, édes hígviricz, némelly földnemek, homok, salétrom, konyhasó, ammoniak és annyi egyéb anyag, mellyeket alig gyöznénk el is számlálni. Nem csuda ennél fogva, ha a kereskedésben előforduló dohánynak annyi mindenféle íze és szaga van, a nélkül, hogy a vegytan képes volna eredetét a természetes dohánylevélben kimutatni.

Mivel a burnótot legkönnyebben hamisíthatni meg, rendszerint legtöbb idegen anyagot tesznek bele. Legveszélyesb ezek közt az fekete hunyor (*Helleborus niger*), melly annyira ingerlőleg hat az orr nyálkahártyájára, hogy agygyuladást is okozhat.

Tibetben és a Himalaja lejtőin különböző rabarbara-fajok leveleit szokták rendszeren a dohányba keverni. Hasonló módon használják Sikkimben a tupistra (*Purphiok*) édes nedvü, hosszú leveleit; apróra vágva keverik a dohányba. Így minden vidéknek megvan saját adaléka a dohányhoz, akár szükségből, akár bizonyos kedvelt íz elősegítése végett. Tudjuk, hogy a német parasztok a szattyú (*tussilago*) leveleit szedik e czélra, s az égő tapló füstjét jobban szeretik magánál a dohánynál is. Eszünkbe jut a német őrmester is, a ki a mezőn szénával töltötte meg pipáját, úgy vélekedvén nagy elégületen, hogy mindegy, csak égjen. Kelet-Indiában egy ragyaburafajt, a rhododendron *campanulatum* leveleinek finom porát használják burnót helyett, s Északamerika egyesült államaiban a kalmia és rhododendron barna virágorát. Mindezen növények narcoticus tulajdonsággal birnak. Az otomakok, Déli-Amerika egyik népisége, kiket földevőknek ismernek, egy akáczfaj (*Acacia niopo*) hüvelyes gyümölcseiből készítenek burnótot. Ezen burnót ittásféle állapotba helyezi őket, melly álla-

pot közel áll az örvöngéshez és több napig tart. Ezalatt megfelelkeznek minden kötelességről, nem ismernek semmi fegyelmet, semmi tekintetet, a minék a legiszonyubb vétkek következményei.

Előadtuk, milly hatással van a dohány, mint narcoticus szer, az emberi testre. Ha e kérdéssel nincs is egybefüggésben, a dohány vegytani történetében még egy más körülmény is érdemel említést. A növényekről általában szólván, említök, hogy ha a növényi anyagokat a szabad légen elégetjük : bizonyos mennyiségű ásványi részek maradnak hátra a hamuban. A növények levelei különösen tartalmaznak is eléghetlen alkatrészekben; s a dohánynak minden mívelt növényeink közt legtöbb hamva van. A száraz dohánylevél általában 19—28 százalék hamvat ad, vagy közép számmal fölvehetjük, hogy 4 font tökéletesen szárított dohányban egy font eléghetlen ásványi anyag van.

Fölösleges volna e helyen részletesen elmondani, miből áll ezen hamu : de figyelmet érdemlő körülmény, hogy mindazon anyagokat, mellyeket abban találunk, a földből vette föl a dohány, a hol tenyésztették; s hogy ez alkatrészek épen azon anyagokhoz tartoznak, a mellyek legszükségesebbek a növények tenyészésére nézve, s a mellyek a termékeny földben is épen a legcsekélyebb mennyiségben találhatók. E szerint a leszedett dohánylevelek súlyához képest a föld bizonyos mennyiséget veszít az érintett anyagokból. S miután 20 mázsa tökéletesen szárított dohánylevélben 4—500 font ilyen ásványi alkatrészek vannak — ugyanannyi, mint 280 mázsa búzaszemben — : a kezdő földműves is beláthatja, hogy a dohánytermesztés rendkívül kimeríti a földet. Innen magyarázható, hogy régibb időkben a dohányültetvények lassanként annyira kimerültek, hogy aztán több esetben semmit sem lehetett azokon tenyészteni, minék következtében az azelőtt dúsan termő földek elhagyatva pusztán állanak jelenleg. Ez az oka, hogy a dohánytermesztők szerencséje és jövedelme földje termő erejével évről évre alábszáll. A dohánytenyésztés e földkimerítő hatásának kiáltó példáit látjuk Északamerika egyesült államaiban, az Atlantitenger partvidékein. A vegytan előhaladásának újabb diadala századunkban, hogy körülményesen kijelöli, minő alkatrészeket veszít a talaj az illy meggondolatlan termesztés által, s midőn a meddőség bekövetkezésének okait ekkép minden növényre nézve kimutatja : egyszersmind a módokat is kezünkbe adja, mellyeknek okszerű alkalmazása által az előbbi termékenységet megint visszaállíthatjuk s új áldást nyerhetünk a régi talajból. *)

Csengerly Antal.

*) E czikk is egyike Johnston nyomán irt népszerű vegytani czikkeinknek. Következik a többi bódító anyagok ismertetése; s aztán a mérgekről, a kellemes és kellemetlen illatokról, majd a lélekzészről, emésztésről, végre az élet körfolyamáról szólnak.

A T I S Z A. *)

Nyári napnak alkonyulatánál
Megállék a kanyargó Tiszánál
Ott, hol a kis Túr siet beléje,
Mint a gyermek anyja kebelére.

A folyó olly simán, olly szeliden
Ballagott le parttalan medrében,
Nem akarta, hogy a nap sugára
Megbotolják hajjai fodrába'.

Sima tükrén a piros sugárok
(Mint megannyi tündér) tánczot jártak,
Szinte hallott lépteik csengése,
Mint parányi sarkantyúk pengése.

A hol álltam, sárga fűvény-szőnyeg
Volt terítve, s tartott a mezőnek.
Mellyen a levágott sarju-redek,
Mint a könyvben a sorok, heverték.

Túl a réten néma méltóságban
Magas erdő; benne már homály van
De az alkony üszköt vett fejére,
S ollyan, mintha égne s folya vére.

Másfelől a Tisza tulsó partján,
Mogyoró- s rekettye-bokrok tarkán,
Köztök egy csak a nyilás, azon át
Látni távol kis falucska tornyát.

Boldog órák szép emlékeképen
Rózsafelhők usztak át az égen.
Legmesszebből rám merengve néztek
Ködön át a marmarosi bérezek.

Semmi zaj. Az ünnepélyes csendbe
Egy madár csak néha füttyentett be.
Nagy távolban a malom zugása
Csak ollyan volt, mint szunyog dongása.

Túlhan, vélem átellenben épen,
Pór menyecske jött. Korsó kezében.
Korsaját mig tele merítette,
Rám nézett át; aztán ment sietve.

*) Korán elhunyt jeles költőnk legszebb leíró költeményeit birják a „Magyar Népkönyve“ olvasói. Mintegy kiegészítésül közöljük ezt is.

Ottan némán, mozdulatlan álltam,
 Mintha gyökeret vert volna lábam.
 Lelkem édes, mély mámorba szédült
 A természet örök szépségétül.

Oh természet, oh dicső természet!
 Melly nyelv merne versenyezni véled!
 Milly nagy vagy te! mentül inkább hallgatsz,
 Annál többet, annál szebbet mondasz. —

Késő éjjel értem a tanyára
 Fris gyümölcsből készült vacsorára.
 Társaimmal hosszan beszélgettünk
 Lobogott a rözse-láng mellettünk.

Többek között szóltam én hozzájuk :
 „Szegény Tisza, miért is bántjátok?
 Annyi roszt kiabáltok róla,
 S ő a föld legjámborabb folyója.“

Pár nap múlva fél szendergésemből
 Félrevert harang zugása vert föl.
 „Jön az árviz! jön az árviz!“ hangzék,
 S tengert láttam, a hogy kitekinték.

Mint az örült, ki letépte lánczát,
 Vágtatott a Tisza a rónán át.
 Zugva, bögve törte át a gátot,
 El akarta nyelni a világot.

Petőfi.

HOGY ÁLL A VILÁG?

I.

A szövetséges hatalmak alighogy Szebasztopol városát bevették, már aggódni kezdenek győzedelmökön. Eddig Törökország védelméért folyt a harcz; most Oroszország megaláztatása következett volna. Krimben előnyös helyzetben voltak, mellyről nem lehetett őket leszorítani, s a mellyhez egyszersmind a hajóhad — hogy balszerencsében védje s jóban támogassa — hozzáfért. Eupatória és Jenikale két elsánczolt tábort képeztek, honnan Simferopolt s az oroszokat fenyegetheték; bár a víz szüke miatt, mellyben a félsziget szenved, e vállalat szokatlan nehézségekkel járna. Hasonlólag a Belbek forrásától, mellyet egy francia hadosztály már megközelített, az aitorori és albaty átmenetek fenyegetve lehettek

volna; de az orosz által birt fölsík meredek és keskeny szorosokra nyilván, csak nagy vérontással foglaltatnék el. Az idő bomladozott, a hadviselet terhéhez a szállítás nehézségeit csatolva. A perenkopi vonal elmetszése kevés kilátásának mutatkozott, s míg a félszigeten levő orosz sereg hadállásait erősíté, maga a sereg létszáma Odessza mellől és a chersoni kormányzóságból nyomonként frís csapatokkal erősült. Midőn tehát Gorcsakoff herceg — a francia tábornagynak Párisból vagy a körülményektől parancsolt tétlensége miatt — olly karba jutott, hogy védpontjai csak Szabaszipol ostromával egyenlő küzdelem közt vívathathattak volna meg: világosságra jött, hogy a háborút más térre kell átvinni, s ha ez történnék, más elvekre fektetni.

Krimben az orosz sereg foglalkoztatására és önvédelemre mérsékelt haderőt hagyni, s még a tavasz kezdetén a háboru főbb súlyát szintugy áttenni Besszarábiába vagy Podoliába, mint a Keletitengernek Kronstadtot és az orosz fővárost fenyegető valamelyik oldalára: t. i. Finnlandba vagy a rigai öböl partvidékére: — ez *látszék* alkalmas tervnek, ha Oroszországot csakugyan meg kell alázni.

Történetek is előkészítő lépések.

Canrobert tábornagy még november elején rendkívüli megbizással Svédországba ment s onnan novemb. 22-kén Dániába ért. Majdnem királyi fogadtatása, helyzetén és fényes érdemein kívül, még küldetésének szokatlan fontosságára is hárul. Vele Stockholmban és Kopenhágában olly tartalmu értekezletbe bocsátkoztak, miknek földerítése maig sem sikerült. Canrobert várakozását — mint látszott — egészen kielégítette, sőt túlhaladta a svéd kormány alkudozási készsége; kevésbé a dáné.

November 21-én a következő szerződés gyarapította éveinknek különben is elég gazdag okmány-gyűjteményét: „Franciaiak császára ő felsége, Nagybritannia és Írland egyesült királyság királynője ő felsége és Svéd- és Norvégország királya ő felsége *megelőzni ohajtrán minden, az európai súlyegyet megháborító bonnyodalmat*, elhatározták, hogy egyetértének az egyesült Svéd és Norvég királyságok *épségének biztosítása czéljából* és ezt illetőleg egy szerződés megkötésére biztosokul nevezték ki:

Franciaország császára ő felsége Lobstein Károly Viktor urat stb.

Nagybritannia és Írland egyesült királyság királynője ő felsége Magenis Arthur Károly urat stb.

Svéd- és Norvégország királya ő felsége báró Stiernfeld Gusztáv Miklós Algernon Adolf urat stb.

Kik miután illető, helyes és illő formában talált teljhatalmazásaikat közölték, megegyeztek abban a mi következik:

„1-ső czikk. Svéd- és Norvégország királya ő felsége kötelezi magát, hogy a svéd- és norvégországi koronákhoz tartozó területekből nem fog semmi részt Oroszországnak átengedni, vele elcserélni, s elfoglalását meg nem engedi. Svéd- és Norvégország királya ő felsége ezenkívül kötelezi magát, hogy Oroszországnak nem enged semmi legeltetési, halászati, vagy valamely más, bármily természetű jogot, sem a mondott területeken, sem Svéd- és Norvégország partjain, s visszautasítand minden követelést, a mit Oroszország az idézett jogok valamelyike létezésének föllállítására emelhetne.“

„2. czikk. Azon esetben, ha Oroszország Svéd- és Norvégország királya ő felségéhez valamely oly tárgyú javaslatot vagy kérést intézne, hogy megnyerje akár a svéd- és norvégországi koronákhoz tartozó területek bármely részének átengedését vagy kicserélését, akár a mondott területek bizonyos pontjainak elfoglalhatását, akár ugyanazon területeken és Svéd- meg Norvégország partjain halászati, legeltetési vagy más jogok átengedését : Svéd- és Norvégország királya ő felsége kötelezi magát, hogy e javaslatot a francziák császára ő felsége és britt királynő ő felségével azonnal közlendő, s mondott ő felségeik kötelezik magokat : Svéd- és Norvégország királya ő felségének elégséges tengeri és katonai erőt szolgáltatni, hogy mondott ő felsége tengeri és katonai erejével közreműködjenek azon célból, hogy ellenálljanak Oroszország követeléseinek, vagy támadásainak. A kérdésben levő erők természete, sulya és rendeltetése előfordulandó esetben a három hatalom között közös egyetértéssel állapítatik meg.“

„3. czikk. Jelen szerződés szentesítettetni fog, és a megszentésések Stockholmban lehető leghamarabb kicseréltetnek.“

„Minék hitelességére az illető fölhatalmazottak azt aláírták, s czimerpecséteikkel megpecsételték.“

Senki sem foghatá föl : mi szükség volt Svédország területét az orosz követelései és fegyveres megtámadásai ellen épen akkor garantirozni, midőn a pétervári udvar részéről semmi fenyegetés nem forgott föl?

A londoni lapok a szerződés második pontját magyarázván, inkább ürügyül mint okul czélzottak ugyan bizonyos norvég-partokra, mellyek után Oroszország régóta sovárog, még pedig Anglia elleni törekvésből : de ha a diplomatia minden illynemű esetlegességekre véd- és dacszövetségeket kötne : akkor a sok szerződést nemhogy teljesíteni, de emlékezetben tartani is felette nehéz volna : mert napjainkban az európai államok érdekeinek ezer meg ezer találkozási és — a körülmények szerint — összeütközési pontjai vannak.

Nem lehetett kétség, hogy Oskár király a nyugoti hatalmak szövetségébe vonatva, maga akarta a czárt megtámadni, s birodalmának épségét a háboru balfordulatának s az abból támadható békehajlamoknak eseteire biztosítatá. Nem szeretett volna szövetségesei által fölládoztatni, midőn már fölhasználtott.

Ugy látszik, a hajóhad számára kikötöket s 60 ezer segédcsapatot ajánlott azon esetben, ha Finnlandnak — melly hajdan svédbirtok volt — visszafoglalására segítik.

Napoleon császár a spanyol miniszteriumot is az orosz elleni szövetségbe sodorta. Igéretet nyert határozott mennyiségű segédsapat iránt; de a madridi udvar, a kormány némelly tagja, a parlament, a sajtó és a nép annyira idegenkedtek e vállalattól, hogy születésével egyszerre kellett megsemmisülnie. Izabella királynő tehát meg lón kimélve azon compromissiótól, melybe a svéd király esett, kivel a szerződés *december 17-kén* volt szentesítve, s *december 18-kán* indult Eszterházy Bálint gróf a kedvező békejavaslatokkal Pétervárra.

A nyugoti hatalmak a kisebb német és olasz államok közt is toborzattak az orosz elleni nagy háborúra párthíveket, amazoknál titkos ígéretek, emezeknél pedig nyílt fenyegetés útján.

A nemzetiségekkel kaczerkodás nyomai szintén átszillogtak e válságos napok még homályban levő intézkedései közül.

Olaszországban megmagyarázhatlan módon kezdettek egyszerre hevülni a szenvedélyek. Néptribunok kiáltványai s trónkövetelők igényei merültek föl, s egy francia lobogónak a nápolyi kikötőben nem elég tisztességgel történt fogadtatása a szokottnál élesebb nyilatkozatra, követelésekre, végre fenyegetésre adott alkalmat. A diplomacia e kérdést úgy vegyítette sok másokkal egybe, hogy tetszés szerint volt ki- és bebonyolítható, vitetthetett a béke vagy háboru terére. Ugyanakkor az idegen legiókba toborzás nagyobb szabályokban, részint különös nevek alatt, s olly gyanus helyeken üzetett, mintha ingerkedés volna némelly államokkal, melyek a keleti kérdés körül elvben határozatlanok vagy tettben még nem eléggé határozottak voltak.

Mint hogy pedig a háboru terének Krimből a volt lengyel tartományok mellé és a Kelettenger partjaira áttétele Európa földabroszának változtatását vonhatta volna könnyen maga után; bizonyos birtokkicserélési ajánlatok is forgottak szóba, melyek az illetőktől visszautasítva valának, s melyeket — miután következés nélkül hangzottak el — e rövid történeti rajzban hoszasabban említni felesleges.

Anglia, a minden mások fölött álló tengeri hatalom, addig soha sem hallott és a francia erőfeszítéseket messze túlszárnyaló készületeket tön hajógyáraiban. Roppant gőzösei, vitorlás sorhajói s a sekélyes partvizekre szánt lapos ágyunaszádai lihetetlen számban és gyorsasággal épültek, szereltettek föl, láttatának el matrózokkal és hajókatonasággal. A világ évkönyveinek minden régiebb flottáit megszegyenítő várt a kikötőkben a tavaszi verőfényre, az első jégolvadásra, az első alkalmas napra, hogy lövegeivel a Kronstadt védművei mögé vonult orosz hajóhadat, Kronstadtot magát s ebben, és Finnország meghódítása által, az orosz hatalom és befolyás alapjait szétrombolja. A III-ik Napoleon uszó tüztelepei is,

mellyek a próbát diadallal állották ki, új járulékot csatoltak a dulás régibb eszközeihez, s olly küzdelem volt kibontakozóban, minő az első francia császárság alatt sem fenyegette Európát.

III-dik Napoleon, hogy a népeknél és a diplomaták közt a remény és aggodalom egyiránt izgató érzéseit ébren tartsa, Franciaország porosz és olasz határszéleihez közel táborhelyeket jelölt ki seregözpontosításokra, s Párisban nagy szemléket rendezett. Krimből nehány ezredet, mellyek ujjakkal váltattak föl, haza hozatván, december 29-én a Bastille-piaczon következő beszéddel fogadta a megérkezöket: „Katonák! Elétök jövök, mint egykor a római senatus Róma kapuihoz ment a győzedelmes legiók elé. Jövök megmondani, hogy érdemesek vagytok hazátokra.“

„Fölandulásom nagy, mert azon szerencséhez, hogy ismét láthatlak titeket, fájdalmas bánat vegyül azokért, kik többeték a csatára.“

„Katonák a testörségből, katonák a szerezredből üdvözöllek benneteket! Ti mindnyájan azon keleti sereget képviselitek, mellynek bátorsága és kitartása sasainkat ujjlag dicsöíté s Franciaországnak illő rangját visszaszerzé. A haza, melly mindenre figyel, mi keleten történik, annál nagyobb büszkeséggel fogad benneteket, mivel erőfeszítéseiteket az ellen nyakas ellenállásához méri.“

„Jöllehet a háboru még nincs befejezve, visszahivattalak, mert méltányos vala föleserélni azon ezredeket, mellyek legtöbbet szenvedtek. Igy mindenik részt vehet a dicsőségben, *és a házának, melly 600 ezer katonát tart, érdekében áll, hogy most számos harczedzett, s hova a szükség parancsolja, indulni kész hadserege legyen Franciaországban.*“

„Örizzétek meg tehát gondosan a háboru szokásait; erősítsétek magatokat a szerzett tapasztalatban; *tartsátok magatokat készen felhívásomra felelni, ha szükség*: de ma feledjétek a katonai élet megpróbáltatásait, köszönjétek meg Istennek, hogy megtartott, s lépjétek büszkén fegyver- és polgártársaitok közepett, kiknek üdvözletei várnak.“

E beszéd, mellynek súlypontja *„a hova a szükség parancsolja indulni kész hadseregre esett“* harcziás s nemcsak Oroszországot fenyegető természetű volt. Maga a berlini kormány sem titkolhatta aggodalmát, mit a rajnai szélek felé jelölt egyik táborhely is — mellybe tetemes erő öszpontosítatott volna — nagy mértékben felköltött. Belgium semlegessége szintén válságos ponthoz látszott közelíteni.

A hadikészületeknek vagy legfenyegetőbb vagy legszinpadibb részét tette a január közepe táján Párisban összegyűlt nagy haditanács, mellynek a kikelettel megnyilando világháboru tervét

kelle kidolgoznia, a legmélyebb titku ülésekben, s a legnagyobb mérvék szerint. A francia új- és régebb katonai tekintélyek, egy *Canrobert*, *Bosquet*, *Niel* és *Vaillant* mellett, az angol *Cambridge* herczeg, *Airey*, *Jones* tábornokok, *Dundas* és *Lyons* admirál, s a szárd *Della Marmora* tábornok vettek, néhány diplomatával együtt, az értekezletekben részt. Az első ülés előtt pár nappal *Cambridge* herczeg a Tuileriák udvarán rendkívüli ünnepélyességgel osztá ki a krími bajnokok számára Londonból hozott *érmeket*, s lóhátról meglehetősen hosszú beszédet tartott, egy kis papír segélyével. A második ülés után már bevégzett tényként beszélték a salonokban, hogy III-dik Napoleon császár fogja a szövetséges seregek fölött a fővezérletet átvenni. Később híre terjedt, hogy a Kelettengeren a háboru egyelőre szárazsereg nélkül fog vitetni, s hogy az egyesültek flottáinak fővezére Dundas vagy más angol admirál leend. Csakhamar azonban senki sem törődött a haditanácsossal, s megállapodásairól minden hír és tudomás a zárt teremben maradt. — A melly időben t. i. III-dik Napoleon a hadkészületekre gondot fordított, ugyan akkor nyíltan és titkon még nagyobb erélylyel mozdítá elő a béke művét, s ezen buzgóságának olly szerencsés eredménye volt: hogy a haditanács épen, midőn legtöbb hévvel tervezgetett, lőn szükségtelemné, még pedig úgy, hogy maga sem gyanítá sorsát, míg meg nem lepeték általa.

II.

Kisérjük e pontig Napoleon békepolitikáját is.

A francia császár nem örvendett azon kényszerűségen, melly a háborunak Krimiából kivitelét mellőzhetlenné tevé. É félszigiten, hová olly aggódva ment Raglan lord, hamar túlsúlyra emelkedtek a francziák, s az angolok inkább csak segédcsapatként látszottak működni. A harctéren szerzett előny a diplomatiái tanácskozatokban gyümölcsözött, s Napoleon a situatió urává lőn. Bosszut állott Miklós czáron, hogy nem akarta testvérnek nevezni; népszerű védelmezője lőn az orosz terjeszkedési szomjtól fenyegetett súlyegyennek; a francia hiúságot és kalandori hajlamot foglalkoztatá, azonban a kormányok által Európa conservatív érdekeinek megoltalmazására legalább olly szükséges egyénnek tartaték, mint egykor Miklós czár. A francia fegyver dicsőséggel, a francia diplomatia szintén dicsőséggel halmoztaték el, s a Napoleonidák csillaga az első császár korában sem ragyogott teljesebb fénynyel, mint most. Ez az őszinte barátság mellett is sérté Albion büszkeségét, s a háboru utolsó felében hihetlen erőfeszítést tőn Palmerston a szárazségi és tengeri erő szaporításában. Valószínűvé lőn, hogy tavasszal már az angol zászlók nem lennének többé a fran-

cziák ellenében nagy alárendeltségben. Látszott, hogy a tengeri vállalatoknál — Finnland partjain, a rigai öbölben vagy Kronstadt előtt — Viktória királynő hajóhada mellett csak másodrendű szerep jutna a francia flotta számára. — Előre sejthető lön, hogy a melly mértékben válik tartósabbá a háboru, azon arányban fog a kimeríthetlen vagyonu Anglia abban főtényezővé alakulni. E változott viszony pedig a diplomatiában tükrözte volna magát leghívebben vissza, s III-ik Napoleon helyett végtére Palmerston vagy más angol miniszter lett volna a helyzet urává. E tekintetek csak magokban is eléggé nyugtalaníthatták a császárt. Hát még ha meggondoljuk, hogy Oroszországnak ugynevezett *könnyen sebezhető* oldalaira intézett megtámadás a forradalmi rokonszenvekre támaszkodást tette volna, ha nem is kikerülhetlenné, legalább előtérben álló kérdéssé. III-ik Napoleonnak elve és helyzete nem az, melly illy vakmerész kísérleteket tűrhesse. Országának nyugalma szorosán összefügg Európa nyugalmaival; míg Angliát nem érinthetik a szárazföldön megáradt népszenvedélyek hullámai. S ha ez nem is volna így: a francia császár nem örvendhetett azon, ha, miután a feketetengeri orosz flotta megsemmisült, már a kelettengeri fog a föld színéről elsepretni. Ez Angliának világtengeri egyeduralmára vezethet vala; mert, mint tengeri hatalomnak, most is akkora felsősége van, hogy a többiek csak szövetkezve védhetnék ellene tartósan magokat, s Franciaország ha valaha Angliával tengeri háboruba elegyednék, legbiztosabban Oroszország flottájára számíthatna. Aztán egy általános európai háboruban, minő tavasszal lett volna elkezdendő, csak szellemi eredményekkel nem könnyen lehet a nagy áldozatokért kárpótlást szerezni. III-dik Napoleon bizonyos *eventualitások* előkerülésekor a rajnai hadjárat által kivánt Franciaország számára kielégítést szerezni, s eziránt kérdést is tett Angliához; de *nem-helyeslő* választ nyert. A császár tudta, hogy állama már is érzi a háboru súlyát, s hogy az anyagi iránynak élő kor nem örömet tūri a forgalom tartósb fölakadását és a börze, az ipar, az üzletek embelei — szóval, Párisnak és Franciaországnak mostani *notables-je* — minden áron békét óhajtanak. III-ik Napoleon ismerte Oroszország kimerültséghez siető viszonyait, az ottani aristocratia jövedelmének a háboru miatti nagy csökkenését, a kereskedelem pangását, a nép lehangoltságát, a szélsőig vitt katonáállításokat, a temérdek életáldozatot, mellyet a had, a kór és a fölszerelés, az ellátás körüli hűtlen eljárások vettek igénybe. Hitte, hogy az ó-orosz párt minden torzsalkodásai daczára, Sándor czár a túl nem csigázott békefeltételeket kész lesz elfogadni, s hogy Ausztria semmi eszközt kísérletlen nem hagy, a czárt a békére rábeszélni vagy rákényszeríteni.

Ezen tekinteteknek tulajdoníthatni III-dik Napoleon azon eljárását, hogy a háboru készülteivel párhuzamban vitte — titkon vagy nyíltan — a békekisérleteket.

Látható volt, hogy a nyugoti hatalmak nem kérhetik békére föl Oroszországot, ez nem a győzők szokása. Oroszország sem kérhetett békét; mert nem vallhatta magát meggyőzöttnek.

Közbenjárókra lön szükség, s olyakra, kik tanácsaik, nyilatkozataik, s ha kell fenyegetéseik által is, erkölcsi nyomást gyakoroljanak a czárra, és azon fenhéjázó ó-orosz pártra, melly még tovább is akart küzdeni, reményt helyezve a kitarásban, a nép fanatismusában, s ama történeti észleletben, miként az orosz hadjáratainak második fele mindig szerencsésebb volt az elsónél.

De kik legyenek a közbenjárók, kik gyakorolják az erkölcsi nyomást? : ezt kellett III-dik Napoleonnak elhatározni.

A mint benne csodálatosan vegyült a phrasialog a hallgatva cselekvővel, a demagog az imperatorral, könnyű volt több hurt egyszerre pengetni, több irányu erőket együtt működtetni.

Ha a czárt meggyőzhető arról, hogy az európai közvéleménynek és az európai kormányoknak egymással nem mindig egyező törvényszéke pálczát tör az orosz politika fölött; ha kimutathatá, hogy a czár saját földjén egy óriássúlyú háborut izoláltan lesz kénytelen folytatni; ha kezeséget adhatott, miként most a békét kölcsönös engedékenység mellett úgy lehetne keresztülvinni, hogy a szövetségesek céljokat érhetik, és az orosz nem mint vesztes, de mint a közbékéért áldozatokra is kész fél léphet a tanácskozatokba : ha mindezt teljesíthető III-ik Napoleon, akkor bizton számíthatott a pétervári kormány békehajlamára.

De épen azon nagy hadkészületek, mellyek csak magokra is a czárt az önmérséklésre hangosan figyelmeztették, Angliára — melly a győzelemtől legtöbb gyümölcsöt várt — ellenkező hatással voltak. Londonban emelkedtek a követelések, harcztvágyóbb szellem uralkodott.

Napoleonnak tehát Angliát a békére okokkal rávenni, s fogásokkal besodorni kellett. Ő azon vonalig nem mehetett, hol Palmerston kész legyen szövetséget bontani; de addig — ha most akart békét — kénytelen volt lépni, a min túl már elkezdődhetek volna az angol-francia barátság megrendülései.

Illy bonyolított politikát, melly más kezekben irányára nézve kétszínűvé, végrehajtására nézve az eszközök sokfélesége miatt összeütközővé válhatott volna, jelentékeny félreértések nélkül, és jelentékeny sikerrel vitt keresztül Napoleon.

A hely szűke a békét előkészítő eljárásnak csak néhány főbb mozzanatait emedi figyelemmel követnünk.

Különben is e válságos napok történetéből még igen sok nincs eléggé földerítve, vagy eléggé megbirálva.

III.

Míg a legvéresebb háboruk egyike példátlan erőfeszítéssel folyt; míg új alkukötések s a fenyegető viszonyok kényszere által a semlegesek is a fegyverfogáshoz naponként közelebb sodortak: addig a hadviselő hatalmak legerélyesebbikének fővárosában *Világ-kiállítás* volt.

E nagy versenyen minden nép törekvék kitünő példányokban képviseltetni, a mit csak a termelésben, gyár- és műiparban felmutatni birt. Az államok szakemberekből küldöttek megbízottakat azon illeték rendezésére, mellyel a kiállításhoz járultak, s Europa különböző országaiból ült össze a választmány, melly ezen korunkhoz szabott olympiai játékon a babérkoszorut, t. i. az arany és ezüst érméket, a megjutalmazottaknak kiosztá, még pedig elég öszletben arra, hogy becsök mérsékelt legyen.

November 14-kén volt a kiállítás eredményérőli értesítés. Ez olly ünnepéllyel ment végbe, minek részletes leírása több tért igényelne Szebasztopol bevételének történeténél. Mellözöm tehát.

Napoleon herczeg, mint elnök, a bizottmány tagjainak környezetében a trónhoz közeledett, s fölolvastá a kiállítás eredményét.

A császár pedig ekként felelt:

„Uraim! a végéhez közeledő kiállítás a világnak nagy látványt nyujt. Komoly háboru alatt történt, hogy a tudomány, művészet és ipar legkitünőbb férfiai a világ minden pontjáról Párisba siettek műveik kiállítására.“

„Az illy körülmények közti összesereglés, örömmel hiszem, azon általános meggyőződésnek tulajdonítandó, *miszerint a kezdett háboru csak azokat fenyegeté, kik azt előidéztek, hogy az az egész érdekében folytattatik, s Europa távol attól, hogy abban veszélyt látna, azt inkább függetlensége s biztonságának zálogaul tekinté.*“

„Mind a mellett az előttünk föltárult annyi csodák láttára az első benyomás: a béke kívánsága. Valóban egyedül a béke fejtheti ki az emberi ész ezen nevezetes termékeit. Önöknek mindnyájának, valamint nekem kívánunk kell, *hogy e béke nemsokára bekövetkezendő és tartós legyen.*“

„Azonban, hogy tartós legyen, azon kérdés, melly a háborut előidézte, világosan megoldandó. Hogy gyorsan következék, *Europának kell nyilatkoznia*, mert az általános nézet nyomása nélkül a nagyhatalmak közti harczok meghosszabodással fenyegetőznek, míg ellenben, ha Europa elhatározta magát kijelenteni, *kinek van és nincs igaza*, a megoldásra nagy lépés történt.“

„A polgárisodás ezen szakában, mellyben mi élünk, a fegyverek eredményei, bármilly fényesek legyenek is, csak mulékonyak, a közvélemény dönt, melly utoljára mindig győz.“

„Önök tehát mindnyájan, kik azt hiszik, miszerint a gazdaszat, mű-

ipar, kereskedelem előhaladása, mi egy nemzetet leginkább vezet jóllétre; s hogy minél inkább sokasulnak a kölcsönös viszonyok, annál inkább kezdnek enyészni a nemzeti előítéletek: mondják meg *polgártársaiknak, hazájokba visszatérvén*, hogy Franciaország egy nép iránt sem viseltetik gyűlölettel, sőt inkább rokonszenvvel mind azok iránt, mellyek, mint ő, a jogos igazság diadalát akarják.

„Mondják meg nekik, miszerint *ha a békét kívánják*, legalább nyilvan fejezzék ki akarataikat mellettünk vagy ellenünk, mert illy fontos europai összeütközésben a közönyösség rossz számítás s a hallgatás vétek.”

„Mi minket, egy nagy ügy győzelmére szövetekezett népeket illet, kívácsoljuk a fegyvereket, a nélkül, hogy kohóink lassudnának s műhelyeink megállnának. Legyünk nagyok mind a háboru mesterségei által, legyünk erősek az egyesség által, s vessük Istenbe bizalmunkat, hogy győzedelmeskedjünk a jelen nehézségei és a jövőndő változásai fölött.”

Annak, ki a császár ime beszédét személyesen nem hallotta, nem lehet képzelete annak hatásáról. A szónok tizszer szakasztott félbe vivátok, bravok és hurráhk által s tizszer kezdett ismét szóhoz, hogy ujlag félbeszakasztassék a tömeg tetszéskiáltásai által, mellynek kalap és zsebkendő lobogtatása nem látszott véget érni.

E beszéd csodálatos volt tartalmára, megfoghatlan végczéljára nézve.

III-dik Napoleon sohasem szólott olly hasonlón egy néptribunhoz mint most, s mégis sohasem volt kevésbbé hihető, hogy a császárból néptribun akarna lenni.

A közvélemény mindenhatóságát mondá ki, mi az ő szájában majdnem annyira felöltő volt, mint a törhetlen akaratu II-dik Fridriknél, midőn magát az állam első szolgájának nevezi.

Követelte, hogy a gyors és tartós béke kedvéért Europa nyilatkozzék: kinek van és kinek nincs a háborut folytatató felek közül igaza?

Egy nagy areopag itélete alá veté tehát magát, szövetségeit és ellenségeit.

De kiket értett ezen areopagon?

A kormányokat?

Szónoklatában rólok nem is emlékezik.

Ellenben a hazájokba visszatérő idegeneknek *polgártársaikról* beszélt, *kiknek határozott nyilatkozatát várta*; mert a közvélemény nyomása nélkül meghoszabbitatik a harc, s mert fontos europai összeütközésekben a közöny rossz számítás, a hallgatás vétek.

A kifejezések értelme tehát a néprehivatkozást gyantáttá.

S hol lehetett tér erre azon sajtón kívül, melly bár Páristól kezdve Pétervárig sokszor és sok helyt nyilatkozott a béke és háboru fölött, mégis ama büszke jogot nem merte volna sem követelni sem gyakorolni, melly ekkora szerepre szükséges?

A népgyűlésekre és utca-szónoklatokra annál kevésbé gondolhatott Napoleon, minél kétségtelenebb volt, hogy példátlan befolyásának és erejének alapja épen a forradalmi elemek legyőzésén és a visszaállított renden nyugszik.

Aztán az egyének, kiket izgatásra buzditott, a gazdaszat, müipar és kereskedelem tekintélyei közé tartoztak, kiket kitűnőségeikért többnyire magok a kormányok küldöttek a világiállításra.

Tisztán látszott tehát, miként a magas szónoklat sarkeszméinek más értelme van, mint a mit a szavak szótári magyarázat szerint jelentenek.

De a homályos értelem, homályos aggodalmakat gerjesztett a diplomatiában, s a társadalom bizonyos rétegei közt reményeket, mikre nem vala szükség, s miknek élesztése III dik Napoleonnak sem gondolatjában, sem érdekében nem volt.

Mihelyt tehát, főleg Németországból, figyelmeztetések érkeztek a császári szónoklat hatására nézve, Walewski gróf a külállamoknál levő francia ügynökökhez a következő körsürgönyt intézé:

„Uram! Németország több pontjáról érkezett tudósítások szerint a császárnak az iparműkiállítás alkalmával tartott beszéde, mikép ezt könnyen előrelátni lehetett, mély benyomást idézett elő. Azonban nem mindennütt fogták föl egyiránt, s az különböző magyarázatokra szolgáltatót alkalmat. Mindazáltal csak egy helyes magyarázat áll, és a semleges államok nem lehetnek csalódásban olly érzelmekre nézve, mellyek nyilván dicséretökre válnak. A császár azt mondá, hogy a gyors és tartós békét kívánja. Nem időzöm e nyilatkozatnál; minden szava önként érthető, s nem szorult magyarázatra. Ő cs. felsége az *államokhoz fordulván*, s felszólítván őket, hogy ez értelemben kívánságukat nyilvánítsák, eléggé tanusította, milly becses helyez véleményökre, s milly jelentőséget tulajdonit az események menetei befolyásuknak. Ez volt irányukbani nézete az ellenségeskedéseket megelőzőt diplomatiái viszály kezdete óta. A császár mindig ugy vélekedett, miszerint ha akkor nagyobb nyomatékkel formulázzák a viszályos ügy fölött hozott véleményeket, üdvös hatást gyakorlanak azon hatalom elhatározására, mely a háborut előidézte. Állásuk ő cs. felsége előtt nem változott, s *ma is szilárd és elhatározó magatartással sietthetik azon harcz megoldását, mellyet, meggyőződése szerint, megelőzhettek volna.* A császár e nézetben kívánja, hogy fennen tudassák a háboru folytató felekkel szándékukat, s vessék véleményöket a viszonylagos erők sulymértékébe. E fölhívás, melyet a minden nemzetek képviselőiből alkotott hallgatóság olly jól megértett és olly jól fogadott csak ünnepélyes hódolat azon szerep fontossága és hatályának, mely a jelen viszályban a semleges hatalmoknak jutott.“

Walewski gróf a császári szónoklat hivatalos commentárjában, azon nyomást, melyet a közvélemény által kell Európának Sándor czár elhatározásaira gyakorolni, a semleges államok cselekvendőjeül jeleli ki.

Ez a fordulat — mely a császár eredeti véleménye lehetett,

s melyet tán csak a népszerű kifejezések és hangzatos szavak emeltek ki valódi értelemből — ez a magyarázat, melly annyi dicséretet a mennyi fenyegetést foglalt magában, bizonyosan még mélyebben hatott a diplomatákra, mint a szónoklat demócrát színezete az üveg-csarnokban jelenvolt sokaságra.

A sürgöny tulajdonkép hármát adott a világnak tudtul.

Először, hogy Napoleon a semleges államok politikájának bünéül rója föl a háboru tartósságát ;

Másodszor, hogy ha béke nem köttetik, ha a háboru tovább foly, akkor nem lehet többé *semlegességben maradni*, de mindenkinek jobbra vagy balra csatlakozni kell ;

Harmadszor, hogy különösen a német szövetség tagjait, ha a czár vonakodnék a békétől s a hadkoczkáinak kell döntenit, a rajnai szövetséghez hasonló veszély fenyegetné.

Kevéssel Walewski körsürgönye után Napoleontól egy államférfiu kérdezé : vajjon ki fogja a háboru költségeit megfizetni? A császár röviden válaszolta : *a nézők*. (A semlegesek.)

Ezen egyetlen szó körirati stylben fejezé ki mind azt, mit a körsürgöny tárgyalt és sejtetett.

A haditanács készíté az europai háboru tervét, az orosz-lengyel tartományokra és a kelettenger partvidékeire vetve a sulyt ; a mükiállitást befejező szónoklat és hivatalos commentárja a békét tünteté föl azon egyetlen kilátásnak, melly Poroszországot a háborutól, Németországot a rajnai szövetség mintája szerinti fölbomlástól, s általában a semlegeseket az ellenségekre mért szenvedésektől és veszélyektől megoltalmazhatja. A két különböző fenyegetésnek egy iránya vala: a megdöbentés — a békéért.

Illy körülmények közt természetes volt, hogy az orosz czár a semlegesek kérései és tanácsai által szintugy fog az egyezkedésre ösztönöztetni, mint ellenségeinek roppant hadkészületei, s birodalmának közelgő kimerültsége által.

Csak az volt a kérdés: nem fognak-e megalázó feltételekhez ragaszkodni a szövetséges hatalmak ?

S csak akkor lett volna az orosz részről kilátás a békeföltételeket a háboru folytatásávali *fenyegetés útján mérsékelni*, ha remélhetete volna a pétervári cabinet, hogy Ausztria a deczember 2-ki szerződéstől elállva Poroszország politikájához csatlakozik.

Erre semmi kilátás sem volt.

A nyugoti hatalmak követeléseinek elfogadható alapokra fektetését bizton engedé sejtetni Napoleonnak irtozása olly háborutól, mellybe elébbutóbb forradalmi elemek is vegyülhetnének, s Ausztriának — melly a nyugoti hatalmakkali szövetségét mindig a szélsőségek visszautasítására használta — óvatos, pontosan számító és közvetítő politikája.

IV.

Midön Walewski gróf körsürgönye hatását megtevé, a közönség közé valami röpirat dobatott, mellynek czime így hangzék: „Egy congressus szüksége Europa kibékítésére.“

A világ III-dik Napoleon császárt tartá szerzőjének, — mit, természetesen, a *Moniteur* igen határozott szavakkal *désavouirozott*.

Sokkal inkább haraguvék az angol sajtó, és sokkal inkább zajgottak az angol kormány és parlament tagjai, hogysem másként történhetett volna.

Egyébiránt a ki most olvassa a röpiratot, alkalmasint a Napoleon művének fogja tartani, ha a megjelenéskor más véleményben volt is.

A császár gondolta; a leiró vagy felpiperező fizetett kéz lehetett.

Minket e munkából csak azon hely érdekel, melly a császári szónoklat és miniszteri körsürgöny értelmét egészíti ki, s melly Közép-Európa államainak az orosz udvarra gyakorolt befolyására vonatkozik.

„Ekkor történt, így szól a röpirat, hogy a francziák császára a harcz bevégezése végett ünnepélyes fölhívást intézvén a közvélemény nyomásához, elismerte, miszerint, ha Európa elhatározza magát kinyilatkoztatni, kinek nincs és van igaza, ez nagy lépés lenne a megoldás felé.

Ő meggyőződésből s igazán mondá, hogy a polgárisodás azon korszakában, mellyben mi élünk, a fegyvereredmények mulékonnyak, s a közvélemény az, melly utoljára mindig győzedelmeskedik.

Igy a szövetséges kormányok eszméje szerint, az utolsó győzelem maga a béke megkötése lenne. S Európa véleményét illetendi az érdem s becsület, ha már az alkudozásokba is beavatkozik, ha ennek különböző fordulatain jelen lesz, s ha hivatalosan nyilatkozhatik a részlet nehézségei fölött, azon mértékben, mint a vita azokat előidézendi.

Erre egyedül a congressus összeülése nyujtand alkalmat.

Azon gyorsaság, mellyel a másodrangú államok a francziák császáranak fölhívására feleltek, azt mutatja, miszerint Európa nagy látványra van előkészítve.

Azalatt, mig Svédország szerződés által kötelezi magát, *Közép-Európa szerződő vagy semleges első, másod sőt harmadrangú államai az orosz udvarhoz barátságos és kétségkívül nem fenyegető előterjesztéseket intéznek, de legtisztábban kifejezve az engedmények*

tételének szükségét, mellyek a nyugoti hatalmakat biztosítsák, hogy a háboru tárgya véglegesen meg van szerezve.

Ugyanez időben közölök mindenik értesíté Francia- és Angol-országot lépéséről, s felszóllíták, hogy ezek mérséklettel fogadják azon javaslatokat, mellyeket Oroszország tehet.

Tehát e pillanatban a fejedelmi udvarok nagyrésze az alkudozásokra közreműködik.

De közreműködésök elszigetelt, félhivatalos s erőtlen. Ezek helyi, töredékes nézetek, mellyek saját nyelvök által kifejezvék; ez nem Európa általános véleménye.

Hogy e vélemény magát formulázza, s magának érvényt szerezzen, hogy azon utolsó győzelmet kivíjja, melly a világ nyugalalmát határozottan visszaadja — mert nem hagyand maga után sem győzelmeseket, sem legyőzötteket, — szükség, hogy ünnepélyesen nyilatkozzék minden állam képviselőjének egy gyűlésében, hol a szellemek egy közös eszmévé folyjanak össze, hol az összes akarathoz csak egy szava van.

Egy congressusban Európa jelenik meg, ott személyesülve van.

A nagyravágyások korlátoztatnak, a lelkek edződnek; minden hatalom fölött egy legfőbb tekintély terjeszkedik ki, melly az áldozatokat nemesíti, a mérsékletnek nagylelkűség-jellemet kölcsönözhet, a harez által tulizgatott vallási vagy nemzeti követelésekre üdvös féket vethet, s minden kormánynak népeivel szemben teljes cselekvési szabadságot nyujthat.

Örvendeni kellene, ha a congressus eszméje magától Oroszországtól jöne, s ha tekintetbe vevén mint a béke előleges alapjait, azon javaslatokat, mellyeket neki Ausztria nevében Eszterházy gróf viszen, ajánlkoznék tanácskozni nem egyszerű értekezletekben, hanem fejedelmek egyetemes gyűlésében és ünnepélyes s őszinte nyilatkozatok után összeütközés eredete-, jelleme- és eredményéről.

Hasonló nyilatkozmány biztosb jelenség lenne a sz. pétervári kabinet békés hajlamaira nézve, mint egy ultimatum tiszta és egyszerű elfogadása, minek nem lehet egyéb célja, mint az ausztriai követ visszahívásának késleltetése. Emlékezhetni, miszerint hasonló elfogadás előzte meg a bécsi első értekezleteket, s meghiusulásukat nem akadályozá.

Ha Oroszország e lépést bátran elfogadja, beszéde őszinteség és nagylelkűség jellemével birhat, mi örökre lemosván diplomatiájáról a rárótt kétszínűség szemrehányását, a béke megkötését jelentékenyül könnyítheti.

A röpirat, a mint végéhez közelít, Oroszország dicséretébe merül, s elég érvel s sophismákkal mutogatja: hogy e nagy és

büszke birodalom *semmi lealázás* elé nem megyen, ha a nyugoti hatalmak nézete szerinti békét köt, s ha ezt európai congressus útján — mint legszelidebb közvetítés által — kívánja eszközölni.

A háborufolytató hatalmak készek levén egymás között, a magokhoz hasonlók előtt nyilatkozni, föl lennének hatalmazva fegyverszünet kötésére azon jogszerű remények bizonyítványaul, mellyeket az alkudozások új alakja teremtené. S mindjárt minden nehézség ki lenne egyenlítve; mert nem lehet föltenni, hogy egy fejedelmi congressus, „*melly e közjóllét nevében nemcsak a keleti viszály, hanem minden a bécsi congressus óta támadt kérdés elintézésére gyűlt össze, most vállalatban meghiusulna.*“

S Oroszország „már a harc után nap az eredményeket növelheti s elsajátíthatja. Azon pillanatban, midőn régi keleti politikájáról lemond, már látni fogja, hogy e politika nem halt meg, hogy az ujja teremti magát, s hogy magát polgárosítván, győzedelmeskedik.“

Látni való, miként a párisi tanácskozatok a névtelen röpirat mintája után készültek, de kisebb alakban mint tervezve voltak.

Bevéteték Szardínia, ámbár nem nagyhatalom, azért, mert háborút folytatott, s Poroszország, ámbár nem folytatott háborút, azért, mert nagyhatalom. A másod rangú államok közül, hogy Svédország kimaradt, alkalmasint azért történt, mert ellenkező esetben Oroszország maradt volna ki. Hogy a béke műve körül érdemeket szerzett, *szász* és *bajor* nem nyert széket, azért vala, mert Ausztria és Poroszország a német egységet valamennyire képviselő *németszövetség* illy fölbontásába soha bele nem egyeztek volna. Maga a *németszövetség* pedig azért nem kaphatott széket Párisban, mert Németország ismert viszonyai és szervezete miatt, ekkor két szava lett volna a congressuson vagy Ausztriának vagy Poroszágnak, s attól lehetett tartani, hogy az utóbbioknak. Így vonult kisebb körbe az európai congressus terve, a személyzetet illetőleg. A párisi tanácskozmány szintén nem követé a bécsit abban, hogy csak a háboru miatt főnforgó kérdésekre terjeszkedjék ki; bár — igen helyes tapintattal — nem ment addig, hogy a névtelen röpirat szerint a *közjóllét nevében* — vagyis az általános beavatkozás elvére támaszkodva — *határozzon* az európai államok olly belviszonyai fölött is, mellyek a háboru tárgyaival semmi közösségben nincsenek. A párisi congressuson a tengeri jog új és üdvös alapokra fektettetett; de azon böles kikötéssel: hogy a hozott szabályok a congressusban résztvevőkön kívül csak olly államok irányában érvényesek, mellyek elfogadják. A párisi congressus a belga sajtó túlcsapongásairól is beszélt, de csak azért, hogy a rend érdekében erkölcsi nyomást gyakoroljon a belga kor-

mányra, parlementre és közvéleményre. A párisi congressus az olasz ügyekre nézve is nézeteket cserélt ki, s ohajtásokat hallgatott meg; de e ponton megállott, nem sodortaték tovább, nem lépett olly térre, mellynek láthatára a szélesség miatt homályba vész el.

Ezen kitérést a névtelen röpirat fontosságának becsléséért tettem, s most visszatérek az elhagyott fonalra.

V.

Ausztria, mielőtt Esterházy grófot a békepontokkal Pétervárra küldötte, kitelhetőleg számot vetett: mit lehessen Oroszországtól joggal követelni, s miről lehetne a nyugoti hatalmoknak gyöngeségi vád nélkül lemondani. Nem akart sem becstelenítő békét a czárra, sem rothadtot Európára nézve. Illynemű közvetítéseknek erényök vagy hibájok az szokott lenni, hogy mind két félnél az első benyomás, mellyet okoznak, kedvetlen. Az angol kormány nem szívesen vette Eszterházy gróf elutazását; Sándor czár hidegen fogadta megérkezését. Az angol sajtó komor és bizadalmatlan, az orosz harczias és hetyke volt. A békefeltételeket a szövetségesek annyira titkoltak, hogy Poroszországgal is csak Eszterházy gróf indulása után közlék. Nekünk nincs okunk a chronologiai rendet megbontani. Előrebocsátjuk tehát a békeományt.

Tartalma következő vala:

„D u n a f e j e d e l e m s é g e k. Az orosz protectorság teljes eltörlése.

Oroszország semmi külön vagy kizáró vagy beavatkozási jogot nem gyakorol a dunai fejedelemségek belügyeibe.

A fejedelemségek megtartandják szabadalmaikat és kiváltságait a Porta véduralma alatt, s a zultán, a szerződő fejedelmekkel egyetértőleg, népeik szükségének és vágyainak megfelelő belső szervezetet ad vagy erősít meg ezen fejedelemségeknek.

A véduri (szüzärain) hatalommal egyetértőleg geographiai helyzetök által igényelt állandó védrendszert fogadnak el a fejedelemségek; semmiféle akadályt nem lehetvén azon rendkívüli védelmi rendszabályok elé vetni, mellyekhez hivatva lennének nyulni, hogy bármelley idegen támadást visszaverjenek.

Cserében a szövetséges seregek által elfoglalt erősített helyekért és területekért, Oroszország beleegyezik, hogy európai Törökországgal határát kiigazítsák. A közérdekekhez képest ekkép kiigazított határ Chotyn környékein kezdődnek, a délkeleti

irányban nyuló hegyek vonalát követné s a Salzyktóig érne. E vonal a békeszerződés által lenne végkép szabályozandó, s az átengedett terület a fejedelemségekhez és a Porta véduralma alá esnék vissza.

A Duna. A Duna és torkolatainak szabadsága hatályosan biztosítatik az európai intézkedések által, mellyeknél a szerződő hatalmak egyenlően lesznek képviselve; kivéven a partlakók külön állomásait, mellyek azon elvek szerint lesznek szabályozandók, a miket a bécsi congressus actája a folyamhajózás ügyében föllállított. A szerződő hatalmak közül mindeniknek joga lesz a folyam torkolatainál egy vagy két könnyű hadi járművet (bati-ment) tartani, a Duna szabadságára vonatkozó rendszabályok végrehajtásának biztosítása végett.

A Feketetenger. A Feketetenger semlegessé tétetik. Minden nemzet kereskedelmi hajózatának megnyittatván, a hadihajók előtt zárva lesz.

Következőleg sem nem állítatnak, sem nem tartatnak ott föl tengeri hadi arsenalok.

Minden nemzet kereskedelmi és tengerészeti érdekeinek védelme, a nemzetközi jognak s e részben szentesített szokásoknak megfelelő intézmények föllállítása által biztosítatik a Feketetenger illető kikötőiben.

A két part-hatalmasság kölcsönösen kötelezi magát, hogy csak a partjaik szolgálatára szükséges mennyiségű s meghatározott erejű könnyű hajókat tartanak ott. A köztök e végre kötendő egyezmény, miután előbb az általános szerződést aláíró hatalmak által el lesz fogadva, az említett szerződményhez fog csatoltatni, s ugyanolly erejű és érvényességű lesz, mintha annak kiegészítő részét tenné. E külön egyezményt sem megsemmisíteni, sem módosítani nem lehet az általános szerződményt aláírt hatalmak meg-egyezése nélkül.

A tengerszorosok elzárása az előbbi fejezetben említett állomásozó hajókra (stationaires) nézve kivételt enged.

A Porta alatt levő keresztyén népesség. A Porta rajah alattvalóinak szabadalmi a zultán függetlenségének, méltóságának és koronájának sérelme nélkül lesznek megállapítandók, Ausztria, Francziaország, Nagybritannia és a magas Porta közt tanácskozások tartatván a zultán keresztyén alattvalói vallásos és politikai jogainak biztosítása végett, a békekötéskor (á la paix) Oroszország fölhivatik, hogy azokhoz járuljon.

Külön föltételek. A hadviselő hatalmak föntartják magoknak a jogot, hogy a négy biztosítékon kívül, európai érdeken külön föltételeket is hozhassanak elő.

Ausztria, ha a czár ez ajánlatokat visszautasitná vagy változtatásokkal akarná elfogadni, kész volt Pétervárral minden diplomatiiai viszonyt rögtön megszüntetni, s a december 2-ki szerződés értelmében fegyverrel eszközölni a békét, mellyet közbenjárás által nem lehetett.

VI.

Eszterházy gróf küldetésének sikeréről eleinte kevésbé biztató hírek keringettek.

Az ó-orosz párt kajsza szemmel nézett az alkudozókra. Mint a párisi hirlapok mondják: Rostowzoff, Orloff és Potemkin fenhangan hirdetétek, hogy Oroszországnak utolsó rubelét és utolsó katonáját is fel kell áldozni, befolyásának fentartása végett Európában. A német párt harcziának mutatá magát, nem akarván, hogy gyávának és hazafiatlannak tartsák. Nesselrode gróf, midőn Ausztria közvetítési szándékáról az első értesítést vette, már meghagyá Gorcsakoff herczegnek, a czár bécsi követjének, siesen Buol grófnak tudtul adni: hogy Oroszország a III-dik pontra (a Feketetenger ügyére) nézve a bécsi tanácskozatokban megszakadt fonalon kíván tovább haladni. Ez a béke lehetőségének tagadása volt, s Buol gróf nem is hívé szükségesnek a szövetséges hatalmakat Gorcsakoff nyilatkozatairól értesíteni; mert céljainak hátráltatására szolgált volna. A rossz előjelek közt Pétervárra megérkezett Eszterházy az első találkozásban semmire sem ment Nesselrode gróffal. Az öreg kancellár megelégedett annak kijelentésével, hogy urától a czártól veend rendeletet. S a béke barátai több fájdalommal mint meglepetéssel vették az osztrák követnek Sándor czár általi hideg fogadtatását is. A gróf ő fölsége elé vezetettvén, az ausztriai javaslatokat, mellyek ultimatum jellemével látszottak birni, átnyujtá, s esdekelve kérte, hogy fogadja el azon becsületes föltételeket, mellyektől el nem állani Ferencz József ő cs. kir. fölségének szilárd elhatározása. A czár egy szót sem felelt e tiszteletteljes, de határozott hangu közlésre, s nem tett egyebet, mint, hogy a gróffal utazásáról és rokonai egészségéről kérdezősködött. A gróf egy másik hasztalan kísérlet után, midőn a czárt véleménycserére nem birhatta, elhagyá a palotát. E találkozás eredménye mély sensatiot keltett Pétervárott.

Mig Eszterházy gróf előbb januar 8-kát, később 18-kát tette véghatáridőül a békejavaslat pontjainak egyszerű és föltétlen elfogadására nézve: addig *Werther* báró porosz követ, és a III-dik

Napoleontól Párizsból barátságos megbizatással Pétervárra küldött német diplomata *Seebach*, kit szoros vérségi kötelék csatolt *Nesselrode* grófhhoz s gyermekkori barátság Sándor czárhoz — mindent elkövettek, hogy hajlékonyá tegyék az orosz udvart.

8-kán tudtul adatott Eszterháznak, miként *Stackelberg* gróf Bécsbe indult az orosz válaszirattal.

A törés rövid hátranapolásán kívül egyéb célja nem lehetett e lépésnek, miután a czár módosításokat ajánlott, ámbár nem vala többé titok, hogy Ausztria a nyugotiak irányában kötelezé magát a föltétlen „igen vagy nem“ követelésére, s többé nincs sem szándéka, sem joga attól elállani. A válaszirat nagy engedélyeket tön, s kevés változtatásokat vett igénybe; azonban az alku órái elmúltak, s a kényszerítésé vagy megadásáé ütött.

Stackelberg Bécsbe érkezik, de jelenléte olly kevéssé folyt be, mint Manteuffel porosz küldötté, ki a czár engedékenységének nagyságát bámulta, a dolgok menetére. Goresakoff herczeg pakoltatott; az oroszok búcsulátogatásokat tettek ismerőseiknél s a főváros nevezetesebb kép- és mügyüjteményeiben. Minden körülmény a szentszövetség óta annyi emlékek és érdekek által — egész az utóbbi időkig — mind szorosabbá füzött kötelékek szétszakítását, s az osztrák és orosz fegyverek egymás ellen támadását előjelenté; midön Sándor czár meghozá a témérdek áldozatot s a *Wiener Zeitung* januar 17-kei száma kitünő betűkkel imezt közlé:

„Egy, tegnap — szerdán, januar 16-kán — ideérkezett, és Szent Pétervárról ugyanazon nap délutáni 2 órakor kelt távirati tudósítás szerint Oroszország — mint halljuk — az Ausztria által a nyugoti hatalmakkal egyetértésben tett javaslatokat, mint a megkötendő béke alapföltételeit, *egyszerűen és tartaléktalanul* elfogadta.“

A czár feltétlen elfogadására nemcsak a nagy közönség, de az avatott körök sem valának elkészülve.

Az angol, franczia és porosz lapok általános hangulata is erre mutat. Némellyek a harc trombitáját harsogtatták; mások az orosz válasziratban hozott engedmények nagyságát bámulák; voltak, kik makacsságától félték. A rendszerint jól értesült *Independance Belge* czimü lap pedig a czári engedményeket minden várakozáson felülieknek tekintvén, Ausztria megfontolásától a többi el nem fogadott föltételekröli lemondást várta épen azon perczben, midön Bécsbe a távirati sürgöny a tartaléktalan elfogadást jelenté.

A czár rögtöni elhatározására Goresakoffnak 15-kén küldött sürgönye adta meg — mint látszik — a véglökést. A herczeg t. i. 15-kén estve a külügyi ministerium palotájába ment, s Buol gróf-

fal éjjeli 11 óráig nyuló értekezletet tartott. Ekkor teljesen meggyőződött, hogy Ausztria azon esetben, ha a czár január 18-káig egyszerűen és tartaléktalanul nem fogadja el a békefeltételeket a legutolsó betüig, nemcsak visszahívja Pétervárról a követét és félbeszakít Oroszországgal minden diplomatiiai viszonyt; de egész katonai erejével is kész a megtagadott békét kicsikarni.

Midőn Oroszország az „igen“ vagy „nem“ közt a kényszerített választást megtevé, a maga részéről erkölcsileg már alá is irta a békét.

Mert a béke megkötését leginkább szokta hátráltatni a vesztés félnek sértett büszkesége, izgékony álszemérme s azon vélemény, melly a nagy engedékenységben nagy megaláztatást lát, s melly a dacz eldobásában az önbecsülés s a mások által becsültes csökkenését szemléli.

Minél hatalmasabb pedig egy állam, vagy minél tartósabban élvezé a jó szerencse kedvezéseit, annál nagyobb belküzdés után tesz erkölcsi áldozatokat, annál hosszasabban vonakodik a triumphalis bibor helyett a szerénység és alázat egyszerű mezében jelenni meg.

S Muszkaország különösen hatalmas, különösen szerencsés volt. Elkényeztetve a siker által, a legnagyobb áldozatot már akkor meghozá a *nemesisnek*, mikor az őt *kedvezőtlenül* érintő békealapokat, *kedvezőtlen modorban* volt *köteles* elfogadni.

A többi önként következett, mint a kő legördülése felülről alá.

A követgyűlés helyéről levén kérdés, a czár maga kívánta Párist.

Képviselőinek utasításul volt adva: a nehézségeket elhárítani.

Orloff gróf III-dik Napoleon császárt állhatatosan bámulta, s mondá, hogy ha Miklós czár személyesen ismeri, más kimenetele lett volna a kérdéseknek, más alakulása a világnak.

Az orosz diplomatia tudván, hogy a boldogult czár büszke modora a december 2-ki császár irányában, sok sulyt vetett az eseményeknek a pétervári udvar ellen hajló mérlegébe; most igyekezék a bókokból és szép szavakból megfizetni mind azt, a mivel csak a régi Romanow-ház az új Napoleonidáknak közelebből adós maradott. Orloff gróf jelent legpontosabban meg minden ünnepélyre, minden gratulatióra, ő lovagolt a császár körül, ő látta a diplomaták közöl legelőször a koronaherczeg bölcsőjét, s a bölcsőben a megszületettet, s ezen figyelme annál lekötelezőbb

volt III-dik Napoleonra nézve, mert Orloff büszke és hizelgéshez nem szokott férfit.

A párisi tanácskozatra összegyűlt diplomaták következők valának:

Buol gróf és Hübner báró Ausztria, Clarendon gróf és Cowley lord Anglia, Walewski gróf és Bourqueney báró Franciaország, Orloff gróf és Brunnow báró Oroszország, Ali basa és Mehemed-Djemil-Bej Törökország, Cavour gróf és Marquis Pésde Villamarina Szárdínia részéről. Később — mint látni fogjuk — hozzájuk járul két porosz diplomata: Manteuffel báró és Hatzfeld gróf.

De mielőtt a béketanácskozást figyelemmel kísérik, térjünk egy pillanatig Konstantinápolyba.

VII.

A zultán, mielőtt a békére biztos kilátás lett volna, már a béke utáni reformok felől tanakodott saját kormányával s még többet az idegen hatalmak követivel.

Párisban nem gyűlt össze a congressus, midőn már Stambulban a török birodalom ujjaalakításának művét (papíron) bevégezte egy másik, mely hivatalosan nem lépett föl, mely kötelező pontokat nem szerkesztett, mely a congressusi formásokat és ünnepélyességeket mind elhárítá magáról, s csak egyszerű tanácsokat adott a reformok felől a zultánnak, — de a mik úgy hatottak, mintha dictatori parancsok volnának.

Kezdetben előmunkálatul lord Redcliffe készített egy tervet, s az ausztriai internuncius egy másikat. Állítólag lényegesen különböztek nézeteik. Később egybegyűltek az orosz ellen szövötközött hatalmak stambuli követei, *Tecco* báró, a szárd követ is szeret vala részt venni a vitatásokba, de nem nyert rá jogot, s ezért és egyéb kedvetlenségekért ideiglenesség színe alatt végkép eltávozott Stambulból. A diplomaták terveiket elkészítvén, egy jan. 22-kén kelt jegyzék által érintkezésbe tévők magokat a török főbb urakkal. Január 26-kán nagy tanács volt a nagyvezérnél, s ez alkalommal a *raja-emancipatio* minden elve váratlan elfogadást nyert. A *Sheik-ul-Islam* (a mohamed-vallás főpapja) az indítványozott reformokat nem helyeslé ugyan egyenesen, de nem akart ellenük, mint előde tevé, tiltakozni. A főpap mérséklettségét, mint mondják, Abd-el-Kader tanácsainak lehet köszönni. A török főurak tanácsa csak arra kérte a követeket, hogy javaslataikban némelly kifejezést, mellyek a zultán előtt visszatetszők lehetnének, változtassanak meg. Ezen kívánatukat a nagyvezér s a külügyminiszter *Fuad* basa január 29-kén közölték a diplomatiákkal egy tanács-

kozmányban, mely az angol követség szállásán, rövid szünettel délután 3 órától éjjeli 2 óráig tartatott. A kért változtatások akadály nélkül megtörténtek, s oly határozat hozatott, hogy a török külügyminiszter egyenlő jegyzéket fog az angol, franczia és ausztriaai követekhez intézni, melyben a január 22-ki jegyzékben előterjesztett elvek elfogadása ki fog mondatni. Ezen diplomatiái elfogadásra ferman kibocsátása fog következni, mely a *tansimát* és *gülhancí hatiserif* magyarázatának alakjában teljesen egyenlővé tételét fogja a portai alattvalóknak kinyilatkoztatni.

A megjelölt uton történt minden.

Január 31-kén az angol követségi palotában egy álarczos bál tartatott, mely nem annyira episod volt a komoly tanácskozmányokban, mint előhirdetője a tanácskozatokból kimerült végeredménynek, — a mahomedan régi társadalom szétbontásának. A kalifák utódja, az izlam egyházi és világi feje *Perába*, a frankoktól lakott elővárosba hivatott meg, ezek polkáit és keringőit meg szemlélni. A zultán, politikából, de szíve, lelkiismerete és vallásos eszméi ellenére, elment a bálba. Kilencz óra előtt ért a követségi palota kapujához. A kiállított csapatok tisztelegtek, s az angol-német legio első ezredének zenekara a zultán-indulót s a „God save the Queen“ angol nemzeti dalt játszotta. *Redcliffe* lord a követségi személyzettel, szövetséges tisztekkel, török basákkal együtt a lépcsőzeten fogadta magas vendégét, s a bálterembe vezette, hol számára trón volt készítve, drága szövetekkel menyezet alatt. Midőn a zultán leült, egyfelől az idegen hatalmak követei, másfelől a török nagyok állottak mellé. Több hölgyet mutattak be neki, s midőn egy óránál tovább — némelyek szerint kíváncsisággal, mások szerint levert kedélylyel — nézte a tánczot, a mellékterembe ment, szorbettezett, fagyaltozott, s megszorítván a házigazda kezét, távozék. A török tömegre megdöbentő hatással volt ezen látogatás S nem csoda; mert a proféta utóda először tette át lábait idegen követ küszöbén. Ő, kinek magánélete oly féltékenyül tartaték titokban, hogy étkezésénél csak a fő *eunuch* lehetett jelen, most nyilvánosan vett magához frísítő szereket, s ő, kívül minden érintkezés oly szorosan tiltva van, hogy csak a legfőbb méltóságoknak szabad egyszer évenként — a Bajram-bőjt alatt — czipói hegyét ajkaikkal érinteni, egy keresztyén követ kezét fogta meg. Ezen demonstratiohoz erkölcsi bátorság kellett; de a mely erkölcsi és állami sülyedés színében tünt a vakbuzgók szemében föl. Ez szentesítése volt a keresztyének és mahomedának egyenlőségének; de kárhoztatása is az ó eszmék, szokások és államrendszernek. Levétele egy rögzött előítéletnek; de megczáfolása a Koránnak is, a Korán öre által.

Nem sokkal utóbb elkészült a sürgetett hattiseriff, s február 18-kán Stambulban nagy ünnepélylyel hirdetteték ki.

Szövege következő :

„Neked nagyvezirem Mehemet-Emin-Ali pasa, császári Medzsid rendem első osztályu s a személyes érdemrend tulajdonosának; az Isten adjon neked nagyságot s kettőztesse hatalmadat:

Mindig legkedvenczebb óhajtásom volt az isteni gondviselés által császári hatalmam alá helyezett alattvalóim minden osztályának jólétét biztosítani, s trónra léptem óta nem szüntem meg mindent elkövetni e cél elérése végett. Köszönet érte a Mindenhatónak! ezen szakadatlan törekvésnek már hasznos és számos gyümölcse van. Minden nap emelkedik birodalmam alattvalóinak gazdagsága s jóléte. Megújítani s még inkább kiterjeszteni óhajtván jelenleg az új rendszabályokat, melyek a végre állítottak fel, hogy birodalmam méltóságához, s a civilisált népek között elfoglalt állásához méltó állapotra juthassunk, s birodalmam jogai minden alattvalóm hűsége és dicséretes törekvése, s a nagy hatalmak, nemes szövetségeseim, jóakaró s barátságos segélye által kívülről is szentesítést nyervén jelenleg, minék új időszak kezdetének kell lenni: növelni akarom a bel jólétet és gyarapodást, eszközölni minden alattvalóm boldogságát, kik mindnyájan egyenlők szemeim előtt, s egyenlően kedvesek előttem, s kik egyesülve vannak egymás között a hazafiság szívélyes összeköttetései által, s biztosítani akarom birodalmam naponkint növekedhető gyarapodásának eszközeit.

Elhatároztam tehát, s teljesedésbe vételét parancsolom: a mi következők:

A gulhanei hatti-humayum s a tanzimat által birodalmam minden alattvalójának ígért biztosítékok osztály- és valláskülönbség nélkül megerősítetnek és szilárdítatnak, s hatályos rendszabályok fognak hozatni, hogy teljes tökéletes érvényt nyerjenek.

A birodalomban levő keresztyén községeknek s más nem-musulmán felekezeteknek adott régi és korábbi szabadalmak pártfogoló védelmem alatt megerősítetnek és megtartatnak.

Minden keresztyén község és más nem-musulmán felekezet tartozik bizonyos határozott idő alatt, a kebelében e célra alakított bizottmány által, magas jóváhagyásom s magas Portám felügyelete mellett, megvizsgálni kiváltságait és szabadalmait, tárgyalni azokat, s magas Portám elé terjeszteni az idő s felvilágosodás haladása által követelt reformokat. A keresztyén patriárkának és püspököknek II. Mahomet zultán s utódai által adott hatalom öszhangzásba fog hozatni az új helyzettel, melyet nagylelkű és jóakaró szándékom ad ezen községeknek. A patriárka-választás életfogytig tartásának elve, a mostani választási rendszabályok megvizsgálása után, pontosan fog alkalmaztatni, beiktatási firmánjok értelme szerint. A patriárkák, metropoliták, érsekek, püspökök és rabbik esküt fognak letenni hivatalba léptök alkalmával, mellynek alakja magas Portám s a különböző felekezetek egyházi előljárói között közösen fog megalapíttatni. Az egyházi illetékek, bárminő természetűek legyenek is, megszüntetnek, s ezentul meg lesz határozva a patriárkák és felekezeti előljárók jövedelme, s fizetésök a fontosságukhoz s a papság különféle tagjainak rangjához lesz mérve. A különféle keresztyén papoknak sem ingó sem ingatlan vagyona nem fog bántalmat szenvedni. A keresztyén és más nem-musulmán felekezetek kormánya a nevezett felekeze-

tek mindenike által egyházi s világi tagjai közül választandó gyülekezet védelme alá lesz helyezve.

A városokban és falvakban, hol a népesség egészen azon egy felekezethez tartozik, semmi akadály sem fog tétetni az isteni tiszteletre, iskoláknak, kórházaknak és temetőknek rendelt épületek eredeti tervök szerinti kijavitása ellen. Ha új épületek emeltetnek ilyenek, a patriárkák vagy egyházi előljárók által helyben hagyott tervek egyszerűen bemutattnak magas Portámnak, melynek bizonyos határozott idő alatt kell azokat helyben hagyni, vagy azok iránt észrevételeit előadni. Hol nincs más felekezet, egy vallás sem korlátoltatik külső szertartásaiban. Azon városokban és falvakban, hol a felekezetek vegyülve vannak, minden külön városnegyedet lakó felekezet szinte kijavíthatja, szilárdíthatja, a fölebb említett szabályokhoz alkalmazkodván, egyházait, kórházait, iskoláit és temetőit. Midőn új épületek emeléséről lesz szó, a szükséges engedély a patriárkák vagy egyházi előljárók által fog magas Portámtól kéretni, mely közigazgatási akadályok nem léteben meg fogja azt adni. Mindezen természetű ügyekben teljesen díj nélkül történik a közigazgatási hatóság közbejárulása. A kormány gondoskodni fog, hogy minden felekezet teljes szabadsággal birjon isteni tiszteletében, bárminő legyen is az ahhoz tartozók száma.

Minden megkülönböztetés, elnevezés, mely bárminő osztályát birodalmam alattvalóinak alávalóbbnak jelölne egy másiknál vallása, nyelve, vagy származása miatt, örökösen kitöröltetik a közigazgatási könyvekből. A törvény meg fog büntetni minden boszantó és sértő megkülönböztetést mind a magánosok mind a hatóságok között.

Tekintvén, hogy minden vallást szabadon lehet az ottomán államokban gyakorolni, birodalmam s alattvalója sem fog vallása gyakorlatában háboríttatni semmiképen. Senkitem lehet vallása változtatására kényszeríteni.

Birodalmam minden hivatalnokának kinevezése és választása teljesen az én fölségi akaratomtól függvén, birodalmam minden alattvalója, nemzetiségi különbség nélkül, alkalmazható és képes a közhivatalokra tehetsége és érdeme, s az általános alkalmazási szabályok szerint.

Birodalmam minden alattvalója különbség nélkül felvétetik a kormány polgári s katonai iskoláiban, mellyek jelenleg léteznek, vagy mellyek ezentul fognak állíttatni, ha egyébiránt megfelelnek e nevezett iskolák alapszabályai által kívánt életkor és vizsgálatattéli föltételeknek. Sőt minden felekezet jogosítva van nyilvános tudományos, művészeti és ipariskolákat állítani. Csakhogy a tanítási mód s ezen iskolák tanítóinak kinevezése egy vegyes közoktatási tanács ellenőrsége alatt fog állani, mellynek tagjait én nevezem ki.

Minden kereskedelmi, fenyítő és bűnvádi ügy, mellyben musulmánok és keresztyének vagy más nem-musulmánok, vagy keresztyének, és más felekezetűek vannak vegyülve, vegyes törvényszék előtt fog tárgyalatni. Ezen törvényszékek ülése nyilvános leend; a felek egymással szembe fognak ott állíttatni s előállíthatják tanuikat, kiknek vallomása minden különbség nélkül elfogadtatik, esküt tevén le mindenki a maga vallása törvényei szerint. A polgári ügyek ezentul is nem nyilvánosan fognak ítéltetni a tartományi vegyes tanácsok által a kormányzó s helybeli bírák előtt.

A különös polgári pereket, minők az öröködési s más efféle ügyek azon egy felekezet hívei között, a patriárkai vagy egyházi előljárósági tanácsok elé lehet utasítani a felek kívánságára.

A mostani fenyítő és kereskedelmi törvények s a vegyes törvényszé-

keknél leendő eljárás módja minél előbb ki fognak pótoltni s meg fognak határoztni. Magas Portám felügyelete mellett minden birodalmambeli szokott nyelvre le fognak azok fordítni.

A lehető legrövidebb idő alatt meg fog kezdeni a büntető rendszer reformja a letartóztatási, büntetési, fenytési és más e nemű intézetek irányában, hogy az emberiség minden joga összeegyeztessék az igazságéival. Semmi testi büntetést sem lehet alkalmazni, még a börtönben sem, kivéven a magas Portámtól kiadott fegyelmi rendszabályok értelmében, s mind az, mi a kínzó rendszerhez hasonlít, gyökeresen eltöröltetik. A kihágások e tekintetben szigoruan visszatoroltnak, s a büntető törvénykönyv szerint mind a rendelő hatóságot, mind a végrehajtókat büntetés éri.

A fővárosi, s a tartományi városokbeli és vidéki rendőrség ugy fog újra szerveztni, hogy birodalmam minden békés alattvalója meg fogja nyerni a személy és vagyonbátorságbeli biztosítékokat.

Az adó előtti egyenlőség maga után vonván a más terhek előtti egyenlőséget, mint a terhek egyenlősége maga után vonja a jogok egyenlőségét, a keresztyének és más nem-musulmánok is kötelesek lesznek, mikép a musulmánok, az újonczozási kötelességnek eleget tenni. A helyettesítési vagy megváltási elv meghagyatik.

A lehető legrövidebb idő alatt kimerítő törvény fog kihirdettni a keresztyén alattvalók és más nem-musulmánok alkalmazásáról a seregben, a legtisztességesebb helyzetet biztosítván ott részökre.

E tartományi és községi tanácsok alakításában reform fog történni, hogy a musulmán, keresztyén és más nem-musulmán képviselők választása és a tanácsülésekben a szavazatok szabadsága biztosítva legyen. Magas Portám gondoskodni fog a leghatályosabb eszközök alkalmazásáról, hogy pontosan megtudhassa és ellenőrizhesse a tanácskozások eredményét és a határozatokat.

Miután az ingatlan vagyon vételét, eladását s az azok feletti rendelkezést szabályozó törvények közösek minden alattvalómra nézve, idegeneknek is meg lehet engedni, hogy földbirtokuk lehessen államaimban, a törvények és rendőrségi szabályokhoz alkalmazván magokat, s viselven a terheket, melyeket a belföldiek viselnek, s miután az idegen hatalmakkal ezen ügy elintéztetett.

Adót birodalmam minden alattvalója fizetend osztály-és vallás-különbőség nélkül. Gondoskodás fog történni, hogy a lehető leggyorsabban s legérelyesebben elháríttassanak az adók s különösen a tized beszédésében a viszserelések. Az egyenes beszédés rendszere fog lassankint, s mihelyt lehet, behozatni a haszonbérbe adás helyett, az állam minden jövedelmi ágában. Valameddig ezen rendszer életben marad, a legszigorúbb büntetés mellett tiltva lesz, minden hivatalnoknak, a medzslük minden tagjának illy haszonbéreket kivenni, vagy bárminő részvétellel lenni a béretekben, mellyek nyilvánosan és verseny útján fognak kiadatni. A helyhatósági adók mennyire lehet, ugy lesznek kivette, hogy ne károsítsák a termelés forrását, s ne akadályozzák a belkereskedelmet.

A közhasznu munkák illő segélyt fognak kapni, mellyhez a tartományok pótlóadói járulnak, mellyek a szárazföldi és vízi utak felállítással nyerni fognak.

Saját törvény adatván már ki, melly megrendeli, hogy az állam-bevételek és kiadások időszakonként, s mennyire lehet egy évvel előre közzé té-

tessenek, ezen törvény szigoruan meg fog tartatni. A budget évenként nyilvánossá fog tétetni, s minden rovat kiadásai meg fognak vizsgáltatni.

Minden felekezet főnöke s egy, magas Portám által kijelölt küldötte részt fog venni a legfőbb tanácsülésében minden olly ügyben, melly birodalmam alattvalóinak egyetemét érdekl. A nagyvezir fogja őket e czéla összehívni.

A küldöttek hatásköre egy évig tart. Esküt tesznek le. A tanács minden tagja szabadon nyilváníthatja mind a rendes mind a rendkívüli gyűlésekben véleményét és szavazatát, a nélkül, hogy valaha bántalom érhesse azért.

A megvesztegetés és család iránti törvények, a törvényes formák szerint, minden alattvalójára kiterjesztetnek birodalmammak osztály és hivatalkülönbség nélkül.

A lehető legrövidebb idő alatt elő fog vétetni birodalmam pénzrendszérének reformja, valamint a bankok s más közhitelintézetek ügye, mellyek növelni fogják az ország segédeszközeit, s az utak s csatornák készítésének kérdése, mellyek a közlekedést könnyítendik. Minden el fog töröltetni, mi a kereskedést és földművelést akadályozhatja. A főlebb említett czél elérése végett Európa szelleme s tapasztalása fog használtatni.

Ez az én parancsom s akaratom, és te, ki az én nagyvezirem vagy, szokás szerint ki fogod ezen császári firmánt hirdetni mind fővárosomban, mind birodalmam minden részében, s figyelmesen örködni fogsz, és minden szükséges lépést meg fogsz tenni, hogy minden abban foglalt parancs a legszigorubb pontossággal végrehajtsassék.“

A február 18-ki *hatáserifet* utóbb két más rendelet is követé. Megengedettett a mahomed-vallásról a keresztyénre áttérés, vagy legalább a halál-büntetés, melly az illy áttérőt sujtá, eltöröltetvén, veszélytelenné lön a Korán tanainak megtagadása.

A katonáskodás, e főállami jog a rajákra *kötelezésileg* terjesztetett ki, azon engedély mellett, hogy *helyette* állíthassanak, mi a keresztyén alattvalók nevezetes részének fegyvertől irtozását tekintve, ideiglenes óvszernek tartaték az idegen elemeknek a táborba tolakodása ellen.

A február 18-ki reformok által a török állam *nemzeti, mahomedán és katonai szervezete* van a legutolsó izing szétbontva, s olly változások hozatnak be, mellyek a nyugot-európai polgárisodás eszméit vetik a magán és közjogi szervezetek alapjává, s a régi sociális viszonyokat is fentarthatlanokká tettek.

Ha a zultán visszautasította volna a reformokat, kimondja a török uralkodás tehetlenségét Európában; most midőn elfogadta, — föltevén, hogy azok végrehajthatnak — lehetségessé teszi az európai polgárisodást keleten; de olly krízis alá vetette országát, melly szintén fölbomlásra végződhetik, ha nem végződik a Korán politikai, magánjogi s házi életi intézményeinek átalakításán.

VIII.

Február 25-kén a zultán a hatiserifjének — mely a 4-dik pontot oldá meg — ünnepélyes kihirdetése után egy héttel a párisi követgyűlés is megtartá első ülését, a külügyministerium termében.

Buol gróf, ki a bécsi értekezlet elnöke vala, emelt először szót, ajánlván: hogy Walewski grófra bízzák az elnökletet. Ezen indítvány vita nélkül fogadtatott el. III. Napoleon 3 éves és nem egészen 3 hónapos uralkodásában, tehát már azon rendkívüli szerencsét élvezé, hogy az 1815-ki bécsi királygyűlésnek — mely I-ső Napoleont és családját örökre kizárta az uralkodásból — két főszereplője közül az egyik — t. i. Oroszország — Franciaország fővárosában kívánta az európai békét megkötni, a másik pedig — t. i. Ausztria — a francia külügyminisztert akarta a béke fölött tanácskozók elnökéül látni.

Az értekezlet február 25-től april 15-kéig tartott.

A meghívott Poroszország képviselőinek Párisba érkezését a XI-dik ülésen (márczius 18-kán) jelenté Walewski gróf. Ekkor már a béke minden elvei iránt tisztában voltak, s csak apró részletek fölött kerülhetek volna elő véleményelágazások. Maga a békeokmány szerkesztési akadályok miatt késett márczius 30-káig.

Czime imez :

Államszerződvény Ausztria, Franciaország, Nagybritannia, Poroszország, Oroszország, Szárdinia és Törökország közt.

Köttetett márczius 30-kán, a ratificatiók april 27-kén cseréltek ki.

Pontjai következők:

„A meghatalmazottak, miután meghatal nazványaikat kölesönösen kicserélték s azokat kellő rendben találták, a következő pontok fölött egyeztek meg:

1. cz. A jelen békekötés megszentetésének kicszerélése napjától fogva béke és barátság leend francziák császára ő fölsége, Nagybritannia és Irland egyesült királyságok királynője ő fölsége, Szárdinia királya ő fölsége, zultán ő császári fölsége közt egyfelől, minden oroszok czárja ő fölsége közt másfelől, valamint örökösök és utódaik, illető államaik és alattvalóik között, örök időkre (á perpertuité).

2. cz. A béke nevezett ő fölségeik közt szerencsésen helyreállván, a háboru tolyta alatt hadseregeik által meghódított vagy elfoglalt területek kölesönösen kiürítettnek.

Különös egyezkedések fogják a kiürítés módjait meghatározni, mellynek olly gyorsan a mint csak lehet, kell eszközöltetnie.

3. cz. Minden oroszok czárja ő felsége kötelezi magát zultán ő fölségének visszaadni Kars városát s erősségét, valamint az ottomán terület más részeit, mik az orosz hadcsapatok birtokában vannak.

4. cz. Ő felségeik a francziák császára s Nagybritannia és Irland egyesült országok királynéja, Szárdinia királya s a zultán kötelezik magokat, ő felségének a minden oroszok czárjának a Szebasztopol, Balaklava, Kamiesh, Eupatoria, Kerts, Jenikale, Kinburn városokat és kikötőket, ugy szinte minden más a szövetséges csapatok által megszállva tartott birtokrészeket visszaadni.

5. cz. Ő felsége a francziák császára, Nagybritannia és Irland egyesült országok királynéja, a minden oroszok császára, a szárdinai király s a zultán mindazon alattvalóiknak, kik valamely részvét által a hadi eseményekben az ellenség ügyének javára compromítálva lennének, teljes amnestiát adnak.

E mellett világosan értve van, hogy ezen amnestia minden hadviselő hatalom azon alattvalóira kiterjed, kik a háboru alatt egy más hadviselő fél szolgálatában maradtak volna.

6. cz. A hadifoglyok haladéktalanul mind a két részről vissza fognak adatni.

7. cz. Ő felsége az ausztriai császár, ő felsége a francziák császára, ő felsége Nagybritannia és Irland egyesült országok királynéja, ő felsége Poroszország királya, ő felsége a minden oroszok császára, és ő felsége Szárdinia királya ezennel kinyilatkoztatják, hogy a magas Porta az európai államközösség előnyeiben s az európai népjog élvezetébeni részvételre bocsátatik. Ő felségeik, mindegyik a maga részéről, kötelezik magokat az ottomán birodalom függetlensége s területi épségének tiszteletben tartására, kölcsönösen jót állnak ezen ígéret szigoru megtartásaért, s ennek következtében minden cselekvényt, mely alkalmas volna annak csonkítására, közérdekű kérdésnek tekintendnek.

8. cz. Ha a magas Porta s a többi, szerződvényező hatalmak egyike vagy másika közt egyenetlenség támadna, mely kölcsönös viszonylatuk fenállását veszélyeztethetné, akkor a magas Porta s ezen hatalmak mindegyike, mielőtt fegyveres hatalmat alkalmaznának, a többi szerződvényező hatalmakat azon állapotba helyezi, hogy közvetítő közbenjárásuk által ezen végső mód használatát megakadályozzák.

9. cz. Mivel zultán ő cs. felsége, alattvalói jólléte iránti állandó gondoskodásból, egy firmant bocsátott ki, mely sorsukat vallás- és fajkülönbség nélkül javítván, megszentesi birodalma keresztyén alattvalói iránti nemes törekvéseit, s érzelmeiről e tekintetben új bizonyítványt akarván nyujtani, elhatározta a mondott, s fejedelmi akaratából önként eredett firmának közlését a szerződő hatalmakkal.

A szerződő hatalmak constatirozzák e közlés magas fontosságát. Nagyön értetődéven, hogy az semmi esetben nem ad jogot a hatalmaknak, akár együttleg, akár külön, a zultánnak alattvalóivali viszonyaiba, sem birodalma beligazgatásába avatkozására.

10. cz. Az 1841-dik évi julius 13-diki egyezmény, mi fentartja az ottomán birodalomnak a Bosphorus s Dardanellák szorosainak bezárására vonatkozó régi rendszabályt, közös egyetértéssel újra megvisszaváltatott.

Ez okmány, mely a magas szerződő felek között, e tekintetben és ez elv szerint kötött, a jelen kötéshez csatolva marad, s olly erővel s érvénynyel bírand, mintha az annak kiegészítő része volna.

11. cz. A Feketetenger semlegesítve van; nyitva áll minden nemzet tengerészeti kereskedelmének, vizei és révei formaszertint és örökre eltiltvák

mind a tengerparti hatalmak mind más hatalom hadi lobogója elől, a jelen kötés 14. és 19-dik czikkelyében említett kivételek kivételével.

12. cz. A kereskedelem minden akadálytól menten, a Feketetenger réveiben és kökötőiben nem lesz másnak alávetve, mint egészségi, vámügyi és rendőrségi szabályoknak, mik a kereskedelmi transzactiók kifejlésére kedvező szellemben lesznek szerkesztve.

Oroszország s a magas Porta, hogy minden nemzet kereskedelmi és tengerészeti érdekére nézve kívánatos biztosítást nyujtsanak, a Feketetenger partján fekvő réveikbe, a nemzetközi jog elvei szerint, consulokat bocsátanak be.

13. cz. A Feketetenger a 11-dik czikknél fogva semlegesítve levén, partvidékein katonai és tengerészeti arsenálok fentartása vagy felállítása mind szükségtelenné mind czéltalanná vált. Következőleg a minden oroszok czárja ő felsége és zultán ő császári felsége kötelezik magokat az érintett partvidékeken katonai tengeri arsenált se nem állítani, se nem tartani.

14. cz. A minden oroszok czárja és zultán ő felségeik egyezményt kötven a partjaik szolgálatára nézve szükséges azon könnyű hajók erejének és számának meghatározása végett, mellyeket a Feketetengeren tartani kikötik magoknak, ez egyezmény a jelen kötéshez csatoltatik, s olly erővel és érvénnyel bírand, mintha annak kiegészítő része volna. Azt tehát nem lehet sem megsemmisíteni, sem módosítani, a jelen kötést aláíró hatalmak megegyezése nélkül.

15. cz. A bécsi congressus aktája fölállítván az azon vizek hajózását illető elveket, mellyek több államot elválasztanak vagy keresztül folynak, a szerződő hatalmak kikötik egymásnak, hogy ez elvek jövődöre nézve is alkalmaztassanak a Dunára és torkolataira nézve. Kijelentik, miszerint ezen intézkedés jövődöre nézve az európai közjog részét teszi, s azt biztosításuk alá helyezik.

A Dunáni hajózás nem lehet alávetve semmi olly akadálnak, semmi olly adónak, mi határozottan nincs kiszemelve a következő czikkelyekben foglalt kikötések által. Következőleg semmi adót nem vehetni, melly csupán a Duna hajózásának tényére alapszik, sem vámot a hajóban levő portékákért. E víz által elválasztott vagy átfolyt államok biztonságára felállítandó rendőrségi és vesztegleti rendszabályok által ugy lesznek alkotva, hogy mennyire lehet, a hajók szabad közlekedésének kedvezzenek. Ezen rendszabályokon kívül, semmi akadály nem gördíthető a szabadhajózás elé, bár minemű legyen is ez.

16. cz. Az előbbeni czikk határozmányainak létesítése tekintetéből bizottmány nevezetik ki, mellyben Franciaországot, Ausztriát, Nagybritanniát, Poroszországot, Oroszországot, Szárdiniát és Törökországot egyegy küldött képviselendi, s mellynek föladata lesz kijelölni és életbeléptetni a szükséges munkálatokat (Izakesától kezdve) a Duna torkolatainak s a tenger szomszédos részeinek homoktul s egyéb akadályoktul való mentesítése végett, hogy a folyamnak s a tengernek ezen részletei hajózhatókká legyenek.

Hogy ezen munkálatoknak, ugyszintén a dunatorkolati hajózás biztosítása és könnyítése végetti intézkedéseknek költségei fődöztessenek, a bizottmány, szótöbbség után s kellő felbecsülés alapján határozott vámdíjakat állapíthat meg, de azon föltétel, hogy ezen tekintethen is, mikép minden másban, valamennyi nemzet hajóira az egyenlőség elve alkalmaztassék.

17. cz. Bizottmány fog kineveztetni, mellyben Ausztriát, Bajországot, a magas Portát s Würtemberget egyegy küldött képviselendi, kikhez

járuvandak a három Dunafejedelemségnek — a Porta által megerősítendő — biztosai. Ezen bizottmánynak, mely állandó leend teendői:

- 1) a hajózási szabályzat s a folyami rendőrségügy kidolgozása;
- 2) minden, bárminemű akadályok megszüntetése, mellyek gátolják a bécsi határozmányok alkalmazását a Dunára;
- 3) az egész folyam mentire vonatkozó szükséges munkálatok elrendelése s végrehajtása;
- 4) az európai bizottmány szétozslása után, a Duna torkolatainak s a szomszédos tengerrészek hajózhátósága fölötti örködés.

18. cz. Föltétetik, hogy két év alatt mind az európai bizottmány teljesítendő föladatát, mind a folyammelléki bizottmány bevégezendő az előbbeni czikk 1. és 2-dik száma alatt megjelölt munkálatokat. Az értekezletté gyülekezett hatalmak, e tényről értesülvén azt tudomásul veendik s kinyilatkoztatandják az európai bizottmány fölözslátását; s ezentúl az állandó folyammelléki bizottmány gyakorolandja mindazon jogokat, mellyekkel addigra az európai bizottmány leendett fölruházva.

19. cz. A közös egyetértéssel, a fentebb kijelentett elvek szerint megállapítandó szabályzatok végrehajtásának biztosítása végett mindegyik szerződő hatalmasságnak jogában álland mindenkor két könnyű hajót tartani a Duna torkolatainál.

20. cz. A jelen békekötés 4-dik czikkében előszámlált városokért, kikötőkért s területekért, valamint a dunai hajózás szabadságának nagyobb biztosítása végett, az orosz czár ő felsége beleegyezik, hogy beszarábiai határa megigazitassék.

Az új határ a Feketetengernél kezdődik, egy kilometre távolságban keletre a Burna-szola tavától, függőleg ereszkedik az akermani útra, huzódik ez út hosszában a Traján völgyeig, délnek fordul Belgrádtól, a Yalpuck folyam hosszában halad Szaraczikáig és Katamorinál végződik a Pruth partján. Ezen ponttól kezdve a két birodalmat elválasztó határok az eddigiiek maradnak.

Részleteiben a szerződő hatalmasságok küldöttői fogják az új határvonal pontjait megállapítani.

21. cz. Az Oroszország átengedte terület Moldvaországhoz fog csatoltnani, a magas Porta fejedelmi felsősége alá.

E terület lakosai a Fejedelemségeknek biztosított jogokban részesülendnek; három esztendeig szabadságuk lesz máshová költözködni s javaikkal szabadon rendelkezni.

22. cz. Oláh- és Moldvaország, a magas Porta fejedelmi felsősége alatt s a szerződő hatalmak biztositéka mellett, ezentul is bírandják azon kiváltságokat és szabadalmakat, mellyekkel jelenleg bírnak. A biztosítékoló hatalmaknak egyike sem gyakorolhat felettök kizárólagos védnöki jogot. Egyiknek sem lesz különleges joga, hogy belügyeikbe avatkozzék.

23. cz. A magas Porta igéri, hogy a nevezett fejedelemségekben fentartja a független és nemzeti igazgatást, ugyszintén teljes szabadságot valás, törvényhozás, kereskedelem és hajózás tekintetében.

A jelenleg érvénynyel bíró törvények és rendeletek át fognak vizsgáltatni. Hogy ezen átvizsgálás teljes egyetértéssel történhessék, haladéktalanul külön bizottmány fog összeülni Bukarestben. E bizottmányt, mellyben a magas Porta részéről kormányi biztos veend részt, a szerződő hatalmasságok egyetértéssel fogják megalakítani.

E bizottmánynak tiszte lesz: a Fejedelemségek mostani állapotát ki-

ismerni a jövődöbéli szervezésökre nézve az alapvonalakat javaslatképen kijelölni.

24. cz. A zultán ö felsége igéri, hogy a két tartomány mindegyikében azonnal divánt fog e végre egybehíni, melly diván olly módon lesz összeállítva, hogy lehető legtökéletesebben képviselhesse a társalom valamennyi osztályának érdekeit. E divánok azért fognak egybehivatni, hogy a Fejedelemségek végleges szervezésére nézve kijelentsék a lakosság kívánatait.

Az értekezlet külön intézménnyel határozandja meg a bizottmány viszonyait ezen divánokhoz.

25. cz. A két diván által kimondott véleményt tekintetbe véve, a bizottmány saját munkája eredményét haladéktalanul a conferentia jelen székhelyére beküldendi. A végegyezkedés a nagyuri hatalommal egy, Párisban a magas szerződő felek által kötendő conventiótól nyerendi megszentetését, s egy a conventio stipulatioíval öszhangzásban álló hatti-sherif fogja ezen, jövődöre az aláirt hatalmak collectiv garantiája alá helyzett tartományok szervezését véglegesen megalkotni.

26. cz. El van végezve, hogy a Fejedelemségekben egy, nemzeti fegyveres hatalom olly czélból szervezett fog létezni, hogy a csendet mint benn az országban, mind a határszéleken fentartsa. A rendkívüli végrendszabályok ellen semmi korlátozás sem fog tétetni, mellyeket azok, a magas Porta beleegyeztével, minden idegen támadás visszautasítására életbe léptetni nehalán hivatva lesznek.

27. cz. Ha a fejedelemségek belnyugalma fenyegetve vagy veszélyezve lenne, a magas Porta a többi szerződő hatalmakkal értekezendik a törvényes rend fentartása vagy helyreállítására szükségelt rendszabályok fölött. Fegyveres interventio ezen hatalmak előleges beleegyezése nélkül nem történhetik.

28. cz. A szerb fejedelemség ezután is a Portától függend a császári hatok értelmében, mellyek annak jövőre a hatalmak collectiv garantiája alá helyzett jogait s kiváltságait meghatározzák.

Ennek következtében ezen fejedelemség az ö független és nemzeti kormányzatát, valamint a cultus, a törvényhozás, a kereskedés és hajózás teljes szabadságát megtartandja.

29. cz. A magas Porta helyörségi joga, a mint az az előbbi rendszabályok által meghatározottat, fen fog tartatni. Szerbiában semmi interventio sem fog történhetni a magas szerződő felek előleges beleegyezése nélkül.

30. cz. Ö felsége, a minden oroszok czárja és ö felsége a zultán birtokek állapotát Ázsiában az ö integritásában megtartandják, a mint az elleneségek kitérőse előtt törvényesen fenállott.

Minden helybeli viszálkodás elhárítására azonban a határ vonal verificáltatni fog, s ha szükséges leend, rectificáltatni is, de a nélkül, hogy a két fél közöl egyik vagy másikra nézve területi hátrány keletkezhetnék belöle.

E czélből egy vegyes bizottmány, két orosz biztosból, két ottoman biztosból, egy francia biztosból és egy angol biztosból álló, haladéktalanul az orosz udvar és a magas Porta közötti diplomatiái viszonyok helyreállítása után a helyszínére fog küldetni. Munkálataikat 8 hónapi időköz alatt, a jelen szerződés ratificatioinak kicserélése napjától számítva, be kellend végezniök.

31. cz. Azon területi részek, mellyek a háboru folyama alatt ö felségek a francziák császára, az ausztriai császár, az egyesült Nagybritannia s Irland királyságok királynéja és Szárdinia királya csapatai által, azon szer-

ződések következtében, melyek 1854. márczius 12-kén Franciaország, Nagybritannia és a magas Porta — ugyanazon évi június 14-kén Ausztria és a magas Porta, és 1855. márcz. 15-kén Szárdinia és a magas Porta között kötöttek, — megszállva valának, jelen szerződés ratificatióinak kicserélése után ki fognak ürítettetni, mihelyt csak megtörténhetik. Az időközök és kiviteli eszközök, külön egyezkedés tárgyát képezendik a magas Porta és azon hatalmak közt, melyeknek csapatai annak területét elfoglalva tartják.

32. cz. Azon szerződéseknek vagy conventióknak, melyek a hadviselő felek közt a háboru előtt fenállottak, megújítása vagy másokkali pótlásaig, a be és kiviteli kereskedés, kölesönösen a háboru előtti erejében levő rendszabályok szerint történendik, s illető alattvalókkal a legtöbb kedvezményben részesülő nemzetek szerint történendik a bánásmód.

33. cz. A mai napon ő felsége a francziák császára, ő felsége Nagybritannia és Irland egyesült országok királynéja egy részről, és ő felsége a minden oroszok csárja közt más részről kötött conventio az Aland-szigetekre vonatkozólag, a jelen szerződéshez van s marad csatolva s ugyanazon erővel és becsesél bírand, mint ha annak álló részét képezné.

34. cz. A jelen szerződés ratificáltatni fog, s a ratificatiók négy hét alatt, vagy ha lehet, hamarább is, Párisban fognak kicseréltetni.

Mellynek meghitelesítésére az illető fölhatalmazottak azt aláírták s czimereik pecsétjét mellé nyomták.

Kelt Párisban márczius hó harminczadik napján ezer nyolczszáz ötvenhatodik évben (p. h.) Buol-Schauenstein. (p. h.) Hübner. (p. h.) A. Walewski. (p. h.) Bourqueney. (p. h.) Clarendon. (p. h.) Cowley. (p. h.) Manteuffel. (p. h.) Hatzfeld. (p. h.) Orloff. (p. h.) Brunnow. (p. h.) C. Cavour. (p. h.) De Villamarina. (p. h.) Aali. (p. h.) Mehemed Djemil.

Pót- és ideiglenes czikk.

A mai napon aláirt szerződévény határozványai a tengerszorosokat illetőleg, a hadviselő hatalmaktól a hadseregeik által megszállva tartott birtokrészek tengeri uton eszközöndő kiürítésénél használt hadi hajókra nem nyerne alkalmazást; az érintett határozványok azonban közvetlenül ismét erőbe lépendnek, mihelyt a kiürítés bevégezve leend.

Kelt Párisban márczius hó harminczadikán ezer nyolczszáz ötvenhatodik évben.

(Következnek az aláírások mint fentebb.)

Mellékletek a békeokmányhoz.

I. A mindenható Isten nevében.

Miután Ausztria császára, francziák császára, Nagybritannia és Irland egyesült királyságok királynője, Poroszország királya, minden oroszok császára ő felségeik, az ezer nyolczszáz negyvenegyedik július tizenharmadiki szerződés aláírói, és Szárdinia királya ő felsége közösen megalapítani akarván egyhangu elhatározásukat az ottomán birodalom régi, azon szabályát illető magatartásra nézve, mellynél fogva a Dardanellák és Bosporus szorosai idegen hadihajókra nézve zárva vannak, mig a Porta békében van;

Mondott ő felségeik egyfelől és zultán ő felsége másfelől elhatározták megújítani a Londonban ezer nyolczszáz negyvenegy július tizenharmadikán kötött szerződést, némelly részleti módosítások kivételével, mik csorbát nem ejtenek azon elven, mellyen az nyugszik.

Következőleg mondott ő felségeik e célra nézve fölhatalmazottaikul nevezték ki, tudnillik: Ausztria császár ő felsége: Buol-Schauenstein Ferdinánd Károly grófot, valóságos titkos tanácsosát, kamarását, a császári ház- és külügyek miniszterét, a miniszteri értekezletek elnökét stb.; — Hübnér Sándor József bárót, valóságos titkos tanácsosát rendkívüli követét és teljhatalmazott miniszterét a császári francia udvarnál stb. Francziák császára ő felsége: Walewski Colonna Sándor grófot, külügyi miniszterét, a császárság senatorát stb.; — Bourqueney Ferencz Adolf bárót, rendkívüli követét és teljhatalmazott miniszterét. Ő cs. k. apostoli felsége stb. Nagybritannia és Irland egyesült királyságok királynéja ő felsége: Clarendon Frigyes Vilmos György grófot, Hyde hindoni bárót, az egyesült királyság pairjét, nagybritanniai ő felsége titkos tanácsának tagját, külügyi első titkárát stb.; — Cowley Károly Richárd Henrik bárót, az egyesült királyság pairjét, nagybritanniai ő felsége titkos tanácsának tagját, rendkívüli és teljhatalmazott követét francziák császára ő felségénél. Poroszország királya ő felsége: Manteuffel Otto Theodor bárót, miniszterelnökét és külügyi miniszterét stb.; — Hatzfeld-Wildenburg-Schönstein Ferencz Károly Frigyes Max grófot, titkos tanácsosát, rendkívüli követét és fölhatalmazott miniszterét a francia udvarnál stb. Minden oroszok császára ő felsége Orloff Alexis grófot, tábornok, hadsegédét és lovassági tábornokot, a császári főhadiszállás parancsnokát, a birodalmi tanács és miniszteri bizottmány tagját stb. — Brunnow Fülöp bárót, titkos tanácsosát, rendkívüli követét és teljhatalmazott miniszterét a német szövetségnél és hesseni nagyherceg királyi fenségénél sat. Szárdínia királya ő felsége: Cavour Benso Camill grófot minisztertanácsának elnökét, pénzügyi államtitkárát stb.; — De Villamarina Salvatore marquist, rendkívüli követét és teljhatalmazott miniszterét a császári francia udvarnál stb. Zultán ő császári felsége: Aali Mehemed Emin pasát, az ottomán birodalom nagyvezirét stb.; — Mehemed Djemil beyt rendkívüli és teljhatalmazott követét francziák császára, valamint Szárdínia királya ő felségeiknél stb. Kik az illő formában levő fölhatalmazványaik kicserélése után a következő czikkekre nézve egyeztek meg:

I. cz. Egy részről a zultán ő felsége kijelenti szilárd határozatát, hogy jövődre fen fogja tartani a birodalmában ősidőktől fogva fenálló alapelvet, mellynek erejénél fogva, mint előbb is, a Dardanellák és Bosporus szorosai idegen hatalmak hadihajóinak a befutás megtiltatik, s valameddig a Porta a békét élvezendi, egy idegen hadihajót sem bocsátand az említett tenger-szorosokba.

Más részről pedig lekötelezik magokat ő felségeik az ausztriai császár, a francziák császára, Nagybritannia és Irland egyesült országok királynéja, Poroszország királya, a minden oroszok czárja és Szárdínia királya, hogy a zultán ezen elhatározását tiszteletben tartandják, s a fennebb említett alapelvekhez fognak alkalmazkodni.

II. cz. A zultán fentartja magának úgy mint eddig, a szokásos módon, a barátságos hatalmak követségeinek szolgálatára alkalmazott könnyű hadijárművek számára az átmenetelre szükséges fermánt kiadni.

III. cz. Ugyanezen kivétel áll a hadi lobogó alatt vitorlázó könnyű járművekre is, mellyeket a szerződő hatalmak mindenikének joga van a Duna torkolatainál a folyam szabadságára vonatkozó rendeletek kivitelének biztosítására tartani, s mellyek számának minden hatalomnál a kettőt nem szabad meghaladnia.

IV. cz. A jelen egyezkedés, melly a mai napon Párisban kötött főbeke-

szervédvény mellékletét képezi, hitelesítették, s a hitelesítések 4 hét alatt, s ha lehet, még hamarabb is kicseréltetnek. Ennek bizonyosságul az illető fölhatalmazottak aláírták s címeres pecsétjükkel megerősítették.

Kelt Párisban, mártius hó harmanczadik napján, egyezer nyolczszáz ötvenhatodik évben. Buol-Schauenstein. Hübner. Walewski A. Bourqueney. Clarendon. Cowley. Manteuffel. Hatzfeld. Orloff. Brunnow. Cavour C. de Villamarina. Aali. Mehemed. Djemil.

Második melléklet.

A mindenható Istennek nevében.

Oroszország császára ő felsége s a zultán ő császári felsége, tekintetbe vevén a Feketetenger semlegesítésének elvét, melly a f. é. febr. 15-kén Párisban aláírt békeelőzményei 1-ső sz. jegyzőkönyvben megállapított, s ennélfogva egyetértéssel ohajtván meghatározni azon könnyű hajók számát és erejét, mellyekkel ott tengerparti határaik szolgálatára tartani akarnak; elhatározzák, hogy e végből külön egyességet kötnek, s e czélra kinevezték: (következnek Orosz- és Törökország fölhatalmazottainak nevei s címei), kik is, miután hatalmazványaikat kicserélék s ezeket jóknak s formaszereüknek találták, következő czikkeben állapotok meg:

I. cz. A magas szerződő felek kölcsönösen lekötélezik magokat, hogy a Feketetengeren csak oly hadihajókat fognak tartani, mellyeknek száma, ereje s nagysága a következő pontban van meghatározva.

II. cz. A magas szerződő felek fentartják magoknak, hogy e tengeren mindegyikök hat, ötven-métrenyi hosszu s legfeljebb nyolczszáz tonnás gőzhajót, továbbá négy kisebb, akár gőz- akár vitorlás hajót fognak tartani, mellyeknek egyike sem lehet nagyobb kétszáz tonnásnál.

III. cz. Ezen egyesség, a mai napon Párisban aláírt fő-szerződéshez mellékeltetvén, ratificáltatni fog, a ratificációk pedig négy hét alatt, vagy ha lehet előbb fognak kicseréltetni.

Minek hitelesítése végett az illető fölhatalmazottak azt aláírták s címeres pecsétjükkel megerősítették.

Kelt Párisban, márt. 30. 1856.

(Következnek az orosz- és törökországi fölhatalmazottak aláírásai.)

Harmadik melléklet.

A mindenható Istennek nevében.

A francziák császára ő felsége, Nagybritannia és Irland egyesült királyságainak királynéja ő felsége, a Balt-tengerre is kiterjesztendők azon egyetértést, melly köztük a keletre nézve oly szerencsésen megállapított, és megszilárdítandók illy módon az egytetemes béke jótéteményeit; elhatározták, hogy egyességet kötnek, s e végre kinevezték: (következnek a franczia-, angol és oroszországi fölhatalmazottak nevei és címei), — kik is, miután teljes fölhatalmazványaikat kicserélék s azokat jóknak s formaszereüknek találák, a következő czikkeben állapotok meg:

I. cz. Az orosz császár ő felsége, teljesítendő a francziák császára s Nagybritannia és Irland egyesült királyságok királynéja ő felségeiknek kifejezett ohajtását, kijelenti, hogy az Aland szigetek nem fognak megerősítetni, s hogy ott semmiféle katonai vagy tengerészeti szertár nem fog álltatni.

II. cz. Ezen egyesség, a mai napon Párisban aláirt főszerződvényhez csatoltatván, ratificáltatni fog, a ratificátiók pedig négy hét alatt, vagy ha lehet előbb, fognak kicseréltetni.

Minek hitelesítésére az illető fölhatalmazottak ezt aláirták s czimeres pecsétjükkel megerősítették.

Kelt Párisban, márt. 30. 1856.

(Következnek a francia-, angol- és oroszországi fölhatalmazottak aláírásai.)

A nagy háboruk természete, hogy a békekötés is egy neme a krízisnek. Miután a nemzetek kiállítási ereje és tevékenységéből nevezetes rész volt bizonyos cél felé összpontosítva, már magában ezen összpontosítás rögtöni megszűnésében sok munka elpazérlása, sok érdek sérelme, sok terv és remény széteszlása foglaltatik. S mennyi pénzbe nem kerülnek a roppant visszaállítások; mennyi kamatozó idő nem harácsoltatik általok el? Gyárok, üzlet- és iparnemek sinylik meg a harc végét, kivált ha az számításon kívül vagy hihetetlen gyorsasággal történt. De a párisi béke olly szerencsés körülmények közt kötteték, hogy krízisei, mielőtt kezdődtek, többnyire már meg vannak szüntetve.

Az értekezlet még folyamban volt, midőn a Kelettenger ostromzárása félbeszakadt; a beszarabiai határkérdés még megoldásra várt, midőn az orosz kinyitá a Duna-torkolatokat az áruk és szállítások számára; a Feketetenger kereskedelmi szabadsága még nem volt ratificálva, midőn már a czár roppant birodalmát, nagy vámreformok által, a szabadabb kereskedelem tanyájaul jelöli ki, s előintézkedésekről gondoskodott Odeszának *szabad-kikötővé* emelésére. A szövetséges hatalmakat már is a czár reformjai az érdekek ezer meg ezer szövedékeivel csatolják azon államhoz, melly ellen épen most hadat folytattak; de a melly I. Péter czár hódító politikájáról lemondani látszik, hogy benn a polgárisodás hódításait osztatlan erővel terjeszthesse.

E biztató előjelek közt első perczre majdnem kisértetbe jövünk, nem venni pusztán czeremoniális szokásnak, hogy a Párisban alkuvó felek „örök időre“ kötöttek békét. De miután sok halva született vagy rövid életü békekötésben is hasonló kifejezést találunk ahhoz, melly a márczius 30-ki *államszerződvényben* a halhatatlansághoz köti az emberi mulékony viszonyokat; miután az „örök barátság“ és „örök béke“ csak a legábrándosabb álmok tartományában él, s az „örök szerelemmel“ együtt csak a költők verseiben hangzik érezhető dissonantia nélkül: ugy vélem, helyesebben cselekszünk, ha a márcz. 30-ki okmányt a gyakorlati térre vonva le, csupán a „tartós béke“ s nem az „örök béke“ szempontjából vesszük vizsgálat alá, s kielégítve érezzük magunkat akkor, ha ezen mérsékelt kívánatra eléggé biztos reményt nyujt.

IX.

A most bevégzett háboru azért folyt: hogy Oroszországnak kevesebb befolyása legyen Törökország fölött, s hogy egy ránézve kedvező alkalomkor ne foglalhassa el Konstantinápolyt, vagy ha el is foglalná, semmi esetre ne tarthassa meg.

Mivel pedig korunk kiválólag anyagi irányu, természetes, mi-ként most egy nagy háborunak oka és végcéljába okvetlenül ke-reskedelmi érdekek megoldásainak is kell vegyülni, s ha illy meg-oldások kimaradnának, akkor azon mértékben kellene a békekötést kielégítőnek nem találni, a milly kétségtelenül áll, hogy szá-zadunkban a hadviselet alatt kiontott vérért és elköltött pénzért — a polgárisodás büszke nevének pelengérezése nélkül — nem lehet hódítások által venni kárpótlást.

Ezen előre bocsátott nézeteket a párisi békére alkalmazva, annak specificus értékét az dönti el:

1) Hogy van-e korlátozva, s milly mértékben Oroszország befolyása Törökország fölött?

2) Nyertek-e, s az áldozatoknak megfelelő arányban, Európa kereskedelmi s közvetve polgárisodási érdekei.

3) Elhárult-e az európai súlyegyent megsemmisítéssel fenye-gető veszély? Van-e még Konstantinápoly azon balsorsnak ki-téve, hogy orosz fegyver által meghódítva, orosz kézben marad-hasson.

Ha a békeokmány kielégítő kezességet ad e pontokra nézve, akkor a háboru célja el lön érve.

Ha e kezességet egész mértékig nem nyújthatja ugyan, de olly viszonyokat idézhet elő, mellyekben sok valószínűség van a célznak folytonos megközelítésére: akkor a békekötés becsét, mint átmeneti művét, el kell ismernünk, a nélkül azonban, hogy sikere iránt egész biztossággal, tartóssága iránt egész megnyugvással lehetnénk.

Mi az első kérdést illeti, t. i. *hogy van-e korlátozva, s milly mértékben Oroszország befolyása Törökország fölött?* erre nézve némelly előleges megjegyzést kell tennem.

A czár olly nagy és tekintélyes birodalom ura, hogy józan államférfiu nem is törheti fejét annyi millió ember és annyi ezer mértföldnyi terület erkölcsi és anyagi befolyása szétpároztatásán. Az orosz a vele szomszédos Törökország sorsára mindig nagy hatással fog bírni, s az európai súlyegyent veszélyeztetése nélkül másként nem is történhetnék.

A párisi békének az orosz befolyásból csak az abnormitást kellett tehát megszüntetni, még pedig az eszközöknek, mikben ez nyugvék, összerontása által.

S min épült az orosz befolyás abnormitása?

Épült:

a) A török államban lakó és elnyomás alatt élő keletihitűek védelmezésében;

b) A szláv alattvalók közt gerjesztett orosz rokonszenvekben;

c) A Dunafejedelemségek számára különböző időkben nyújtott segedelemben, az önkormányzásnak, mely alapkötményeken nyugvók, visszaszerzésére;

d) Azon tényben, hogy békekötések s egyéb szerződmények által a Dunafejedelemségek politikai s a keletihitűek vallási szabadalmainak kezésévé, protectorává emelvén magát a zultán felségi jogainak bizonyos kérdésekben osztályosává vált;

e) S így elég okot vagy ürügyet találhatott, alkalmas időkben fegyverrel vagy parancsoló tanácsokkal a török birodalom belügyeibe jogosan vegyülni;

f) Mitől a zultán mindig félvén, kénytelen volt politikájával hatalmas szomszédja nézeteihez alkalmazkodni; annál is inkább: mert

g) A török birodalom a hatalmak concertjébe bevéve nem volt, a nemzetközi jogok védelmére biztosan nem támaszkodhatott, s ezen helyzet természeténél fogva, Európában inkább csak betolakodottnak, mint jogosult birtokosnak tekintették; s végre

h) Államrendszerénél fogva, mely egy nemzet s egy hitvallás számára készült, elég módot nem találhatott az orosz befolyást a többi nemzeteknek és a keresztyénségnek nyújtott önkéntes és nagy engedélyek által súlygyenezni.

A párisi béke hetedik czikke a magas Portát az „európai államközösség előnyeiben s az európai népjog élvezetébeni részvételre bebocsátá.“ Mindenik hatalom kötelezte magát „az ottomán birodalom függetlensége s területi épségének tiszteletben tartására s kölcsönösen jól állott ezen ígélet szigorú megtartásáért, és „ennek következtében minden cselekvényt, mely alkalmas volna annak csonkítására, *közérdekű kérdésnek* tekintend.“ — Továbbá a 8-dik cikk szerint, ha a magas Portának a szerződő hatalmak „egyike vagy másikkal egyenetlensége támadna,“ akkor a magas Porta s a vele egyenetlenségbe jövő hatalom, *mielőtt fegyveres erőt alkalmazna*, „a többi szerződvényező hatalmakat azon állapotba helyezi, hogy közvetítő közbenjárásuk által ezen végső mód használatát megakadályozzák.“

A 7-dik és 8-dik pontból következik: hogy a Porta a többi európai államokkal, a nemzetközi jogok tekintetéből, egyenlővé tétetvén; Oroszországnak e szomszéd belügyeibe vegyülnie úgy nem lehet, mint p. o. a vele szintén szomszédos Ausztriába vagy Poroszországba. Régi szerződésai, melyek kivételes joggal ru-

házták föl, a háboru által és a párisi békekötésnél fogva megszűntek. A csár többé nem kezes és protector. A zultánnak nem kell a bukuresti, adrianápolyi s még egy csoport más békekötésre félelemmel tekintve, politikáját a pétervári akarathoz szabni. Az anyagi bilincs — a kötmények szorító gyűrűzete — levétegett az ozmán államról, melly e zsibbasztó súly helyett azon rája nézve kedvező megkötésben részesült, hogy viszályos ügyeiben kijelölt békebirákra talált, kik az egyeztetésre közben járulnak, mielőtt a fegyver és küzdés joga megnyílnék.

A párisi congressus e részben többet nem tehetett, mint a mennyit tön; sőt a Keletet biztosító elvei által azon veszélynek tette ki magát, hogy a törökkel minden vitály, ha makacsággal európai háborut idézend elő, mellyben a párisi államszerződvényt aláírt hatalmak közül mindeniknek jobbra, vagy balra állást kell foglalniok.

De kérdés: vajjon az, hogy a török ügyekbe vegyülni semmi külön joga nem maradt Oroszországnak fön, megszünteti-e ezen állam *szellemi befolyásából az abnormitást*, melly a világtörténelmi tapasztalatok szerint mindig hódítási vágyat nemz, s utat tör az izgalomba hozott rokonszenvek által, a hódítás sikerére?

Itt érkeztünk el a döntő pontra.

A világtörténelem mutat föl *kalandori* és — ha szabad így neveznem — *solid* hódításokat.

Nagy Sándor néhány ezer harczedzett katonával Maczedoniából Indiáig barangolt, trónokat döntve, országokat foglalva el. A mongolok megszámlálhatlan raja rabolva és hódítva roppant földterületen vonult át, és sok nép akkor hallá először a khán és vad csordája nevét, midön nyilveszőit érezé, kanóczait átkozá. Az illy hódítások, mellyek az elfoglalt államok nevezetes részének érdekeiben nem lelnek semmi támaszt, a mi korunkban, a mi polgárisodásunk védezközei mellett, a mi véleményeink és erőkeiseink ellenhatásai közt, már majdnem lehetetlenek.

Ellenben van egy más neme a hódításnak, melly kivált európai zavarok alatt sikerülhet, s melly ha megtörtént, magával hozza állandóságát.

Értem a szellemi befolyáson, a hatalmas rokonszenveken nyugvó hódítást.

Midön egy nép meghódíttatni vágyik egy idegen állam által, s az uj leigáztatásban szabadságot, dicsőséget, előhaladást vél találni; midön az idegen állam, melly akkora rokonszenvet költött, akár földtéri, akár politikai vagy más tekintetéből nógatva van, táplálni és fokozni e hatást; midön az illy szívós, de finom és csaknem észrevehetlen izgatások minden köteléket végre fölbontanak, s orvosolhatlan féktelenséget vagy ájultságot idéznek elő

az idegen szellemi befolyás súlya alatt roskadó államban, — s ily viszonyok közt provocáltatik, valami körülmény miatt a hódítás ténye: akkor akárhogy kárhoztassa és bélyegezze meg korunk az ország- vagy országrész-foglalásokat, a dolgon bizony keveset lehet segíteni. A hódítás többnyire sikerül a nemzetközi jogok dacára is; mert szellemi befolyás által volt gondosan előkészítve, s mintegy kényszerűséggé varázsolva.

Az orosz ily uton haladt Törökország irányában, s bár a czéltől távolabb volt még, mint a hogy vélte, mindamellett tagadhatlan, miként szellemi befolyása az ozmán birodalom fölbomlási ügyfolyamát alkalmasint minden más körülményeknél inkább segítette elé.

A keleti hitü és szláv ajku — a nemzeti és vallásos érzés teljével — Pétervárra fordítá szemét. Európai Törökország többsége, s az ázsiai tartományok néptömegének tekintélyes összele onnan várt segítőt és fölszabadítót a hitüldöztetés és politikai elnyomítás ellen.

S mennyiben változtak most meg dolgok; mennyiben korlátozták e veszélyes szellemi befolyás a párisi béke által?

A zultán hatalma széles birodalmában kétféle.

Fölségi a nagyobb részben; csak *souzeraini* (véduralmi) egyaránylag nem nagy, de fontos territoriumon, t. i. az aldunai három fejdelelmségben. (Moldvában, Oláhországban és Szerbiában.)

S mi történt mind e helyeken az orosz szellemi befolyás illó mértékre szorítása körül?

A zultán saját birodalmának az orosz izgatásoktól megoltalmazására többet nem tehetett, mint a mennyit a szövetséges hatalmak tanácsából tön, midön híres *hatiserifjét* kiadta.

A hódító faj és a mahomed hit történelmi jogai ellenében *oc-troyrozá* a keresztyén vallás teljes szabadságát és a *raják* jog-egyenlőségét.

E reform nagyságára és gyorsaságára nézve sokkal feltünőbb, hogysen megdöböntő ne volna.

Elsöperttetett a mult uj alkotások számára.

Az 1453-ki *győzők* és *legyőzettek* egyranguakká tétettek egy csep vér és egy pillanatnyi küzdés nélkül.

A február 18-ki *hatiserif* örök emléke leend Abdul-Medsid nemeslelküségének. Csak ne lenne a sikertelenségnek is, melly a jószándéku, de egészen meg nem érlelt reformokat követi!

Resid pasá nem rég megjelent röpiratában a török kormányt azzal vádolja: hogy kivihetlen modorban állitá föl a reformokat, s hogy nincs is szándéka azokat végrehajtani.

Tekintsük a török államférfiu vadját ez idő szerint alaptalannak.

De más oldala is van a dolognak.

A mahomedán — s itt csak a többséget értjük, s nem a felvilágosult egyéneket — a *gyáur* iránti gyűlöleten kívül, előjogai, hitvallása és ősi intézményei miatt támadt aggodalomból nem kísérheti nagy rokonszenvvel a nyugoti polgárisodás eszméin alapuló változtatásokat.

Már is kiabálni és lázongani kezdenek vagy a „vis inertiae“ egész súlyát veti a reformok útjába, s hiszi, hogy így megmentette a *korant és nemzetét*.

S még a keresztyén lakosok közt sem általános az újítások miatti öröm.

A kik közölök a byzanti, görög vagy drinapolyi szláv birodalom megalkotásáról álmodoztak, nem lesznek barátai a *hatiserif* végrehajtásának; mert tudják, hogy a reformok visszautasítása mellett nincs a töröknek jövője Európában.

A miveetlen tömeg pedig a nagy változásoknak csak közvetlen súlyát szokta érezni, s nem távolibb hasznait, nem felsőbb malasztjait.

A tudatlan *raja* a törvényelőtti egyenlőség, a polgárjog és hivatalképesség szellemi hatásai által kevésbé fog lelkesülni, mint a hogy lehangolhatja az, hogy katonáskodni köteles, s több cím alatt több adót kénytelen fizetni.

Szóval: a török kormány, ha a reformokat keresztül akarja vinni, roppant akadályokkal fog küzdeni; ha pedig maga is idegenkednék a reformoktól, a birodalom közvéleményének hódolva, függeszthetné föl a *hatiserif* végrehajtását.

Általában nincs elég kezesség, hogy az 1856 február 18-ki *hatiserif* az 1839-ben kibocsátott *gükhaneinek* sorsára nem jut.

S mi nagy hasznát veszi akkor Európa a Feketetengernek s ama kereskedelmi szabadságnak, mellyért tenger vért ontott, s megszámlálhatlan pénzt költött? Egy rothadt, pangó, hitelképesség és adminisztratív ügyesség nélküli ország, melly a közbátor-ságot a rend által biztosítani, a közipart a szabadság által fölélesztetni, a forgalmat a közlekedési vonalok által sokszorozni nem alkalmas, fog-e az angol, a francia, az ausztriai, az európai kereskedésnek nagy mezőt nyitni?

És nem fog-e akár a lázadások, akár a tömeg csökönysége, akár a kormány szellemének és személyzetének változása miatt végre nem hajtható *hatiserif* ismét teljes tért nyitni az orosz szellemi befolyására azon keresztyén népség közt, melly az ozmán birodalomban lakik, s mellynek roppant többsége mint keleti hitű és mint szláv az elnyomtatás alatt megint inkább képzelne

védőre találni a faj- és hitrokon északon, mint Nyugoteurópa katólikus és nem-szláv hatalmasságainál.

Ezért véljük, hogy tán a februári *hatiserifet* a párisi béke főokmányának teljes érvü mellékleteként kellett volna tekinteni, s a rendkívüli körülmények miatt bizonyos ideig megszálló sereget hagyni — nem a Porta souverainitásának megsértése, de védelme és megalapítása miatt — mind magában a szorosabb értelemben vett Törökországban, mind Moldvában és Oláhországban.

A dunai fejedelemségek sorsáról a párisi béke 22-dik pontjától kezdve a 28-dikig találunk intézkedéseket.

S itt is azon kérdés merül föl: van-e korlátozva, s milly mértékben Oroszország szellemi befolyása?

Az általános elvek elég határt szabnak, elég sorompókat emelnek-e befolyás túlerjeszkedései ellenében.

De a 23-dik cikkben a következő intézkedés foglaltatik: „Moldva és Oláhországnak jelenleg érvénynyel bíró törvényei és rendeletei át fognak vizsgáltatni. Hogy ezen átvizsgálás teljes egyetértéssel történhessék, haladéktalanul külön bizottmány fog összeülni Bukarestben . . . E bizottmány tiszte lesz: „a fejedelemségek mostani állapotját kiismerni, s jövődöbéli szervezésökre nézve az alapvonalakat javaslatképen kijelölni.“ A zultán mindkét tartományból *divánt* (tanácskozó egyéneket) hiv össze, s a 24-dik cikk szerint „a két *diván* által kimondott véleményt tekintetbe véve, a bizottmány saját munkája eredményét a conferentia jelen székhelyére beküldendi. A végegyezkedés a nagyuri hatalommal (a zultánnal) egy, Párisban a magas szerződö felek által kötendő egyezmény által nyerendi megszentését, a szerződmény pontjaival öszhangzásban álló *hatiserif* fogja ezen, jövődöre a hatalmak összes biztosítéka alá helyezett tartományok szervezését véglegesen megalkotni.“

Tehát itt a kiadandó *hatiserif* tartalmától függ azon kérdés: hogy az orosz szellemi befolyása rendes határok közt maradjon-e, vagy azon túláradozzék?

E *hatiserifnek*, ha célta akar érne, három szempontra kell ügyelni, u. m.:

a) hogy a zultánnak a dunai fejedelemségek fölötti souzerainitása, melly százados szerződvényeken nyugszik, ne változzék *souzerainitássá*. Különbén a nép azon orosz békekötésekre tekintend áhitattal, mellyek a mostani háboru által erejüket veszíték, de a mellyek a Portától megtámadott *souzerainitást* oltalmazták, s visszaállíták.

b) hogy a dunai fejedelemségek belszervezete legalább annyit

jóllétet és szabadságot biztosítson, mint a mennyit az orosz befolyás és protectoratus alatt elérni lehetett.

c) hogy a dunai fejedelemségek — a Porta jogainak sérelme nélkül — úgy körülzánczoltassanak a nemzetközi jog intézkedéseivel, hogy idegen hatalmak megtámadásaira könnyen kitétetve többé ne legyenek, s hogy a megtámadtatás esetében legalább az első roham föltartoztatására elég véderővel bírjanak.

A szervező bizottmány rövid idő múlva munkálathoz kezd, s Európa érdekében óhajtandó, hogy kivívott eredmények által a párisi béke értékét még magasabbra fokozza.

Mig a februári hatiserif teljesedésbe nem vétetik; mig a dunai fejedelemségek olly beligazgatást nem nyernek, mellynek megnyugtató befolyása közt az orosz segély és pártfogás, az orosz békekötések és conventiók, szóval, a mult idő, a fegyver által megszüntetett régibb viszonyok, a jelen derűjében egykori dicsfényöket el nem vesztik: mig a keleti kérdés ezen Ausztriának és a nyugoti hatalmaknak kedvező stadiumba nem jut: addig nem lehet bizton állítani, hogy a párisi béke a török földön az orosz szellemi befolyás abnormitását megszüntette volna. A párisi béke csak a jogot vette el a czártól a zultán birodalmának belügyeibe avatkozni; a párisi béke csak a zultánt menté meg olly kötelezettségektől, mellyek a pétervári udvar irányában megalázó helyzetet szereztek neki; a párisi béke az ozmán államnak csak nemzetjogi függetlenségét hirdeté ki: de a zultán hatalma alatt élő keresztyén népek rokonszenvét a czártól a zultán számára még nem foglalta vissza. Ezen célra is tön ugyan intézkedéseket; de hogy intézkedései elégségesek-e a kitűzött eredményhez jutásra?: azt állítani alig mernők.

Nem tagadjuk azonban, miként a mi eddig elérve van, már több, mint a mennyit a háboru kiütésekor a legvérmesebb reményűek is táplálhattak volna.

A Feketetengernek semlegessé tétele; az intézkedések, mellyek a párisi államszerződvénynek 11-dik cikkétől a 14-dikig terjednek; a feketetengeri partszolgálatra nézve szükséges török és orosz hajók erejének és számának meghatározása végett e két hatalom közt kötött szerződmény, melly európai biztosíték alá helyeztetett: — csak magokra is elégségesek I. Péter czár világhódítási politikájának sikerülését lehetlenné tenni.

Midőn Szebasztopol bevétetett, a feketetengeri orosz flotta elsüllyesztették, s a párisi békeokmány gondoskodott, hogy a Feketetengeren orosz hajóhad többé ne létezhessek; akkor már azon tény constatirozva van: hogy Stambult az oroszok sohasem fogják bírni. Ettől félt Európa eddig, s ettől nincs miért aggódjék ezentúl.

Ha a februári hatiserif végre sem hajtatnék; ha a Dunafejedelemségek szervezete közelgületlenséget támasztana is; ha a keletitü keresztyén, ha a szláv és görög népfajok még nagyobb szabadítónak tekintenék is a czárt, mint nyomoraik közepett valaha tekintették; ha e miatt egyes török tartományokat az orosz foglalásitól megoltalmazni nem is lehetne: akkor is ténynek maradna, hogy Konstantinápoly az oroszoké nem lehetne, valameddig Gibraltar áll, s a Feketetengeren hatalmas orosz flotta nincs. Semmi szövetekezés a nagy tengeri hatalmakkal e kérdésen nem segít; mert e nagy tengeri hatalmak, ha másként nem lehet, maguknak tartanak osztályrésziül Konstantinápolyt.

Ez súlypontja a párisi békének.

Még hátra volna arról szolanunk: mit nyert a kereskedelem, mit nyertek anyagi érdekeink a párisi békével? de az időből és helyből kifogyva e fontos kérdés tárgyalását a jövő alkalomra tartjuk fön, valamint az Ausztria, Angol- és Franciaország közt april 15-kén kötött szerződés horderejének tárgyalását is.

Kemény Zsigmond.

A M A C S K A.

(Orosz beszély.)

Kritikus: Mit akar ön ezzel a beszélylyel?

Szerző: (alázatos főhajtással) semmit; csak el akarom beszélni.

Rezsenszk városában laktomban boldogult nagyanyám egy csudás eseménynek vala tanuja: bizonyosok lehetnek, hogy a közönség szükségkép mindent megtud, hogy a mennyiben tölem vagy az én rokonaimtól és ismerőseimtől függ, egész körülményességgel beszélem el az esetet a mint nekem beszéltek, s szokásom szerint nem teszek még csak egy szót is hozzá.

Sok évvel azelőtt városi hivatalban volt nálunk egy elbocsátt zászólótartó Zernuskin Trofimovics Iván. Már régóta viselte ő — egybíránt nem nehéz — szolgálatát: minden ember meg volt elégedve vele; soha semmibe nem ártotta magát, hagyta hogy minden ember tegye a mit tetszik; de aztán nem is hagyott senkit, hogy az ő dolgába ártsa magát.

Trofimóvics Ivánnak két kedvenc tárgya volt, u. m. a téa és a macska. De kegyes olvasó, Trofimovics Iván nagyon is szerette a teát, sőt hatalmas ismerője is volt.

Ez okból a boltokban gyakran ledolgozta az adósságát azzal, hogy teamutatványokat válogatott a kereskedők számára, hogy össze ne vetődjenek. Illy formán Trofimovics Ivánnál néha meggyült egy fertály vagy egy félfontocska. Nem mintha ő összevgyítette volna a mutatványokat : o nem! mint igazi ismerő, mindeniket külön iszogatta.

Szerette a teát Trofimovics Iván, de nem kevésbé szerette a macskát is. Nem mintha ő a macskát szerette volna, — dehogyl — csak szerette, hogy a macska körülötte járt, hízelt, sőt hogy a fülébe sugdosott. Igazában szólva millyen macska is volt az! Mostani időben nincs olyan macska! Nagy, tündöklő, fekete, de szája, torka és lába fehér mint a hó, szóval valódi sarusmacska. Azt nincs is miért mondjam, hogy Trofimovics Iván egész házánál egyetlen egy egér sem létezett. De mennyi kedves fogása volt annak a macskának! Mondom nektek, hogy mostani időben nincs többet olyan macska. Történik, hogy Trofimovics Iván felébred, s a macska egyenesen hozzá megy az ágyhoz, nyújtózkodik, hátát karikára görbíti, dorombol, zöld szeme tündöklök épen mint a smaragd. Akkor Trofimovics Iván felkel, megcsinálja a tüzet, oda teszi a teás edényt, felölti felsőruháját, veszi a szatyrát és megindul a piacra, s a macska nyomába. Illyenkor aztán a kutyák ugatnak, a terhes szekerek vontatnak, az emberek kiabálnak, de arra ő keveset hajt; csak hogy mikor tócsákon kell átszökösni, mindig megrázza lábacskaít. Valahányszor a boltban van Trofimovics Iván, ott van a macskája is, — az egész város csudálja! — oda vetnek neki egy darab halat, egy darab friss húst, ő egész méltósággal megessi, és dorombol mellette! Haza megy Trofimovics Iván, felforr a teás bögre, ő leül az asztalkájához az ablak mellé, a macska pedig hiába hogy jóllakott, ne véljétek, hogy mint a mostani macskák, karikába göndörödött s horkolni kezdett — nem! — oda sunynyogott az asztalkára a csészék és cukorszelencze közé, de semmihez sem nyult, vagy az ablaknál a napra ült, vagy a Trofimovics Iván ölébe s dorombolt, vagy ha nem dorombolt, ugráncsolt, forgott köröskörül és susogott — susogott a Trofimovics Iván fülébe; Trofimovics Iván pedig, hol reá tekintett, hol a teát hörpölgette. . . . Igy telt el sok nap.

A legujabb írók egyike leirta a családi boldogság azon néma perceit, midőn a fejben egyetlenegy gondolat sem ötlök; a lélekben serkennek némi csendes, kifejezhetlen érzelmek; de ki írja le Trofimovics Iván boldogságát e magányban? Meleg kunyhóbeli szoba, meleg bunda, tarka szőnyegek, az egereket a macska eltemette minden falból, a háromszögü kalap, a kard; a nap süt; a teából páraoszlop emelkedik; az ablak előtt elmenve mindenki fejet hajt; körülte a Vászka meleg bundája egyéb semmi — sem

gyermek, sem feleség, sem szakácsnő és 300 verszt a legközelebbi kormányzói város! Ez a csendes, kifejezhetlen boldogság minden nap megújul; és nem egyszer napjában, hanem kétszer, reggel és ebédután; olykor meg időközben is! Két célja volt a Trofimovics Iván élteinek, — teát inni, és hallgatagon maga mellett tartani Vászkat. E gondolat egy perczig sem távozott Trofimovics Ivántól: ezzel aludt el, ezt látta álmában s vele ébredt fel, e gondolattal volt kapcsolatban minden cselekvénye, lelkének minden nagyocskaszerű indulata — más nem is volt benne. Lehetett neki bármi dolga, történhetett bármi fontos eset a városban, egyszerre mindent félretett, minden elhalasztott, nehogy elmulaszsa a teázás szokott óráját. Ha a revisorról szólottak előtte, attól is csak azért félt, mivel az illedelem nem engedte, hogy Vászkaival jelenjék meg előtte.

Ugy de nincs örökös boldogság ez életben! Trofimovics Ivánnak volt egy rokona, még pedig némi nemesi családból — Oszipov Mártha, özvegy Zernuskinné. Ennek valami ügybajos dolga akadt Rézsenszk városában; tán hogy megbüvölte valaki a malátát, kénesöt öntvén a gátjába. Oszipovné katonás, eszes, fősvény asszony volt, s ámbár a betűt sem ismerte, többet tudott a peres dolgokhoz, mint némelly törvényszék; e szerint most is elhatározta, hogy maga személyesen sürgeti ügyét, de Trofimovics Ivánra is szüksége volt, hogy mint rokona, nyujtsen neki segítséget. El is ment hozzá, egyenesen a házához. Botrány nem lehetett a dologban, mert a kettőjüknek együtt a nyakukon volt vagy száz év. A jó Trofimovics Iván örömmel fogadá őt szobácskájában. Képzeltetni a rokoni viszonzlás örömmutatványait. Összevissza beszéltek erről, amarról, az öregekről, az ifiakról, az aratásról, — Vászka pedig nosza kezdett hizelegni, szökdelni, dorombolni, nyávogni, nézni reájok hunyorgató szemével. . . .

— Ej! micsoda portékád van neked! monda Oszipov Mártha, régen tartod öcsém?

— Hát bizony régen már néne, nyolcz éve, azóta a mióta nem láttuk egymást.

— De hol is láttuk volna öcsém? Látod nyolczvan verszt nem tréfa! Te szolgálatban vagy, reám pedig reám nehezdedek az évek. Három napig vánszorogtam hozzád öcsém, na hiszen már itt vagyok! Alig alig hogy a sárba nem rekedtem. Piczus! Piczus! Millyen pompás állat! Na, a mint látom, te igazán jól kiállítottad a házacskádat! Nem akarsz már megházasodni? Az udvarodon egy derék kakast láttam, itt benn ez az idegenszerű macska; de látod, a mint mi asszonyok szoktuk mondani: a macska meg a kakas, jó barát, mint az asszony.

— No hiszen Mártha néném, a mi a kakast illeti, az talán nem

igen áll — olyan kiábáló állat — üsse meg a guta, s olly önző. Én azt nénémnek, ha tetszik akár ajándékba adjam. . . .

— Igen nagyon köszönöm, öcsém Iván. De mire való? . . .

— Hát semmire néne! majd számolunk együtt. Aztán hiszen nekem marad Vászka. S hogy igazán megmondjam, Mártha néne, kedvesebb nekem Vászka, akármeddig asszony nál. Aztán ha tudná, minő tréfás, minő mulatságos? Nem csak hogy kénye kedve szerint jár, hogy énekel is, hogy az én vén nyakamat melengeti; nem! néne, hanem lássa tőlem soha egy kenyérmorzsát sem kap, hanem velem együtt kóborol a városban, s a boltosok kosztján élődik!

— Ugyan ugy, igazán?

Nem lehet leírni mit beszélt mindent Trofimovics Iván, sem hogy mit mindent tudakozott Oszipov Mártha, és én mint az érzékeny regények szerzői szoktak, mikor a cselekvény fejlődéshez közeledik, az olvasók képzelődésére bizok mindent a mit mondtak, a mit emlegettek, vagy pletykáltak az emberek beszélgetéseikben.

Eltelt néhány nap. Egykor ebédután, a mint a teás asztalkánál ültek, Oszipov Mártha asszony imigy szóla Trofimovics Ivánhoz:

— Én csak nézlek téged öcsém!

— Igen! felele Trofimovics Iván. De hát miért?

— Azért, hogy a nem jó dolog?

— Mi nem jó dolog?

— Csak ugy, hogy nem jó dolog.

— No de ugyan mi nem jó dolog néne?

— Hát az, hogy miért engeded meg a macskádnak, hogy a füledbe suttogjon!

— Hogy a fülembé suttogjon?

— Igen hát, el innen! látod : te elüzed, s most megint a füledhez sunynyog.

— Öszintén szólva, Mártha néne, mi rosz volna abban? Szelid és barátságos.

— Hát az a rosz Iván öcsém, hogy varasbékával suttog a fejedbe.

— Hogy suttogna varasbékával?

— Hát ugy, hogy sem ide sem tova, hanem neked a fejedbe varasbéka fészkelte be magát.

— Ugyan mit beszél néne? Az én fejemben béka fészkelne!... De hát hogy mehetett be oda?

— A már mindegy, Trofimovics Iván! akár hiszed, akár nem hiszed; én nem magam szavát mondom neked, hanem a mit szülőimtől hallottam. Emlékszel a boldogult apámra, ő hiábaló szót nem ejtett ki a száján; de ő — az Isten nyugassza meg — nem

egyszer beszélt, hogy mikor a macska valakinek a fülébe sugdos, annak bizonyosan varasbéka tanyázik a fejében.

Mit hebeg az az asszony? így elmélkedék magában Trofimovics Iván, a mint ágyában fekütt és Vászkat simogatta. Nézd csak, hogy a macska varasbékának suttogjon! Mit mindent nem gondolnak ki azok az asszonyok!

Mégis csak megfordult egy s más a fejében Trofimovics Ivánnak. Ime! egyszerre úgy tetszik Trofimovics Ivánnak, mintha valami csörtetne a fejében, s mintha meg is fájt volna a feje. Gondolkodott rajta, fáj-e a feje vagy sem? fáj, bizony fáj az! . . . Dehogy! nem fáj, bizonyosan nem fáj! . . .

Reggel felkelvén Trofimovics Iván, mint eszéyes ember úgy ítélé, hogy illyes esetekben jó ha közli a dolgot valami tudós emberrel. Vala neki egy lelki barátja, Ivanovics Bogdán, vidéki orvos. Már rég nem látták egymást. — Nosza, elmegyek Bogdánhoz, monda Trofimovics Iván, s megkérdem, ügyes ember s fogadom megmond nekem mindent igazán. — A mint mondá, úgy cselekszék.

Nem akará Trofimovics Iván elárulni, hogy hitelt ád az asszonyi pletykáknak, nem ám, hanem mint eszes ember, kerülő beszéddel élt.

Szokásos köszönetések után Trofimovics Iván monda az orvosnak :

— Hogy van az, Ivanovics Bogdán bátya, hogy nálunk a városban minden ember főfájásról panaszol. Mitől van az?

— Nem csuda, Trofimovics Iván! felele az orvos, most ősz van s ezen évszakban leginkább hatalmaskodik az aranyér.

— Hát talán csak az aranyértől fájhat a feje az embernek.

— Dehogy, fájhat az különféle okokból : hülésből, a füsttől, gyomor megterhelésétől.

— Nem lehet még más oka is a főfájásnak?

— De hát ugyan mi?

— No példának okáért, bátya, hátha néha talán varasbéka is lehetne az ember fejében?

— Sok csudás van az emberi testben! Volt arra is példa.

— Hogyan? s volt?

— Volt ám! De szerencsére, felettébb ritka.

— Minő csudák vannak a világon! Hát aztán hogy lehet segíteni az illyen szerencsétlen esetben?

— Na! olyankor aztán műtétre van szükség.

— Műtétre?

— Biz' arra! De még ugyan nehézre. Fel kell nyitni a fejet.

— Felnyitni a fejet! Hát hogy esik az?

— Hát lássa, van olyan eszköz; olyan az mint egy bögrefedő, csakhogy a széle fogas mint a fűrész.

— Nos?

— Aztán a fejről leberetváltják a haját, felvágják a bőrt köröskörül, aztán reátevén az eszközt, forgatják a nyele körül s az fűrészkel köröskörül.

— Nos?

— Nos hát köröskörül leveszen egy darabot a kaponyából, s ha béka vagy egyéb valami van azon a helyen, akkor . . .

— Hogyan? ha azon a helyen! . . . De hát ha másutt?

— No hát akkor ott forgatják az eszközt.

Trofimovics Ivánnak hideg fagyjalta el a lábát; azonban összeszedé erejét s monda :

— Már mi a bátya! hisz' így felvagdadják az egész fejet mint a tökötet! — Hát aztán az emberrel mi történik az alatt?

— Mi történik az emberrel! Fekszik az ágyban.

— És megél az után a kínzás után?

— Őszintén megvallom Trofimovics Iván, az olyanok csaknem mind meghalnak.

Nagy gondolkodások közt ment el Trofimovics Iván az orvostól. Nem hazudott az asszony! monda utközben; nem hazudott! E csunya dolog! — És haza érkezvén látá, hogy Oszipov Mártha már utnak készül.

— Hová siet néne?

— Hát mit tegyek, Trofimovics Iván, az idő telik. Hála neked, dolgaim el vannak végezve, a mi hátra van, magad eligazított nálam nélkül. Köszönöm a kenyeret, a sőt, a —

— Nincs mit néne, nincs mit!

Midőn Oszipov Mártha mindenét összeszedve már a szekéréjén ült, Trofimovics Iván megerősítvén az ő szívet, monda :

— Kérem, néne! kendnek ajándékoztam a kakast . . . vigye el . . . a macskát is!

Oszipov Mártának is csak a kellett.

— Ej! hát mire? felele. Látod, neked Vászka egyetlen időtöltésed. . . .

— Nem úgy néne! Látja én nőtelen ember vagyok, nincs ki rendbetartsa a házat; a macska pedig pajkos, játékos; idestova szökdécsel, beleakad, feldöntöget holmit. . . . Kendnek otthon tágasabb helye van.

— A csakugyan úgy van, Trofimovics Iván! Addsza, addsza; én pedig ha Isten megsegít, majd küldök neked mézet a teához, és szárított gombát. . . . Teával tartod meg a nagy böjtöt, ugye?..

Csaknem könybe lábbadt a szeme Trofimovics Ivánnak, midőn eljött a pillanat, hogy megváltják Vászkatól; de nem volt mit

tenni. A kakas a kosárra ült, a macska a zsákra, Oszipov Mártha a szekérkébe s mindnyájan eldöcögtek és dörömböltek.

Ez idő óta az élet közönyössé vált Trofimovics Ivánnak. Minden dolog szomorú, minden hideg volt körülte; még a tea is keserűnek tetszett neki, akármennyi cukrot tett belé. Ha bement a szobába, — úgy tetszett csudájára, hogy Vászka dorombol; ha a városba ment, — semmiben sem lelte kedvét, a miben az előtt, minden a magánosságára emlékeztette, — és Vászka sehol! . . .

Egykor midőn a teás asztalkánál ült Trofimovics Iván, s előtte a teli csésze, belépe hozá barátja.

— Jó napot Trofimovics Iván uram! Hogy van? jó egészségben láthatom? . . .

— De bizony nem, jó uram! . . . Roszul érzem magam! Még a tea sem esik jól.

— Hát mi baja, Trofimovics Iván?

— Hát Isten tudja mi! . . . A fejem is fáj; aztán nincs kedvem semmihez; nem kívánok semmire még nézni is.

— Nos jó uram, Trofimovics Iván, kívánja hogy valami orvosságot rendeljek?

— Sziveskedjék, nagy jó uram!

— Tegyen buzéros pálinkát a teájába; de ne beszélje ki senkinek.

— Mit mond, nagy jó uram! Éltemben soha részegítő ital a számban nem volt, még ízét sem ismerem.

— Próbálja meg. Azért látja nem lesz még részeges. . . . A buzéros pálinka pedig teával, mondom önnek a legjobb gyógyszer mindenféle nyavalya ellen. Az orvosok rendszerint ellenzik azért, hogy ez az orvosság csökkenti az ő nyereségöket, de én valójában már magam is éltem vele. Lássa most jut eszembe, hogy amott a hegyi hidnál felfordultam a szekérrel; a kocsis még valahogy megkapaszkodott, de engem kidobott a szekér a jegen vágott lyukra; nyakig voltam a vízben, jó uram! — Egy szál nem maradt rajtam szárazon! Megérkeztem haza, — egész nap fáztam, olyan hidegláz vett elő, hogy a szememet sem birtam felnyitni; fejem fájt, fogam koczogott, kezem lábam rázkódott. Mit csináljak? — Feleség! adj teát, adj pálinkát! Alig hajtottam fel két pohárával, másnap már mintha kézzel vették volna el rólam. No lássa, ez már szembetűnő tapasztalás! . . . Mellyik orvos segített volna olly rövid idő alatt? Fogadja szómat Trofimovics Iván, próbálja meg: igazán, megfogja nekem köszönni! No van jó uramnak buzéros pálinkája? . . .

— Tartok barátaim számára.

— No hát próbálja meg! Látja, aztán semmibe sem kerül!

Trofimovics Iván szót fogadott s megpróbálta: elébb sava-

nyú képet csinált hozzá, de aztán így szóla : Csudálatos!
A pálinka jobb ízt adott a teának! Majd meglátjuk mi foganata lesz.

Vagy két csésze után valóban jobb kedvűnek érezte magát Trofimovics Iván. Másnap is ismétlé ezt az élvezetet, aztán harmad-, aztán negyednap s így tovább.

Egykor erős fejfájás ébreszté fel Trofimovics Ivánt; felszökék az ágyból, mintha a kemenczegöz kábította volna el. Frissen elé a buzéros pálinkával : ivott — segített. Egy idő múlva más roham s erősb az elsónél újra, a buzérhoz folyamodott, s megint használt. Aztán megint reá jött harmadszor, — s a buzér már nem segített. Hiába szaporítá Trofimovics Iván az orvossága adagát; mindig rosszabbul, rosszabbul lett. Megijedett Trofimovics Iván; már úgy tetszik neki, mintha mozogna, kaparna valami a fejében; nagy nyomorban volt.

Ugyan ezen időtájban csudás álmai is valának Trofimovics Ivánnak. Ugy tetszett neki, mintha levették volna a kaponyáját, s hogy a kaponyájában egész fészek béka és más féreg lett volna. Majd megint úgy tetszett neki, mintha összekelt volna egy borzasztó nagy kövér varasbékával, de milly csunya, milly utálatos volt! Fel akarta venni az öltönyét, hogy elrejtse magát, de nem birta begombolni! Ujjai csak amugy lötyögtek a levegőben. Majd utoljára úgy tetszett neki, mintha egész Rézszenszk városa a fejében volna, — kiabálás, zörgés, szekérnyikorgás de az utczákon nem emberek jártak, hanem békák a hátulsó lábainkon tipegnek egyik lábukról a másikra.

Trofimovics Iván nem vette tréfára a dolgot! Félre a szeméremmel! nyargalt az orvoshoz.

— Jó uram! Ivanovics Bogdán, segítsen, mentsen meg!

— Mi baja Trofimovics Iván? Adja az üterét, hogy tapogassam. . . .

— Na, elég már jó uram! . . . Hát hogy jár az üterem! Emlékszik hogy nem régiben valami különös nyavalyáról volt beszédem önnel. . . . ?

— Emlékszem ám. De hát mi az?

— No hát, jó uram! Épen az a nyavalya ért engem az én büneimért. . . .

— Nem értem önt, Trofimovics Iván. . . .

— No már hogy ne értene, jó uram! Varasbéka fészkel a fejemben.

— Hogy az Isten áldja meg, Trofimovics Iván! Ugyan honnan szedte azt?

— Hát bizony, honnan szedtem! Én ön előtt nem tartok semmi titkot, mint egy lelki atyám előtt; megbeszélek mindent

Nagy szenvedélyem volt a macskához emlékszik arra az én volt jámbor, szelid macskámra — ütötte volna meg a gutta — arra a tündöklő feketére. . . . No lássa, az a szerencsétlen azt is megszokta, hogy a fülembe sugdosson; sugdosott, sugdosott, de belé is sugdosta a varasbékát. . . .

Az orvos iszonyu hahotára fakada.

— Bocsásson meg Trofimovics Iván! Ön eszes ember létére, ugyan hogy hihet ilyen sületlenséget?

— Nevéssen jó uram; nevéssen a mennyit tetszik! kiálta fel Trofimovics Iván, könyük közt. Ön nem tudja, mi történik az én fejemben; de bezzeg tudom én; lássa érzem én, mikép kaparász az átkozott, — majd megrepszti a fejemet; már fáj is, de ugy fáj! — csaknem megbolondulok belé! Minő rettenetes baj ez! Már hatvan éve, hogy a világon élek, már negyvenedik éve, hogy szolgálatban vagyok, mindig hűségesen, igazán szolgáltam, a török ellen is mentem, kartács előtt is állottam, városi hivatalba jutottam, és soha rajtam illyes valami nem történt, s most vénségemre illyen gyalázattal látogatott meg engem az Isten! . . . Segítsen rajtam jó uram; segítsen, ha nem akarja hogy erőszakosan kezet emeljek magam ellen! . . .

Az orvos ugy vevén észre, hogy e pillanatban hasztalan igyekszik észrehozni az öreget, nem akara többé ellenkezni vele, hanem monda neki :

— No hallgasson reám Trofimovics Iván! Ha csakugyan igazán megvan önnek ez a nyavalyája, csak tőrje egy kis ideig : én már ugy tetszik megmondtam önnek, hogy én hallottam ugyan téltul valamit arról a csudás nyavalyáról, de sem magam szememmel nem láttam, sem könyvekben nem olvastam. Engedjen nekem kis időt a gondolkodásra s a könyvekben való keresgélésre. Nem sokára közleni fogom önnel nyomozásom eredményeit; most pedig vegye be ezt a csendesítő port, aztán kösse be a fejét káposztalapuval, s majd Isten segédével meglátjuk, mi lesz teendő.

Elmenvén Trofimovics Iván, gondolkozni kezdte rajta az orvos. Akarata ellen is forrongani kezdte benne a hajdani tanulóí vér; akarata ellen is eszébe juta, milly gyönyörrel esett tudomására neki és tanulóíársainak, hogy az egyetem kórházában valami különös nyavalya foly le, vagy valami különös halál történik. — „Minő szerencsétlenség! — mondák — a tél már rég elkezdődött, s még olly kevés fagyos hullát hoztak nekünk!“ — „Minő szerencse!“ kiálták egymásnak : „hat egész derék hullát kaptunk!“ — Hát ha még a hullák közt valamelly csudasülött akadt, hat ujjal, vagy jobbról helyzett szívvvel, kettős gyomorral, akkor volt öröm! akkor volt gyönyörúség! Uj ismeretek, uj felfe-

dezések reménye! észlelések, magyarázatok! a tanárnak új elméletei! új rendszerek!

Messze hátra maradtak már az élvezet ezen évei a mi vidéki orvosunktól; már tizenöt éve, hogy odahagyta a fővárost; ezen idő lefolyta alatt — egész saeculum az orvositanban — csaknem egyetlenegy felfedezés sem jutott el hozzája! Közeliében sem academia, sem folyóiratok, sem könyvtár, csak egyedül majdnem gépies napi munka; meg kellett neki érní a mindennapi kosztal, bárdolatlan emberek közepette; nem volt kívül megvitatni még csak az egyszerű tapasztalatokat is; nem egy percze, mellyben saját kísérleteit egymással összevethesse; a nap huszonnégy órája idestova járásban, hivatalos nyomozásokban, az élet aprólékos foglalkodásaiban telt el. Csüggedten tekinté az orvos az ő szegény könyvgyűjteményére : *Heister Lőrincz boncztana*, kiadva 1775. évben; meginté a *Tökélyes orvos*, ugyan azon időből; egy barátja iskolai értekezése, *Az idegnedvről*; a maga saját értekezése, mellyel a doctori czimet nyerte s a mellyel azon időtájban nagy lármát csinált : *A mirigyek illő elnevezéséről*, ezen mottoval Heisterből :

A mirigyet bajos megmondani milly rész;
Ebben, ha tanult is, eláll a doctorész.

néhány szám a *Moszkvai tudósításokból*; iskolai tanulmányi kéziratok, ebből állott minden! . . .

Honnan kérdjen tanácsot? Hol lelje, nem hogy gyógyszerét, de csak leírását is betege nyavalyájának?

Boszusan, biztos kilátással, hogy semmit sem lel, előveszi kalauzát Heistert, kikeresi az illető fejezetet : „A fejről,“ olvassa : „a befoglalt részek (contentae partes)“ u. m. az agyvelő (cerebrum) az agyvelő körül a dura mater, vagy a kemény hártya az agyvelő alatt, melly száraz érrostokból áll. . . .“

Eldobá magától a könyvet : mindezeket ő már olvasta, kiolvasta, tanulta, kitanulta! . . .

Ekkor eszébe juta az a könyv, mellyet néhanapján az egyetemben nyert volt szorgalma jutalmául, a mellyet ő gondosan befoglalt papirba s féltve tartogatta külön a többi könyveitől, drága kötése tekintetéből; ez fordítása vala illy czimű könyvnek : *Az előérzetekről és látásokról*, melly akkoriban jelent vala meg előbbben.

Felnyitván a könyvet, azon helyre bukkana, hol a híres Boerhaavenak a hárlemi árvaházban követett tudvalevő eljárása vala leírva. A leánynövendékek közül egyik görcsöt kapott; a másik ezt látván. ő is megkapá, így a harmadik, negyedik s a többi is csaknem mind. Boerhaave látva, hogy itt inkább a képzelődés üzi játékát, megparancsolá, hogy hozzanak a szobába egy

szenes serpenyőt parázsszal és csíptető fogókkal és kihirdeté, hogy az elsőnek, a ki még görcsöt kap, tüzes fogóval égetik meg a kezét. Ezen gyógyszer úgy megijeszté a nyavalyásokat, hogy mindnyája meggyógyult egy percz alatt.

Elolvásván ennek leírását, elmélkedett rajta Ivanovics Bogdán. Tovább olvas és egy beteg leírására akad, a ki azt képzelte, hogy a lábai üvegből vannak, s a kit a szolgálója gyógyított meg azzal, hogy egy rakás fát a lábára hullatott. Aztán megint egy beteg leírására találta, ki azt képzelte, hogy az orrán egy légy ül, s szüntelen hadakozott a kezével, hasztalan iparkodván elkergetni. „Az eszes orvos,“ mondá a könyv, „bizonyossá tevé a beteget, hogy neki van szere, mellyel meggyógyítsa, bele üté az orrába lanczétáját s azon pillanatban egy a végre készen tartott legyet mutata elé a betegnek.“

Ezen szavak : „eszes orvos, híres Boerhaave“ akarata ellen is megragadának Ivanovics Bogdánál.

„Mit?“ monda magában, „hátha nekem is sikerül végrehajtani hasonló gyógyítást? Ha én leírnám körülményesen a betegem vérmérsékletét, az ő rögeszméje keletkeztét, gyógyszerét, gyógyítása iránti elmélkedéseimet, orvoslásom sikerültét s az én hírem elterjedend az egész világra, meglehet hogy irományomat beküldöm az academiához. tán még a külföldi hirlapokban is tudósítják a világot arról, hogy milly ritkák és nevezetesek a tudomány évkönyveiben az illyes események, minő nehézségek állottak elő a Trofimovics Iván gyógyításában, milly ügyesen használta fel az „eszes“ orvos a Trofimovics Iván nedvei elébbi állapotát stb. stb. és meglehet hogy meghívnak Petersburgba, talán bevesznek az academiába? Milly öröm! milly boldogság! Rajta!

És rögtön elészede Ivanovics Bogdán, minden nála található szerszámot, — görbe és egyenes késecskéket, összegyűjté ezeket s mindent a mi csak szegény háztartásában lelhető volt : nyársat, serpenyőt, ócska és új tüzfogót, — mindent haszonra fordított! Ezekhez, betege közelében, fogott egy roppant nagy békát s ezen szülességgel, minél komolyabban összeránczolt szemöldökkel, megjelenék Trofimovics Ivánnál. Egy szót sem szólva, leraká az asztalra épen azon ablak mellett, a hol Vászka szokott ülni, minden hadi készületeit. Trofimovics Iván elhalványodék.

— Mi az? kiálta fel a hivatalnok rémulten.

— Soká gondolkodtam, buvárokodtam könyvekben az ön betegsége iránt, Trofimovics Iván, monda az orvos, innepélyes bölcseséggel; és úgy találom, hogy megmentésének egyedüli eszköze a mütétel bármilly iszonyatos legyen is.

— Mütétel! kiálta Trofimovics Iván : azaz hogy felbontsa a

fejemet! Nem, az egész világ kincséért sem! Még jobb így meghalni, mintsem az ön kései alatt. . . .

— De ez egyetlenegy segédeszköz.

— Nem! a világ minden kincsiért sem!

— Hiszen türhetlen fájdalmat érez a fejében, a melly mindig jobban jobban megnehezedik. . . .

— Nem! Semmi sem volt! Most már egészen elmúlt

— Ugy de két óra mulva.

— Elmúlt, mondom önnek! Egészen elmúlt!

Az orvosnak minden erőlködése sikertelen volt; látá, hogy czélja, betege megijesztésében, tulontúl el van érve és azt itélé, hogy jó lesz csökkenteni.

— No de hallgasson meg! monda. Lássa, hisz' az a mütétel átalában nem olly veszélyes, mint gondolja. . . .

— Nem! atyámfia! engem nem szed reá : magam is ravasz ember vagyok. Emlékszem mind azon iszonyatosságokra, a miket ön elbeszél nekem. Kisebb gondom is nagyobb annál.

— No de bizonyomra mondom, hogy olly ügyesen, olly ova-tosan végrehajtom, hogy még csak meg sem érzi. . . .

— Mit használ minden ügyessége, ha egyszer a kaponyámat fúrni kezdi! Ugyan bolond volnék, ha a kezébe adnám!

Az orvos kétségbeesett állapotban volt. Neki ment Trofimovics Ivánnak a nyárrsal, a láncczétával, a fogóval : Trofimovics Iván nem engedett. Végre a hivatalnok megharagudt, az orvos nem különben; a percz válságos volt : attól függött az Ivanovics Bogdán jövendő hirneve, gazdagsága, academiái tagsága, hirlapokba kerülése, tudósi pályájának irigylendő sorsa. Láncczétájával fegyverezve rohan betegére, iparkodott megragadni a fejét s megmutatni neki mütétele sikerét; de Trofimovics Ivánnak egy szerre eszébe juta hajdani ifiúi ereje birakoztak; az asztal felfordult, teás kanná, csészék ezer darabbá törtek, életre halálra folyt köztük a küzdés! . . . És azon perczben az esemény hideg tanuja s ártatlan részese, hasznára fordítván az orvos némi mozdulását, egész erejével lezuppana a földre.

— Mi az, kiáltá elbámulva Trofimovics Iván. Gonosztevő! nyomorult! Nem csak megakartál ölni, hanem a fejembe is praktizálni valami férget! Ki innen, nyomorult! Takarodj, mondom!

S e szavakra Trofimovics Iván minden erejét összeszedve, kidobá Ivanovics Bogdánt az ablakon.

* * *

Mind e mai napig tartják a vidéki bíróság levéltárában Trofimovics Iván, Zernuskin fiának, egy karabélyos gyalog regement

elbocsátott zászlótartójának, Rezsenszk városi hivatalnoknak panaszos kérelemlevelét, miszerint Ivanovics Bogdán, Ghoremükün fia, vidéki orvos, az ő teás bögréjét s csészéit összetörte s nyilvános szándékát mutatta öt megölni s fejébe némi férget szuszakolni. Az öregek azt is beszélik, hogy azon idő óta Trofimovics Iván a rögeszméjétől tökélyesen megszabadult.

(Orosz eredetiből.)

Brassai S.

MING HJAN DZI,

vagy

jeles emberek szavai.

(Mandsu nyelvből.)

Tedd a jót, s ne gondolj halával se jutalommal.

Az ember szive vas, a bírák törvénye üllő.

Embereknek használnván, magadnak használsz.

Hiú haragot ne forralj, a nap is leáld nyugatán.

Mig tiszteletben állsz, gondolj 'gyalázatra, mig ép a tested, jusson eszedbe a fájdalom.

Tanodában a császárfi egy a nép fiával.

Legfelsőbb tisztre jutván a bíró, köztörvényt kénytelen követni.

Érdem*) nélküli dijnak nyugtalan álma, étele.

A tudományt kedvelő nem átall kisebbtől is tanulni.

Jó szomszédal lakjál, jó baráttal élj.

A madár evésben pukkan meg, az ember gazdagságért hal.

Ökröt kaptál, lovat adj fejébe.

Három emberrel kelvén, egyikök mestered lehet.

Csak ne legyen sötét a szived, s a dolgok törvénye világos leend.

Ki nappal oszt alamizsnát, éjjel veszi jutalmát.

Emberszó mennydörgéskint hallik az égben.

A szántó ökörnek sem nyugta sem szénája, a csür egerének untig a gabnája.

Mohón öszül a szöke fő : három hüvelyknyiért ne kelj haragra.

Száz év (az ember életkora) elhalad, s mig egyet fordulsz, a világ porba dült.

Fékezd vágyaid s tiszteld a törvényt és a szokást.

*) Érdem, mandsu nyelven annyi mint erény.

A vad állat is enged felsőbb értelemnek; érdem és becsület szavára, hogy ne hallgassanak a jó s a rossz szellemek?

Fára kúszva nő a komló, kidülvén a fa a komló vele hal.

Hervadoz a virág, hizik a Mandarin : tekintélyben megfogyott embert rabszolgája is megveti.

Útonútfélen éheznek a nép, míg a konyhában fölösleg étel marad.

Kebled ármányát eleve ismerik a szellemek.

A távolból jövő embert megvetik, a távolból jövő dolgot magasztalják.

A magas part gátolja a víz áradását, a fen sziv megakasztja az eseményeket.

Ne mondd becsesnek az aranyt, az öröm és a békeesség sokkal fölülmulják.

Hosszu pálya kísérti meg a ló erejét, napok sora tárja fel az ember szívét.

Hová nem szállhatott a vad lud, kincs és hirnévért elhat az ember.

A könyörülő soha sem lesz gazdaggá, sem a gazdag irgalmassá.

A bölcs nem ismer egyebet az igaznál, a közlélek nem ismer egyebet a nyereségnél.

Nehéz nem keseregni a szegénynek, a gazdagnak könnyű nem büszkélkedni.

Száz évnek ki van szabva a végzete, az ember kénye mit sem intéz.

Tisztelvény apádat anyádat, házadon kívül mi szükség tömjényt gyujtanod?

Derült nap javítsd a vízcsatornát, hogy eső idején jó karban legyen.

Szegény kunyhóban születik a derék fi, sötét hajlékból ered a király meg a király (az ország nagyjai.)

Nem külön törzsből szakad a vezér vagy az országnagy, önipara által lesz azzá a derék.

Ki ember akar lenni, nyugalmat ne keressen, ki nyugalmat keres a nem ember.

Ha a kormány igazságos, az ég is kegyelmes : ha a bíró tiszta erkölcsű, a nép csendes s megelégedett.

Elszáll a fehér felleg, a fényes ég örökké helyén marad.

Jobb sors nem jöhet, ha csak mindig keseregünk.

A harag hasonló a szélben támadt tüzhöz, mely a téli ruhát is fölemészti.

Az ember kora meg nem haladja a száz évet, s magában ezer évi bút kebelez.*)

*) Mandsu nyelven *kefelijembi* igen ékésen igéül használva.

Igen — nemmel belépő vendég, bizonyosan perpatvar embere.

Ujból fejt virágot a kert, az ember nem lesz másodizben ifju.

A hü polgár nem rettegi a halált, ki a haláltól fél, a nem hü.

Az ég jóakarata táplálja az embert, s az embernek nincs anynyi ereje, hogy meghálálja.

Ne rakj egy lóra két nyeret, két urat nem szolgálhat egy hü cseléd.

Boldogságot áraszt a bölc, ha kormányon ül, hatalomra vergődjék a köz lélek s népet zsarol.

Táj-sán hegye *) egy szem port sem lök el magától, fölhal mazva nagygyá, magassá lesz a parány.

A szél föltúrta hullám, bátor előtt, csupa fehér tajték.

Köztéren lakjék a szegény, nincs ember ki tudakolja; siva-tagba vonuljon a gazdag s rokonára talál.

Ha lovad szürke, s kantára **) piros, névrokonod is vérrokonoddá lesz.

Három hüvelyknyi időnk levén már csak hátra, ezer ügyet bajt kell még végeznünk : e tömény dolognak pedig véget vet egy nap.

Csábra néz a hal s a horgot nem veszi észre, nyereségre tekint az ember s nem látja a vést.

Sok száj csak azért nyilik, hogy nemet mondjon, átkot, gyüloletet idézván magára.

A természetileg hü és igaz önként kerüli a rosztat, jutalmat kap-e vagy sem, nem kérdi az égtől.

Szived int, ne tégy olly dolgot, mitől pirulnod kelljen; ó kortól fogva jelenig, vajjon kinek bocsájtottak meg?

A nap fölkelt s a hegy papjai még alszanak.

Dértől tart a fü, naptól a dér : a gonosz pedig egy gonoszabb miatt kesereg.

Egy jó szó, három nyárnak melegével ér föl; egy rosztat szó sértőbb hat téli hó fagyánál.

Névtelen fü, fa nő minden évben, a derék ember maga nyomorogjon-e élte fogytaig?

Ha semmi jót nem téssz az emberekkel, Buddhát ugyan hiába szolgálod.

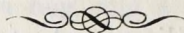
Ifjú! ősz hajú emberből csúfot ne üzz; a nyilt virág hány nap marad meg hervadatlan?

*) Vallásilag tiszteltetik, s a chinai császár évenként hoz templomában áldozatot.

**) Kantárkán, mandsu, nyelven.

A csalfa számárrá lesz más világon, s az igazszívü járand rajta.

Egy szó, ezer lat aranynyal ér föl : ki e könyv értelmét föl fogta, hasznára lehet egy birodalomnak. *) *Podhorszky.*

A K O M L Ó. **)

A bódító anyagok közt a legfontosabb termékek egyike a komló. Németországban ős régi idők óta termesztik. A római írók ugyan nem emlékeznek róla; de alkalmasint már a germanok használták adalékul a malátasörbe. 822-ki okiratokban már komlós kertekről (*humolariae*) van említés. S Németországból elterjedt a komlóművelés Europa többi részeiben is. Ugy látszik, hogy a XIV. század elején honosíták meg Németalföldön, s onnan viték be Franciaországba. Angliában 1524 körül kezdték tenyészteni. Egy 1520-ki törvény még tiltja a serfözöknek a kén és komló használatát. Azonban kora elterjedése mellett is csak a XVI. században jutott a tökély magasabb fokára a komlótermesztés. A szárazon legnagyobb sikerrel mivelik jelenleg Cseh- és Bajorországban. Csehország 8—9 s Bajorország 10—15 m. font. termel évenként. De a világ minden országát fölülmulja a termelés ezen ágában Nagybritannia. Ez ország évi komlófogyasztását közép számmal 38,378,573 fontra tehetni : annyi, a mennyit a világ egyéb részei összesen termesztenek. Egy bódító szert sem fogyasztanak ott nagyobb mennyiségben. 1853-ban középszámmal a következő arányban állt az angoloknál a komló- és dohányfogyasztás :

komló 38,375,573 font

dohány 29,751,561 „

Mi roppant változás a nép izlésében a XVII. század kezdete óta, midőn a londoni polgárság panaszszal járult a parlament elé a fojtó köszéngöz és a komló ellen, melly elrontja italuk ízét s a népet lázongóvá teszi! A kis Belgium 7,655,206 font komlót termesztett 1853-ban. Hollandia keveset termeszt, s a mennyire szüksége van, leginkább az északamerikai Egyesült államokból hozza be, hol évről évre emelkedik a komlótenyésztés. Oroszországban leginkább egy vadon tenyésző komlófajt használnak, melly főleg Krimben s az Uralon és Altain honos; de sokat visznek be külföldről is.

*) Tudtunkra első mű, melly mandsu nyelvből magyar fordításban jelen meg. Kétszeresen érdekes dolgozat becses tartalmánál s a nyelvrokonságnál fogva, mellyben a mandsu néppel állunk. Fogadjja köszönetünket derék nyelvtudósunk. Szerk.

**) Népszerű vegytani cikkeknek folytatása.

Alig van termésére nézve változóbb növény a komlónál. Ha egy évben 15—20 mázsa terem egy hold földön, a másik évben már alig terem 1 mázsa; s míg az előbbi esetben 15—16 tallérral fizetik mázsáját, az utóbbi esetben 80—100 tallért is adnak érte,

A ki egyszer virágzás idején komlós kertben járt, lehetetlen, hogy meg ne lepte legyen e pompás növény szépsége. A vékony, szálas karókon magasra fölfut zöld kaecsaival, s körülombozza szépen szabdalt, széles leveleivel, mik között föltűnnek ittamott a sárga tobzok és porodás fürtök. Könnyü ágacskaí a leggyöngébb szellőre mozognak a légben, vagy festőileg csüngenek alá. Ézernyi méh röpes a virágok körül, s kellemes fűszeres illat terjed a verőfényes légben.

Kevés növény válogatósabb a talajra nézve, mint a komló. A hol leginkább tenyész, különös termékenységü és jóságú mély talajnak kell lenni. Legjobban szereti a délszaki és nyugoti fekvést; s a lehetőleg védeni kell a köd és dér, szél és por ellen. Több mint három lábnyi mély, agyagos, kötött talaj kell a sikeres komlótenyésztésnek némi mésztartalommal, s e fölött sok trágyára is van szükség, mert sok ásványi részeket von ki a földből.

Az angolok a komlótermesztés nagy mesterei. Már VIII. Henrik korában hasznos tanácsokat ad e részben Tusser, a mezőgazdaságról irt tankölteményében.

A kereskedésben előforduló komló a növénytani néven ugynevezett „*Humulus lupulus*“ vagyis felfutó komló toboz alaku termés virága és magvai. Leginkább a serfőzésnél használják; s e tekintetben három olly tulajdonsággal bír a komló, mellyet semmi más szerrel nem pótolhatni.

Először is kellemes kesernyész, fűszeres izt ad a malátalének, s előmozdítja az emesztést.

Továbbá sajátságos tüzet kölcsönöz, melly gyakran olly erősnek tetszik, mint az alkohol, s a serfőzőnek sok malátáját megkíméli. A sör altató, némileg kábitó erejét is a komló bódító hatásának tulajdonithatni egy részben.

Végre harmadszor a komló tobzaiiban levő virágpor tisztítja a sört, s akadályozza savanyodását és megromlását. Nem engedi az erjedést a borforrás fokán túl menni, s a serfőzés története azt tanítja, hogy mielőtt a komló használata divatba jött, nem tudták ugy készíteni a sört, hogy soká eltarthatták volna. Az előtt a sör vagy igen hig volt, vagy igen sűrű; az utóbbi esetben mézet vagy egyéb illyesmit tettek abba. Németországban kezdék legelőbb a komlót a sörhez használni. Nem tudni, Németalföldről ment-e oda, mint a Gambrinus mondája sejteti. Angliában a XVI. század közepén emelkedett csupán a serfőzés az által, hogy jónak ismerték el komlót tenni az ale-be.

Hogy a mivelt komló a vadon tenyésző fajtól ered, kétségtelen; a vad komló tobzait mindazáltal nem használhatni. A mivelés számos válfajt idézett elő, melyek közül legismertebbek és legjobbak a következők.

A korai komló sötét zöld kacsesokkal, fejér tobzokkal. Igen korán érik s nagyon jó termést ad. Közel áll ehhez egy másik válfaj, mely csupán annyiban különbözik, hogy kisebbek pikkelyes tobzai s valamivel későbbben érnek.

Piros komló, kacsesai pirosak, tobzai szintén piros kocsánykákön függenek, hosszudadok és igen dusak virágporban avagy lisztben. Későbbben érik az előbbi válfajoknál, de igen bőven terem.

Kései komló, világos piros vagy zöld kacsokkal, meglehetősen kis tobzokkal. Augusztus felé kezd virágozni s legkésőbbben érik minden válfajok közt, azonban nagyon jövedelmező.

Angliában e fölött még számos válfaja van. Gyakran a talaj szerint is elnevezik a komló fajokat, melyben tenyésztik. Innen az agyagkomló, márgakomló stb.

A legközönségesebb válfajok elsorolása is mutatja, hogy komló és komló közt nagy a különbség izre, jóságra nézve, ugyanazon vidéken is. Innen van, hogy némely komlómivelő helyek többet vesznek be termésökből, mint mások. Ezek szerint a talajtól, a tenyésztés helyétől, a növény válfajától is sok függ arra nézve, minő izzat ad a komló a sörnek. Nem csekély befolyással van továbbá e részben a komlószedés ideje, a szárítás és kezelés módja, a bepakolásra fordított gond, a hely minősége, a hol, és az idő hosszúsága, a meddig tartják. Ha ezekhez vesszük még, mennyi változó körülmény fordul elő a serfőzésnél ugyanazon serfőzőben is: nem csudálhatjuk, hogy csupán a komló is olly nagy változást képes előidézni a sör ízére nézve.

A mennyiben ez ízkülönbség magától a komlótól ered: e hatása a komlónak, mint a dohánynál láttuk, szintén a komló-tobzok alkatrészeinek különböző vegyarányától függ. Eddig három illy hatékony alkatrészt ismerünk a komlóban: bizonyos illó olajat, gyöngén fűszeres gyantát és keseranyagot.

a) Illó olaj. Ha a komlótobzot vízzel lepároltatjuk, 8 százaléknál több illó olajat ad. Ez olaj barnás sárga színű, erős komló szagu s kissé kesernyés ízű. Eleinte azt hitték, hogy ezen illó olajtól van egy részben a komló narcoticus hatása; de az újabb észleletek megingatták ezen nézetet. A nyers olaj ugyanis két illó olaj keveréke, s van ugyan bóditó ereje, mi azonban elenyész, ha megint lepároltatjuk. Úgy látszik tehát, hogy, mint a dohánynál, a komlóban is egy kis adag illó narcoticus anyag válik ki az olaj lepárolásával, s hogy éppen ezen másik anyag kölcsönzi az olajnak

ollykor bódító hatását. Ez illó narcoticus test minőségét azonban mindeddig nem ismerik.

Régi időktől fogva híres volt a komló altató ereje. Álmatlanoknak enyhítő álmodt, mikor egyéb altató szerek már nem használtak. A komló ezen álmhozó hatása alkalmasint az épen említett narcoticus anyag elszállásától van, a mi, igen kis mennyiségben folyvást történik a komlótozoból.

Ugyanazon illó alkatrész okozza azt az átható illatot, mely a komló-raktárakat eltölti. Annak tulajdoníthatni azt a fűszeres zamatot is, melyet a komló ad a sörnek. S ez anyag elszállása okozza a sör romlását, minek következtében egy harmaddal alább száll a sör ára, mihelyt egy évig áll italunk. Végre főzés közben is elillan e fűszeres anyag egy része, s veszendőbe megy a sörre nézve.

b) Fűszeres gyanta. Ha a szárított komlótozobokat kiporozzuk, összemorzsoljuk és kiszitáljuk : finom, sárga port nyerünk, mely körülbelül hatod részét teszi a tozob súlyának. E finom port „lupulin“-nak mondjuk; a komlókereskedők és serfőzők komlólisztnek hívják, s ennek mennyisége és illata szerint itélik meg a komló jóságát. Górcső alatt sárgás és sejtes szövetű igen apró, átlátszó szemcsék tömegének látszik e komlópor. A szárítás alatt elvesztik kerekded idomukat; s ha aztán vízbe tesszük, tömérdek igen apró gömböcskére oszlanak. E lupulinszemcsék rendeltetését a növényen még csak nem is sejti a növénytudós. Erős, de kellemes, illatuk van és kesernyés ízök. Gyógyszerül használva, fűszer gyantánál szolgál s az emésztésre hat. Egyszermind csillapít, csöndesíti az érverést, enyhíti a fájdalmat és kis adagban szunnyadást idéz elő. Alkoholal több mint félmennyi súlyu vöröses-sárga, átlátszó gyantát vonhatni ki a komlóporból, mely gyöngén fűszeres illatu, de tiszta állapotban legkevesebb sem kesernyés. Ez a komló virág fűszeres anyaga, mely a tozobnak 12-ed részét vagy 8 százalékát teszi. A lupulinszemcsék hatásában mi része van különösen e gyantának, még nincs eléggé földerítve.

c) Keseranyag. A gyantán kívül, van még ama kised lupulinszemcsékben 2 század résznyi illó olaj, 2 százalék cserjanyag és 10 százalék sajátságos keseranyag. Ez utóbbi alkatrészt ismerik leginkább a komlóban. Attól van a sörnek sajátságos keserűsége. A komlótozob egyéb részeiben is van ugyan bizonyos keserűségi alkatrész, de a mellyről nincsenek olly körülményes észleleteink. A lupulinszemcsék keseranyaga nem narcoticus, mindazáltal kétségtelen hatással van testalkatunkra. A cserjanyag a sör tisztítására hat.

Habár a komlótozobban levő vegy-alkatrészek hatása külön-külön még nincsen is egész biztossággal meghatározva : igen jól

ismerjük ez alkatrészek összes hatását. A komló-tincturában vagy komlókivonatban, melyet a gyógyszerészek és serfözök egyiránt ismernek, mind megvannak ugyanazon alkatrészek, egyesítvén ekkép, kisebb nagyobb mértékben, a komló összes tulajdonságait. A jól megkomlózott sör tehát fűszeres, az emésztést elősegítő, enyhítő, lehangoló s kis mértékben bódító vagy narcoticus hatású és altató. Egyszersmind tisztítja a komló a maláta-italt, föltartoztatja forrását, mielőtt minden cukor alkohollá változnék, s így a sört tovább tarthatni el, a nélkül, hogy megecsetesednék.

A komló ezek szerint egyik leghasznosabb, leginkább használt narcoticus anyag. A dohánytól és egyéb e nemű anyagoktól lényegesen különbözik abban is, hogy külön, tisztán, csak gyógyszerképen használják. Csak adalékul szolgál a sörhez, hogy zamatot és narcoticus tulajdonságokat adjon annak. Így használva kétségkívül egyik tényezője azon kellemes, könnyű mأمornak, s az emésztést elősegítő hatásnak, melyet a jól megkomlózott sör idéz elő olly testalkatra nézve, a mellynek természetével összefér ez ital.

Azonban sok egyéb növényi anyag van még, mellyel keserű ízt adnak a malátalének. Szokott hamisítási pótszerei a komlónak: a pemet (marubium), üröm, tarnics-félék (*Gentiana*), az ezer jó földpe (*Erythraea centaurium*), a Quassia-fa, szíkfű (*matricaria*), különböző cserény-fajok, rekettye-ágak (*genista*), puszpáng, vidra eleczke (*menyanthes trifoliata*), a fenyők ifju tobzai és tülevelei, aloe, katángfélék, narancshéj, a mérges strychnin, a chirayta (a *Gentiana chirayta*, keletindiai növény fűszeres kesernyés gyökere) s a pikrinsav (mellyet a salétromsav hatása az indigora idéz elő) stb. Mindedig azonban egy más növényt sem találtak, melly e részben a komló hatását pótolhatná. S a strychnin (rendkívül keserű anyag, melyet a *Strychnos nux vomica* nevű keletindiai fa gyümölcséből vonnak ki) olly erős és veszélyes mérge, hogy csak a leglelkismeretlenebb hamisító folyamodik ahhoz; de annyira keserű, hogy 600,000-nyival több vízben föloldolva is tisztán megérzik. Leginkább elterjedt hamisítási módja a komlónak a kénezés. A régi, megbarnult komlónak kénessavval adják vissza egykori, frís színét. Bajorországban és mindenütt erősen tiltva van ezen kénezés, mindazáltal a komlókereskedőknél minden országban szokássá vált. Ha nem rég történt a kénezés, igen egyszerű módon megismerhetjük. Egy maroknyit a gyanus komlóból erősen összedörzsölünk kezünkkel, s befogott markunkat orrunk alá tartjunk. A kénessav hamar elárulja magát. A vegykém más uton is kitudja a hamisítást. Ha mindazáltal hosszabb ideig áll a hamisított komló, nyoma is alig marad a kénessavnak. Illyenkor rendkívül bajos eldönteni a kénezést.

Az újabb élet- és vegytani vizsgálatok azt mutatják, hogy az egy családba tartozó növények alkatrészeikre és azok hatására nézve is sokban egyeznek egymással. A komló és kender egy családba tartoznak. Mindkét növény nagy hasonlatot mutat élettani tekintetben is. Egy német tudós (R. Wagner) e családi hasonlatból azt következteti, hogy kenderrel is meg lehetne adni a sörnek azt a keserűséget és bódító erőt, mely a komlótól van. E bódító hatás, ugymond, a komlónak még eléggé nem ismert alkatrészétől származik, mely a kenderben szintén megvan, az ugynevezett cannabin (?).

Miután a mondottak szerint nagy részint a komló jóságától függ az ital jósága is, a melybe teszik : rendkívül fontos a serfőzőre nézve, hogy a jó komlót a rosztól meg tudja ismerni. A komló, mond egy müncheni tekintély (Heiss), ugy jó, ha a tövön érik meg teljesen, halvány sárga színű, egy általában nem zöldes többé, s száraz időben van szedve. A komlótozoknak sok sárga port kell magában foglalnia s fűszeres illatot terjesztenie. A tobzokban ne legyenek magforma gömböcskék, melyek kellemetlen izt adnak a sörnek. A virágkocsánkákat és leveleket is le kell tépni. Nem szabad nedvesen vagy igen kevéssé száraz állapotban tömni zsákokba a komlót eladás végett, különben, ha hoszasabb ideig áll, hamar korhadásba megy a komló, s könnyen megromlik. Árt a komlónak, ha nedves időben szedik, s ha nem igen szellőzhető : mindkét esetben vörhenyes lesz. Szükség, hogy se a ragyától, se a rovaroktól ne szenvedett legyen. Főalkatrészei illó természetűek lévén, soha sem kell hoszas ideig tartogatni, a nélkül, hogy erősen össze nem préselnők s a légtől kellőleg nem óvniók.

Hogy a sör eredetileg német ital, az a körülmény is mutatja, hogy minden german, régi és új nyelvjáráson találkozunk nevével. Franciaországba is *bière* s Olaszországba *birra* név alatt viték be. *) A régi brittek már Tacitus szerint bizonyos borféléket készítettek árpából, a melyet *baer*-nek neveztek. Különös, hogy e szó olly régen elenyészett Angliában, s az *ale* (olaj) lépett helyébe, míg a komló használatát föl nem kapták, mikor ismét divatba jött a régi név a komlós sörre. A skandináv északon, az angolszászok ős honában, maiglan az *ale* nevezetet használják.

Érdekes látni, mint viszi az ember magával eredeti izlését, szokásait, bármely éghajlat alá, bárminő vidékre vándoroljon. Az

*) Angolszász nyelven *beor*, felső és német kiejtésen *pior* vagy *bior*, friezül *biar*, ó és új norvég nyelven *bior*, gaëlül *beoir*, a Bretagneban *ber* vagy *bir*, angolul *beer*. Francia- és Olaszországban a *bière* és *birra* a régi *cervoise* szót, mely maig megvan Languedocban, és az olaszban szintén fenmaradt *cervegia* nevet szoríták ki. Mindkét régi szó, valamint a spanyol *cerveza* is, a latin *cerevisia*-ból ered, mely Pliniusként bizonyos malátából készült italt jelentett. Vajjon nem e név első szótagából lett a magyar *ser*? Döntsék el nyelvészeink.

angolok a sör kedvelését és a komlótenyésztést Amerikába is átvitték, valamint azon új országokba is, mellyeket Ausztráliában, Újzélandban és a Jó-remény fokánál alapítottak. A meleg keleten megtarták otthoni izlésöket, s az angol *ale* India legtávolabb völgyeibe követte őket. Ki tudja, vajjon a mákonyívó és a kender nedvétől ittasuló keleti nem szokja-e meg lassanként a nyugoti növény szelidebb hatását, s nem mond-ele a komlóstial végett öseinek kedvencz italáról? S mi roppant változást idézne elő e körülmény a keleti népek jellemében, erkölcsében, szokásaiban?

A komlón kívül, gyakran annak pótszereül, nagyon használják a lelkiismeretlen serfőzők adalékul a sörbe az Anamirta cocculus nevű külföldi növény gyümölcsét. E szép kszónövény Malabar partjain s az ind Archipelagon honos. A kereskedésben „cokkel szemek“, levantei diók név alatt ismerik a babér boggyóhoz hasonló gyümölcsseit. A halászok a hal bódítására használják, hogy könnyebben megfoghassák. Tömérdek mennyiségben hozzák e gyümölcsöt Európába. 1850-ben 2359 mázsát vitték be csupán Angliába. Leginkább a gyöngye sörhez használják, s meg kell valani, hogy sok malátát és komlót megtakarít a serfőzőnek, a ki embertársai egészségével kevesbbé törődik, mint saját erszényével. Az összeaprózott magokat vízbe áztatják, s kivonatával hamisítják a sört. Hatása következő :

Először határozott keserű izt ad az italnak s a rendes komlóadagnak mintegy harmadát pótolja, a nélkül, hogy a sör izét nagyon megrontaná.

Másodszor a gyöngye sörnek sötétebb színt, erősebb izt ad. Egy font az Anamirta cocculus magvából olyan színűvé változtatja a sört, mint ha még egy zsák malátát adtunk volna hozzá.

Vége harmadszor az ivóra nézve szintolly részegítő hatással van, mint az alkohol, s ekkép erőssé, szeszessé teszi a gyöngye italt.

Valóban olcsóbb módon nem elégíthetik ki a roszt lelkű serfőzők fogyasztóik követelését. Egy mázsá levantei dió csak 6—7 tallér. Illy nagy kísérlet mellett hiában hoznak tilalmi törvényeket a hamisítás ellen. Angliában 200 font sterlingre büntetik a serfőzőt, a kit illy hamisításon kapnak; s még súlyosabban büntetik, a ki árulja. Ugy játszzák ki a törvényt, hogy a tilos árunak kivonatát árulják. S épen a legszegényebb osztályu emberek követik el a csalást. A közép osztályuak jobban szeretik a borhoz közelebb álló, komlós sört. A napszámos azonban erős, sűrű, kövér italt kíván, s szereti, ha kissé a fejébe is megy szesze, a súlyos napi munka után.

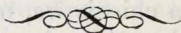
Az ekkép hamisított sör, mint látszik, különböző hatással van a testalkat minősége szerint. Némelylek azt állítják, hogy az idegekre hat és nem a lelki tehetségekre. Eszünk aránylag tiszta,

mig tagjaink megtagadják az engedelmességet. Mások meg azt vitatják, hogy a mérges anyag, melly a sörben van, az agyvelőt támadja meg főleg. Nagyobb adagban kétségtelenül erős méreg az Anamirta cocculus gyümölcse az állati életre. A halat, mint tudjuk, elbódítja. Mint hat az emberre, tudományosan nincs ugyan megállapítva; de semmi kétség, hogy egészségének nagyon árt. E mérges hatása főleg a bogyó bensejében levő jegeczes fejér anyagtól van, az úgy nevezet *picrotoxin*-tól, melly rendkívül keserű.

Különböző helyeken még egyéb bódító anyagokat is használnak komló helyett. Délamerikában a *Chinus molle* nevű amerikai cserje keserű szárát teszik a *chicaba*, mellyet a *Prosopis algaroba* nevű érzőkefaj édes hüvelyének rágása által állítanak elő. E keserűanyag minő hatással van a *chicaivóra*, nem tudjuk. Keletindiában, mint tudjuk, a nyers cukornádat hozzák erjedetbe, hogy aztán a rum lepárolására használják. Ez alkalommal két akáczfaj (*Acacia ferruginea* és *leucophlea*) szárított héjforgácsait hányják abba. E héjdarabok szintugy mérséklék a forrást, mint a komló, s különös ízt adnak a rumnak : azt mindazáltal nem tudjuk, szaporítják e narcoticus erejét. Az illy rumot azonban igen alávaló itálnak írják le. Chinában árpából vagy gabonából főznek sörfélét, a mit tar-a-sunnak neveznek. Készítésekor valamit ott is tesznek bele, a mi a komlóéival ugyanazon célloknak felel meg, de nem tudjuk, mi féle ezen adalék. Afrikában szintén fahéj-darabokat tesz az abysziniai méhsörébe (*meth*). Azon fa (*heetoo*) levelei és gyümölcsei, mellynek héját használják, bódítók és mérgesek. Valószínű, hogy keserű, összehúzó és gyomorerősítőnek mondott héja is szint azon tulajdonokkal bír. Egy másik fának (*keesho*) leveleit is használják méhsörékbe az abysziniaiak. Némelly utazók szerint pedig a szerencsen törzsek bizonyos „*taddo*“ nevű gyökeret tesznek árpából és mézből készített kedvező italukba. Mindezen anyagok vegytani alkatrészeit és hatását azonban nem ismerjük.

Északi Európában, különösen svéd és északi Németországban a mocsári rozsdaburával (*ledum palustre*) szokták a sört keserűbbé és tetszőleg erősebbé tenni. Fűszerrel megfőzött levelei rendkívül bódító erevévé teszik a sört, úgy hogy főfájást, szédelgést s roszul létet okoz, ha nagyobb mértékben isszák. Németországban ugyan e növényt hasonló célra használni tiltva van, a csalárd főzők mindazáltal most is használják rosz serökbe. Sajnos, hogy a szegény, tanulatlan nép nem védheti magát a csalás ellen. Hasonló hatása van a *ledum* egy másik fájának (*latifolium*). Észak-amerikában mindkét növényt használják a labradorthéához; míg az északi svéd pórok az egérfark cziczkoróval (*achillea millefolium*) teszik kábítóvá seröket. Részegítő erőt ad végre a sörnek egy zsályafaj (*Salvia sclarea*) és a jóféle sáfrán (*crocus sativus*). Az

utóbbi különös hatással van az agyra és idegrendszerre, s nagy adagban olly rendkívüli kedvet okoz, melly egészen nevetési görcsökbe mehet által. Vidityó hatását mutatja, hogy e növényt tartják sokan Homer „nepenthes“ füvének, s a derült kedély jellemzésére azt mondja a latin : dormivit in sacco creci. Egyszersmind ellenszere a szesz italok által okozott mánornak, a mit bizonyos fokig a komlóról is elmondhatni. Már Plinius dicsérőleg említi a sáfránról mánor-üző erejét ; s az ovatos borivók italukba tevék, ugy akarván kikerülni a részegséget. Mindazáltal maig sem ismerjük bizton hatását, honnan az orvosok is kevésé használják. S még kevesbbé a serfözök italuk hamisítására. *Csengery A.*

KUN KOCSÁRD.

Székelyország földén látott
A mi hősünk napvilágot.
Akkor sem volt kedves vendég !

A szülék egymásra kenték
Okát, bűnét érkezének ;
De ő megjött mint a várt, —
S a szegény ház népe számát
Hétig rugta Kun Kocsárd.

A fiak felhúzalkodnak, —
S ő bolondja mindnyájoknak ;
Jön utcából karmolt képpel,
Iskolából titkolt kéekkel ;
A végső pad az övé volt
Valameddig oda járt,
Te belőled semmi sem lesz
Szép öcsécském, Kun Kocsárd !

S hogy az évek el-lejárnak :
Pelyhe nő a gyenge állnak ;
Dobog a szív ; fázik . . . gerjed . . .
Szép szemeknek lángja mellett.
Szebb leány mint Székelyföldön
Nincs a földön ; — de kosárt
Fon számodra, — s csalfá képpel
Kinevet jó Kun Kocsárd !

Van ám jó a roszban ennyi :
Ugy sem érne rá szeretni !
Rövid békét hol megunták :
Van a honban háborúság ;

A hívó jel : meztelen kard
 Mit a pártdüh vérbe márt ;
 Ezek mennek, de kaczagnak :
 Hogy ő is megy — Kun Kocsárd.

Elvész aztán hire hamva,
 Mind is egy ő élve, halva !
 Mikor egyszer sok időre
 Nagyon ver a szó felőle :
 Látták hogy vitt a csatában,
 Mint egy vérző leopárd ;
 Tamás volt sok benne mégis
 Mikép ő az : Kun Kocsárd.

Hanem a mint Kassa táján,
 — Fele népét kardra hányván —
 Révain nagy diadalt vön :
 Repült hire szárnyon, szellőn.
 S hogy szaván a czenk olasznak
 Grittinek jut végre bárd :
 Hires ember, nagy vezér, hős
 Lőn egyszerre Kun Kocsárd.

Az is volt ő. Mert Horváthra
 Szathmár várát, hogy megszállta :
 Ottan egy szakálás ágyú
 Megfosztotta fél lábátúl.
 Vére omlik, — ina gyengül . . .
 De szív és hang olly szilárd . . . !
 Rajta . . . rajta . . . ! és a várat
 Így vevé be Kun Kocsárd.

Nagyváradra víve sebbel :
 Ura búsong, fél kart veszt el !
 Szép nyakukbul tépve vőnek
 Gyolesot a nők sebkötőnek ;
 S ki felé *most* annyi köny hull,
 Annyi bajnok karja tárt :
 Egyet *mosolyg*, — hogy körülnéz —
 Aztán meghal Kun Kocsárd.

Tompa.

KOMLÓ ÉS ÁRPA.

(Auerbach után.)

Miért van Tamás gazda házfalára Komló és Árpa festve?
 Hosszu história ez; de körülményesen elbeszélhetem. Tehát leg-
 előbb is szóljunk

A henyélőről.

Háza előtt a faragószéken, lábát kétfelé vetve ült egy fiatal legény, s időről időre egy jobbjára mellett fekvő nagy halmazból egy-egy hosszú fenyűágot emelt föl, azt a csapfej alá szorítá s könnyebben hajlívá csavarta, vastagabb végét lefaragcsálta s rajta szalmacizbakot kötött; az imígy bevégzettet aztán gondosan baljához a földre fektette, hol már több illy kéveszorító, vagy is ugynevezett gúzs, kellően rendezve hevert. Daczára a vidám katonai indulónak, melyet a legény füttyölgetett, arczán némi kedvetlenség vala észrevehető, s fejét, mellyen vörös-leffentyűs katonasapka díszlett, néha-néha boszusan vetette hátra.

A faluőr, egy öreg katona, ki kék zubbonyán réz becsületjegyet hordott, közeledék a tanácsháztól, a faragó legény előtt megállapodott, mondván :

„Jó napot, bajtárs.“ — A megszólított némán köszönt s az ör folytatá : „Miért nem jelentél meg a dézma-árverésen?“

„Még nem vagyok polgár,“ válaszolt a fiatal katona, „a jószág még anyámé meg testvéreimé.“

Az ör leült a kész gúzsvevőkre s mondá : Kapitális tréfa volt. A három poczkos sógor már évek óta haszonbérelte a dézmát; nem szenvedhetik, hogy a dézmaszedő szolga szántóföldükre jön; független urak akarnak ott lenni. Hanem most az egyszer a sárgyúró többet ígért s végre neki jutott a dézmahaszonbér. Ipad, Tamás gazda, kékvörös lett mint egy kanpulyka s azt hitték, hogy megpukkad mérgében, s vadúl szitkozódva távoztak el mindnyájan. Ez az eset egyszer még ellenséges házakat csinál, meglátod Tóbiás.

Tóbiás, vagy mint közönségesen nevezni szokták, Tóbi, uj gúzst emelt föl s imígy válaszolt :

„Már az csakugyan nem igazság, hogy az egész falu, s legkivált Tamás gazda olly böszgyűlölséget táplál Faber ellen, pedig senki sem tudja miért. Faber itt idegen; ő Luczián jószágát pénzért becsületes módon szerezte meg, és egy árva léleknek sem árt; hogy uriasan öltözködik, ahhoz, ugy gondolnám, senkinek semmi köze, s ő azon csak nevet, hogy sárgyúrónak híják. Tamás gazda is már nyakamra járt s azt akarta, hogy Faberrel többé ne beszéljek; hanem tudom én magam is, mit kell csinálnom; tulajdon apámtól, ha élne, sem fogadnék el leczkét az iránt, hogy kivel álljak barátságban, kivel ne. És épen azért, mivel őt mindnyájan sárgyúrónak híják, és senki hozzá jó szívet nem mutat — —.“

„Már te csakugyan jó, igen jó ficzko vagy, ezt minden ember bevallja!“ vágott szavába a faluőr.

A fiatal embernek e szavakra minden vér fejébe szökött, egy

gúzt kezei közt össze meg össze tépett, darabjait messze elhajítá s fojtott méreggel imígy szolt : „Ne mondd azt. Én nem vagyok jó ficzkó, nem akarok lenni, ezer ropogós mennykő! Szeretném nektek megmutatni, hogy nem vagyok olly jó hülye, mint gondolatok. Ne mondd ezt még egyszer, vagy először is a te üstöködbe kapok.“

„Már akkor nem jó helyen járatnád kezedet. Hisz egészen kifordultál bőrödbül. Ugyan mi bajod? Talán Tamás gazda Madlenája rá szánta magát s a csinosképü lányka Klauszhoz a bíró fiához ígérkezett nőül?“

„Majd ha fagy,“ válaszolt Tóbi hirtelen nevetve, s arczán a békülés egy sugara czikázott át.

„De te még is husvét óta — folytatá a faluőr — mióta t. i. búcsulevéllal az ezredtől haza érkeztél, csodálatosan megváltoztál. Mi lelt? Kétségkívül, könnyü elgondolnom, hogy nem igen szokhatol már a paraszt-élethez, felejtened kell a szabályos katonalépést s az ökörnyomon járást betanulnod. Nincs-e igazam? Ez e oka, hogy mindig olly búskomor vagy?“

„Maglehet,“ válaszolt hosszabb szünet után Tóbi, s azután fölegyenesülve folytatá : „Igen, te egyazon században szolgáltál atyámmal s legjobb bajtársa voltál; örömet képezem, hogy atyámmal beszélek. — Lásd, mikor én búcsulevelemmel haza jöttem, azt gondoltam, be sem várhatom az időt s a faluban mindenkinek azt kell éreznie, a mit én érzek, és senki se gondolhat és mondhat egyebet, mint ezt : Tóbi haza jött. Gyakran mulattam azon képzelettel, hogy otthon a tiszta paradicsom mosolyog felém, s mintegy erőszakosan kellett ismét emlékezetembe idéznem, hogy mennyi ellenséges indulat és vakszerencse uralkodik itt is, s mint áldozná föl némelly ember egyik szemét, ha a többinek egy szeme sem volna. Megvallom őszintén, hogy a katonaszolgálathoz nem volt soha valódi kedvem, de azért mégis a legszebb élet az, s most napjában ezerszer is ohajtom, vajha még az volnék.“

„Ugy van; itthon most rosszabb az állapot, mint bár mikor. Tartsd eszedben, a mit mondok : rossz lesz még annak a vége s a komlópóznákat kün a kecskehalmon közverekedésre használják.“

„A komlókert miatt“ — szolt beszédét folytatva Tóbi — „tüzetem először össze Tamás gazdával. Örültem, hogy Faber a kopasz halmot olly jól hasznosítja; Tamás gazda pedig épen ez ellen kelt ki; bárgyú gyüöltségét a község becsülete mögé rejti; az előtt, ugymond, falunk hirnevet szerzett magának az által, hogy mi termesztjük a legjobb tönkölyt; most pedig a dolog megfordítva lesz s azt fogják mondani : hogy a weiszenbachiaiak termesztik a legrosszabb vörös komlót. És ha én szántóföldeimet megkapom, magam is komlót termeszték, épen ott van a valódi meleg agyagföld s

egyenesen délnek fekszik. Az öreg parasztok, kik apjuk trágya-dombján túl soha sem jutottak, azt hiszik, hogy ha az ember marha módra teremt, már ezzel minden meg van téve; teremtenünk kell mint embernek, észszel és meggondolással. Nem hiába voltam én katona; tudok valamit a világról. Tamás gazda azért is mérgeledik, mivel házamból el nem bocsátom a szolgát, kit anyám katonáskodásom idején fogadott; én jó lélekkel amugy egyszerre csak el nem küldhetem; előbb magamnak is a mezei munkához szoknom kell, s én olly ficzkó vagyok, kinek testébe becsület szorult; ha valaki engem dologra nógat, akkor azért sem teszem; magam is tudom én, mit kell tennem, s ne gondolja senki, mintha azt vártam volna be, mig engem valaki kellően alkalmaz, s emiatt őt dícsérjék meg.“

Ezen beszélgetés alatt a gúzsveszők tökéletesen elkészültek. Tóbi előszólitá szolgáját, ki a házküszöbön a kaszát élesre verte, s parancsolá neki, hogy a gúzsvesző csomagot vigye a patakhoz; ő maga a horogvillával utána ment, s az a mód, melly szerint ő azt nem vállára fektette, hanem sétabotúl használta, tanusitá azon különös hangulatot, melly a büszkejárásu derék fiatal embert megszállva tartá.

Sok ember, ha valamelly ügyvédhez megy s ott peres ügyét előadja, az ellenfélnek ellenokairól semmit sem akar vele közleni, vagy épen csak azt, a mi szemlátomást legcsekélyebb érvényű; azt hiszik, hogy ez által pörüket már megnyerték. Így járt el Tóbi is a faluörnek tett közléseinél.

A fiatal ember hazatérvén a katonaeletből s anyjának hatalma alatt többé nem állván csak nehezen szokhatott a fásasztó munkához. Annál örömebb csatlakozott Fáberhez az ugynevezett sárgyúróhoz. Faber nem volt se csupán földbirtokos, se pedig paraszt, s már öltözete is mutatta a kettő közötti állását. Földmívelő iskolában képeztetvén s mérsékelt vagyont örökölvén, melly egy fővárosbeli fogadós leányávali házassága által még tetemesen növekedett, Faber azon férfiakhoz tartozott, kik semmiféle ugynevezett alacsony munkát nem vetnek meg, de kik egyszersmind belátó nyílt észszel szélesbitik cselekvéskörüket s idővel egy erős, magában megszilárdított parasztrendet ujjá alakítanak. Fáber örömet látta, hogy Tóbi a létező földfaj-erők jobb hasznosítására tett kísérleteiben és tanulmányozásiban részt vesz, és Tóbi örömet társalgott vele, részint a különös becsület végett, részint pedig azért is, mivel Faber mint még mindig idegen visszatartózkodó volt s intőleg soha sem avatkozott ügyeibe, mig különben mindenütt durvább vagy finomabb vagdalódzásokat kellett henyeségéről hallania.

Tunya emberek — s ilyen volt Tóbi is — különösen a fél-

idegenek, vagy alázatos hizelgők társaságát keresik; Tóbira nézve Faber az elsőkhöz, s a faluőr az utóbbiakhoz tartozott. Ennélfogva ő csak ezekhez csatlakozott, s derültnek és jó kedvűnek látszott. Mindamelletti hiányzott nála a valódi szívvidámság. Előtte mint egy nehéz köddel volt minden takarva, mellyen csak a Tamás gazda Madlenájához szeretettel csillámlott keresztül mint világos csillag; némellykor azonban majdnem félt a Madlenával egybekeletéstől, s úgy hitte, hogy rabszolgaság elé megy, mellyben minden óráról s munkakötelességről számot kell adnia; némellykor ismét azon remény kecsegtette, hogy, ha Madlenát egyszer egészen magának nevezheti, majd ismét élénk munkásságra ébred, s a néha megmagyarázhatlan búskomorság el fog enyészni. E remény most ismét igen háttérbe vonult, mert Tamás gazda napról napra mogorvább lett, az ígéretéről mit sem akart tudni, s mindenekelőtt azt követelte, hogy szünjék meg Faberrel pajtáskodni. Tóbi ebben csak az ellenségeskedés szépítését látta, mivel Tamás azt állítja, hogy egy parasztember, kinek tökéi nincsenek s a földtermésből kénytelen élni, olly dolgokba nem bocsátkozhatik, mint a sárgyúró. Tóbi erre alig válaszolt; hisz ő jobban tudta, hogy mostani látszólagos mit sem tevésevel többet nyer, mintha a munka hólyagot törne tenyeren s homlokán a verítéket hajtaná ki. Tunya dacban minden apróságért a városba lovagolt vagy kocsizott, s otthon mindig savanyú képet vágott, mintha valamit keresne, vagy valami titkos szenvedése volna. Valósággal arcza olly vörös volt, hogy az ember azt hihetné, a vér legott kiszökken ereiből. Az anya e végett az orvos tanácsát akarta kérni s midőn ezt egyszer Tamás bátyának elpanaszlá, Tóbi, ki a kamarában szivarozott, imígy hallá ugyanezt megszólalni:

„Vágd ki a vér-ereket katona sipkájából, s akkor Tóbid egészséges lesz. Ne törd, hogy szivarozzon, ez egy harmadik kezét kíván s mellette mit sem lendithet. Itt mindenki hozzá lát a dologhoz; de hiába, a te Tóbid ugyancsak henye ficzkó; reggel kétszer megfordul ágyában s az ördögnek segít pecsenyét forgatni.“

Tóbi gyorsan felrántotta a kamara ajtót s nagymérgesen imígy szólt:

„Mondja ezt nekem még egyszer szemembe, nyiltan.“

„Megtehetem; igen is te hivalkodó, rest legény vagy.“

„Ha ön nem volna Madlena apja, most a földön heverne.“

„Nekem is ott kellene lennem. Természetesen, te erődöt kímélted, te ki vagy pihenve; hanem az én Madlenám miatt legkevésbé se erőtesd magad; illy módon köztetek mindennek vége van; megmondom, hogy tudhasd.“

Tamás gazdát ismét utólérte az erős köhögés, és az anya leszállította a czivódást s Tóbít ismét a kamarába küldötte vissza;

Tamást azután egészen a ház elejéig kísérte ki, és Tóbi hallotta, midőn anyja ezt mondá :

„Hisz az én Tóbim a legjobb ember a világon.“

„Az való“ válaszolt Tamás gazda; „de én szeretném, ha kissé roszabb volna; nekem illy mód nélkül jó ember nem kell.“

„Én henye, rest ember vagyok!“ kiáltott ki még egyszer Tóbi az ablakon s ezen önvallomása által nagy győzelmet reménylett aratni; hallja meg az egész világ, milly égbekiáltó méltatlanság történt rajta, s azt várta, hogy mindenki, s legelőbb is Tamás gazda, ezért kövesse meg őt.

Hanem Tamás gazda hátra sem fordult, és Tóbi többé háza közbéire nem lépett; Madlenáját csak amugy lopva látta meg néha, ki azonban mindig hallgatag és szomorú volt. Tóbi és atyja most ellenségek, hova fог ez vezetni? és ha neki az első panaszkodott, hogy előtte minden olly feketének látszik s magában valódi életkedvet nem érez, a leány kénytelen volt a valódi vigaszt elhallgatni, mert ő egykor szinte azt mondotta :

„Én is azt gondolom, hogy te nem dolgozol eleget.“

„Hja, mert henye ficzko vagyok“ szolt fogcsikorgatva Tóbi.

„Azt én nem mondom,“ válaszolt Madlena, „hanem“ —

„Elég,“ vágott szavába Tóbi, „amott tul lakik Margit; kérdezd meg atyádat, mikép lett özvegygyé. Férje aratáskor betegen feküdt ágyában; a nő elment atyjához s azt mondotta neki : ime a legnagyobb munka idején férjem most ágyban akar heverni. Ezen majd segíték, szolt az öreg, kezébe kapta a korbácsot s verte a szegény beteg embert, mig ez az ágyból kibukfenczezik, — és rá két nap mulva eltemették. Mit gondolsz Madlena, megengedjem-e, hogy velem is így bánjanak?“

„De hiszen te nem vagy beteg,“ válaszolt Madlena.

„Az mindegy; nekem azt ne mondja senki, hogy dolgozzam.“

Azon idő óta Madlena erről egy szót sem szolt többé, és Tóbi alkalmasint maga is érezte, hogy máskép kell sürögnie, de arra nem bírhatta magát, hogy a dolognak olly szint engedjen, mintha idegen intésre, s mások nógatására látna a munkához; ő majd soha sem ment dolgozó szerszámmal a mezőre, soha semmit sem vitt az utcán végig, mindig üres kézzel szabadon járt szerte s általában ugy viselte magát, mintha csak szabadsággal jött volna haza, s hogy minden munka, mellyet végez, különös köszönetet érdemel.

Minden esetre olly munkának, mellyet az ember idegen figyelemzetetésre végez, titkos áldása megsemmisül, hanem Tóbi nem vehetett erőt azon gyermekies büszkeségén, melly őt épen ezért kötelessége ellen makrancossá tette. A mint a guzsvesszőket most ismét nem maga vitte a patakhoz s a horogvillával sétálva lépdelt tova, eszébe villant azon többször elfojtott gondolat, hogy egye-

nesen bemegy Tamás gazdához s azt mondja neki : Bátyám, önnök igaza van; ön megfogja látni, hogy szorgalmas vagyok . . . De leheletét már gyorsította az ezen gondolat fölötti harag, melyet pedig magától még sem volt képes száműzni s hevesen bök-döste villáját a földbe, mert világosan átlátta, hogy eddigi tunyasága hozta őt e visszás helyzetbe : jövődöben bármi emberül fog is sürögni, Tamás gazda mindig bizalmatlanul vigyáz majd fel reá, s ez által szenvedhetlen idegen hatalom alá kerül, melly miatt őt mindenki kifogja gunyolni; ha sohasem vonta volna magára a „henyélő“ nevet, állása most egészen más volna. Ezen észrevétel zárpontja következetesen mindig harag volt és bánkódás az elmúlt, és roskedvűség sőt átkozódások a jövődö napok fölött; melly alkalommal mindig azt ohajtá, vajha ismét katona lehetne; ott az ember legalább szilárd vezérlet alatt áll; az ember engedelmeskedik s nem kell mindenkinek pillantásától parancsokat elfogadni. De most az egyszer e mellett nem maradhatott meg : hétfőn az aratás kezdődött, s a zárt daczosságnak, a magával s a világgali perpatvarnak egy vagy más módon meg kellett változnia.

Tóbi a szolgát haza küldötte s a horogvillával a gúzsvevőket a patakba áztatta. Erre igen kényelmes helyet választott ki, ott t. i., hol egy besulykolt gerendán egy deszka volt megerősítve s ez bizonyos nemét a kiszállási hidnak képezte. Innét észrevétlenül azt is megláthatta az ember, ki ment be vagy jött ki Tamás gazdáék hazánál. Most Tóbi Madlenát látta atyjával erre felé érkezni, azok nem vehették őt észre, hirtelen a gúzs-halmaz mögé rejtözött, mindamellelt hallotta, midőn Tamás a patakpallón áthaladva s a köhögéstől többször félbenszakasztva imigy szólt :

„Egészleges ember, a ki megszokta a restséget, a legélhetőlenebb. Illyen gaz naplopó azt gondolja, hogy Isten tudja, micsoda jóssággal bír, mivel senkitől semmit sem lop el, lefekszik lomha bőrével s mindig azt kiáltja : hisz én jó vagyok mint a bárány, szelid vagyok mint a galamb.“

Tóbi mindkét markát ököllé szorítá, kiáltani akart és káromkodni, de a hang elakadt torkában s őt majd-majd megfojtotta. Szeme a patakra meredt s nem tudta, mi történik vele; olly tom-pultságot érzett, mintha valaki hirtelen egy sulyos kalapácsal fején sujtotta volna; végre megeszmélte magát s most csak azon gondolat foglalta el, mint álljon boszút a szenvedett méltatlanságért. Semmi módot nem talált s még is valami hatalmas tett által meg akarta mutatni, milly égbekiáltó igazságtalanság történt rajta. Agyában még egyszer megvillant a gondolat : ernyedetlen szorgalom által bebizanyítani, hogy mennyire félreismerték őt, de csak hamar ismét elvetette ezen alázatosságot. Hogyan? hát mindenkít tevékenységének tanubizonyosságaul szólítson-e föl s igy szerezzé

meg a közelismerést? — Tóbi katona volt, — szabad-e ezen silány parasztpimaszoknak az ő becsülete fölött itélni? Ő kétség kívül ezen emberek közt kényszerült élni, de belátni kelle tanulniok, hogy ő valami jobb nálók. Azért végre legczélszerűbbnek látszott, daczos megvetéssel a tudatlanságot síkra idézni. Az aratás közepepctt, melly hólnapután vala kezdetét veendő, vasárnaponkint nyalkán, dologtalanul és szivart füstölve akart a földeken és a faluban szerte kalandozni, míg mindnyájan megkövetik őt, hogy a benne lakó, munkásság utáni törekvést olly nemtelen módon félreismerték. De mikép higgyenek az emberek erényt, midőn épen annak ellenkezője áll szemök előtt? S még is meg kell lenni, mert mit ér olly tisztelet, olly szeretet, melly még előbb a maga részére bizonyítványokat követel?

É fiatal ember lelkében ellenkezés támadt, mellyet szavakkal nem fejezhetett volna ki, és még is munkált benne az s a szenvedély nem sejtett forrásokat nyitott meg.

Tóbi messze belökte a gúzsokat, hogy a patakban lefelé úszszanak, mintha azzal egyszersmind minden gondolatot a munkára ellökne magáról, s jövődő mitsemtevésének örült, mint valami mulatságnak.

A restségben sajátyszerű gyönyörkéj van, majd nem azt mondhatnók, bizonyos neme egy kinyomozhatlan hatalommal teljes szenvedélynek; mint fél-éber álomban merülnek fel rohamosan benne alakok és érzelmek, s habjaikba temetik az öngyilkosan feláldozott életet. Tóbi még Madlenáról sem akart több tudni semmit valamint saját magáról se. Épen a villát is a tovauszó gúzsvesszők után készült már hajítani, szózat hatott füléhez :

„Mit csinálsz, Tóbi?“ s Madlena előtte állt.

„Henyélek,“ válaszolt daczosan a megszólított; a leányzó azonban megfogta kezét s tiltólag mondá :

„Ne mond azt; magadon követsz el méltatlanságot.“

„Én? ki követ el rajtam méltatlanságot? Engem földszinén a legélhetetlenebb embernek neveznek, s az is akarok lenni. Nem hiszed te is, hogy rest vagyok?“

„Nem; Isten a bizonyosságom, hogy én nem hiszem. Hadd beszéljenek az emberek, a mit akarnak; a pusztá szó nem harap. Én jobban tudom, hogy te millyen vagy. Te csupán a katonaéletből nem tudsz még a mi foglalkozásunkhoz szokni. Én már egy pár nap óta veszem rajtad észre, hogy most az aratásnál akarod megmutatni, mire vagy képes; hanem kérlek, tul ne feszítsd erődöt; nem szoktál még hozzá; az ember megbetegszik, azt sem tudja, mikép; tedd meg az én kedvemért, kiméld magad.“

Bensejében találva s megijedve pillantott fel Tóbi. Még néhány pillanat előtt önromboló kedvetlenségben e szerelmet meg-

tagadta s most ismét a bizalom rögtön új életre gyulasztá; többször hunyorított szemeivel s mintegy felszólításra ugrott hirtelen a tovauszó gúzsvesszők után, a patakban gázolt s utól is érte azokat. Most arczáról a rá fecsent cseppeket letörlé s egyszerre minden komorság eloszlott onnét. Madlena ezen különös cselekvést megütközve nézte! szívét a Tóbi és atyja közötti meghasonlás ki mondhatatlanul sebzé. Jól ismerte ő atyját, mint ki parancsolni szeret és meglehetősen fősvény ember, de Tóbi hivalkodása iránt sem volt vak, s bármily ellenséges indulat uralkodott is a kettő közt, tudta Madlena, hogy gondolatukkal egymáson csüggnek, mert büszke volt mindkettő s ez közöttük némi kötelékül szolgált. Az atya soha sem tiltotta meg neki világosan a Tóbival társalgást s úgy tett, mint ha a titkos összejöveletekről semmit sem tudna; Tóbi pedig minden berzenkedése daczára is csak alkalmat keresett, hogy az atya előtt dicséretet és becsületet arasson. Nevető arczal állott Tóbi csakhamar ismét Madlenája mellett s bizalmasan beszélgettek, valamint az előbbi napokban, egymással. A leánynak, minden vonakodása daczára, bármilyen kemény szót el kellett mondania, mellyet az atya felőle száján kiejtett, és ezen szemrehányásokat, mik őt egyébkor böszdühössé tették volna, most olly derülten mosolygva hallgatta, mintha megannyi magasztalások volnának. Csak midőn a lányka őt arról értesíté, hogy az atyja mit sem akar róla tudni valamig katonasapkát hordoz fején, akkor csipte össze ajakait, levette sipkáját, egy ideig rá nézett s azután ismét makacsan fölesapta. Midőn Madlena erre elbeszélte, hogy Klausz, a bíró fia, ki őt folyvást tőle elidegeníteni törekedett, atyjánál magát jó gyermeknek színli be, különösen az által, hogy a sárgyurót, valahol csak lehet, alattomosan bántalmazza, és hogy atyja őt mindig rá akarja beszélni, hogy hajoljon Klauszhoz — Tóbi még ezt is arczszíne legkisebb változása nélkül hallgatta s végre mondá, hogy ő Tamás gazdát maga felől egyszerre egészen más véleményre akarja hozni. De nem lehetett rá venni, hogy megmondja, mi módon fogja majd ezt eszközölni.

„Hova ment atyád?“ kérdezte végre Tóbi.

„A szántóföldre; hétfőn — ha Isten is úgy akarja — az őszi árpát kezdjük ott learatni.“

A nap épen leáldozni készült s piros vízfénye a patakban s a szerelmesek arczán tündöklött, kik kézen fogva állottak egymás mellett. Tóbi ajaki reszkettek, szavak lebegtek azokon, miket ki nem mondhatott; gyorsan elszakaszkodott Madlenától, mert látták Tamást a dombrul alájőni. Tóbi felnyalábolta a guzsvesszőket s most maga vitte azokat haza; mind a mellett kerülő utat tett, ne hogy Tamás gazdával találkozzék.

Egy nyáréji munka.

Tóbi othonn egyre nyugtalankodott; anyja meglepte őt, midőn egy nagy kenyérdarabot leszelt s táskájába dugta; az anyja kérdésére, hogy minek az, azt adta válaszul, hogy éjjel sokszor hirtelen megrohanja az éhség, s ez esetre el kell magát valamivel látnia. Az anyja fejét csóválta fiának ezen feltünő változásán s ismét orvosról beszélt; de Tóbi nem hallgatott rá s a pajtában még sok teendője volt, mintha az éj nem most állana be, hanem már kora reggel volna. Ő ez iránt mindennemű kérdést kikerült s megholt atyjának sipkáját kérte, mellyet emlékül kamrájában akar tartani; az anyja azt gyorsan előhozta, fiának fejére tette föl, s bizonyítgatá, hogy az neki sokkal jobban áll, mint az a feszes katonasipka, mellynek ez alkalommal nem épen tisztességes nevet adott. Tóbi erre gyorsan lekapta fejéről a sapkát, s ismét a katonait tette föl, de azért atyjáét még sem adta vissza. Többször végig ment az egész falun, s csodálatosnak tetszett előtte, hogy az emberek még folyvást nem készülnek nyugalomra. Milly örömet veretett volna takaródót s mondotta volna az embereknek mintegy vezénylőleg : Oltsátok el a gyertyát! fekiügyetek le! Hanem itt mindenki maga kormányzott s általános parancsot nem ismert. Mindenkinek, ki még egyideig a ház előtt ült s azután fedél alá ment, Tóbi különös kitünő módon jó éjszakát kívánt. Ugy volt, mintha mindenkinek különösen köszönne, ki szemeit álomra zárta, csak hogy ne lássa szándokát.

Végre csöndesség lön a faluban, melly fölé csillagoktól ragyogó éjszaka terjeszté fátyolát; a hold ma csak éjfélkor bukott fel. Az ajtó, melly Tóbi házánál a kert felé nyílt, minden nesz nélkül feltárult, de senki sem jött ki, csak egy lepedőbe takart kaszát helyeztek ovatosan és zajtalan a földre; huzamosb idő mulva jött aztán egy férfi elő, bezárta az ajtót, egy ideig csöndesen figyelve állt, a kaszát fölemelte, s a kerten át kisompolyodott a szabad mezőre. Tóbi volt; de hogy egy könnyen rá ne ismerjenek, más főveget tett fejére, és pedig atyjának prémes kucsmáját. Hosszan lélezett föl s gyors járása közben többször megállt hallgatózva, vajjon nem közeledik-e valaki, s nem hall-e idegen lépteket; de mit sem vett észre, csak a tücskök és sáskák a bozótban és fűben nem szüntek meg a szelid éjszakán czirpegni. Északfelé állt az éjszürkület, mellynek világos fénye május közepétől augusztus közepeig az égen nem enyészik el. Tóbi ezen irányban ment s úgy tetszett előtte, mintha a nappalba lépne be s csak ha megfordult, látta a teljes éjszakát. Tóbi a kaszát, mellyet kezében eddig mélyen a földfelé tartott, most szabadon vállára vette és bátran előre

haladt. Halkan sziszergve hajlongott az érett gabona az ut mellett s szitta magába a nem sokára utolsó éji harmatot, mely még számára kínálkozék; a gabona csendben nő és díszlik, mialatt az emberkezek nyugosznak, mellyek azt vetették s nem sokára ismét betakarítják. Mi zörög ott a gabnaszárok közt s gurul most az ut-szélen alá. Bizonyosan valami borz melly éjjelenként zsákmányra indul ki. Ott a bozótban panaszos csipogás hallatszik, feliasztott madarak szózata, mellyek tojásait vagy fiait egy nyest vagy menyét elrablotta. Az állatok egész élete tápla-keresés; az ember azt munkája által szerzi meg. Tóbi szorosabban tartotta kaszáját. Most egy darabig az országuton kellett haladnia, hol innen és tullan termédsus gyümölcsfák állottak s mintegy láthatlan kéztől leszakasztva hullott majd itt majd amott egy koránérett vagy férge alma alá s gurult el a kemény uton, vagy esett tompán a puha fűbe. A gyümölcsfák, mellyeknek szilárd törzse tartósabb az emberéletnél csak az emberi kéz ótalmát és segélyét kívánják s a gyümölcsöt önmagoktól termik meg; de a kenyér, az embernek fő eledele, csak a fáradságosan művelt földben érik, évenként ujló száron.

Ugy tetszett most a magános csöndes éjben, mintha minden megszokott tárgy körösleg különös szavakat beszélne, s a kalász és ágtól nyilatkozat indult ki, melly a szívet megremegetté. Szavak és gondolatok, mellyeket Tóbi az előtt Fabertől mintegy félálomban hallott, most világos szózáttal és tiszta szemekkel ébredtek föl. Tóbi halkan s csak önmaga által hallhatva fütyölt. Végre a keskeny gyalogösvény a rozsföldeken vezetett keresztül. Tóbi majd egyik majd másik kezét hűsíté a kalászon rengő harmatban; áttekintett a komlósföldre, mellynek hosszú póznái mint holt erdő állottak a mező közepén. Nevetnie kellett midőn megemlékezett a faluór azon jövendölésére, hogy ezen póznák még valaha köz verekedésre fognának használtatni, — de most hirtelen megállapodott; lépteket hallott háta mögött; rögtön a gabonaföldbe ugrott, itt a magas kalászon közt lekuporodott s elfojtá lélekzetét. A lépések mindig közelebb jöttek, s a láthatlan vándor, most ugyanazon helyen állt meg hol Tóbi eltűnt s ez gyorsan átgondolta, mikép viselje majd magát; ha netalán fölfedeztetnék; de a kereső tovább haladt, s a rejtekben levő ismét szabadon lélekzett. A mezei csösz hihetőleg éjjeli körjáratát tartá; most bizonyos volt, hogy a mai éjszakán többé nem jö ezen düllőre. Tóbi még kis ideig rejtekhelyén maradt, azután gond nélkül ment jobbra, kitüzött célja felé. Midőn egyszer körül nézne, úgy rémlett előtte, mint ha a póznák a komlókertben mozognának s némi recsegés és nyikorgás volna onnét hallható; de ez kétségkívül csalódás volt, mint mozoghatnának a földben szilárdul álló karók most, midőn

a langy szellő még a gabonaszár hegyét is alig ingatja. Tóbi tovább haladt s végre céljához ért; többször biccentett fejével, mert a jelekről megtudta, hogy Tamás gazda árpa földjén áll. Most a kaszáról a takarót levette s a fenkövet olly halkan, a mint csak lehetséges volt, végig húzta a kasza élén. De midőn a falu toronyórája tizet kezdett ütni, akkor e hangtól fedetve, kissé bátrabban fente a kaszát s most vigan hozzá látott a kaszáláshoz, hogy a gabonaszára suhogva borult a földre; e munkájában olly igen heves volt, hogy a kasza hegyét többször a földbe ütötte; most mérsékeltébb lön s nyugalmasan előre haladva szabályosan terült le az áldás kaszája alatt. Az ide-oda ingás nyugalmasan s majd nem fáradság nélkül történt, s úgy tetszék, mintha a kaszába sajátlagos élet szállott volna, kezében mintegy magától mozgott, levágta a szarát s a munkásnak testét is maga után vont. Az erdőből fiatal baglyok sivítása vala hallható, mellyek hihetőleg a martalék fölött marakodtak. Mit törődik a tevékenység a körötte levő zajgással? Csak a rest és munkátlan figyel mindenfelé, s talál abban kedves szórakozást. Midőn már az egész vetés hosszát végig kaszálta, csak akkor pihent meg kissé Tóbi, s az a mód, a mint kinyújtózott, mutatta, hogy korán sem fáradság zsidbasztotta most meg, hanem új élet-erő özönlött át tagjain. Nem sokáig pihent s a munka visszafelé is hasonló tevékenységgel folyt, egyszersmind olly szabályos tactusban, hogy Tóbi hozzá bizonyos melódiát gondolt ki. Minden eszme, melly nappal s most az éjben Tóbi elméjén keresztül húzódott, lelkének legmélyebb fenekén nyugovék, mint valami rejtett enyhítőszér.

De milly hamar változik ismét gondolat és cselekvés. Tóbi, ismét az első kiindulási pontra érve, olly éhséget érzett, millyent már régóta nem; de föltétele mellett maradt, t. i. hogy csak három teljes kaszált rend után fog pihenni, és most már nem volt azon képzeletben, hogy a kasza magától mozog, melódiát sem dudolt többé a munkához; olly komolyan s feszített erővel haladott kaszálva előre, mintha valami konok ellenfelét kellene földre teritnie. A kalászkok földre borultak, s csodálatos módon surrant és suhogott a földön. Tóbi anyja előtt tréfált a farkas-éhséggel, s most valósággal az szállotta meg, minden kaszarántás terhessé lett, de ő azért nem hagyott fel a munkával s végre arczán lecsurgó verétékkel harmad izben érkezett céljához. Leült a határköre s letörlé a veritékcsöppeket homlokáról. Ez olly harmat, melly az emberi erőt edzi, s a kenyér, mellyet a magánosan dolgozó ember most szájához vitt, tápláló áldással teljes volt. Így még soha egy falat sem izlett.

„A munkásság erény“ mondotta egykor Faber, és most e szó mint láthatlan ajakról kelt áldás-mondat hangzott a fiatal ember

körül, ki a csöndes éjben magánosan ette kenyerét. Igaz, hogy van olly munka, melly a haszonvágynak s minden gonosz üzeménynek szolgálni kénytelen.

A falu toronyórája tizenkettőt ütött s az éji őr az órát kikiáltá. Tóbi alig hihette, hogy már olly sokáig dolgozott, hisz még az órának egyszeri verését sem hallotta; de hallja-e a szorgalmas ember az órát ütni s nem repül-e előtte az idő észrevétlen szárnyakon, számlálás nélkül, tova?

Tóbi magát bü-körben képzelte. Csengés, éneklés, dongás volt légben és mezőkön láthatlan lények ezreitől eredő. Tóbi rendkívüli hajlamot érzett az álomra, de legyőzte azt; körültekinte s képzeletben az egész vidéket világos napfényben látta, s most a hold kerek, teljes arczczal emelkedett föl az erdő mögül s mindent elárasztta szelid fényével. Mező, erdő és falu halavány derengésben feküdtek szerte s a patak itt- amott mint tükör csillámlott. Tóbi gyorsan talpra kelt s a kasza csillogott a holdfénynél, a midőn azt fölemelte és vizsgálta, az áruló csillogást a gabnaszárban rögtön eltüntette s ujult erővel látott most a munka bevégzéséhez. Elgondolta, mint fog majd Tamás gazda s az egész falu csodálkozni, ha kisül, hogy a kenyérlő azalatt, míg mindenki az álom karjai közt pihent, egy holdnyi árpát aratott le, s mint fog Madlena majd örülni, ha bizalmának illy érvényes bizonyítványát látja. Neki ezen serkentésre csakugyan szüksége volt, mert a munka s az éjnek így egyedüliségben nappallá változtatása neki mindig fárasztóbb leve. Kaszáját most gyakrabban fente s már kevésbbé volt ovatos. Az éjjeli őr, gondolá magában, holnap mindenkinek azt fogja mondani, hogy mult éjjel a gabnaföldön az aratószellem kaszafenesét tisztán hallotta. Nyomozódni fog aztán azon hely után, honnét a csengés füléhez verődött, s akkor a dolog leggyorsabban napvilágra derül, mert magam csak nem árulhatom azt el; hétfőig pedig szinte nem várahozhatnám.

Tóbi a kaszát ismét huzamosabban fente, mint egyébkor s azután majdnem szándékosan csillogtatá a holdfényben; attól nem tartott többé, hogy a mezei csösz őt meglepni s munkájában zavarni fogja, talán inkább ohajtotta volna ezt. Az árpának nagyrészét már lekaszálta s magát rendkívül fáradtnak érzé, de a mit elkezdett, nem hagyhatta abban, mert mit ér a félig végzett munka? Ha pedig a gabnaföldről elrezzentenék, akkor nem ő oka, hogy még valami bevégzetlen maradt, sőt neki még ezt is bevégzettül kelle beszámítani, mert ha őt meg nem zavarnák, bizonyosan bevégzí a munkát. Bármint fente is kaszáját Tóbi, sőt utóbb még élét is veregetni kezdé, egy emberlelket sem leheté látni vagy hallani, ki őt munkájában zavarni akarná, s Tóbi egy ideig boszusan folytatta a kaszálást, s minden negyedre figyelt, mellyet a torony-

óra ütött. De végre ezen rossz kedvén is győzött s minél közelebb jött a hajnal, annál inkább örült szorgalmának. Az első szürke féynél, melly keleten derengett, éltetőleg szállotta őt meg egy új gondolat: nem egy egész falunak leendő csodálkozása vidította őt; önmagának örült; saját maga előtt bizonyítá, hogy egy nehéz feladatnak meg tud felelni. Most tul volt azon kétségen is, vajjon a nap feljötteig dolgozzék-e, míg t. i. őt valaki észreveszi, s elhatározta magában, hogy eltávozik, mielőtt emberi szem meglátná. A reggeli felhők, mellyek mindinkább ritkultak, a holdba vetették sugaraikat, s úgy látszott, mintha ezen vasárnaphoz ketős nap emelkednék a világ fölé. Itt amott egy pacsirta csicssergett a földön s egy holló károgva szállt ki az erdőből, mintha az éjnek hírnöke volna, melly annak visszavonulását jelenti. Most amott a távolban egy pacsirta merészen emelkedett föl s a harmatnedves gabonából mások repkedtek csicssergve utána; az erdő felől s a bokrokban vidor csevegés és dalverseny kezdődött; a nap teljes pompájában kelt föl és Tóbi vidám diadalérzettel pillantott felhöz. A csöndes éjszakán új, életerős szívet nyert. Még a szántó-föld végeig kaszált. Már csak egy kaszavágásnyi sor állott. Napvilágnál végezze-e be munkáját? A kaszát magasan fölemelte s benne azon szándék nyilatkozott, hogy a nap bizvást szemtanuja lehet, egyszersmind megáldója munkás szorgalmának; azután a kaszát egy még élénk-zöld zabvetés közt rejtette el s tova sietett; de nem a faluba tért vissza, hanem az erdő felé ment; nem sokáig kellett nyughelyet keresnie s az álmod szemhőjára várnia; egy nagy fenyőfa alatt a mohra telepedve csakhamar édes szenderbe merült.

Mezei kihágás.

Faber Emil mezeigazdának, az ugynevezett sárgyurónak házában még zajtalan csend uralkodott, csak a galambok nyögdecselek dúczukban szabadság után s a kakas az ő rejték helyén mindig sürűben kukorikolt. A ház, a félszer kivételével, még folyvást azon állapotban volt, mellyben Luczián elhagyta; csak hogy most minden elevebb színnel bírt, s az e vidéken ismeretlen külföldi ekék és szecs kavágó-gépek tanusíták, hogy itt gazdaszati erő készül gyökeret verni. A fiatal házaspár hálókamrája a csendes füveskert felé nyílt, hol egy almafa, pirosposfás gyümölcsseivel majdnem az ablakon toltá be lombját. Egy poszáta vidor füttyölése nyugalmából fölverte a fiatal embert, s épen felöltözni készült, midőn észrevette, hogy neje is fölédredt.

„Jó reggelt, Paulina,“ szólt hozzá a férj, „még korán van, pi-henj még kissé, s örülj velem, mert ma vasárnap van.“

„Igen, jó Emilem, és ma nemde eljössz velem a templomba?“

„Oda is elmegyek; de én a vasárnapnak azért is örülök, mivel e szép napon ujsütetű perezeket kapunk“ válaszolt a férj gyermekies szeszélylyel.

A nő elbeszélte, hogy aggasztó álma volt; a dézmabérllet miatt fellázadt parasztok felgyújtották a házat és senki sem akart az oltásnál segílyt nyujtani, csupán Tóbi, ki végre a lángok közt elenyészett.

„Oh!“, szólt a nő panaszos hangon, „én a falusi életet magamnak még is máskép képzeltem; és te is olly makacsfejú vagy s ezen durva emberek álnokságát a dézmabérlés által még magad ellen izgatod. Meglásd, valami veszélyt hoznak fejünkre.“

„Én is azt gondolom s épen ezért vettem bérbe a dézmat. Az embereknek valahára alkalmat kell szolgáltatni, hogy minden rejtett gyüöltséget, mit lelkök táplál, a fék alól felszabadítsanak. Meguntam azt a sok apró perpatvart, boszantásokat és gáncsvetéseket; nyílt sikra kell szállaniok velem, erre már el vagyok készülve. A gyujtogatás miatt ne aggódjál, illy merészségre nem fognak vete-medni s azt is tudják hogy vagyonom biztosítva van s örömezt újból szeretnék építeni. Hanem Tóbival e napokban egy komoly szóm lesz; neki ostoba katonabüszkeségével fel kell hagynia.“

A fiatal férfi, egy rendkívül magas alak, lenszőke hajzattal, nejének ágyához lépett, kezét gyöngéden végig huzta homlokán, s bizalmas szavai által megnyugtatta; azután elhagyta a hálósobát lement az udvarra, hol a lánczra kötött nagy kutya nyöszörgve és ugrándozva üdvözlé; az ebet a lánczról eloldván, a férfi- és nőcselédek után nézett, kik azalatt szinte felszedkezödtek s ide oda járkáltak a galambok közt, mellyek turbékolva szálldestak fel s alá. Faber épen egy ujan beszegödött szolgálta mellett állott s a szeckavágó gép ügyesebb kezelésére tanítá, midön a faluör katonai módon köszönve az udvarba lépett.

„Mi baj már illy korán,“ kérdé Faber.

„Önnek komlósföldje el van pusztitva. Épen most hozta hirül a mezei csösz. Egyetlen pózna sem áll, s minden inda szét van vagdalva.“

A fiatal gazda arca, kijelentett elhatározottsága daczára, hirtelen elsötétült; könnyebben türte volna talán, ha személyesen támadják meg, mint sem hogy különös szeretettel ápoltt ültetvényét illy galádul pusztították, el. A kutya majd urának, majd meg a hirhozónak arczára nézett, készen állván a támadásra nyerendő parancs végrehajtására; morogva s felborzolt hátszörrel járta körül a faluört, míg ura vesztegmaradásra utasítá. Miután Faber azon kérdésre, hogy a dolog be van e már hivatalosan jelentve, igenlő választ nyert, visszatért a házba nejéhez, s nem sokára lábaira huzott hosszú csizmákban, kutyája által kísértetve, kiment a me-

zöre. A történetnek hirtelen hamar elterjedt s a falu népe korán föl-
ébresztették; az ablakoknál és házak előtt férfiak és nők minde-
nyütt a részvét és vétketlenség jeleit adták Faber irányában, ki meg-
állapodás nélkül nagy léptekkel haladt tovább.

Csak hamar hangosan beszélők csoportoztak az utczákon, s
mindnyájan szidták azon galádót, ki e mezei kihágást elkövette;
mondák, hogy annak föl kell fedeztetnie, hogy megtérítse a kárt, s
nehogy valamiképp ismét a községre rovassék. Tóbi házatól nem mes-
sze, a kut mellett, egy másik zajgó csoport alakult, s itt legkivált
a bíró szava volt kihallható, ki kérlelhetlen szigorú hirdetett s
mindent fel akart használni, hogy a gaz tettes felfödöztessek. Ta-
más gazda, ki mellette állt, őt csendesíteni igyekezett s a dolgot
nevetségnek tüntetni föl, midőn egyszersmind kárörömmel neve-
tett; de a bíró imigy szólt :

„És ha te ezt magad követted el, úgy téged is azonnal bezá-
ratlak.“

Tóbi anyja a korai lármára fölilyedvén szinte kiment a ház-
ból, a hevesen beszélőkhez vegyült s kérdezte, hogy mi történt, s
nem tudnak-e valami bizonyost Tóbi fiáról, ki egész éjen át távol
volt a háztól s még mostanig sem érkezett meg. Tamás gazda in-
tegetett feléje, de az anya nem érté őt, és most mindenki szórta
szitkait a gonosz henyélőre, kit most utol fog érni a büntetés azon
gyalázatért, mellyet az egész falura akart hozni. Mi alatt még
mindnyájan imigy böszülten zajogtak, megpillantották Tóbit, ki
a szokatlan prémes kucsmával fején a hegyről alájött. A bíró rö-
gön megparancsolta a faluőrnek, hogy menjen elibe s legott fogja
el; hanem Tóbinak egy pajtása fürgébb volt, mint a lassan bak-
dácsoló öreg katona; előre futott s kiáltá Tóbi felé : „Fuss, mert
bezárnak.“

De Tóbi ezen felszólítást nem látszott hozza intézettnek venni,
s midőn a faluőr, ki most hozzá érkezett, parancsolt elfogatását
jelentette, kezét végig huzta homlokán s kételkedve mosolygott.

Tamás gazda az anyát rá akará beszélni, hogy térjen haza s
bizza ő reá az egész dolgot; de az anya nem vált el a csoporttól,
melly a Tóbi felé tett minden lépésnél növekedett. Midőn a fiu
végre előttök állt, a bíró hangos gyalázásra készült kifakadni, de
Tamás gazda szavába vágott, szót kért, Tóbihoz ment, megfogta
kezét, úgy hogy a fiu megrezzent, s Tamás legkisebb köhentés
nélkül imigy szólt hozzá :

„Tóbi, én méltatlanul bántam veled; nem szégyenlem azt nyil-
tan minden ember előtt bevallani. Azt gondoltam, hogy te csak
amolyan jó hülye ficzkó vagy, kiben hijányzik a tevékenység és a
kedv a munkára; de most megmutattad, hogy munkaképes em-
ber vagy. Dolgod most bármiképp végzödjék is, ha majd ismét

megjössz, tudni fogod, hol lakom! Értettél? Most ne félj semmitől, és légy állhatatos.“

Az anya sirva állt fia mellett s kezét vállán nyugasztá. Tóbi nem tudta, mi történik vele; borzongás szökte meg, úgy hogy egész teste reszketett.

„Bevallod, a mit cselekedtél?“ kérdé a bíró.

„Én nem is tudom, mi köze ehez bíró uramnak,“ válaszolt Tóbi, és Tamás gazda ismét előlépett s mondá :

„Az én Tóbim semmit sem tagad. Ember ő, s kinek helyén van a szive s nem buvik a sövény mögé. Csak valld meg bátran. Igen, én magam nyilatkoztatom ki helyette, hogy Tóbi ma éjjel a sárgyuro komló-ültetvényét levágta, elpusztította s úgy tett, a mint egy becsületes embernek kellett. Nekünk módunkban áll a kárt megtéríteni, s nincs szükségünk a község filléreire, s az az egy pár heti büntetés nem fogja őt megölni. Az én Tóbimban tehetség lakik s nem hülye ember. Most bocsássa szabadon bíró uram, ő nem fog megszőkni.“

Tóbi melle erős hullámszásba jött, kezével nyomta szemeit, mintha gondolkoznia kellene, vajjon nem álmodik-e.

„Te nem szólhatsz helyette“, válaszolt a bíró; „neki magának is van szája; te magad beszélj Tóbi, hisz te mindig jó ficzkó voltál, én a dolgot még most sem hihetem egészen.“

„Ő nem jó ficzkó“ — közbe szólt Tamás gazda.

„Az ördög nevében, hagyd már egyszer őt magát beszélni,“ rikácsolt a bíró, „tőled egy szót sem akarok hallani többé.“

Tóbi most, ajakit egybecsipve merően nézett Tamásra; a mezei kihágást vakgyülöségében bizonyosan ez követte el s most azt akarja, hogy veje legyen a bünbak. Tóbi kész volt erre, ámbár nem tudta, hogy mindennek majd mi lesz a vége, egyszersmind mélyen fájt szívének, hogy neki, ki egyedül volt Faber barátja, ennek szemei előtt álnok, képmutató gyanánt kell mutatkoznia. De midőn most a bíró is jó szívűségére czélt, újra különös büszkeség ragadta meg Tóbist s hangosan felkiáltott: „Én nem vagyok jó ficzkó; igen, igen, én követtem el mind azt, a mit Tamás bátyám mondott.“ Mindenkit elnémitott az irtózat, csak Klausz, a bíró fia, ki éppen most érkezett egy poroszlóval, kaczagott föl hangosan.

Tóbist átadták a poroszlónak, s ez őt a kerületi városba kísérte; Tamás gazda pedig a síró anyát vigasztaló szavakkal kísérte vissza a házba.

Idegen tett.

Midőn Faber hazajött, iszonyodva hallotta, ki követte el e vakmerő kihágást s az ujsütetű perezcek, miknek olly gyermeki

módon örült, legkevésbé sem akartak neki izleni. A nő, ki vérmes férje ellenében csöndes emberismeretére büszke volt, állítá, hogy ő Tóbinál már régóta valami alattomos ravasztságot vett észre, de hallgatott, nehogy férje őt ismét gyanakvónak és bizalmatlannak tartsa. Faber kétségbevonta hogy illy világbölcséség lenne; s a mi olly gyakori eset, egy harmadik által elkövetett méltatlanság, könnyen feszültséget és viszályt szül az érdekettek közt; a megszorított szív, a nélkül hogy megvallaná, gyakran vigaszt kíván, s minden ügyetlen vagy nem várt érintés rossz hangulatot idéz elő. Faber szigoruan visszautasítólag állítá, hogy ezt Tóbiról előre senki sem tehetett föl, és a nő békitőleg igyekezett a dolgot befejezni, előadván, hogy újabb méltatlanságtól fél, mi talán majd nem lesz olly könnyen feledhető; kérte férjét, hogy tűrje a kárt minden megboszulás nélkül, tegye szabaddá Tóbit s ezen nemeslelkűség által az egész falut szegyenítse meg, így kényszerítse maga iránt jó indulatra. Hanem épen ez csak újabb felizgató javaslat volt, és Faber esküvéssel erősíté, hogy ez ügyben a szigoru törvényes utat követendi, mitől semmi sem fogja őt elvonni. Legott vádlevelet készített a hatósághoz, mellyben a helyszínén teendő szoros vizsgálatot követelt. Még a papiroson jártatta tollát, midőn Madlena kisírt szemmel hozzá belépett. Faber a leányzót jól ismerte, mindamellert nevét tudakozta, egyszersmind hogy mit kíván tőle; s a nélkül, hogy egyetlen szót válaszolna, azon kérésre, hogy „szigoru igazság helyett gyakorolna kegyelmet,“ tagadólag rázta fejét, a levelet lepecsételte, s elhagyta nejét ki Madlenát vigasztalni törekvék, az udvarra ment le s azonnal lovas embert küldött az irattal a városba. Nem sokára ismét visszatért a szobába s kérdezte Madlenát, mióta visel Tóbi szöges csizmát. A leányzó állítá, hogy neki csak patkóssarku csizmái vannak s azon közlemény által fölbátorulva, hogy a komlós földön szöges csizmák nyomai látszanak, azon meggyőződését fejezte ki, hogy Tóbi ártatlan; ő magára vallott ugyan; de ki tudja, mi bírta őt erre.

„Akkor másoktól kölcsönzött csizmákat, vagy pedig czimbórai voltak, mindennek világosságra kell jutni“ válaszola Faber; nyugtalanságában ismét elhagyta a szobát s a megrongált komlós-kertbe egy másik szolgát örül küldött, nehogy valaki oda belépjen s a tisztán kivehető lábnyomokat eltörleszse. Míg Faber a szolgának pontosan elmondotta, mihez tartsa magát, az alatt Madlena eltávozott; Tóbi anyjához ment, ki a miatt, a mi történt, vigasztalhatlan vala s folyvást erősíté, hogy az ő jó Tóbiját e gaz csinyra valakinek csábitnia kellett, mert nemes szívéből illyesmi nem fakad, s illy galád tett elkövetésére atyja kucsmáját nem tehetett föl. Ő fiának katonasipkáját az asztalra helyezte s mindig sirva és ke-

zeit kulcsolva nézett rá, mintha sohasem látná meg többé azon főt, melyet e sipka fedezett. . . .

Ez alatt Tóbi a poroszló általkisértetve szó nélkül haladott az uton tova. Midőn a halom mellett elballagtak, hol a lekaszált árpaföld volt, úgy tetszett Tóbinak, mintha ott részére valami jelnek kellene emelkednie; de ki szólhatott, ki tanúskodhatott volna mellette? A roszföldek kalászhegyei fölött csillogó pára lebegett, s a völgyből és magasról reggeli imára megkondultak a harangok. Tóbi nyugalmasan haladt tova s azon derült órára gondolt, mellyben mindenki által vigan köszöntve és becsülve fog ez uton ismét haza térni. Nyitott szemmel félig álmodva folytatta utját s nem jöhetett tisztába az iránt, a mi történt és még történni fog. Midőn végre a hatóság székhelyére, a kerületi városba megérkeztek, és minden ember a fiatal gonosztevőt nézte, s a griffogadás házi szolgálja, Tóbinak egy volt katonapajtása, különös mosolylyal őt nevéen szólítá s üdvözlé, ekkor csakugyan némi szorongás szállotta meg, de előtte minden még folyvást nem igaznak tetszett s midőn már magánosan ült a tömlöczben, csak akkor ébredt föl, hirtelen mindkét markát ököllé szoritá s az igazságtalan falakat verte és hangosan kiáltott. A falak nem tágitottak s a kiáltás elhangzott, a nélkül hogy valaki hallhatta volna. — Mit használt most minden gondolkozás és tünődés? A siket falak nem feleltek. Végre Tóbi nyugalmasan leheveredett azon szilárd bizalomban, hogy Tamás bátya nem sokára véget vett a dolognak. Étket hoztak számára, de érintetlenül hagyta. A megszakasztott éjjeli nyugalom, a szokatlan munka, az indulat-hullámozás, és az ut : minden oda munkált, hogy Tóbi végre hosszú, mély álomba merült. Midőn fölébredett, eszmélnie kelle, hogy hol van, körötte sötét éj és magány honolván. Az egész élet változást szenvedett; az éjjel nappallá, a nappal pedig éjjellé lön. A holdnak egy megtört fény-sugara nyomult tömlöczébe s világított Tóbinak, midőn a meghidegült eledelt, éhségtől kinzatva elkölté. Erejét ujhodottnak érzé s azt hitte, legott ki kell szabadulnia; ennyi gonosz tréfa már csakugyan több mint elég. Mind két kezével a magas ablakrostélyba kapaszkodva, nézte Tóbi a holdvilágot. Egyszerre úgy rémlett előtte, mintha fejen ütés történnék, olly közel hangzott mellette a város toronyórája, melly egyenlő magasságban állt a fogházi csel-lával. Az óra egyet ütött. Ez másféle várakozás volt a közlögő napra, mint mult éjjel a szabad mezőn. Minden óranegyed, melly füléhez kondult, egész testén végig rengett s midőn fekhelyére ismét ledőlt, akkor sem szünt meg a zugás, s e hangokról átrendítve megemlékezett ama sok órára, mellyeket félig büszke, félig tunya tétlenségben leélt s elvesztegetett; sokszor talpra szökött s karjait kiterjeszté munka utáni hő vágygyal. Hisz ma emberül

dologhoz akart látni s többé nem henyélni; miért volt ő most fogoly?

Kékes csillám mutatkozott az égen, egy pacsirta sem hallatá dalát, csak a toronyórának nyögő lógony-ítése csapdosta fülét. Világos, derült nap volt, valódi áldott aratási nap. Minél inkább folytak az órák, annál élénkebben képzelte Tóbi, mint készül most otthon minden a munkához; csak neki kellett lomhán nyugodni s boldogság gyanánt tünt előtte föl a kaszának kezelése; ő úgy vágyott a kaszanyél, mint egy meghitt barátnek keze után, haragja és fájdalomban sirva hánytva vetette magát fekhelyén, ekkor végre megnyílt az ajtó s a tömlöcztartó Faberrel belépett.

Az első pillanat Tóbit annyira megdöbbené, hogy mintegy dermedten állott helyében, de hirtelen Faber felé nyújtotta kezét, melyet azonban ez vonakodott elfogadni s nyugalmas hangon ki nyilatkozta, hogy ő a vizsgáló bírótól engedelmet kért a vele szólhatásra, mielőtt a kihallgatás kezdődne; előtte még folyvást megfoghatatlan, hogy épen azon egy ember, ki hozzá bizalmasan csatlakozott, követte el ezen kihágást; Tóbi tehát vallja meg, ki csábitotta őt ezen tetre. Tóbi némán mereszté szemeit s minden ösztönzés daczára sem válaszolt. Midőn azonban Faber a csizmákra mutatva mondá :

„Illy lábnym komlós földemen nincs; önnek tehát csupán őrt kellett állania, s a romboló munkában mások segítették;“ ekkor Tóbi összereszt s végre imigy szólt :

„Kedves Faber ur, ha megmondhatnám, hogy a többi lábnymok kiéi, megigéri ön, hogy méltányos kárpotlás mellett a dolognak véget vett?“

„Nem, és ha én azon embert akasztófára juttathatnám, örömmel fognám nézni, mint lóg rajta.“

„Akkor én tettem, és senki más“ felelt Tóbi.

„Ez már nem áll, mi azon meggyőződést nyertük, hogy ön mást vallhat, ha akar.“

„Igen, ha akarok“ válaszolt Tóbi félig daczosan, félig fájdalommal. Faber most őt egész jószággal igyekezett rá beszélni, hogy a valódi tény-állást vallja be; neki, mint elcsábitottnak, csak csekély büntetése lesz s végre előbbi barátságuk iránti tekintetből kérve kérte őt, ne okozza neki azon bánatot, miszerint kénytelen legyen azt hinni, hogy többé egyetlen egy jó ember sincs, kiből bizalmat helyezhessen.

Ezen szó „jó“ ismét visszás hatást gyakorolt Tóbira, ujonan daczos és makacsúlón s ezen hangolatában csupán annyit mondott, hogy egyedül a vizsgáló bírónak tartozik felelettel. Faber kénytelen volt még tovább szólni s Tóbi arcán némi rángás vala tapasztalható, midőn hallotta, hogy tegnap a faluban kiki a másik

saruira nézett, hogy tegnap a bíró házánál perzselt szag terjedt el, melly talán onnét ered, hogy Klausz, a bíró fia csizmáit elégette. Tóbi erre is hallgatott, titkon azonban nevetett.

Faber éppen távozni készült, midőn Madlena lépett be; ő a sírás miatt eleinte alig szólhatott, azután panaszos hangon fenytőházat említett, melly Tóbira vár; majd ismét atyjáról szólt, ki őt most ujonan kényszeríteni akarja, hogy Klauszhoz a bíró fiához menjen nőül, ki őt egészen behálózta s egy cselekedet által, melylyet senki sem tett volna róla föl, az apa hajlamát teljesen megnyerte.

„Mit mond a te atyád én rólam?“ kérdezé Tóbi.

„Igen, kimondom neked őszintén“ válaszolt Madlena, „ő gyaláz és szidalmaz téged s azt mondja: csak azért pusztítottad el a komlósföldet, hogy aztán bezárjanak s az aratás idején helyélhess.“

„Ezt ő csak úgy mondja; nagyon is jól tudja ő, mint áll a dolog,“ válaszolt mosolygva Tóbi; hanem ez az alattomos gonoszság neki még is fájt s előtte megfoghatatlan volt. „Hát hogyan lett Klausz egyszerre olly kedves ember? Vajjon mit cselekedett hát?“ kérdezé újra Tóbi.

„Gondold csak, ez, hogy megmutassa, mit képes véghez vinni, szombaton éjjel egy egész hold árpavetést lekaszált.“

„S ezt Klausz tette volna?“

„Igen; ő bebizonyította atyámnak, hogy egész éjjel nem volt honn, s most apám őt tenyerén szeretné hordozni.“

„Tóbi hangosan felkiáltott örömeiben; a körötte állók megütözve néztek rá, mintha hirtelen megtébolyodott volna, mert Tóbi mindkét kezével csettentett s a börtönszobában szerte tánczolt. Madlena aggályos kérelmére ismét lecsöndesült s imezt kérdezte.

„Hallgass arra, a mit mondok: otthon volt atyád szombaton este?“

„Igen; éppen akkor az a gonosz köhögés bántotta s szemét sem hunyta be.“

Tóbi újra hangosan ujongott, megölelte Madlenát s az ellenkező Fabert s végre elbeszélte nekik az egész dolgot, és hogy kaszája még most is a zabföldön van elrejtve, és hogy a mit tett azt egyedül csak Tamás gazda miatt tette. Kérte azután Fabert, legyen ismét jó barátja, mit ez meg is ígért.

Tóbi és Madlena, Faberrel, ugyan ennek kocsiján tértek a faluba vissza; de közel a faluhoz az árpaföldnél Tóbi leszállt s Madlena követte őt. Ők csakhamar megtalálták a zab közt elrejtett kaszát, és Tóbi most menyasszonya szeme előtt kaszálta le a még lábon álló maradék-árpát. Azután a kaszát bal vállára fektetve s Madlenáját jobb kézen fogva tért ismét Tóbi a faluba vissza. . . .

Már csak kevés elbeszélni valónk van. Klausz elégett csizmái-

nak szögeit a hamu közt megtalálták; most Klausz a fenyítő házban faczipőt hord.

Ki tudja, vajjon az álnok Tamás gazda nem hagyta volna-e Tóbit inkább szerencsétlenségében, hogy sem leányát, amint most történt, neki adja. Ez csakugyan, Madlena szeretete daczára, sem volt különös nagy szerencse. Ip és vő nem éltek békében egymással. Tóbi két ember munkáját végezte s majdnem mindennap azt kellett ipától hallania, hogy dologkerülő henye ember; de Tóbi most e fölött csak nevetett; a szemrehányás őt csak akkor hozta méregbe, ha azt valóban megérdemelte; a méltatlan gyalázást nyugalmasan hallgatta s ez Tamás gazdát annyira boszantá, hogy maga számára külön házat épített, de abba már nem költözhetett át s most Tóbi annak birtokosa. A katona sipka a keretbe foglalt bucsulevél fölött függ emlékül; Tóbi és fiai kucsmát viselnek.

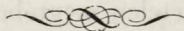
Faber komlós földje ismét legjobb diszlésben van, s Tóbi maga s hasonló gazdag ültetvénynyel bir most.

Nincs jártabb ut, mint a melly Tamás háza kertjéből Faber házához vezet, s ha Faber Paulina az ő mély emberismeretéről beszél, férje ingerkedve imezt szokja mondani : emlékezzél csak Tóbira.

* * *

Ez azon történet, a miért Tamás gazda házára komló és árpa van festve.

Szenvey József.

A M Á K O N Y. *)

A kerti mákot (*Papaver somniferum*) a legrégebb időktől fogva használták, különösen a délszaki népek, fájdalom-enyhitő, álomhozó szerül. A régi görögök és romaiak mákkal koszoruzták az Álomistent, s úgy ábrázolák, a mint mákszemeket hint a betegek nyughelyére.

A keleti népek ember emlékezetét meghaladó idők óta készítnek abból izgató és vidító narcoticus szert. A tatárok a Kaukazon jó mahomedánok ugyan, de nem iszonyodnak a bortól, s az által teszik azt rendkívül izgatóvá és részegítővé, hogy forrásakor éretlen mákfejeket dugdosnak a hordóba. A persa városok kávéházaiban meg a mákfejek bizonyos forrázatát iszszák, kokemaar név alatt, egészen forróan, a minek derítő hatása van. Az első egy

*) Népszerű vegytani cikkeink folytatása.

két korty után czivakodóvá, kiállhatatlanná lesz az ember, mindenkibe beleköt, a nélkül azonban, hogy ütlegre menne a dolog; aztán, a mint növekszik az ital hatása, megjuházodik, elérzékenyül s könyök és gyöngéd szívömlendezések között békül ki. Az egyik rendkívüli magasztalásoktól áradoz, s a másik csodás történeteket mesél: de a ki csak ez italtól hevült állapotban van, rendkívül nevetségesnek tetszik a józan ember előtt beszédében és magaviselésében egyiránt.

Leginkább a mákfejek szárított nedvét használják narcoticus szerül. É szárított nedvet „afium“-nak mondja a persa, s „áfium“-nak az arab. Innen europai neve: opium. Rendkívül fontos szer mind a kereskedésben, mind a gyógytanban. Mikor már közel vannak az éréshez a mák magrejtő fejei vagy tokjai, felülről lefelé hosszában bemetszéseket tesznek azokon. Tejes nedv szívárogi ki a bemetszéseken, s rátapadván a mákfökre, 24 óra alatt megsűrűdik. Ekkor szedik le. A bemetszésre egy „nustur“ nevű különös kis kést használnak, mellyben 3—4 vasél van egybekötve. Ezzel több egyközű bemetszést tesznek a mákfőn. A kereskedésben előforduló legjobb opium bizonyos pirosbarna vagy sötétbarnás, viasz fényű, lágy, ragacsos anyag, mellynek erős, kellemetlen illata van, s csipős, kesernyés, bódító ize hoszas ideig a szájban marad. Ázsiái Törökországban, Persiában és Indiában szedik főleg. A Smyrnából hozott opiumot, vagy a mint magyarul nevezzük, mákonyt legtöbbször becsülik az europai piacokon, míg keleti Ázsiában különösen a keletindiait fogyasztják. Britt Indiában 41 fontnyi termést is ad egy hold föld; középszámmal azonban 20—25 fontnál nem teszik többre.

Ujabbán nem csak déli, hanem északi Franciaországban, Normandiában is tenyésztek a mákot, mákony-termelési czélból. Egyre másra 11 fontot ad egy hold; ezenkívül van a mag, melly magában is fedezi a mivelési költségeket.

Mi a mákony fogyasztási módját illeti, ez háromféleképp történik. Szilárd állapotban lapdacs alakban veszik be; vagy cseppfolyó állapotban, mint a mi közönséges laudanum-unkat; avagy végre kis pipákból szívják, mint a dohányt. Az első fogyasztási mód a mahomedan tartományokban, nevezetesen a törökök és persák közt van szokásban; a másik a keresztyén népek közt, ha egyesek megszokták a mákony használatát; a harmadik Chinában és az ind szigeteken divatozik. A mákonyt akképp készíti el a sinai pipába, hogy először minden feloldható részeit kiveszi abból vízzel; melly részek rendesen felét, olykor két harmadát teszik az egész súlyának. Ezen oldatot aztán párologtatják, míg megszárad, s a hátramaradt részből labdacsokat készitnek. Az illyet aztán rövid fémpipába teszik, s egy párt szippantanak vagy egy jó nagyot

színak, s aztán orrukon eresztik ki a füstöt. Mindaddig folytatják ezt, míg elég adagot nem vettek magokhoz. Singaporban is akkép élvezik a mákonyt, mint Chinában. A mákonyáruló helyek olly nevezetesek ott, mint nálunk a kávéházak. Alig hihetni, mi rendkívüli szenvedély vonzza a népet e bódító anyag árutermeibe. Megvonulnak aztán e termék bensejébe, hol már néhány mámoros kinézésü egyén, megannyi kiaszott váz, az élvezet utolsó fokán szipákol, néma bódultságban kuczorogva. Igen apró darabkákbán árulják a mákonyt, s egy pipára valót kapni 10 centon. Pipát is adnak hozzá, egy lámpával és derékalj-formával fekhelyül. A pipa sajátságos alakú, többnyire fémből, tetején nem nagyobb nyílással, mint a mellyen egy borsószem befér. A mákonyt bajos folyvást égve tartani, csak gyakorlott pipásnak sikerül egészen kiszíni, az utolsó szippantásig. A fekhely, mellyen a mákonyélvező kuczorog, gyakran csak alacson, durva pad, vagy a földre dobott gyékény, mellyen a látogatottabb mákonybódékban mindig van egy pár szipákoló. Közöttök ég a lámpa.

Borneóban, Sumatrában és Javában nem párologtatják el addig a mák kivonatát, míg teljesen kiszárad, hanem mikor még szörp nemü folyadék, finomra metélt dohánnyal és a piper betle leveleivel addig keverik, míg a dohány, azt egészen föl nem veszi. Ebből aztán borsószemnyi labdacsoakat készítenek. Lakomákon e labdacsoakat egy lámpával hozzák be tálczán; a gazda pipát vesz elő, belenyom egy lapdacsoat, jót szippant kettőt hármat, s a füstöt orrán, vagy ha ügyes dohányszó, orrán és fülén bocsátja ki. Aztán körben jár a pipa az egész társaságban, s addig szívják sorban, míg teljesen kiég.

Bármelly alakban élvezze valaki a mákonyt, hatása majd mindig ugyanaz, s csak a fogyasztás mennyisége, a fogyasztó testalkata s a ritkább vagy gyakoribb élvezés avagy megszokás szerint változik. Leginkább és legelőször is az idegrendszerre hat. Mérsékelt adagban derültté teszi a kedélyt, gyorsan szállanak tőle a gondolatok, s az egész test ollyas kellemes jó érzésbe jő, mellyet nem lehet leírni. Majdnem olly forma hatása van ekkép, mint borainknak és szeszes italainknak, s leginkább ez italok pótszereül használják Chinában. Ezen kívül azonban egyszersmind csodás hatása van a testi erő fentartására, minővel nem birnak a szeszes italok. Rendkívüli erőfeszítésekre s folytonos fáradság kitartására képessé teszi az embert, a miket különben nem birna meg. Így a halcarrasok, levélhordók és futárok a keletindiai tartományokban csak nem hihetetlen utakat tesznek naponként, ha egy darabka mákonynyal, s egy kosár rizszel el vannak látva, meg egy edénynyel, a mellyel vizet meríthetnek a forrásokból. Mákonyt használnak a tatár futárok is, a kiknek gyakran több napig kell folyvást

lovagolniok éjjel nappal. Egy pár datolyával s egy darab rozs kenyérral táskájukban átszaguldanak a sivatag pusztákon olly nélkülözések és erőfeszítések közt, mellyeket csupán azon bódító anyag élvezete mellett győzhetnek le. Ez okból hordanak magokkal rendszeren az utazók a török birodalomban némi mákonyt „bonbon“ alakban, „mas allah“ — Isten adománya — fölirattal. Még a lónak is adnak keleten mákonyt, ha rendkívül megerőtetik. A szökevény beduin megosztja mákonyát szélgyors paripájával, a melly bámulatos gyorsasággal és kitartással rohan vele s több napi járással megelőzi gazdája üldözőit, a nélkül, hogy igen el lenne csigázva.

A török mákonymérök (theriakik) rendszeren $\frac{1}{2}$ —2 szemernyi adaggal kezdik naponként s 120 szemernyre söt többre is fölmennek lassanként. A mákony hatása csak egy két óra mulva áll be teljesen az élvezet után s négy-öt óráig tart. A legnagyobb fokú benső izgatottságban áll e hatás, mit a theriakik a legfőbb boldogságnak mondanak. Dr. Madden, ki egy konstantinápolyi kávéházban megkísérlette a mákony erejét, így írja le azon érzéseket, mellyeket ez élvezet benne előidézett: „Egy szemernyivel kezdém. Másfél óráig legkisebb hatását sem érzém. A kávé már megint egy, két szemernyi lapdaacsallal kínált, de én beértem felével. Miután azonban a következő fél óra alatt sem éreztem a várt mámoros állapotot: még fél szemernyit vettem, úgy hogy két egész óra alatt fogyasztottam összesen két szemernyi mákonyt. Két és fél óra mulva az első adag bevétele után jött először izgatott állapotba lelkem, minden érzékemet és tehetségemet föléledni és fölfokoztatni éreztem; úgy tetszett, mintha mindent nagyobbnak látnék; ha behunytam szememet, nem élveztem szintazon kéjt, mintha nyitva tartám; úgy tetszett, mintha a képzelő tehetség csupán a külvilág tárgyakat nagyítaná meg s varázsolná kéj és boldogság képévé: szóval rendkívül szép, éber álomban voltam. Lehetőleg gyorsan siettem haza, minden léptem nyomom attól tartva, hogy valami rendetlenséget követek el. Menés közben úgy éreztem, mintha nem is járna lábom a földön. Mintha valamelly láthatlan erő taszítaná az utczákon által, s mintha légnemű folyadékká vált volna minden vérem, mi által testem könnyebb lett a légnél. Haza érkeztén, azonnal ágyba mentem. Egész éjjel a legkellemesebb álmaim voltak. Reggel azonban jöttek az utófájdalmak; iszonyu főfájásom lett, halott sápadtan néztem ki; lelkem elveszté minden rugalmasságát s testem annyira oda lön, hogy több napig ágyban kelle maradnom, s drágán fizettem meg első mákony-élvezési kísérletemet“

Ez utóhatás iszonyu állapotot idéz elő a mákonyevőre nézve. Az izgatottságot mindig teljes levertség követi; érzékeink, fogé-

konyságunk a külbenyomások iránt s egész idegzetünk munkássága eltompul; ellenállhatlan álm- és nyugalom-vágy lep meg; szánk és mellünk teljesen kiszárad, folytonos szomjuság kinez bennünket, naponként kevesebb tápszert kívánunk s gyomrunk érzéketlenné válik, nem tud emészteni.

Minél nagyobb adagokat veszünk be, annál gyorsabban és nagyobb mértékben következik be ez eredmény. Legelőször is a levertség áll be; akaraterőnk megtörik s merev görcsös állapotba esünk, álmodozással vagy a nélkül. Az ütér lassodik, az idegek egészen elpetyhüdnek, s ha jó nagy volt az adag, halál is lehet az eredmény.

Kétségkívül sokképen változnak ez összes hatások az egyes testalkata, a mákonynyal élés ideje, s egyéb kül körülmények szerint. De minden ember, minden viszonyok közt, ugyanazon hatásokat tapasztalja, a miket a szeszes italok folytonos szertelen használata okozni szokott. Ilyenek a teljes elgyöngülés, melancholia és tompultság. Első pillanatra föltűnik a mákonyevő: mond Oppenheim. „Teste egészen összeesik, sárga bőre összeránczosodik, járása nehézkes, ingatag s hátgerincze annyira meggörbed, hogy teste valódi kör alakot képez. Emésztési szervei a legnagyobb mértékben megromoltak; semmiféle nehezebb étket nem ehetik s alig van egy széke hetenként. Oda majd minden lelki és testi ereje; veszve van minden tekintetben.“ Pedig ha egyszer megrögzött ez iszonyu szokás, lehetetlen arról lemondani. A milly borzasztóak a mákonyevő szenvedélyei, mihelyt hiányzik rendes izgató szere, olly teljes boldogsága, ha megint mákonyt vehet. Éjjel a pokol kinjait érezi, nappal az éden minden gyönyörét; de ha már rég áldozik ez élvezetnek, olly idegbajba esik, mellyet a mákony sem enyhíthet többé. Ritkán éri el a 40 évet, ha korán kezdett mákonynyal élni. Madden szerint iszonyu látni Konstantinápolyban a mákony hatását. „A kik, ugymond már teljesen mámoros állapotban vannak, össze nem függő szókat ejtenek, arcizmaik folyvást rángatóznak, szemeik különös fényben ragyognak, ijesztő vadság kifejezése ül egész külsejükön. Ez állapot rendszeren két óra alatt áll be s 4—5 óráig tart. Az adag 3 szemernyitől (gran) egy drachmáig változik. Egy éltes ember két óra alatt 4 labdacstot fogyasztott, mellyek közül mindenik 6 szemernyi volt. Ez azonban nagyon ritka példa, mert mákonyevő, ha korán kezd, többnyire a 30 évet sem éri meg. Alig képzelhetni azt a testi és lelki lehangoltságot, melly a mákony fölizgató hatására következik. Az étvágy merőben oda lesz, a test minden rostoskája reszket, a nyak idegei megpetyhüdnek, az izmok megmerevülnek. Iszonyt és szánakozást gerjeszt az ilyen ember látása. Láttam mint ültek szokott helyeiken e szerencsétlenek mozdulatlanul, legörbedt nyakkal, összehuzott

ujjakkal s rendes idomukból merőben kiesett tagokkal. S még sem tudtak lemondani e borzasztó szokásról. Nyomorultaknak, boldogtalannak érezék magokat, miglen ütött az óra, melyben meg rögzött szenvedélyöknek áldozhattak; mihelyt aztán beállott a mámoros hatás, azonnal élet és tűz ragyogott szemeikben. Ekkor némelleyek a legszöbben hangzó verseket szavalták, mások ékes szavakban szóltak a körülállókhoz, olly fennen, mintha kelet zultánjai lettek volna, mintha a világ minden kincse és szépsége rendelkezésökre állana.“

A mákony e csábító, mondhatni varázs hatalma, melyet fogyasztóinak lelkére gyakorol, nem kevesbbé bámulatos, mint azon különös álmodott boldogság, melyet, első hatása alatt, az egész testen eláraszt. Milly ellenállhatlan hatalommal uralkodik a mákony az északeuropai népek kevesbbé érzékeny testalkata fölött is; sőt hogy nagy szellemeket is rabjaivá képes tenni élvezetének, két nagy példa áll előttünk : Coleridge, a híres angol költő és az „Egy mákony-evő vallomása“ czímű munka szerzője. Coleridge írja egy 1814-ben kelt levele folytán : „tudtomon és akaratomon kívül szoktam ez isszonyu szokáshoz. Térd-daganatom miatt soká nyomtam az ágyat. Szerencsétlenségemre olvastam egy orvosi folyóiratban, hogy hasonló esetben a „laudanum“ vagy „opium-tinctura“ külsőleg és bensőleg használva segített. Használtam - e szert; csoda hatásu volt, villámgyorsan; lassanként használni tudtam tagjaimat, megjött étvágyam, használni tudtam szellemi tehetségeimet, s mindez — 14 nap alatt! Idővel azonban eltűnt a szokatlan izgatottság, visszatért a fájdalom. Megint e csodaszerhez nyultam, — de nem akarom ujra elbeszélni a szomorú történetet. Legyen elég egyszerűen elmondanom, hogy végre olly hatásai lettek, miknek iszonyuságát szóval ki sem fejezhetni.“ S Coleridge rabja lön a mákonynak. Barátainak azt mondá, csak 20 csöppet veszen be naponként, de titokban még nagyobb adagban használta, mint az előtt. Mennyire sülyedt egy olly nagy miveltségű férfiu! S az a legrémitőbb, hogy a mákonyevő maga is teljesen érzi nyomorát. „Semmi remény többé, írja a nevezett angol költő. Legjobb lenne rám nézve, tébolyodottak intézetébe jutnom, mert az én betegségem az örültség egy neme, csakhogy szellemi tehetségeim helyett akarateröm van megsemmisítve. Kértek, szedjem össze lelki erőmet. Mondjátok azon embernek, a ki két kezét nem tudja többé használni, — üsse össze kezeit amugy erélyesen és meggyógyul. Azt fogja felelni: épen abban áll bajom nyomorultnak, hogy nem mozgathatom karomat.“ Még erősebb színekkel festi szenvedését költőnk egy másik, szintén 1814-ben kelt levelében. „Képzeltetek szellemet, melly a pokol kinjai közt kénytelen másoknak az utat a mennybe mutatni.“ Coleridge még 20 évig élt ezután,

s a roszt szokást merőben legyőzte. De minő lelki és testi szenvedésekbe került az neki! Mutatják De Quincey „Vallomásai,” mely mőről fenebb tettünk említést. E mű írója 17 évig élt az ártalmas szerrel. „Összeszedvén, ugymond, a mi lelki erőm még megmaradt, 1822-ki jul. 22-kén kezdtem meg a kísérletet, leszokni a mákony élvezetéről, bármibe kerüljön. Több hónapon által 170—180 csöppet is vettem rendszeren; olykor egész 300 sőt 700 csöppig is fölmenvén. Most 100 csöppre szállottam alá, de nem voltam képes négy napnál tovább kigyőzni. Három napig megint 130 csöppet vettem, a negyedik napon 80-at. Leirhatatlan szenvedésen mentem át ez alatt. Mindazáltal egy álló hónapig ez adag mellett maradtam, egyszer többet, máskor kevesebbet fogyasztván: akkor 60 csöppre szállottam alá s másnap semmit sem vettem. Tíz év óta ez volt az első nap, melyben mákonyt nem ettem. Fél hétnél tovább kiállottam most, akkor azonban megint mákonyt vettem, — ne kérdjétek, mennyit. Hasztalan volt minden ellenállás; más sem tett volna egyebet. Majd ismét visszatartóztatám magamat; majd 24 csöppet vettem; s így folyvást fölváltva. Diadalmaskodtam. De ne higyétek, hogy azzal vége lön szenvedéseimnek. Négy hónap mulva is a legnagyobb izgatottságban voltam; a reszketegség, szivdobogás, rángatózás és boldogtalan szórakozottság nem hagyott el, s vértanui kinokon mentem által, melyeket az orvosi tudomány szokott szereit nem tudtak enyhíteni.“ *)

A hatásra nézve kevés a különbség, ha szilárd labdacs, cseppfolyó vagy gözalakban használja valaki a mákonyt. Pipából szíva gyorsabban és közvetlenebbül hat: egyéb tekintetben nincs különbség.

Mi a mákony-fogyasztás mennyiségét illeti: csak közelítőleg sem mondhatjuk meg. Meyen szerint a malajok közt, továbbá Cochinchinban és Siamban, Keletindióban és Persióban olly ropant mennyiségű mákonyt fogyasztanak, hogy ha számokban fejeznők ki, merőben hihetetlennek találnók. Annyit tudunk, hogy a keletindiai társaság legalább 6 $\frac{1}{2}$ millió font mákonyt veszen a benszülött ültetvényesektől, a mit aztán kereskedelmi cikké alakít. Ezen mennyiség termelése legalább 500,000 hold földet igényel. S ez árucikk mintegy 24 millió tallérnyi tiszta jövedelmet hoz be évenként a társaságnak. Az érintett öszlet pedig majd mind külföldre megy. Tömerdeknek kell lennie, a mit ezen kívül még Indiában fogyasztanak. A radspatok és más hindu törzsek, társas körben szintolly kedélyesen járatják körül a mákonyt, mint Euro-

*) Mi érdekes volna illy vallomást birnunk olly emberektől, a kik a szeszes italok mértékletlen használatáról leszokni elég lelki erővel bírtak. Különösen a pálinkaivás válik illy lassan emesztő méreggá, melyről több lelki erőbe kerül leszokni, mint a mennyire közönséges lelkű ember képes.

pában a burnót-szelenczét. Néhol, mint érintők, a lónak is adják. Az angol keletindiai birtokokban csak olly kereskedők árulhatják, kik jó drágán szereztek arra szabadalmat, s a mit ezek eladnak, tudhatni; de az angol birtokok határain kívül mennyi fogy el, csak hozzávetőleg sem tudjuk. Keletindiából Chinába 1837⁷/₈ évben 3 millio fontnyi mákonyt vittek be; s az óta alkalmasint tetemesen szaporodott e bevétel. Ide számítandó azonban mindazon mákony, melyet a nyugoton határos tartományokból szárazon vittek be. China összes fogyasztása jelenleg bizonyára nem kevesebb 4—5 millio fontnál, mellynek ára körülbelöl 40—50 millio pengőforint. Az említett évben e fölött még másfél millio fontnyit az ind Archipelagus szigeteire és más helyekre is szállított Keletindia.

Európa mákonyfogyasztása, Ázsiához képest, szót sem érdemlő csekélység, azonban folytonos növekedésben van. Nagybritaniába például bevitték 1839-ben 41,000 fontot s már 1852-ben 114,000-et. E szerint 15 év alatt szinte háromszor annyira emelkedett a fogyasztás. Honnan következik, hogy vagy egészen új czélokra fordítják ez anyagot, vagy rendkívül szaporodott fogyasztása az előbbihez képest.

Mennyire van elterjedve a mákony bóditó szerül használása Europa polgárisult államaiban, — az iránt nincsenek adataink. De ugy látszik sokkal inkább el van az terjedve, mint rendesen hiszik. De Quincey szerint 30 év előtt Angliában nem ritka dolog volt a mákonyevés. Azonban vagy magas állásu és mivelt emberek éltek azzal, mint csillapító szerrel, az altesti fájdalmaik ellen, vagy nyomorult napszamosok Manchesterben és más nagy városokban, a kik egy pár szemernyi mákonynyal igyekvének gondjukat és éhségöket csillapítani. Időrül időre merültek föl esetek, mellyek azt mutatják, hogy a mákonyevés az alsóbb néposztályok körében is egyáltalában nem ismeretlen. Igy 1853-ban Cambridgeshireben meghalt egy gyermek, mivel betegségében tudatlan anyja egy darab nyers mákonyt dugott szájába szopni. Megvizsgálván ez esetet, ugy találták, hogy az egész család mákonyevő volt, s közönséges napszamos létökre két pengőforintot költöttek hetenként mákonyra. A nagy gyárkerületekben, például Lancashire gyárvárosáiban rendes szokás, hogy az anyák, míg magok a gyárakban dolgoznak, idegen nők dajkálására bizzák gyermekeiket, s e nők mákonynyal altatják el a gyermekeket. *) Innen a roppant halandóság e szegény gyermekek közt. S a kik életben maradnak, mi szánakozást érdemlő állapotuk. A mákony mindenek előtt az agy-

*) Tudatlan anyák és lelkiismeretlen dajkák hazánkban is teszik ezt, mint csak nem rég olvastuk a „Vasárnapi ujságban.“ Mák fejet szoktak főzni tejben s azt adják a kis gyermeknek. A „Vasárnapi ujság,“ mint emlékszem, a tilalomra, büntetésre hivatkozott e veszélyes szokás ellen. Azt hiszem, czélszerűbb fölvilágosítani a népet e szokás ártalmairól.

velőt támadja és lágyítja meg, s görvélyes kórokat és altesti fáj-
dalmakat okoz. A gyermek bizonyos tompultságba, merevült álla-
potba jut, s valódi vázzá sorvad s aztán fölpuffad a test. „Ez altató
szer, monda egy nő, folytonos szunnyadásban tartja a gyermeke-
ket. Soha sem éhesek soha se sírnak. Rendesen sorvadásba esnek.
Fejük földagad s meghalnak.“ Nem ok nélkül tiltják ez okból né-
melly államok a mákony áruzását. Különösen Németországban. An-
gliában mindeddig nincs korlátozva a mákonyáruzás; s ezért ott
legiszonyubb mértékben van elharapózva e veszélyes szokás. De
a mákony-áruzás tilalma sem elegendő a gyermekek egészsége
megovására, míg az anyák, mint hazánk némely vidékein szokták,
mákfejet főznek tejbe, hogy gyermekeiket elaltassák. Az emberiség
iránti hitünknel fogva föll kell tennünk, hogy a legtöbb nő nem
rosz czélből nyújtja a gyermeknek ama veszélyes szert. Ezeket föl
kell világosítnunk mindazon utakon és módokon, mellyeken a köz-
népre hatni lehet.

Vegyteni történetére nézve a mákony alkalmasint a legismer-
tebb szer, mindazon növényi kivonatok vagy szárított nedvek közt,
mellyeket az orvosi tudomány használ. Mennyi különböző ártal-
mas anyag a legtisztább mákonyban! A rendes anyagokon kívül,
minő a gummi, növényi nyálka, gyanta, zsiradék, kaucsuk, illó
olaj stb. legalább 11 sajátságos szerves vegyület van minden má-
konyban kisebb nagyobb adagban. Illyenek a morphin, narcotin,
codéin, narcéin, thebain, opian, mekonin, pseudomorphin, porphy-
roxin, papaverin és mekonsavany. Legfontosabb és leghatásosabb
ezek közt a már közönségesen ismert *morphin* vagy morphium. E
megbecsülhetlen gyógyszerből gyakran 10 százaléknál is több van
a jobb fajta mákonyban. A morphinnak sem színe, sem szaga; a
vízben majd nem feloldhatatlan; de ize rendkívül keserű, kellemet-
len, mint a vegytudósok mondják, alkalis természetű. A legnagyobb
mértékben narcoticus és mérges, de csillapítólag hat az idegek iz-
gatottsága ellen, enyhíti a fájdalmat, s erősebb adagban különös bő-
rviszketegséget okoz. Sokan azt állítják, hogy a testalkatra szin-
tazon hatása van, mint az opiumnak. Épen nem. Mindeddig legalább
sehol se használták a hatására nézve nem olly biztos, nyers má-
kony helyett kellemes izgatottság előidézésére e tisztán vegyész-
anyagot, a morphint, mellynek összetételét határozottan ismerik s
mellynek physiologiai hatása mindig ugyanaz. A mákony hatása
tudniillik együtt és egyszerre működő összes alkatrészeitől függ.

felől. Az anyáról általában nem tehetni föl, hogy gyermekét lassu méreggel meg akarja
ölni. Hiteles adat áll előttünk, hogy Preston angol gyárkerületben, a hol a családok egy
része mákonyt ad gyermekeinek, 1843-ban 100 gyermekből 64 halt meg öt éves kora
előtt: alkalmasint mindaz, a kit mákonyal altattak.

Egyik anyag módosítja a másik hatását, a minő hatással van egyik planeta vonzóereje a másik járására.

A mákony ezen együtt működő alkatrészei közül három erősen narcoticus és mérges. Ezek : a morphin, codéin és thebain. Őt — hat szemernyi adagban olly izgatottságot idéz elő a codéin, melly egészen hasonló a részegséghez. Minő hatása van, a morphiumon és codéinen kívül, a többi alkatrésznek, még nem tudjuk. Sőt bármi rég ismerik és használják orvosi és izgató szerül a mákonyt, minde napiglan nem vagyunk képesek megmondani, mi-ben áll hatása voltaképen. A vegytan e részben jóval megelőzte a physiologiát. Lehet-e csodálnunk, ha meggondoljuk, mennyi különböző anyag működésének eredménye a nyers mákony hatása?

A mákony alkatrészeinek aránya a különböző fajta mákonyhoz képest változó. Ez arányra s így a mákony különböző hatására nézve sok körülmény bir befolyással. Ilyen a vidék minősége, a hol a mákot tenyésztik, a termesztett mák faja, érettsége a bemetészkor, az időjárás a nedvszedés idején, e nedv szárítási s további elkészítési módja árucikknek. Az europai piaczon rendszeren a smyrnai mákonyt tartják legjobbnak; de ebben is 4-től 14 százalékig változik az olly lényeges morphin tartalom. Mulder öt különböző vegybontást eszközölt a smyrnai mákonyon. Az eredmény közép számmal így áll :

Morphin	6,3.
Narcotin	7,7.
Codéin	0,7.
Narcéin	9,0.
Mekonin	0,6.
Mekonsavany	6,1.
Zsiradék	2,2.
Kaucsuk	4,5.
Gyanta	2,7.
Extractiv gummi	25,3.
Gummi	1,7.
Növényi nyálka	18,7.
Viz stb	14,5.

100

Ez anyagokon kívül azonban, Mulder vegybontása óta, még 5 más anyagot fedeztek föl kis adagokban a mákonyban : a thebaint, opiant, pseudomorphint, porphyroxint és papaverint.

Mindezen alkatrészek közt, mint mondók, a morphin a leg-hatályosabb, legbecsesebb. Leginkább ennek mennyiségétől függ a mákony ára. E részben a legjobb keletindiai mákony sem ér föl a törökkel. Ritkán van benne 5 százalék morphinnál több, de annál nagyobb a narcotin-tartalom, a minek nincs olly nagy bece. A persa mákonyban is kevesebb a morphin. Ez utóbbi adatokból követke-

zik, hogy bár meleg éghajlatok alatt szedik és használják leginkább a mákonyt, a morphin mennyisége egyáltalában nem függ csupán az égalj melegségétől, bárminő befolyással legyen különben a mákra. A Németországon és Angliában szedett mákonyban is több gyakran a morphin, mint az ázsiaiban; s a francia mákonyban 16—18 százalékra is fölmegey ez alkatrés. E dus morphin-tartalom azonban, mérsékelt égövünk rendes viszonyai közt, inkább tudományos, mint gazdasági érdekekkel bir. A változó időjárás és drága napszám mellett szó sem lehet arról, hogy haszonnal termelhesünk mákonyt. Franciaország egyes vidékein másként áll a dolog. Ott jövedelmező lehet a máktenyésztés.

Mint a dohánynál, a máknál is befolyással van mind a növény válfaja, mind a tenyésztés helye a nedvben levő alkatrészek mennyiségére. A németországi fejer mák (*Papaver album*, válfaj) nedvében 7 százalék morphint találtak, míg a fekete máké (*nigrum*, válfaj) 16 $\frac{1}{2}$ százalékot is adott.

Sajátságos körülmény a morphin physiologiai történetében, hogy ez anyag halálos méreg az emberre nézve, míg a majomnak, kutyának, macskának, nyulaknak, madaraknak s a többi állatoknak nagyobb adagban sem igen árt. A morphinból tökéletesen elegendő adag egy nagy embernek egy nyolczadrész szemernyi; az ezetsavas vagy sósavas morphinból pedig $\frac{1}{4}$ szemernyi; míg egy majomnak 500 szemernyi morphint adtak egy hónap alatt, és semmi baja se lett. Mind átmegy székürítésébe. A majom ganéjában gyakran egy százalék morphint is található.

Az embertől is elmennek gyakran a mákony narcoticus alkatrészei. Volt eset rá, hogy a gyermekeket megmérgezte a dajkák teje, a kik sok opium-tincturát vettek be. Hasonló természettel birnak e részben a mákony hathatós anyagai, mint a nadragulya, csalmatok, redősziróm és több más gyógyszerülhasznált növényi anyag.

Keletindiában nagy öszletért haszonbérlik a mákonyárulást egyes kereskedők s rendszeren sokat nyernek. Mielőtt azonban szatócsok, kis kereskedők kezére jutna, különböző meghamisítások által annyit veszít erejéből, hogy alig tartja meg harminczad részét narcoticus hatásának, mellyel természetes állapotában birt. Javában szintén egyedáruságot üz a mákony-kereskedéssel a kormány; chinai kereskedők veszik haszonbérbe, a kik aztán bizonyos meghatározott arányban keverik dohánynyal és az areka-pálma gyümölcsével *), s szabott áron árulják. Ez árucikk neve *tandu*. A legnagyobb mennyiségben fogyasztják. A mákonyházak csak nappal állanak nyitva, nehogy czivodásra, veszekedésre nyiljék alkalom.

A javai kormány ez elővigyázata szükséges azon hatásnál

*) Erről máskor szólunk a narcoticus szerek folytán.

fogyva, mellyet a mákony a javaiakra, malajokra és négerfajokra gyakorol. Dr. Christison szerint a mákony rendszeren csak a tomultságot és renyheséget üzi el az északi népeknél, úgy hogy a mákonyevő különösen élénknek és derült társalgónak tűnik föl ismerői előtt. Merőben különböző a mákony hatása Törökországban és Persiában. Leginkább izgatólag hat az ind Archipelagon és a különféle áfrikai népiségekre. Ha a javaiak szokottnál több mákonyt fogyasztanak, iszonyu vadságba és őrjengő állapotba esnek. Merészségök mesterségesen fölfokoztatik; s ha szerencsétlenség éri őket, vagy bármikép elégiületlenek sorsukkal, megsemmisíteni törekszenek gyűlölségök tárgyát, s megtámadják, a kívül csak tállalkoznak, úgy hogy végtére is erőszakkal kell ártalmatlanokká tenni őket. Mindenféle futkosnak az utcákon kiáltozva: „amok, amok!“ „ölj, ölj!“ Innen nálok a közmondás: „amokját futja.“ Beeckmann kapitány látott egy ilyen „amokját futó“ javait Batavia utczáin, a ki, miután több embert megölt, végre egy katonára talált, ki őt átszurta láncsájával. Az örült dühöngő előbbre nyomult a láncsában, míg törével elérhette ellenét, s együtt rogytak össze mindketten.

A fajkülönbség a mákony physiologiai hatására nézve olly nemű befolyással van, mint a testalkati minőség. E minőséget minden orvosi szer beadásakor vagy használatakor, sőt akkor is tekintetbe veszik, midőn jó vagy rossz hirt akarnak velünk közölni. Ellenben mikor idegen népekről itélünk, s életöket, tetteiket vizsgáljuk, rendszeren kevéssé szoktuk tekintetbe venni a faji és égálji különbséget s ekkép hamis mérvet alkalmazunk reájok. A malajok és javaiak a legnagyobb mértékben birnak azon izgékony kedélylyel, melly a keleti népeket általában jellemzi. A mi az északi népekre csak könnyedén és felületesen hat, hirtelen és mélyen meghatja kelet lakóit. Mindazon indulat, mellyet mi, ha fölgerjed is bennünk, fékezni és leplezni tudunk, nyilván kitör nálok, olykor a legnagyobb mértékben. Különösen a négereknél. Minden ízök, egész külsejök elárulja kedélyállapotukat. Szomorúságuk csakhamar sirásban s mondhatlanul fájdalmas hangokban szokott kitörni. Ha megijednek, egészen oda vannak, merőben magokon kívül. S e rendkívüli fogékonyság minden viszonyokra kiterjed, az élő lények, és élettelen dolgok irányában. A mákony szintolly különböző hatással van köztök egyesekre, mint az európai népek közt; de általában sokkal nagyobb izgatottságot idéz elő amazok közt, minőt ritka esetben s csak rendkívül izgatott idegzetü egyéneknél tapasztalunk északon.

Érintök fenebb, hogy a mákony kis adagban olyképen hat, mint a bor és más szeszes ital, mellyeknek pótszeréül tekintik Chinában. Ez azonban nem azt teszi, hogy physiologiai hatása is

ugyanaz a kettőnek, habár gondüző szerül, szív-vidámitóul használják egyiket és másikat. A szeszes italok és mákony hatása közt nagy a különbség. „A bor“, ugymond a már idéztük angol mákonyevő“ megfoszt öntudatunktól, míg a mákony emeli, erősíti azt. A mértékletlen borivás elgyöngíti, megbomlasztja ítélő tehetségünket, túlcsigázza képzelődésünket s a csodálkozás, szeretet és gyűlölség érzelmeit izgatja föl szertelenül; míg a mákony a test és lélek minden tehetségét tisztítja, egyensúlyba hozza, s ollyas éltető meleget ébreszt, mellyet az értelem helyesel, s melly különösen szerencsés eredetileg egészséges testalkattal szokott járni. Szóval a részeg vagy ittassághoz közel álló ember olly állapotban érzi magát, mely emberi, — mondhatnók, állati — természetének ad tulnyomóságot a szellemi rész fölött, míg a mákony, — ha még nem vált ártalmas szokássá élvezése — természetének isteni részét érzi túlemelkedni az emberi fölött. Felhőtlen tisztaságban vannak erkölcsi érzései, s nagy világosság szállja meg az értelmet.“ Azonban nem kell felednünk, hogy szenvedélyes mákonyevő írja e sorokat, kinek kötve kell hinnünk. Ki venné készpénzüül a költő minden magasztaló szavát? Vagy ha igen, a mákonyevő angol költőt legyőzik költőink, kik a bor dicséretét zengik. Azonban midőn fenebb a mákony-fogyasztás ártalmairól szoltunk, kétségtelenül e szokás legrosszabb oldalait tartók szem előtt. Dr. Burnes, ki sok ideig élt Cúthban és a scindei udvarnál, azt állítja, hogy a benszülötteknek egyáltalában nem olly ártalmas a mákony, se szellemi, se testi erejüket nem csökkenti olly mértékben, mint rendszeren képzelik. Ugyanezt állítja Macpherson a chinaiakról, hol minden sorsu és koru ember szívja a mákonyt, s a chinai mégis erős, izmos nép. Sőt az alsó osztályokban, ugymond, nagyobb ott az értelmesség, mint az európai országokban (?). Dr. Catwellszerint a mákony hatása megítélésében nem az a kérdés, minő eredményei vannak mértéktelen használatának, hanem hogy milly hatással van a mákony testi és erkölcsi tekintetben azokra, kik naponként mértékletesen élnek azzal, részint izgatóul, hogy testöket az erőfeszítő munkára megedzzék, részint vidító szerül a munka után. Catwell három évig volt Chinában, s ez alatt elég eset fordult elő, hogy visszaéltek a mákonynyal, többnyire hosszas betegségek fájdalma enyhítéseül. A mértékletlenség egyébként is előfordul, mint nálunk is van elég részeges ember; de legalább ritkán botránkoztatja illy látmány a közönség szeméit. *) A rendszeres mákonyfogyasztás ártalmas eredményei sehol se mutatkoznak. A chinai nép általán véve izmos, jó testalkatu faj; a munkás osztálya a legnagyobb, legkitartóbb fáradságot eltüri égető nap és az eu-

*) E részben ellenkezőt állítanak a hitterjesztő keresztyén papok.

rópainál egészségtelenebb égaly alatt. A kínaiak szivesek, barátságosak; pörpatvar szívódás az alsóbb osztályuak közt is ritkán fordul elő, míg értelmiségben felülmulja a többi keleti népeket. Nem akarja ez okból elismerni Catwell, hogy a mákony mérsékelt használata ártalmasabb hatással lenne testalkatunkra, a szeszes italok mértéktelen élvezésénél: míg szerinte, a mákonynyal visszaélés sem oly rémitő és veszélyes eredményü az emberi társaságra nézve. De midőn e sorokat idézzük, nem kell felednünk, hogy oly ember mondja, ki a keletindiai társaság szolgálatában áll. Tudjuk, mennyit jövedelmez e társaságnak a mákony. S bármint szépíti irónk az ártalmas szokást, ovakodik azt olvasóinak ajánlani. — Mindent egybevetve, a következő gyakorlati eredményekre jutunk.

Először: bizonyos, hogy a mákonynak, valamint a szeszes italoknak rendkívül ártalmas hatása van a testre és lélekre egyaránt, ha bódító szerül használják. Ha nappal mennyei élvezetben részesül a mákonyevő, iszonyu kinokat hoz az éjszaka.

Másodszor: kétségtelen, hogy sokan éveken által élhetnek mákonynyal *kis* adagban, a nélkül, hogy e szokás rabjaivá lennének, vagy egészségök az által észrevehetőleg szenvedne.

Harmadszor: minden illyféle bódító anyagok közt a mákony bir legcsodálatosabb csáberővel, azért veszélyes közelebről megismerkedni vele. Varázsereje oly rendkívüli, hogy se az iszonyu halál bizonyossága, se annak rémitő előjelei, a fájdalmas kórtünetnyek, nem képesek az áldozatot visszatartoztatni; mákonyélvezetét mindennél többre becsüli, bármelly áldozatra érdemesnek tartja.

Negyedszer: a ki a mákonynyal föl akar hagyni, oly testi és lelki kinokon kell átmennie, mellyek a legerősebb jellemü embert is ingadozóvá teszik.

A mákonyevést ez okból általában igen ártalmas szokásnak kell tartanunk, mellyel alkalmas időben fölthagyni ezer ember közül egynek alig van elég lelkiereje. A törvényhozás ennélfogva több államban csak gyógyszerképen engedi árultatni.

Különböző helyeken más növényi anyagokat használnak pótszerül a mákony helyett. Illyen a „Muracuja ocellata“ nevü növény Jamaikában. E növény különböző részei egészen oly tulajdonsággal birnak, mint a mák, mi okból hollandi mákonynak is hívják. Leginkább virágát használják szárítva és porrá törve; s borba és más szeszes italokba teszik. Igen erős, de ártalmatlan kábító szer. Európában a saláta (*lactuca*) különböző fajait használják bizonyos mértékben a mák pótszereül. E növények szárított nedve igen nagyon hasonlít a mákonyhoz. Ha a kertü saláták szárát, midőn föl kezd magzani, késsel bevagdaldjuk, tejes nedv szívárog abból. A légen lassanként barnás színüvé válik e nedv, s ragacsos tömeggé sűrűdik. Szaga igen erős narcoticus lesz, melly a

mákonyra emlékeztet. Ize kissé csipős, s hosszas ideig érezzük szánkban keserűségét. Az agyrszintolly hatással van, mint a mákony s álmodást idéz elő. E nyers kivonatot „lactucarium“-nak hívják. Mint a mákony, szintén fölolvad vízben mintegy felényűig, s föloldható részeiben van narcoticus ereje. Főbb alkatrésze bizonyos sajtászerű anyag, melyet „lactucin“-nak mondanak, s a mely körülbelül negyed részét teszi az egész súlyának. Vannak ezen kívül más hatásos alkatrészei is, melyeknek azonban vegytani minőségét és physiologiai hatását még nem vizsgálták eléggé. A „lactucarium“ egy azon narcoticus anyagok közül, melyekkel rendesen élünk, a nélkül, hogy rá is gondolnánk. A ki zöld salátát eszik, némi „lactucarium“-ot is fogyaszt a saláta levelek nedvében. S a ki sok salátát eszik, bizonyosan fejében is érzi hatását, ha figyel magára. A saláta-étel éjszakára álmodást hoz; s ha nappal eszszük, lehangol, nyugtatólag hat és csökkenti az idegizgatottságot. Végre nem más okból eszi a saláta kedvelő e kedvencz ételét, mint a török vagy chinai a mákonyt. A Syriában és a nyugotázsiai fenyérekén vadon tenyésző *peganum harmala* magvait is használják mákony helyett a törökök. Fűszerül és festékanyagul is használják. Ugy látszik, leginkább a mag héjában van a bódító erő. Belonius szerint Szolimán török császár is élt azzal. Ujabban egy vegytudós (Fritzsche) két sajtáságos anyagot vont ki a magok héjából: a harmint és a harmalint. Vegytani sajtáságait e két anyagnak meglehetősen ismerik, hatását az állati testre még nem vizsgálták.

A L A N T . . .

Alant megyen a felhő
 Zivatar jön délről;
 Fordítsd bojtár a nyáját;
 Erős idő készül.
 Alant megyen a felhő
 Zuhog is már távol . . .
 Fordítsd bojtár a nyáját,
 Mert megver a zápor!

Nem bánom én, hadd jöjön
 A fergeteg széllel!
 Nem bánom én, hadd szórja
 A nyájamat széllyel!
 Másnak adták a rózsám . . .
 — Ha sirását láttam;
 Záporosó, zivatar
 Verheti a vállam!

Tompá.